

ՀՀ. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՉԻՆԱՍՏԱՆԻ

ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՎ ԴՐԱ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԵՎՐԱՄԻԱՅՈՒՄ

ԱԶԳՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
ՀԱՅԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

32
-39

Ներկայացված է
Կ. Մ.

Ազատ Մարտիրոսյան, Հայկ Մարտիրոսյան

**Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության
ռազմավարությունը և դրա նշանակությունը
Կենտրոնական Եվրասիայում**

5408

Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության ռազմավարությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական Եվրասիայում

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 5

Գլուխ 1. ՉԺՀ էներգետիկ անվտանգության ռազմավարությունը

1.1-ՉԺՀ տնտեսական զարգացումը և էներգետիկ պահանջարկի աճը.....9
 1.1.1.-Չինաստանի տնտեսության հիմնական բնութագրիչները
 և ներկա զորալ դիրքը.....10
 1.1.2.- ՉԺՀ էներգետիկ պահանջարկի աճը.....14
 1.2- ՉԺՀ առաջնային էներգիայի կառուցվածքը, էներգետիկ համակարգի
 ներկա իրավիճակը և զարգացման հիմնական տեղեկեցները,
 բարեփոխումները, քաղաքականությունն ու էներգոանվտանգության
 ռազմավարությունը.....20
 1.3.-Արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող ռեսուրսների ներմուծումից
 ՉԺՀ խորացող կախվածությունը - էներգոռեսուրսներ.....27

Գլուխ 2. Չինաստանի արտաքին ներդրումներն ու էներգետիկ անվտանգությունը: Էներգետիկ ոլորտում արտաքին ներդրումների առանձնահատկություններն ու ռազմավարությունը

2.1.- ՉԺՀ «Գուալ դուս»-(zou chu qu) ռազմավարությունը.....35
 2.2.1.- ՉԺՀ արտաքին ներդրումները.....42
 2.2.- Տրանս-սագային ընկերությունների (SUC) ծնավորումը ՉԺՀ-ում և
 դրանց կողմից արտաքին ներդրումների իրականացման մեխանիզմները:
 Չինաստանի ազգային նավթային ընկերությունները (ԱՆԸ).....49
 2.2.1.- ՉԺՀ նավթային ընկերությունների ներդրումային աշխարհագրությու-
 նը և քաղաքականությունը.....52
 2.3. Արտերկրյա ներդրումները և ԸՆԿերությունների Միաձուլումն ու
 Ձեռքբերումը (ՄՁ) Չինաստանի SUC-ի կողմից.....56
 2.3.1.- Էներգիայի ոլորտում Չինաստանի արտերկրյա ներդրումներն ու
 ՄՁ գործառույթները.....60
 2.4.-Էներգակիրների ՉԺՀ դիվանագիտությունն ու քաղաքականությունը,
 էներգակիրների ներմուծման անվտանգության ապահովման հիմնախնդիր-
 ները.....67

Գլուխ 3. Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրների նշանակությունը և առկա իրավիճակը

3.1.- Կասպյան էներգակիրների պաշարները և դրանց նշանակությունը միջազգային էներգետիկ անվտանգության առումով..... 75

Ազատ Մարտիրոսյան - Ծնվել է 1955թ.: 1978թ. ավարտել է Երևանի պետական համալսարանի կիրառական մաթեմատիկայի ֆակուլտետը: 1978-1987թթ. աշխատել է ՀՀ ԱԳԱ Մեխանիկայի ինստիտուտում: 1987-1993 թթ. դասախոսել է Երևանի պետական համալսարանի կիրառական մաթեմատիկայի ֆակուլտետում: 1990-1991թթ. գործուղվել է ՉԺՀ Չենդու քաղաքի Միչուանի համալսարան: 1993-1996 թթ. աշխատել է ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարությունում: 1996-1997թթ. եղել է ՉԺՀ-ում ՀՀ գործերի ժամանակավոր հավատարմատարը: 1997-2001թթ. ՉԺՀ-ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան:

Ֆիզիկա-մաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու: ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան:

Հայկ Մարտիրոսյան - Ծնվել է 1981թ.: 1998-2003թթ. սովորել և ավարտել է Պեկինի Ժողովրդական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետը: 2003-2006 թթ. սովորել է Պեկինի Մանկավարժական համալսարանի միջազգային հարաբերություններ և օրենք ֆակուլտետում՝ ստանալով մագիստրոսի աստիճան: 2006-2009 թթ. ավարտել է Նոյն համալսարանի դոկտորանտուրան՝ ստանալով արդի միջազգային հարաբերությունների դոկտորի (PHD) գիտական աստիճան (քաղաքագիտական գիտությունների թեկնածու): 2009 թվականից աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ-ի Արևելագիտական ինստիտուտում:

3.2.- Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոռեսուրսների գլխավոր դերը սպառման հիմնական շուկաների համար.....86

3.3.- Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրներ արդյունահանող երկրների էներգաբաղաբականությունն ու դրա որոշ առանձնահատկություններն արդի փուլում.....95

Գլուխ 4. ՉԺՀ էներգետիկ դիվանագիտությունը և քաղաքականությունը Կենտրոնական Եվրասիայում

4.1.- Չինաստանի էներգետիկ դիվանագիտությունը և ընդգրկվածությունը Կենտրոնական Եվրասիայի երկրների էներգակիրների արտադրության ոլորտում.....107

4.2.- Տրանս-Ասիա Գազատարի* դերը Չինաստանի էներգամուտան-գույթյան ապահովման առումով և դրա տարածաշրջանային -աշխարհաքաղաքական նշանակությունը118

4.3.- Միջին Ասիայի էներգակիրների ռազմավարական նշանակությունը ՉԺՀ էներգոանվտանգության ապահովման առումով.....125

Գլուխ 5. Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության քաղաքականությունը Կենտրոնական Ասիայում: Էներգետիկ անվտանգության աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային զարգացումների հեռանկար

5.1.- Գետ սառը-պատերազմյան շրջանի հիմնական աշխարհաքաղաքական - տարածաշրջանային զարգացումները և ՉԺՀ արտաքին քաղաքականության ու ռազմավարության առանձնահատկությունները Կենտրոնական Ասիայում.....136

5.2.- Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները Կենտրոնական Եվրասիայում, դրանց լուծման ՉԺՀ քաղաքականությունը և դրա նշանակությունը տարածաշրջանում.....147

5.3.- Խողովակաշարային աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը Կասպյան ավազանում և Կենտրոնական Եվրասիայից ՉԺՀ՝ էներգոռեսուրսների արտահանումների հեռանկարի ներկայացման փորձ՝ եզրակացությունների փոխարեն158

Հավելված-1.....164

Հավելված-2.....171

ՕԳՏԱԳՈՐՇՎԱԾ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ.....175

ՕԳՏԱԳՈՐՇՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....176

Բարեփոխումների և բացօթյան քաղաքականության իրականացման՝ ՉԺՀ կողմից կատարված ռազմավարական ընտրությունից հետո, անցած 30 տարիների ընթացքում Չինաստանի տնտեսական տպավորիչ աճի հետևանքով, Էկոնոմիկական փոխանակումների տոր՝ Ասիական ծանրության կենտրոնի ձևավորումը, թերևս կարող է դասվել 20-րդ դարավերջի և 21-րդ դարասկզբի գլոբալաշխարհային էներգիկատարված կարևորագույն տեղաշարժերի թվին: Գոյություն ունեն բազմաթիվ այդ թվում իրարամերձ, հակասական, ինչպես նաև քննադատական կարծիքներ Չինաստանի տնտեսական արագընթաց զարգացման պատճառների և հետևանքների վերաբերյալ:

Ասկայն անվիճելիորեն ընդունվում են՝ երկրի լայնամասշտաբ տնտեսության զարգացման աննախադեպ տեմպերի, ինչպես նաև՝ գլոբալ չափանիշներով Չինաստանի տեղի և դերի ամրապնդման և պարզապես շարունակական աճի տենդենցի առկայությունը*: Անցած 30 տարիների ընթացքում Չինաստանում գրանցվել է տարեկան միջինը ավելի քան 10% տնտեսական աճ՝ լինելով ամենաարագը աշխարհում և չունենալով նմանօրինակ նախադեպ համաշխարհային էկոնոմիկական զարգացման պատմությունում: 2007թ-ին Չինաստանը շրջանցեց Գերմանիային՝ դառնալով մեծությամբ 3-րդ տնտեսությունը աշխարհում: 2009 թ-ին Չինաստանը դարձել է՝ ամենամեծ արտահանությունն ունեցող երկիրը, ինչպես նաև՝ աշխարհի միակ գերհզոր երկրի՝ ԱՄՆ-ի ամենախոշոր վարկատուն՝ ձեռք բերելով ավելի քան 800 մլրդ. դոլարի պետական պարտատուներ: 2009 թ-ին ՉԺՀ Համախառն Ներքին Արտադրանքը (ՀՆԱ) ընդհուպ մոտեցավ Ճապոնիայի ՀՆԱ-ին, իսկ հետագա կես տարվա ընթացքում Չինաստանի տնտեսությունը դարձավ մեծությամբ 2-րդը աշխարհում:

Չնայած երկրի տնտեսական բարեփոխումներն առաջին հերթին ներքին ռեսուրսների միջոցով ապահովվելու ՉԺՀ ռազմավարությունը, այնուամենայնիվ՝ 80-ական թվականներից սկսված ՉԺՀ տնտեսության աճի բարձր տեմպերն՝ արդեն իսկ 90-ականների սկզբներին քնկանդորեն ձևավորեցին էներգիայի և անհրաժեշտ այլ բնական ռեսուրսների արտերկրից մատակարարումների անհրաժեշտություն: Արտաքին արդյունքներից ՉԺՀ էներգոապահովման խնդիրն առաջին անգամ առաջացել է 1993թ.-ին, երբ Նավթի օգտագործման պահանջարկը 1.2%-ով գերազանցեց՝ երկրում արդյունահանվող և վերամշակվող նավթի ծավալները: Հետագա տարիների Նավթի ներմուծման պահանջարկի աճի արագությունը հանգեցրեց Չինաստանի նավթի ներքին պահանջարկի բավարարման հիմնարար կիսվածության արտաքին ներկրումներից: Իրավիճակի թեյադրանքով՝ հենց

* "一切决定于我们自己的事情干得好不好。我们在国际事务中起的作用的大小，要看我们自己经济建设成就的大小。如果我们国家发展了，更加兴旺发达了，我们在国际事务中的作用就会大。- Մեր ինքնձեռն դերը միջազգային գործերում պայմանավորված է մեր տնտեսական զարգացման աստիճանով: Եթե մեր երկիրը դառնա ավելի զարգացած և ծաղկող, մենք ի վիճակի կլինենք ունենալ մեծ դերակատարություն միջազգային գործերում "- Դեն Սյաոպին- 16.01.1980թ.:

նավթի խնդրի առաջացումը հանդիսացավ այն սկզբնակետը, որից հետո Չինաստանում սկսվեց ձևավորվել, իսկ հետագա տարիներին ամրապնդվել արտերկրում ռեսուրսների լայնածավալ հայթայթման անհրաժեշտությունը:

Ի հավելումս բարեփոխումների և բացության հիմնադրույթների 1997թ. վերջում ՉԺՀ-ում սկզբնավորվեց **«Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարությունը**, որով կառավարման համակարգի ու ֆինանսական ոեժեմի մագատականացման շնորհիվ չինական ձեռնարկություններին տրվեց արտերկրում ձեռնարկատիրական գործունեության զարգացման և ընդարձակման իրավասություն ու հանձնարական:

21-րդ դարասկիզբ ՉԺՀ-ն թևակոխել է տնտեսական զարգացման, ինչպես նաև երկրի միջազգային ազդեցության և դերի աճի որակապես նոր փուլ: Երեսուներամյա արագընթաց և կայուն զարգացումից հետո, երկրում ձևավորված հսկայածավալ տնտեսությունը և աճի բարձր տեմպերը բնականորեն առաջացնում են **իրացման և ներմուծման արտաքին շուկայերի, ինչպես նաև՝ անհրաժեշտ բնական ռեսուրսների արտերկրյա մատակարարման ծավալների ընդարձակման անհրաժեշտություն**: **“Գնալ դուրս” ռազմավարությունը**, որն իր մեջ ներառում էր ինչպես Տրանս-Ազգային ընկերությունների ձևավորման, այնպես էլ դրանց կողմից արտերկրում ներդրումների իրականացումը խրախուսելու անհրաժեշտության ըմբռնումը, զարգանալով ձեռնարկությունների կառավարման համակարգի կատարելագործման ու ազատականացման ուղղությամբ, հետագայում վերածվեց Չինաստանի գլոբալ տնտեսական ինտեգրման հիմնական մեխանիզմի:

Այն հանգամանքը, որ վերջին տարիներին աշխարհում որոշ ռեսուրսների ընդհանուր պահանջարկի աճի հիմնական մասնաբաժինը պայմանավորված է Չինաստանի տնտեսությունում դրանց պահանջների մեծացման հետ, ինչպես նաև **“Գնալ դուրս” ռազմավարության** կիրառման շրջանակներում չինական ընկերությունների կողմից արտերկրում կատարվող ուղղակի ներդրումների շոշափելի ակտիվացումն ու դրանց աշխարհագրության ու ծավալների ընդարձակումը, ՉԺՀ տնտեսական գլոբալ ներգրավվածության և դրա հեռանկարային զարգացման խնդիրները վերածել են առանձնակի հետաքրքրություն ներկայացնող թեմայի: Հիմնականում հենց այս համատեքստում է դիտարկվում Չինաստանի **«Մեծ ռազմավարության»** և դրա հետևանքով **«չինական սպառնալիքի»** հետագա առաջացման հնարավորությունը: **“Կա առանձնապես ցայտունորեն արտացոլվում է էներգոռեսուրսների ոլորտում:**

Բնական ռեսուրսների և հումքի պահանջարկի առանձնահատուկ շոշափելի աճ Չինաստանի տնտեսությունում առաջացավ վերջին տասնամյակում: Չնայած պահանջվող ռեսուրսների տեսակների լայն սպեկտորին, **բնականորեն գերակա առաջնությունը էներգոռեսուրսների արտաքին ներկրումներից հարածուն կախվածությունն է**, ինչը հիմնարար նշանակություն ունի երկրի տնտեսության հետագա զարգացման՝ այս իմաստով նաև՝ այլ ռեսուրսներից կախվածության աստիճանի հետագա

աճի որոշման առումով: Էներգակիրները՝ հատկապես նավթի անվտանգության հիմնախնդիրը, որի առաջնային ազդեցությունն ավանդաբար քաջածանոթ է ԱՄՆ-ի (Եվրոպայի) համար, բնականորեն վճռական նշանակություն է ձեռք բերում նաև Չինաստանի հետագա զարգացման և տնտեսական անվտանգության առումով, և կարող է վերածվել ՉԺՀ դիվանագիտական և պաշտպանական վերափոխումների հիմնական շարժիչ ուժի: Խնդրի խորությունն ըմբռնելու համար պետք է նշել, որ էներգապահուծման հարցում Չինաստանը կանգնած է ոչ միայն արտաքին ավանդական հիմնախնդիրների լուծումների փնտրման, այլև՝ սոցիալական զարգացմամբ և յուրահատուկ ժողովրդագրական իրավիճակի հետևանքով առաջացող էներգաօգտագործման պահանջարկի աճի՝ մեծությամբ աննախադեպ՝ ներքին ճնշմամբ պայմանավորված խնդիրների դիմակայման անհրաժեշտության առջև: Էներգիան հիմնային և առաջնային նշանակություն ունի աշխարհի ամենամեծ բնակչություն ունեցող Չինաստանի էկոնոմիկային առաջընթացի, սոցիալական կայունության և երկրի ազգային անվտանգության առումով: **Արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող էներգոռեսուրսների ներմուծումից խորացող կախվածությունն ուղղակիորեն առնչվում է երկրի ազգային անվտանգությանը և ենթադրում է Չինաստանի կողմից համարժեք ներգրավվածության դրսևորում:**

Էներգանվտանգությունը ներկայումս արդեն երկկողմ և տարածաշրջանային տնտեսական անվտանգության ապահովման կարևորագույն էլեմենտ է, և գնալով էներգիայի հիմնախնդիրն ավելի ու ավելի է վերածվում ընդհանրապես միջազգային հարաբերությունների անվտանգության օրակարգի կարևորագույն հիմնահարցի: Էներգանվտանգության ապահովման ՉԺՀ լուծումները կարող են հանգեցնել տնտեսական և անվտանգության հարաբերությունների համակարգային նոր վերադասավորումների բազմաթիվ տարածաշրջաններում, ինչպես նաև նշանակալի ազդեցություն կունենան էներգակիրների մյուս խոշոր սպառող և արտադրող երկրների և ՉԺՀ միջև փոխհարաբերությունների հեռանկարային զարգացման առումով:

Աշխատանքի հինգ գլոբներում փորձ է արվում համակողմանիորեն ներկայացնել Չինաստանի գլոբալ տնտեսական ինտեգրման ու արտաքին ներդրումների առանձնահատկությունները, էներգետիկ անվտանգության ապահովման ռազմավարական մոտեցումները, էներգետիկ ոլորտում արտաքին ներդրումների առանձնահատկություններն ու ազգամվարդությունը: Առանձնակի ուշադրություն է դարձվել ՉԺՀ էներգանվտանգության ապահովման առումով **Կենտրոնական Եվրասիայի**՝ էներգակիրների նշանակությանը դրանց ունեցած միջազգային դերի և կարևորության համատեքստում, տարածաշրջանում Չինաստանի կողմից կենսագործվող էներգետիկ դիվանագիտությանն ու քաղաքականությանը: Այլ ազդեցիկ գլոբալ ուժերի հետ հարաբերություններին

* Կենտրոնական Եվրասիա- Հարավային Կովկաս և Կենտրոնական Ասիա:

համատեքստում, վերլուծվել են Չինաստանի քաղաքականության, ռազմավարության և էներգետիկ անվտանգության ապահովման հիմնական առանձնահատկությունները Կենտրոնական Ասիայում*։ Ներկայացվել է Կենտրոնական Եվրասիայի էներգետիկ արտահանումների և ՉԺՀ էներգետիկ անվտանգության ապահովման աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային զարգացումների հեռանկարի վերլուծության փորձ։ Չնայած թեմատիկ ընդհանրությանը՝ աշխատանքի յուրաքանչյուր գլխում ներկայացված խնդիրներն ունեն նաև ընդգծված բովանդակային առանձնահատկություններ։ Այդ իսկ պատճառով հիմնական եզրակացությունները բերվում են յուրաքանչյուր գլխում և նույնիսկ պարագրաֆում։ Առանձնացված են նաև օգտագործվող գրականության ցանկերը, որոնք ոչ մեծ ընդհանրություններով հանդերձ հիմնականում տարբեր են յուրաքանչյուր գլխի համար։

*. Օգտագործվում է ինչպես Կենտրոնական Ասիա այնպես էլ համաբնօժը՝ Միջին Ասիա անվանումները։

ՉԺՀ-1- ՉԺՀ էներգետիկ անվտանգության ռազմավարությունը 1.1. ՉԺՀ տնտեսական զարգացումը և էներգետիկ պահանջարկի անձ

Չինաստանում տնտեսական վերափոխումների իրականացումը սկզբնավորվեց 1978թ-ի դեկտեմբերին, երբ ՉԺՀ ԿԿ 3-րդ պլենումը հանդես եկավ «բարեփոխումների և բացության» քաղաքականության կենսագործման հայտարարությամբ։ Բարեփոխումների քաղաքականության անցումը պայմանավորված լինելով 60-70-ական թվականներին առաջացած խորը ճգնաժամով, նպատակաուղղված էր երկրում ձևավորված տնտեսական համակարգի հիմնարար վերափոխմանը, որը կարող էր ապահովել Չինաստանի հետագա դինամիկ զարգացումը։ Զաղաքականության հիմքում որվեց «սոցիալիստական հասարակարգի» և «տնտեսական համակարգի» միջև զաղափարախոսություն-տնտեսություն փոխադրվածության նախնին ըմբռնումների՝ ըստ էության հեղափոխական նշանակություն ունեցող փոփոխություններ, որում գլխավոր նպատակը՝ էկոնոմիկական էվոլյուցիոն ազատականացմամբ երկրի արդյունավետ զարգացման ապահովումն էր։ Բարեփոխումները ենթադրում էին ոչ թե հասարակարգի այլ տնտեսական համակարգի գործողմոդելի և տնտեսավարման մեխանիզմների արմատական վերափոխում պլանայինից - շուկայական էկոնոմիկայի էվոլյուցիոն անցման իրականացմամբ։ Ընդ որում, բացառելու համար շուկայական տնտեսության կարգավորիչ մեխանիզմներում առկա հնարավոր տարբայնության բացասական հետևանքները, բարեփոխումների քաղաքականությունը նախատեսում էր շուկայական էկոնոմիկական համակարգի գերակայության պայմաններում, մակրոտնտեսական մակարդակով պետական վերահսկողության պահպանումը և էվոլյուցիոն կատարելագործումը։ Նման մոտեցմամբ պետությանը վերապահվում էր երկրի ներսում միացյալ շուկայի ստեղծման և զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովման ֆունկցիա, ինչը ստեղծում է տեղական նշանակության և երկրի չափանիշներով առաջացած հիմնախնդիրների համարդեյի լուծումների փնտրման և պլանավորման հնարավորություն։ Շուկայական էկոնոմիկայի և կառավարման համակարգի նման զուգորդմամբ բարեփոխումների իրականացման նպատակը ՉԺՀ ԿԿ 14-րդ համագումարի կողմից (1992թ.), սահմանվեց որպես «չինական առանձնահատկությամբ սոցիալիստական շուկայական տնտեսության ստեղծում»։

Երկրի բացության քաղաքականության իրականացման ենթատեքստում ՉԺՀ չորս քաղաքներ՝ Շենժեն, Ջուհայ, Սիաոմեն և Շանտոու, հայտարարվեցին հատուկ էկոնոմիկական գոտիներ։ Դետազայում՝ ծովափնյա 14 քաղաքներ, Յանգզի և Չժույցան գետերի ակունքներն ու Բահայան ձոցն ընդգրկող 6 շրջանները, ինչպես նաև Դայնան կղզին՝ վերածվեցին ազատ էկոնոմիկական գոտիների։ Այդ գոտիներին տրվեց ներդրումային և հարկային արտոնություններ՝ արտերկրյա ֆինանսական և տեխնոլոգիական ներդրումների ներգրավումը, ինչպես նաև տնտեսական արդյունավետ կառավարման արդիական մեթոդների փոխառումը յուրախուսելու նպատակով։ Ազատ էկոնոմիկական գոտիների հետագա

արագընթաց տնտեսական աճը, շուկայական տնտեսության չինական առանձնահատուկ կառավարման համակարգի կիրառման պայմաններում, մեծ արդյունավետությամբ նպաստեց երկրի ընդհանուր զարգացմանը:

ԶԺՅ ընդհանուր տնտեսական զարգացման գերակա նպատակները հստակ սահմանվեցին 1987 թ.-ին ընդունված «Ջարգացման երեք աստիճանների ռազմավարությունում»: Առաջին աստիճանում նպատակադրվել էր 1980 թ-ի ՀՆԱ-ի կրկնապատկմամբ երաշխավորել բնակչությանը սննդով և հագուստով ապահովումը: Երկրորդ աստիճանում նախատեսվում էր 1980 թ-ի ՀՆԱ-ի բառապատկում 20-րդ դարավերջին, որն իրականացվեց ավելի շուտ՝ 1995 թ-ին: Ջարգացման երրորդ աստիճանում նախատեսվում է մեկ շնչին հասնող եկամտունեքը և բնակչության կենսամակարդակը 2050 թ-ին հասցնել միջին - զարգացածությամբ երկրների մակարդակին, որով և տնտեսության բարեփոխումների առաջին փուլը հիմնականում կավարտվի:

1.1.1. Չինաստանի տնտեսության հիմնական բնութագրիչները և ներկա գործա դիրքը

Սկսած 70-ականների վերջից Չինաստանի ՀՆԱ միջին տարեկան աճը կազմել է ավելի քան 10% (Աղյ.-1.1): Յուրաքանչյուր յոթ տարվա ընթացքում երկրի էկոնոմիկայի մեծությունը կրկնապատկվել է, ինչի արդյունքում 2008 թ. ԶԺՅ ՀՆԱ-ը գերազանցում էր 1978 թ. մակարդակը ավելի քան 17 անգամ, իսկ 1998 թ.՝ 4 անգամ: Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ը՝ 9% միջին տարեկան աճով, 2008 թ կազմում էր ավելի քան՝ 3466 ԱՄՆ դոլար՝ 13 անգամ գերազանցելով 1978 թ. արժեքը՝ ֆիքսված գներով: 2008 թ. Չինաստանի էկոնոմիկան իր 4.52 տրլ դոլլ. ՀՆԱ-ով աշխարհում մեծությամբ երրորդն էր, իսկ 2010 թ. կեսերին՝ արդեն իսկ գերազանցեց նաև Ճապոնիայի տնտեսությանը [1], նաև՝ Աղյ.- 1.1):

Չնայած ԶԺՅ ՀՆԱ արագընթաց աճին և մեծությանը՝ այն ունի չափազանց բարձր կենտրոնացվածություն: Երկրի 31 նահանգներից հինգում (Գուանդուն, Շանդոնգ, Ջեանսու, Ջեջան և Հեներան) հաշվվում է ԶԺՅ ՀՆԱ մոտ՝ 46%-ը և հիմնական համախառն կապիտալի կուտակման 40%-ը, իսկ ամենացածր ՀՆԱ ունեցող վերջին հինգ նահանգներում՝ (Գուանսու, Հանսու, Լինսզիս, Ցինհայ և Տիբեթ)՝ մոտ 2.4%-ը, համախառն կապիտալի շուրջ 2%-կուտակմամբ [2,10]: Նույն պատկերն է նաև մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ տարբերությունների առումով: 2008 թ. ամենաբարձր մեկ շնչին հասնող ՀՆԱ-ը Շանհայում կազմում էր ավելի քան 10000 ԱՄՆ դոլլ., ամենացածրը՝ Գուիջոու նահանգում մոտ 1600 ԱՄՆ դոլլ. [2,10]: Միժամանակ վերջին տարիներից ցածր ՀՆԱ ունեցող նահանգներում առկա է ՀՆԱ-ի համեմատաբար ավելի բարձր աճ [2,10]:

Պինաստանի 1978-2009թթ. տնտեսական զարգացման տվյալներ

Աղյուսակ-1.1

	1978	1985	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ՀՆԱ, մլրդ. RMB*	364.5	901.6	6009.4	9921.5	15987.8	18321.7	21392.4	25766.6	31404.5	33540.0
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$**	216.9	307.0	727.9	1198.5	1931.7	2235.8	2657.8	3382.5	4522.6	4917.0
Մարդկային զուգ. մլրդ. RMB***	11.7	13.5	10.9	8.4	10.1	10.6	11.6	13	9.6	8.7
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	38.1	85.8	5046	7858	12336	14040	16084	18954	23890	25275
Մարդկային զուգ. մլրդ. RMB****	100	192.9	503.3	759.9	1087.4	1200.8	1340.7	1500.7	1753.6	—
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	100	175.5	396.6	554.9	802.2	860.7	977.8	1088.8	1304.3	—
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	9.75	27.35	148.78	249.2	593.4	762	968.9	1217.8	1428.6	1201.9
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	10.89	42.91	132.08	275.09	561.4	660	791.5	966	1231.1	1073.4
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	1.6	12.7	75.4	105.6	609.9	819.9	1086.3	1528.2	2066	2272.6
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	1.68	2.94	8.949	8.2783	8.277	8.2765	7.8087	7.1046	6.8346	6.8282
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	17.92	23.71	29.64	36.22	41.76	42.99	43.9	44.94	45.7	46.64
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	343	739	4283	6180	9423	10495	11759	13786	15781	17175
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	134	398	1578	2210	2963	3255	3587	4140	4761	5153
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	—	20.11	106.6	145.73	228.6	281.045	322.988	373.618	374.66	426.05
Մարդկային զուգ. մլրդ. \$****	—	19.56	37.5	40.7	60.6	72.4	72.7	83.5	92.3	90.23

* RMB - ԶԺՅ դրամական միավոր՝ յուան, \$ - ԱՄՆ դոլար; ** - Աղյուսակում՝ RMB և \$ - ով թվախի արժեքները բերված են ներկայիս գներով; *** - Մ/Ը ընկնող եկամուտ - ՆԱ-ի յուան ընկնող եկամուտ; **** - Տվյալները հաշվարկված են հաստատուն գներով: ԱՄՆ-ԼԱՊՈՍՅԻՆ ուղղակի ներդրումներ;

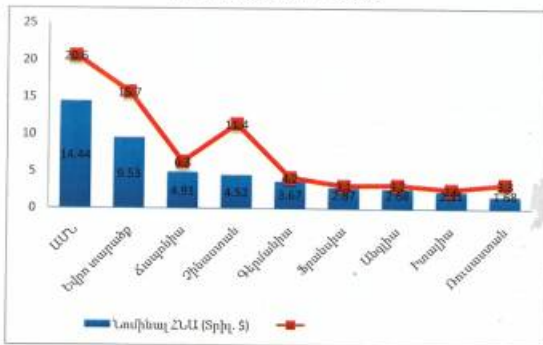
Աղբյուրներ: PRC National Bureau of Statistics (NBS), China Statistical Yearbooks 1996-2008; General Administration of Customs of the PRC, China's Customs Statistics; Monthly Foreign Exchange Reserves, 2009-SAFE- State Administration of Foreign Exchange of PRC; Economy Watch- <http://www.economywatch.com>; The US-China Business Council <http://www.uschina.org/statistics/economy.html>;

Մեծությամբ աշխարհում երկրորդ էկոնոմիկան և ամենաբարձր ՀՆԱ աճի տեմպերն ունեցող Չինաստանում, բնականորեն չափազանց ցածր է մնում մեկ շնչին հասնող ՀՆԱ-ը՝ թե՛ զարգացած երկրների՝ և թե՛ մի շարք զարգացող երկրների հետ համեմատ, ինչը պայմանավորված է մոլորկոլորացրակա յուրահատուկ իրավիճակով (համաձայն 2008 թ-ի տվյալների՝ ԶԺՅ-ը զբաղեցնում է 106-րդ տեղն աշխարհում [9] (Նկ.-1.1.1,2)): Վասնձայն ՄԱԿ-ի չափանիշների՝ ԶԺՅ-ում օրեկան 1 ԱՄՆ դոլլ. և պակաս եկամուտ ունեցողների պաշտոնական թիվը կազմում է ավելի քան 150 մլն. մարդ, կամ՝ բնակչության ավելի քան 11%-ը [1,9]

1980թ. սկսած Չինաստանում աղքատության մակարդակը նշանակալիորեն նվազել է՝ 1981թ. -ի 84%-ից հասնելով մինչև 11% -2009թ.-ին: Նշանակալիորեն աճել է կանանց տնտեսական, առողջապահության և կրթության ծախսերը [10]: Կառավարության ծախսերի հիմնական մասը ուղղվում է բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը: 2008թ.-ին կառավարության ծախսերի 65%-ը կատարվել է բնակչության՝ կրթության, սոցիալական անվտանգության և զբաղվածության, համայնքային աշխատանքների կազմակերպման, քննադատության, առողջապահության և այլ ծառայությունների ապահովման ոլորտներում [2,10]: Կենսամակարդակի բարձրացման կարևորագույն ցուցանիշ է մասայական ուրբանիզացիան: Քաղաքային բնակչությունը, որը 1978թ.-ին կազմել է 18%, աճելով՝ 2008թ.-ին արդեն կազմում էր 45.7%: Ընդ որում, նշված ժամանակահատվածում քաղաքային

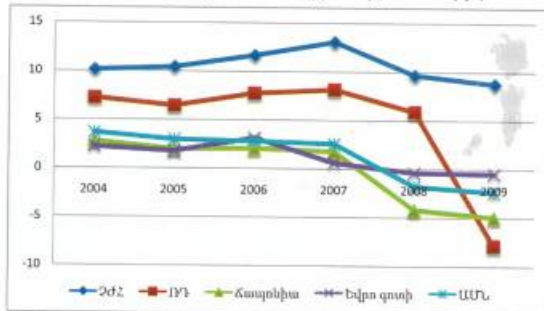
ընկերության եկամուտները բացարձակ մեծությամբ աճել են ավելի քան 50 անգամ (Աղյ. -1.1):

Նկար-1.1- ԶԺՀ նմուխալ և համարելի գներով ՀՆԱ միջազգային համեմատություններ- 2008թ.

Աղբյուր- IMF World Economic Outlook (October 2009).

Նկար-1.2- ՀՆԱ աճի համեմատություններ(2004-2009թթ.)

Աղբյուրներ- Economy Watch- <http://www.economywatch.com/economic-statistics/year/2008/>; TradingEconomics- Global Economics Research- <http://www.tradingeconomics.com/Economics/GDP-Growth.aspx?Symbol=CN>

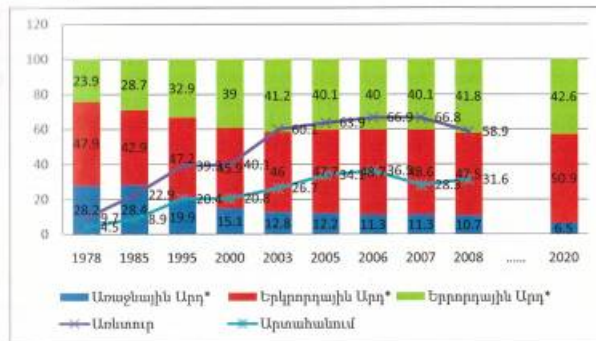
Արտահանման արագ զարգացումը և էկոնոմիկայի կոլտակային ընույթը Չինաստանի համար հնարավորություն ստեղծեց ապահովել աշխարհում ամենամեծ արտարժույթային պահուստը: 2009թ. սեպտեմբերի վերջին այն

հասել է ավելի քան 2.27 տրիլ. դոլարի, որը կազմում է արտարժույթային համաշխարհային պաշարների մոտ 30%-ը: Անեպիտեղելի է նաև պահուստի կոտակման արագությունը՝ 2001թ.-ին այն ընդամենը կազմել է մոտ 200 մլրդ. դոլ. ավելի քան 11 անգամ քիչ 2009թ.-ի մակարդակից (Աղյ. -1.1) և [67]: Լինելով և մնալով արտաքին ուղղակի ներդրումների (ԱՌԽՆ) համար ամենագրավիչ երկրներից մեկը՝ զարգացող երկրների շարքում (Աղյ. 1.1)՝ այնուամենայնիվ ԶԺՀ տնտեսությունը, երկար ժամանակ ուներ արտարժույթային պաշարների մեծ անհրաժեշտություն: Ներկայումս Չինաստանը կոտակել է այնպիսի պաշարներ, որը որոշակի անհանգստություն է առաջացնում արտերկրում՝ առաջին հերթին ԱՄՆ-ում [65]: Ավելին, զգալիորեն ավելացել է նաև ԶԺՀ ոսկու պաշարը՝ 2009թ. ապրիլին կազմելով 1054տ., որը 454տ. ավել է 2003թ.-ի համեմատ [8]:

Արտաքին առևտուրը երկրի տնտեսության զարգացման և ԶԺՀ արտերկրյա համագործակցության կարևորագույն ոլորտներից է: Անցյալ 30 տարիների ընթացքում Չինաստանում ձևավորվել է արտահանման ուղղվածությամբ

Նկար-1.3- Չինաստանի ՀՆԱ կառուցվածքի փոփոխությունը (ըստ արդյունաբերական ոլորտների(%)) և առևտրի ու արտահանման հարաբերակցությունը ՀՆԱ հետ (%)-1978-2008թթ.

(ՀՆԱ=100%)

*. Առաջնային արդյունաբերություն- գյուղատնտեսություն և անտառատնտեսություն; Երկրորդային արդյունաբերություն- արդյունաբերություն, էներգետիկա և շինարարություն; Երրորդային արդյունաբերություն- տրանսպորտ, ծառայություններ, կրթություն և առողջապահություն

Աղբյուր: PRC National Bureau of Statistics (NBS), China Statistical Yearbooks 1996- 2008:

տնտեսություն: Արտահանումը երկրի արդյունաբերական զարգացման համար առաջնային նշանակության գործոն է, ինչպես նաև հանդիսանում է Չինաստանի ՀՆԱ ձևավորման հիմնական բաղադրիչներից մեկը (նկ.-1.3): Արտաքին առևտրի աճի տեմպերը կտրուկ բարձրացավ, հատկապես 2001թ.-ին Առևտրի Համաշխարհային Կազմակերպությանը (ԱՀԿ) ՉԺՀ անդամակցությունից հետո: 2002-2008 թթ.-ին արտահանման և ներմուծման տարեկան միջին աճը կազմել է 27.3% և 26.8%՝ համապատասխանաբար: 2002թ.-ից սկսած արտաքին առևտրի և արտահանման հարաբերակցությունը երկրի ՆՀԱ-ին կազմում է՝ համապատասխանաբար շուրջ 60% և 30%(նկ.-1.3):

Զարգացած տնտեսությունների հետ Չինաստանի ամուր կապվածությունը, ինչն առաջին հերթին պայմանավորված է արտաքին առևտրից երկրի տնտեսության բարձր կախվածությամբ, հանգեցրեց ՉԺՀ էկոնոմիկայի վրա ճգնաժամի զգալի ազդեցությանը: Գլոբալ տնտեսական ճգնաժամը նախ և առաջ լրջորեն վնասեց Չինաստանի արտահանման շարունակական աճի տեմպերի պահպանմանը: 2009թ.-ին՝ 2008թ.-ի համեմատ, արտաքին առևտրի ծավալը նվազել է 14%-ով, ընդ որում, արտահանումը նվազել է ավելի քան 16.4%-ով՝ կազմելով 1201.9 մլրդ. դոլար [1.11] (Աղյ.-1.1): Չնայած դրան, Չինաստանն առաջ է անցել Գերմանիայից և արտահանման ծավալներով դարձել է առաջին երկիրն աշխարհում: Արտաքին առևտրի հսկայական պրոֆիցիտը լուրջ տարածանություններ է առաջացնում Չինաստանի և երկրի գլխավոր առևտրական գործընկերներ՝ ԱՄՆ-ի ու ԵՄ միջև, որոնք մեղադրում են Չինաստանին յուանի կուրսի արհեստական ցածր արժեքի պահպանման հարցում, ինչի հետևանքով սահմանափակվում է ներմուծումը: 2008թ.-ին Չինաստանի արտահանման շուրջ 45%-ը առաքվել է ԱՄՆ և ԵՄ ներմուծման 15%-ի դեպքում: Առևտրի դրական մեծ հաշվեկշիռի առկայությունը առանձնապես զգալիորեն է դրսևորվում ԱՄՆ հետ հարաբերություններում, որին բաժին է ընկնում Չինաստանի արտահանման շուրջ 19%-ը, այն դեպքում երբ, ԱՄՆ-ից ներմուծումները կազմում են ՉԺՀ ներմուծման ընդհանուր ծավալի ընդամենը 7%-ը [2,10, 12, 13]:

1.1.2.- ՉԺՀ էներգետիկ պահանջարկի աճը

Որպես 1980-ականներից սկսված տնտեսական տպավորիչ աճի և հարակից այլ գործոնների բնականոն հետևանք 1993թ.-ից Չինաստանի տնտեսությունում առաջացավ որակապես նոր իրավիճակ, ինչն արտահայտվեց երկրում առաջնային էներգիայի արտադրության և պահանջարկի միջև հարաձուռն բացասական հաշվեկշիռի անշրջելի առկայությամբ:

Չինաստանի արագընթաց տնտեսական աճի գլխավոր շարժիչ ուժը երկրի ինդուստրիայի զարգացումն է, ինչը սկզբնավորվեց 1980-ականների թեթև արդյունաբերության ձեռնարկությունների (օրինակ՝ տեքստիլ, հագուստի և սննդի) զարգացմամբ՝ հետագայում անցնելով ծանր արդյունաբերության ձեռնարկություններին (օրինակ՝ մետալուրգիական, քիմիական և

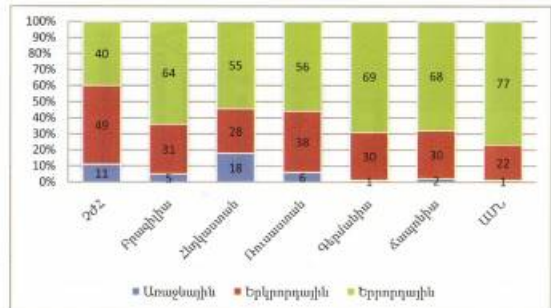
մեքենաշինական(նկ.-1.3,1.4)): Արդյունաբերության (երկրորդային) մասնաբաժինը մշտապես կազմում է երկրի ՀՆԱ 47%-ից ավելին, ինչը համեմատականորեն չափազանց բարձր է զարգացած երկրների (այդ թվում նաև մի շարք զարգացող երկրների) նույն ցուցանիշից (նկ.-1.5): Չինաստանի արտահանության գերակա բաղադրիչը հանդիսացող արդյունաբերության (երկրորդային) արտադրանքի ծավալները մասնավորապես կտրուկ աճեցին վերջին տասնամյակում՝ 2001թ.-ին

Նկար-1.4-ՉԺՀ ՀՆԱ-ի և Արդյունաբերության զարգացումը (%) 1979-2008

Աղբյուր: PRC National Bureau of Statistics (NBS), China Statistical Yearbooks 1996- 2008:

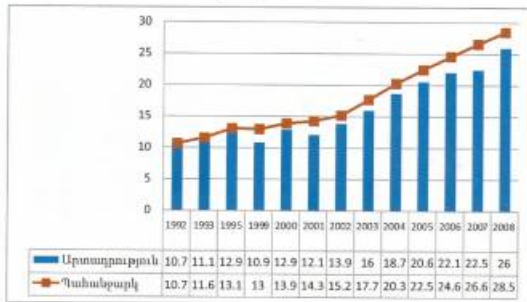
Նկար- 1.5-Չինաստանի ՀՆԱ կառուցվածքի համեմատություն այլ երկրների հետ (ըստ արդյունաբերական ոլորտների-%)

Աղբյուր- World Bank report-2008, (figures for 2006):

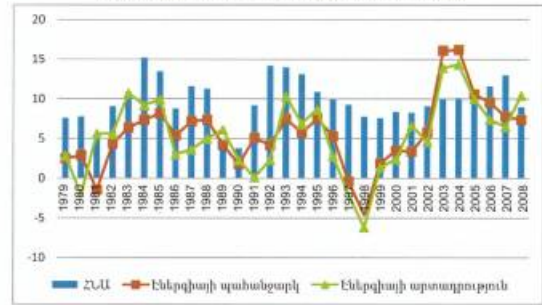
ԱՅԿ-ին ՉԺՅ անդամակցությունից հետո: Դա հանգեցրեց նրան, որ մի շարք հիմնական նշանակություն ունեցող արտադրատեսակների արտադրությունը և որպես դրա հետևանք՝ ռեսուրսների պահանջարկի առումներով, Չինաստանը ստանձնեց աշխարհում առաջնային դերակատարում: Օրինակ՝ Չինաստանն արտադրում է աշխարհում արտադրվող ցեմենտի ավելի քան 50%-ը, պողպատի և այլումինի մեկ երրորդը: Պահանջարկի առումով Չինաստանն աշխարհում առաջինն է՝ բրնձի, բամբակի, պողպատի, այլումինի, պղնձի, նիկելի և այլ ռեսուրսների օգտագործմամբ [2, 10]: Բնականորեն երկրի տնտեսական և արդյունաբերական զարգացումն ու քնակչության կենսամակարդակի բարձրացումն ուղեկցվում են երկրի էներգետիկ պահանջարկի համընթաց աճով(Նկ.-1.6,1.7): 1980-2001 թթ.-ին էներգիայի պահանջարկի աճը կազմել է ՀՆԱ տարեկան աճի միայն կեսը, բայց սկսել է համեմատաբար ավելի արագ աճել քան ՀՆԱ-ը 2001թ.-ից հետո(Նկ.-1.7): Դա առաջին հերթին պայմանավորվում է արդյունաբերության էներգատար արտադրատեսակների արտահանման, ինչպես նաև՝ սեղմի պահանջարկի աճով, և որպես հետևանք այդ արտադրությունների ծավալների նշանակալի ընդարձակմամբ (օրինակ՝ պողպատի արտադրությունը 2000թ. կազմել է 129 մլն. տ., իսկ 2008 թ.,ին՝ 501 մլն. տ., զեմենտի արտադրությունը 2000թ.-ին կազմել է 597 մլն. տ., 2008թ.-ին՝ 1400 մլն. տ.) [15]: Էներգատար արտադրատեսակների արդյունաբերության առաջնային էներգիայի պահանջարկը կազմում է ՉԺՅ ընդհանուր պահանջարկի 50%-ը, ամբողջ արդյունաբերության շուրջ 70%-ի և քնակչության ընդամենը 10% կազմող պահանջարկի դեպքում(Նկ.-1.8):

Նկ-1.6- Առաջնային էներգիայի արտադրությունը և Պահանջարկը ՉԺՅ-ում (100մլն. ՏԱՅ*)

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; *- ՏԱՅ- Տոննա Ամօլիի Դասարկույթը (tce)

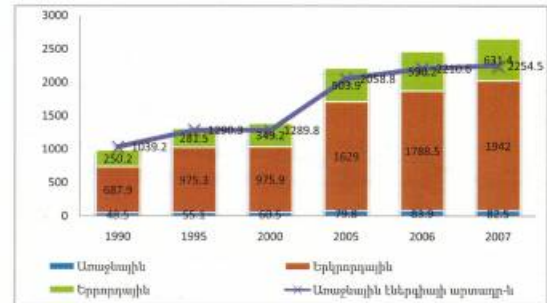
Նկար-1.7- ՀՆԱ-ի, ԷՆԵՐԳԻԱՅԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՅԱՆՋԱՐԿԻ ԱՃԻ ՏԵՄՊԻ ԿԱՄԵՍԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (%-ներով)

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008;

Նկար-1.8-Էներգիայի օգտագործման հաշվեկշիռը ըստ արդյունաբերության սեկտորների

(մլն. ՏԱՅ)

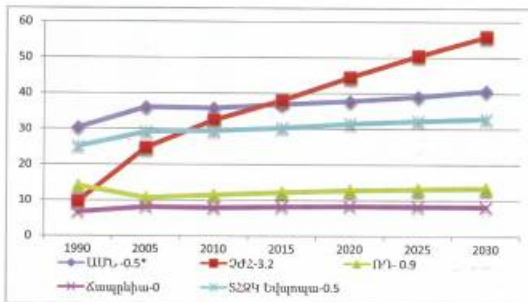

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008;

2000-2008 թթ.-ին ՉԺՀ առաջնային էներգիայի պահանջարկի տարեկան աճը կազմել է 9.43%՝ մոտ 1.9% համաշխարհային տարեկան աճի համեմատ, իսկ 2005-2008 թթ.-ին տարեկան միջին աճը կազմել է 8.25%, աշխարհում մոտ 2% տարեկան աճի դեպքում (Նկար-1.7) [14]: 2008 թ.-ին Չինաստանի էներգիայի պահանջարկը կազմում էր համաշխարհային պահանջարկի 17.7%-ը (աշխարհում երկրորդը ԱՄՆ-ից (20.4%) հետո)՝ պահպանելով շարունակական աճի ամենաբարձր տեմպերն աշխարհում: Չինաստանը հանդիսանում է աշխարհում ածուխի առաջին և նավթի՝ երկրորդ օգտագործողը[16]:

ՉԺՀ ՀՆԱ-ն 2000-2020թթ. ընթացքում քառապատկելու ռազմավարական նպատակը երկրի էներգետիկ անվտանգության խնդիրը դարձնում է հիմնարար առաջնահերթություն: Համաձայն ՉԺՀ ԳԱ փորձագիտական կանխատեսումների Չինաստանի տնտեսությունը կպահպանի տարեկան առնվազն 8% աճի տեմպը մինչև 2015թ-ը, որից հետո այն կարող է համեմատաբար նվազել մինչև 6.5% [17]: Ըստ էներգիայի միջազգային վարչության հետազոտությունների[18]՝ ՉԺՀ տնտեսական զարգացման ներկայիս տեմպի պահպանման դեպքում, երկրի էներգետիկ պահանջների տարեկան միջին աճը 1990-2030 թթ. հատվածում կկազմի 3.4% և արդեն իսկ 2020թ.-ին ՉԺՀ էներգիայի պահանջարկը կգերազանցի ԱՄՆ-ի առաջնային էներգիայի ծախսը(Նկար-1.9): Ներկայումս ՉԺՀ էներգետիկ պահանջների տարեկան աճը շուրջ 3 անգամ գերազանցում է համաշխարհային միջին ցուցանիշը [16-18] :

Նկար-1.9-Առաջնային էներգիայի պահանջարկն ըստ երկրների - 1990-2030 թթ. (100 Միլիոն SU³)

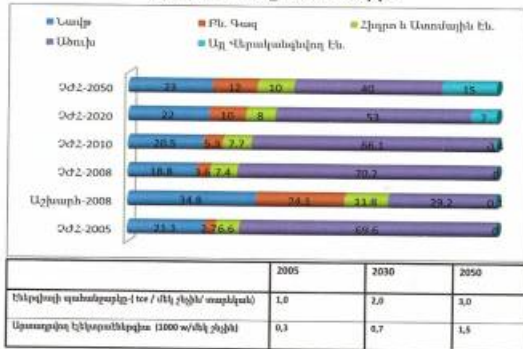
*- Տարեկան միջին աճի տեմպերը: Աղբյուր:- EIA-International Energy Outlook 2009;

երկրի տնտեսական բարեփոխումները առաջին հերթին ներքին ռեսուրսների միջոցով ապահովելու ռազմավարությունը, ի սկզբանե եղել և մնում է հիմնարար նշանակության մոտեցում Չինաստանի համար: Երկրի էներգետիկ պահանջները ներկայումս նույնպես հիմնականում ապահովվում են ներքին միջոցներով (մոտ 90%-2008թ.): Չնայած նրան, որ նախատեսվում է այն նվազեցնել՝ 2020թ-ին հասցնելով 80%-ի, այնուամենայնիվ, նույնիսկ այդ դեպքում Չինաստանն ունենալու է ինքնապահովման ամենաբարձր ցուցանիշներից մեկն աշխարհում[17]:

1.2- ՉԺՅ առաջնային էներգիայի կառուցվածքը, էներգետիկ համակարգի ներկա իրավիճակը և զարգացման հիմնական տեղեկեցւոյնը, բարեփոխումները, քաղաքականութիւնն ու էներգոանվտանգութեան ռազմավարութիւնը

Առաջնային էներգիայի արտադրութեան կառուցվածքում հիմնական քաղաքարիչն ածուխն է (2005թ-69.9%), որը լիովին արտադրվում է Չինաստանում: ՉԺՅ ածխի ուսումնասիրված պաշարները մեծությամբ երրորդն են աշխարհում, զիջելով միայն ԱՄՆ-ին և ՌԴ-ին, և կազմում են շուրջ 114.5 մլրդ. տոննա[18]: Ածխի օգտագործման մասնաբաժինն էներգոարտադրութիւնում նվազելով՝ 2020թ-ին կկազմի 53%, իսկ 2050թ-ին՝ 40%: Լավթի մասնաբաժինը եղել է և կմնա իր նշանակութեամբ երկրորդը ՉԺՅ էներգետիկ պահանջարկում՝ 21.1%՝ 2005թ-ին., 22%՝ 2020թ-ին. և 23%՝ 2050թ-ին (Նկ.-1.10) [17]: Հիդրո և ատոմային էներգիայի արտադրութիւնը՝ 2050թ-ին 10% կազմող մասնաբաժնով երրորդ տեղը կզիջի այլ վերականգնվող էներգոարտադրութիւնների՝ քամուց, արևային և այլն, արդեն իսկ կայունորեն զարգացող էներգոարտադրութեանը:

Նկար-1.10-ՉԺՅ առաջնային էներգիայի կառուցվածքի փոփոխութիւնների կանխատեսումը -2005-2050թթ.

Լրկրլոյնը: Chinese academy of Sciences; Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oi/aof/aeo/; Cherng-Shin Ouyang- Primary Energy Imbalance and China's Responses: with special Reference to Oil Industry- Chung-Hua Inst. of Economic. Research-March-2008; BP Statistical Review of World Energy-June 2009;

Ներկա իրավիճակը- ՉԺՅ էներգոռեսուրսների տեսակները բաշխված են անհամապատասխան: Չինաստանն աշխարհում առաջինն է հիդրոէներգետիկ ռեսուրսներով, 3-րդը՝ ածխի, 13-րդը՝ նավթի և 17-րդը՝ բնական գազի

պաշարներով: Չափազանց ցածր է մեկ շնչի հաշվարկով առկա ռեսուրսների պաշարները (Նավթը կազմում է աշխարհի միջինի՝ 6.1%-ը, գազը՝ 6.5%-ը, ածուխը և հիդրոռեսուրսները՝ 50%), ինչպես նաև՝ էներգիայի ծախսումը (կազմում է՝ ԱՄՆ մեկ շնչի պահանջարկի ընդամենը՝ 1/8, ԵՄ՝ 1/4)[19,20]: էներգոռեսուրսները ցրված են ամբողջ տարածքով, բայց բաշխված են շատ անհամապատասխան: Ածուխը հիմնականում կենտրոնացված է հյուսիսում և հյուսիս արևմուտքում, նավթի և գազի հանքավայրերը՝ արևելյան, կենտրոնական և արևմտյան հատվածներում, այն դեպքում, երբ էներգիայի հիմնական մասնաբաժինն օգտագործվում է առավել զարգացած հարավ-արևելյան և ծովափնյա շրջաններում, որտեղ կենտրոնացված է արդյունաբերութեան հիմնական մասը (Հավել.-2, Քարտեզ- 1 և [19]): Նման իրավիճակում առաջանում է ածուխի և նավթի հյուսիսից հարավ մեծածավալ տեղափոխումների, ինչպես նաև բնական գազի և էլեկտրոէներգիայի արևմուտքից արևելք մեծ հեռավորութիւններով ծախսատար առաքումների անհրաժեշտութիւնը [19]:

Միաժամանակ էներգիայի պահանջարկի արագնեաց աճը զուգորդվում է էներգիայի օգտագործման համեմատաբար ցածր արդյունավետութեան հետ[20]: Չինաստանի էներգետիկայում արդյունավետութիւնը կազմում է 33%, որը 10% ով ցածր է աշխարհի միջինից (Աղյ.-1.2): էներգիայի միջին տեսակարար պահանջարկը՝ պողպատի, ոչ գունավոր մետաղների, շինանյութերի, նավթավերամշակման, քիմիական, տեքստիլ և թեթև արդյունաբերութիւններում 40%-ով բարձր է աշխարհում միջին տեսակարար պահանջարկից[20]: Ավտոմեքենաները օգտագործում են 25% և 20%-ով ավելի վառելանյութ, քան համապատասխանաբար Եվրոպայում և Ճապոնիայում [20]: Ջեռուցման նպատակով օգտագործվող էներգիայի պահանջարկը 2-ից 3 անգամ գերազանցում է զարգացած երկրներում նույն կլիմայական պայմաններում կատարվող էներգոծախսումները:

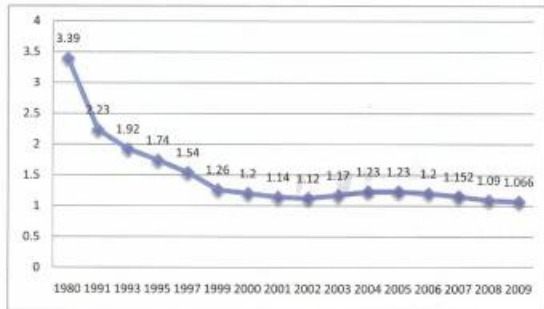
Աղյուսակ-1.2- էներգաօգտագործման ծավալների որոշ համեմատութիւններ

Սրտայտաբան	Միջինը 202-ում	Միջինը Աշխարհում	Տարբերութիւնը %-ով
Ածխի օգտագործումը էլեկտրոէներգիայի Սրտայտաբանում (գճԵԿՎԿԿԿԿ)	370	361	18%
էներգիայի պահանջարկը (Է՛) սրտայտաբանում (կգճԵ՛)	714	605	17%
Է՛- ցեմենտի արտադրութիւնում (կգճԵ՛)	153	127	26%
Է՛ տուրի մշակման ընթացքում (կգճԵ՛)	104.3	73	43%
Է՛ էլեկտրի արտադրութիւնում (կգճԵ՛)	986	629	57%
Է՛՛ սիբերիեի ամուսնակի սրտ-ում (կգճԵ՛)	1314	1000	31%

Լրկրլոյնը: Na Zhang- Energy situation and future development strategy in China- Institute of Engineering Thermophysics, Chinese Academy of Sciences- Beijing-2009; Material of Bureau of national Energy 2008

Ածույժը որպես էներգարտադրության հիմնական միջոցի օգտագործումը Չինաստանում (ավելի քան 2.4 անգամ գերազանցում է աշխարհում ածույթի օգտագործման միջին մակարդակը (ՆԿ-1.10)) առաջացնում է լրջագույն հիմնախնդիրներ շրջակա միջավայրի պահպանման առումով: 1990-2008 թթ.-ին թթվային անձրևներով աղտոտվել է մոտ 1.5 մլն. մ2 տարածք: Չինաստանի 10քաղաքներն ընդգրկված են աշխարհում 20ամենաաղտոտված քաղաքների ցանկում [20,21]: 1999թ.-ից պահպանվող ամենաբարձր SO2-ի արտանետումների կեսից ավելին առաջանում է ածույթի օգտագործմամբ ջերմուղեկտրակայաններից: 2005 թ-ից ձեռնարկվող միջոցառումների շնորհիվ առկա և նոր կառուցվող ջերմուղեկտրակայաններում ժամանակակից սարքավորումների և տեխնոլոգիաների կիրառման շնորհիվ, արդեն 2008թ-ին՝ ՉԺՀ-ում ծածրի դիօքսիդի արտանետումները նվազել են 5.95%-ով: ՉԺՀ ինդուստրիալիզացման և էներգիայի պահանջարկի վերջին տասնամյակում առկա առանձնապես արագընթաց աճն ուղեկցվում է շրջակա միջավայրի վրա թողնված համաչափ ազդեցությամբ: 2000-2006թթ.-ին՝ աշխարհում CO2-ի արտանետումների աճի շուրջ 57% -ը պայմանավորված է Չինաստանում արտանետումների ծավալների 50% կազմող աճով[20,21]: 2008՝ թ.-ից Չինաստանում

ՆԿ-1.11- Ընդհանուր էներգիայի պահանջարկը 10000 յուան ՆՊԱ-ի համար (էներգիաներսիվություն) (ՅՆԱ-ն հաշվարկված է 2005թ.-ի համեմատական գներով)

Աղբյուրներ: China Energy Statistical Yearbook (CESY) -2008; National Bureau of Statistics of China (NBSC); China Daily 03/04/2010 page8
 * Ըստ չինական աղբյուրների [20]: Ըստ էներգիայի միջազգային գործակալության՝ 2006թ.-ից (տես- EIA (2008), IEA2006, Energy Information Administration, available at <http://www.eia.doe.gov/pub/international/ieaff/table/h1co2.xls>.

CO2-ի արտանետումները հանդիսանում են աշխարհում ամենամեծածավալը, յնչպիսիք՝ մեկ շնչին հասնող արտանետումները մոտ են համաշխարհային միջինին՝ կազմելով շուրջ 4 տոննա, ինչը 5 անգամ փոքր է ԱՄՆ-ի, և 2 անգամ ԵՄ տույն ցուցանիշներից:

Էներգիայի պահանջարկի մեծածավալ աճը հանգեցրել է ոչ միայն շրջակա միջավայրի պահպանման առումով ՉԺՀ-ին ուղղված միջազգային պահանջների հաճախակիության մեծացմանը, այլև երկրի անվտանգ էներգոապահովմանն ուղղված Չինաստանի գործադրվող ջանքերի և հոգաժողության նշանակալից աճին: Էներգիայի խնայողության, անվտանգ մատակարարման և էներգաօգտագործմամբ պայմանավորված հնարավոր ռիսկերի նվազեցման նպատակով (այդ թվում ածխածխի արտանետումների նվազեցման) Չինաստանը պլանավորել է 11-րդ հնգամյակում (2006-2010) 20%-ով նվազեցնել էներգիաներսիվությունը՝ ինչը դեռևս նշանակալիորեն բարձր է զարգացած երկրների հետ համեմատ՝ (ՆԿ-1.11)[22]:

Այս առումով, որպես կարևորագույն քայլ, ՉԺՀ կառավարությունը սկսեց իրականացնել «1000 ձեռնարկությունների ծրագիրը», էներգիաներսիվության նվազեցման ծրագրում ընդգրկելով երկրի խոշորագույն 1000 ձեռնարկություններին, որոնք միասին օգտագործում են ՉԺՀ արդյունաբերությունում ծախսվող էներգիայի մոտ կեսը և երկրում պահանջարկի՝ մեկ երրորդը [23]: Ծրագրով նախատեսվում է էներգաօգտագործման արդյունավետության բարձրացման շնորհիվ 2010թ.-ին 100 մլն. ՏԱՀ-ով նվազեցնել էներգիայի բազիսային օգտագործման ծավալները, ինչը նաև նշանակում է՝ 260 մլն. տոննայով CO2-ի արտանետումների նվազեցում [21,23]: Ընդհանուր առմամբ ծրագրով նախատեսված է 2010թ.-ին հասնել շրջակա միջավայրն աղտոտող հիմնական արտանետումների մոտ 10%-ով կրճատման: 2009 թ-ին Չինաստանը հայտարարեց նաև 2020թ-ին 2005թ-ի համեմատ CO2-ի արտանետումների 40-45%-ով նվազեցման մասին[26]:

2007թ-ի հունիսին Չինաստանը հրապարակեց իր առաջին՝ «Կլիմայի փոփոխման ազգային ծրագիրը», որով սահմանվեցին մինչև 2010 թ-ը իրականացվող միջոցառումները, կլիմայի պահպանմանն ուղղված քաղաքականության իրականացման հիմնարար սկզբունքներն ու մոտեցումները [24]: Հիմնադրվեց նաև «Կլիմայի փոփոխման ազգային առաջատար խումբ»՝ Կարգապետի նախագահությամբ: Նշված միջոցառումներով շրջակա միջավայրի պահպանման խնդիրներն ընդգրկվեցին պետական կառավարման բարձրագույն մարմնի համակարգման ոլորտ:

Ըստ վերջին տվյալների՝ ձեռնարկված քայլերի շնորհիվ

*- 2006թ. ՅՆԱ 10.000\$ (համդրանի գներով) համար ՉԺՀ-ում ծախսվում է 4.7 անգամ ավելի էներգիա քան ԱՄՆ-ում և 3.5 անգամ ավելի՝ քան աշխարհում միջին ցուցանիշը: Էներգիայի արդյունավետության բարձրացման հարցը հիմնարար նշանակություն ունի և առանձնահատուկ ուշադրության առարկա է[տես՝ Cherg-Shin Ouyang- Primary Energy Imbalance and China's Responses-CIER-2008].

էներգիտնտեսիվությունը նվազել է 2006թ-ին 1.79%-ով, 2007թ.-ին՝ 4.04%-ով, 2008թ-ին՝ 5.2%-ով և 2009թ-ին՝ միայն 2.2%-ով [25] (տես նաև՝ Լկ-1.11): Ըստ էության՝ 2006- 2009թթ.-ին էներգիտնտեսիվությունը նվազել է միայն 14.38%-ով[26] և 2010 թ-ի համար նախատեսված 20%-ով նվազեցման նպատակի իրականացման համար իսկապես անհրաժեշտ է լրջագույն ջանքերի և ծանրակշիռ միջոցների ներդրում:

Ընդհանուր առմամբ, Չինաստանի էներգիտնտեսիվությունը ներկայումս առկա են **ռեսուրսների անբավարարության (հատկապես տեսակարար արժեքներ առնումով), էներգիայի օգտագործման ցածր արդյունավետության, շրջակա միջավայրն աղտոտող մեծածավալ արտանետումների, ինչպես նաև համակարգի կառավարման մեխանիզմների օպտիմալացման հիմնախնդիրներ:**

Ջարգացման հիմնական տեղեկները, բարեփոխումներն ու էներգո-անվտանգության ռազմավարությունը- Երկրի կայուն առաջընթացն ապահովող էներգիտնտեսիվություն տնտեսական ռազմավարությունն իր մեջ ներառում է տնտեսական աճի, սոցիալական զարգացման և շրջակա միջավայրի պահպանման հիմնային բաղադրիչների օպտիմալ զուգորդման անհրաժեշտություն: Ընդհանուր առմամբ դա ոչ միայն տնտեսա-տեխնիկական, այլև հասարակական որոշակի հարաբերությունների ձևավորման խնդիր է և ենթադրում է էներգոարտադրության կառուցվածքային օպտիմիզացիա, արդյունաբերության տեխնոլոգիական վերազինում և վերափոխում, նվազագույն արտանետումներով տնտեսության զարգացում, ռեսուրսների խնայման և շրջակա միջավայրի պահպանման անհրաժեշտությունը գիտակցող հասարակության ձևավորում և այլն: Լվազագույն կանխատեսումներով ՉԺՊ էներգիայի պահանջարկը 2020 թ-ին լինելու է ավելի քան 4 մլրդ. տոննա ածուխի օգտագործման համարժեքը (Մլրդ. ՏՄՅ), ինչը գերազանցելու է 2008 թ-ի մակարդակը ավելի քան 40%-ով (Լկ-1.6.1.9): Էներգիտնտեսիվարգի զարգացման ուղղվածությունը Չինաստանում հիմնականում կանխորոշվում է.

- ռեսուրսների առավել խնայողաբար օգտագործման և վերականգնվող էներգոռեսուրսների կիրառման նշանակալի աճով,
- էներգիայի խնայման և էներգիայի օգտագործման արդյունավետության բարձրացմամբ, ինչպես նաև այդ նպատակին ուղղված ծրագրերի իրականացման առաջնային նշանակությամբ,
- էներգատար արտադրություններով արդյունաբերության հազգեվածության հետևանքով դրանց հետագա աճի տեմպերի սահմանափակմամբ,
- ուրբանիզացիայի և կենսամակարդակի շարունակական աճով պայմանավորված ենթակառուցվածքների արագ զարգացմանն ուղղված էներգոմատիաների, ինչպես նաև քնակչության էներգաօգտագործման ծավալների նշանակալի ավելացմամբ,
- շրջակա միջավայրի պահպանման պահանջարկի խստացմամբ և կլիմայի փոփոխման խնդրի կարևորության ավելի խորացող գիտակցմամբ և այլ հարակից գործոններով:

էներգիայի կառուցվածքային օպտիմալացումը ուղղված է շրջակա միջավայրի համար անվտանգ կամ նվազ վտանգավոր ուղղությունների զարգացմանը (Լկ-1.10): Վերականգնվող էներգոռեսուրսների (արևի, քամու և բիոէներգիա) կիրառմամբ էներգիայի արտադրությունը արդեն իսկ 2020 թ-ին կարող է կազմել 7%, իսկ 2050 թ-ին՝ 15% (առանց հիդրոկայանների)[28]:

Առումային էներգոարտադրության զարգացումը կարող է դառնալ հիմնական ուղղություններից մեկը, ինչը ենթադրում է նաև լայնածավալ միջազգային համագործակցության խթանում: 2008թ-ին ՉԺՊ-ում գործում էր քնդամենը 4 երկրորդ աստիճանի ատոմակայաններ, որոնք արտադրում են երկրի էներգիայի 1.2%-ը: 2020 թ-ին պլանավորվում է հասնել 5%-ի [29]:

Ներկա գիտական և տեխնոլոգիական հնարավորություններով Չինաստանի համար շատ դժվար է հասնել տնտեսական բարձր արդյունավետությանը էներգիտնտեսիվարգի ձևավորման, կայուն զարգացման և օպտիմալ օգտագործման նպատակների կենսագործման: Էներգետիկայի ոլորտում դիտության և տեխնոլոգիաների զարգացման խնդիրներն առանձնահատուկ ուշադրության առարկա են ՉԺՊ-ում: 2010 թ-ի հունվարին Չինաստանում հայտարարվեց էներգետիկայի ոլորտում հետազոտությունների և տեխնոլոգիական մշակումների 16 պետական կենտրոնների տնտեսման մասին[34]: Կենտրոնների գործունեությունն առընչվելու է էներգետիկայի բոլոր ոլորտներին, ինչպես նաև նոր նյութերի և սարքավորումների մշակումներին:

Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովման առկա մարտահրավերների դիմակայման և հիմնախնդիրների լուծման հիմքը աճող պահանջարկի վերահսկման և արդի իրավիճակին համահունչ պետական կառավարման օպտիմալ մեխանիզմների մշակումն ու ներդրումն է: Բարեփոխումների քաղաքականության իրականացման ընթացքում էներգետիկայի կառավարման համակարգը բազմիցս ենթարկվել է փոփոխությունների: 1980 թ-ին կազմավորվեց «էներգիայի պետական կոմիտեն», որը երկու տարի անց կազմալուծվեց: 1988թ-ին տնտեղվեց էներգիայի նախարարություն, որը կազմալուծվեց 1993թ-ին, որից հետո Չինաստանում էներգիայի միասնական կառավարման պետական հաստատությունը, ըստ էության, բացակայում էր: 2003-2004 թթ. առաջացած էներգետիկ նաքավարության կտրուկ աճի թեյադրանքով (2004 թ. նավթի ներմուծման ծավալը 2002 թ. համեմատ աճեց մոտ 67%-ով) ՉԺՊ կառավարությունը կազմավորեց Էներգիայի կառավարման Պետական կոմիտեի Չինաստանի Կարչապետի ղեկավարությամբ[30]: Խմբի հիմնական խնդիրները ՉԺՊ էներգետիկ ռազմավարության, ոլորտի զարգացման և էներգաօգտագործման օպտիմալացման, երկրի էներգետիկ անվտանգության ապահովման և միջազգային համագործակցության քաղաքականության մշակումն էր: 2007 թ. դեկտեմբերին Խմբի կողմից հրապարակվեց «ՉԺՊ էներգիայի սպիտակ թղթեր» փաստաթուղթը և «ՉԺՊ էներգիայի օրենքի» նախագիծը, որը որվեց համաժողովրդական քննարկման[31]: Օրենքը սկսեց գործել 2009թ.-ից: Օրենքը ավելի է կենտրոնացրել Չինաստանի էներգետիկ

ույրտի ամբողջական կառավարումը, ինչպես նաև ույրտին առնչվող ներքին և արտաքին քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը: Նման կենտրոնացվածությունը արդիական է և խիստ հրատապ նախ և առաջ այն իմաստով, որ պետական մակարդակի ռազմավարական խնդիրները և երկրի ակվանզության առնչվող մարտահրավերների լուծման հարցերը լիովին կդառնան պետության քաղաքականության սուբյեկտ և չեն պայմանավորվի թեկուզ և պետական, կորպորացիաների բացառապես շուկայական բնույթ ունեցող գործառնությունների:

Արդեն իսկ 2008 թ-ի օգոստոսին կազմավորվեց «Էներգիայի պետական կառավարման վարչությունը», որի իրավասությունը տարածվեց ույրտին առնչվող բոլոր գործառնությունների վրա, այդ թվում՝

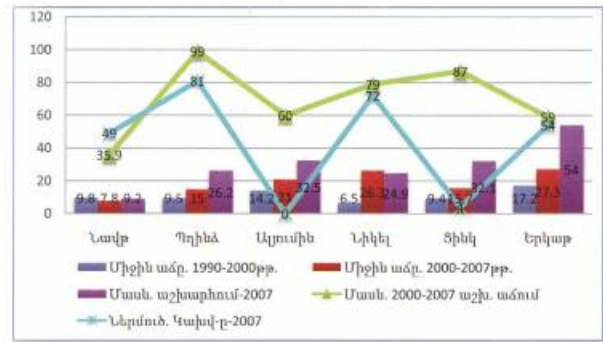
- էներգիայի զարգացման պլանավորման և բարեփոխումների համակարգման և իրականացման,
- արդյունաբերական քաղաքականության և էներգիաամակարգին առնչվող օրինագծերի մշակման,
- էներգոռեսուրսների հանույթի և էներգոարդյունաբերության ույրտային կառավարման,
- էներգոօգտագործման հաշվեկշիի կարգավորման, էներգիայի և ռեսուրսների խնայողության, ինչպես նաև գիտատեխնիկական առաջընթացի ապահովման ու շրջակա միջավայրի պահպանմանն ուղղված միջոցառումների մշակման,
- էներգոծրագրերի ֆինանսավորման,
- միջազգային համագործակցության ծավալման, բանակցությունների վարման, պայմանագրերի պատրաստման և բնագավառում արտերկրյա ներդրումների իրականացման հաստատման և այլ գործառնություններով:
- «ԶԺՀ էներգիայի սպիտակ թղթեր» փաստաթղթով և «ԶԺՀ էներգիայի օրենքով»՝ որպես՝ Չինաստանի էներգիաամակարգի զարգացման ռազմավարության հիմնային նպատակներ սահմանվում են՝
- էներգիայի խնայման առաջնահերթությունը,
- ներքին ռեսուրսների վրա հենվելու առաջնայնությունը,
- զարգացման տարբեր մեթոդների կիրառման խրախուսումը,
- գիտության և տեխնոլոգիայի զարգացումը և կիրառումը,
- շրջակա միջավայրի պահպանումը;
- միջազգային համագործակցության ընդլայնումը՝ փոխշահավետության սկզբունքով [20, 30-32]:

2010թ-ի հունվարի վերջին ԶԺՀ Պետխորհուրդը հայտարարեց Վարչապետի նախագահությամբ էներգիայի ազգային կոմիտեի կազմավորման մասին [33]: Կոմիտեի հիմնական գործառնությունն են էներգիայի զարգացման ռազմավարության մշակումն ու ընդունումը, էներգոանվտանգության գլխավոր խնդիրների քննարկումն ու լուծումների մշակումը, երկրում էներգիայի իրացման կառավարումը, ինչպես նաև միջազգային համագործակցության համակարգումը: Ըստ էության Կոմիտեն ԶԺՀ էներգիայի քաղաքականությանն-ռազմավարության մշակման և համակարգման ու կառավարման բարձրագույն մարմինն է:

1.3-Արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող ռեսուրսների ներմուծումից ԶԺՀ խորացող կախվածությունը - էներգոռեսուրսներ

21-րդ դարակիզը ԶԺՀ-ն թևակոխել է տնտեսական զարգացման, ինչպես նաև երկրի միջազգային ազդեցության և դերի աճի որակապես նոր փուլ: Երեսուներեք տարածնախադրման և կայուն զարգացումից հետո երկրում ձևավորված հսկայածավալ տնտեսությունը և աճի բարձր տեմպերն առաջացրել են էներգիայի և անհրաժեշտ այլ բնական ռեսուրսների մատակարարման ծավալների, ինչպես նաև իրացման և ներմուծման շուկաների ընդարձակման բնականոն անհրաժեշտություն: Բնական ռեսուրսների և հումքի պահանջարկի առանձնահատուկ շոշափելի աճ Չինաստանի տնտեսությունում առաջացավ վերջին տասնամյակում: Ընդորում՝ աշխարհում որոշ ռեսուրսների ընդհանուր պահանջարկի աճի հիմնական մասնաբաժինը պայմանավորված է Չինաստանի տնտեսությունում դրանց պահանջների մեծացման հետ (նկ-12): Չինաստանի մասնաբաժինն աշխարհում 2000-2007- թթ. պահանջարկի ընդհանուր աճում, կազմել է նավթ՝ 35.9%, ցինկ՝ 87%, նիկել՝ 79%, ալյումին՝ 60%, պղինձ՝ 99%, երկաթահանք (և պողպատ)՝ 59% և այլն (Նկ-1.12): Չինաստանը նավթի և էներգիայի օգտագործման ծավալներով ներկայումս հանդիսանում է աշխարհում երկրորդը (ԱՄՆ-ից հետո), իսկ մի շարք ռեսուրսների պահանջարկով, փոխարինելով ԱՄՆ-ին, դարձել է առաջինը՝ (ցինկ, նիկել, ալյումին, երկաթահանք, պղինձ, ածխի և այլն): Չնայած երկրում ռեսուրսների արդյունահանման ծավալների

Նկար-1.12- ԶԺՀ ռեսուրսների պահանջարկի աճը և մասնաբաժինն աշխարհի ընդհանուր աճում

Աղբյուրներ- National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; Chinese statistics and metal forecasting-Macquarie Commodities Research Macquarie Capital Securities- April 2008

նշանակալից աճին (օրինակ նավթի արդյունահանման աճը նշված ժամանակահատվածում կազմել է շուրջ 15%, պղինձ՝ 14.8%, ցինկ՝ 10.2%, հիկել՝ 20.3% և այլն) պահանջարկի աճի աստիճանային տեմպերը հանգեցրել են ներմուծումից հարածուն կախվածության՝ տարբեր ռեսուրսների առումով, ներկայումս հասնելով 4-ից մինչև 99%-ի՝ տեսանելի ապագայում ներմուծումից կախվածության աճի միտումների ակնհայտ պահպանմամբ (օրինակ, նավթի ներմուծումը 2020թ-ին արդեն կարող է կազմել պահանջարկի 65-70%-ը):

Պահանջարկի աճի տեմպերի նման թռիչքային մեծությունը՝ հատկապես մետաղների գծով, անշուշտ պայմանավորված է վերջին տասնամյակում Չինաստանում ենթակառուցվածքային շինարարության աննախադեպ աճով: Հետևաբար, չնայած հիմնավորելի է ապագայում աճի տեմպերի նվազման կանխատեսելիությունը, այնուամենայնիվ աճի ընդհանուր միտումները՝ տեսանելի ապագայում կպահպանվեն այն ծնող հիմնարար գործոնների շարունակական ազդեցության հետևանքով:

Երեք հիմնական գործոններ որոշիչ են (և տեսանելի ապագայում կմնան այդպիսին) Չինաստանի ռեսուրսների պահանջարկի ծավալների որոշման և հետագա փոփոխման առումով՝

-տնտեսական զարգացումն ու երկրում ռեսուրսների անբավարար առկայությունը,

- երկրի տնտեսության ինդոստրիալիզացիոն գործընթացը,

- բնակչության կենսամակարդակի աճն՝ ու արագ ուրբանիզացիան** (տես- Աղյուսակ-1.1):

Ընդհանուր առմամբ Չինաստանը ներկայումս անցնում է երկրի զարգացման միջտ նույն փուլերով, որով արդեն անցել են բոլոր զարգացած երկրները: **Հիմնական տարբերությունը ԶԺՀ դեպքում, տնտեսական ահեղի մասշտաբներն են, զարգացման գործընթացներում առկա տպավորիչ արագությունը, ինչպես նաև աննախադեպ ժողովրդագրական իրավիճակով պայմանավորված ներքին գործոնի առավել նշանակալից ազդեցության առկայությունը:**

Չնայած պահանջվող ռեսուրսների տեսակների լայն սպեկտրին, բնականորեն **գերակա առաջնայնությունը էներգոռեսուրսների ներկումից հարածուն կախվածությունն է**, ինչն ընդհանուր առմամբ, հիմնարար

*- Սկսած 1978թ-ից, Չինաստանի ՀՆԱ-ն աճել է ավելի քան 17.5 անգամ իսկ մեկ շնչին ընկնող եկամուտը՝ ավելի քան 13 անգամ (տես՝ Աղյ-1.1):

**- Օրինակ՝ ուրբանիզացիայի ներկայիս միջին տեմպերի պահպանման դեպքում, 2025-ին քաղաքային բնակչությունը կկազմի՝ 66%: ԶԺՀ-ը կունենա՝ 221 քաղաքներ՝ միլիոն և ավելի բնակչությամբ (ներկայումս Եվրոպայում կա՝ 35-ը): 2030-ին ԶԺՀ-ն կունենա շուրջ մեկ մլրդ քաղաքային բնակչություն, ինչի հետևանքով՝ կառուցվելու է 170 նոր տրանսպորտային համալսարանը՝ (2 անգամ ավել քան ներկայումս կա Եվրոպայում)՝ և այլն: (Տվյալները վերցված են)՝ China's Urban Population Boom-THE CHINA ANALYST- by THE BEIJING AXIS Ltd.-April-2008:)

նշանակալից ունի երկրի տնտեսության հետագա զարգացման՝ այս իմաստով նաև այլ ռեսուրսներից կախվածության աստիճանի հետագա աճի որոշման առումով:

Արտաքին էներգակիրների Չինաստանի պահանջարկը խստորեն փոխկապակցված է էներգիայի ոլորտում ներքին քաղաքականության հետ: Էներգետիկ անվտանգության ռազմավարությունը, նախ և առաջ, ներառում է էներգիայի պահպանման և օգտագործման արդյունավետության բարձրացում, էներգիայի ոլորտի կառուցվածքի և պահանջարկի օպտիմալացում, չորսակ միջավայրի պահպանում և նոր պտերնատիվ ու վերականգնվող էներգոռեսուրսների օգտագործում, նավթի ռազմավարական պահուստի ստեղծում*:

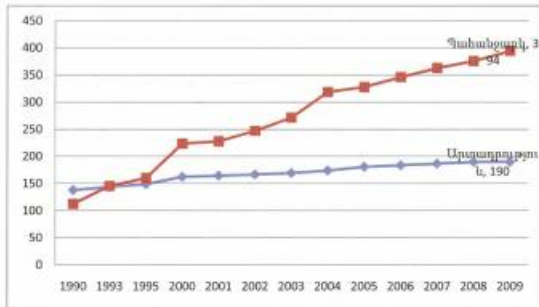
ԶԺՀ էներգոպահովման խնդիրն առաջին անգամ առաջացել է 1993թ.-ին, երբ երկրում **նավթի օգտագործման պահանջարկը** 1.2%-ով գերազանցեց արդյունահանվող և վերամշակվող նավթի ծավալը, ինչով ԶԺՀ-ն նավթ արտահանող (net) երկրից դարձավ (net) նավթ ներմուծող (Սկ-1.13,1.14): Հետագա տարիներին նավթի ներմուծման պահանջարկի աճի արագությունը հանգեցրեց Չինաստանի նավթի ներքին պահանջարկի բավարարման հիմնարար կախվածությանը արտաքին ներկրումներից: 1985-1995թթ. Չինաստանի նավթի պահանջարկը կրկնապատկվեց 1.7-ից 3.4 միլ. բար./օր: Այն նորից կրկնապատկվեց 2005-ին՝ կազմելով 6.8 միլ. բար./օր [19]: 2000-2009 թթ. ժամանակահատվածում ԶԺՀ-ում նավթի արտադրությունը տարեկան աճել է ընդամենը 1.9%-ով և 2009թ-ին կազմել է 190 մլն. տոննա (3.93 միլ. բար./օր) 394 մլն. տոննա (8.14 միլ. բար./օր) պահանջարկի դեպքում** (Սկ-1.12): 2009թ-ին նավթից արտաքին կախվածությունը կրկնապատկվել է 2000թ-ի համեմատ, կազմելով 54%(net) (Սկ-1.15): Ընդ որում, 2006թ. տվյալներով՝ Չինաստանում հետազոտված նավթի պաշարները կազմում են ընդամենը 16 մլրդ. բարել՝ համաշխարհային ծավալների շուրջ 1.4%-ը[17]:

Սկսած 2000 թ-ից Չինաստանի հիմնական նավթահանքերից արդյունահանումը սկսել է նվազել տարեկան 5-7%-ով: Այդ հանքավայրերից 2008թ-ի 3.8 միլ. բար./օր նավթի հանույթը 2030 թ-ին կարող է կազմել ընդամենը՝ 3.2 միլ. բար./օր [35,43]: Առայժմ հետազոտված նոր պաշարները նշանակալից չեն: Ամենայն հավանականությամբ նավթի արդյունահանումը ԶԺՀ-ում մոտեցել է իր ամենաբարձր

* 2005թ. ԶԺՀ-ն ուներ ընդամենը 30 օրվա պահուստ, այն դեպքում, երբ օրինակ՝ ԱՄՆ, Ճապոնիան, Գերմանիան և Ֆրանսիան նավթի ռազմավարական պահուստը կբավարարի համապատասխանաբար՝ 158, 169, 127 և 96 օրվա համար: 2003թ-ից ԶԺՀ-ն սկսեց՝ 16.4 մլն. մ3 ծավալով, 4 նոր պահուստարանների կառուցումը, որն ավարտվեց 2008թ-ին: ԶԺՀ էներգիայի ազգային վարչությունը 2009թ-ին որոշեց՝ մինչև 2011 թ.-ը կառուցել 8 նոր պահուստարաններ, որով Չինաստանի պահուստային նավթի ծավալը կհասնի՝ 44.6 մլն. մ3, որոնք կարող են բավարարել Չինաստանի 90 օրյա նավթի պահանջները: [38,39]

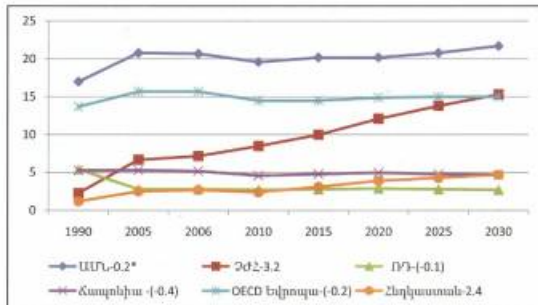
** Համեմատության համար Նշենք, որ ներկայումս ԱՄՆ-ը օգտագործում է մոտ 21 միլ. բար./օր, որը կազմում է համաշխարհային արտադրության շուրջ 25%, ԱՄՆ-ի էներգիայի պահանջարկի՝ 40%-ը և ավելի քան 2.5 անգամ՝ գերազանցում է ԶԺՀ օգտագործման ծավալը [18]:

Նկար-1.13-ԶԺԳ նավթի արդյունահանումը և պահանջարկը (1990-2009 թթ. Միլլիոն տ.)

Աղբյուր:-China Energy Statistical Yearbook (CESY) -2008; National Burro Statistic of China (NBSC); BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA, International Energy Annual, Short Term Energy Outlook-2009թ

Նկար-1.14-Գեոլոկ վաճառքայութի օգտագործումը (Գիմնային կանխատեսում) ըստ երկրների 1990-2030 թթ. (Մլն. բարր. Օրեկան)

*-Միջին տարեկան աճը (%-ներով): 2006-2030թթ.

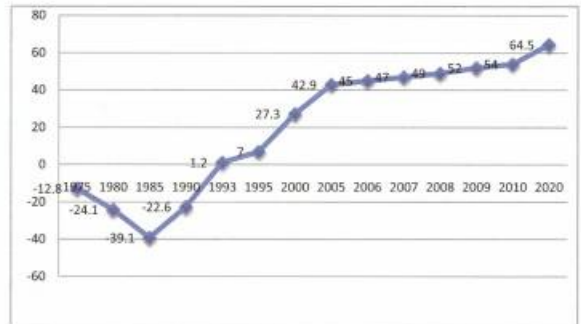
Աղբյուր: EIA-International Energy Outlook 2009**.

**- EIA կանխատեսումները սովորաբար միջին դիրք են գրավում այլ կազմակերպությունների հաշվարկների հետ համեմատած: Օրինակ՝ 2020թ-ին ՉԺԳ նավթի պահանջարկի EIA կանխատեսումը կազմում է՝ 605 մլն. տ., IEA-ը՝ 639 մլն. տ., CNPC-RIET-ը՝ 621 մլն. տ.[35]: Այդ իմաստով, հավանաբար EIA կանխատեսումները կարող են լինել ավելի հավաստի:

արժեքին (մոտ 2015 թ-ին) և կարող է սկսել նվազել արդեն իսկ հետագա տասնամյակում [36,37], պահանջարկի աճի մոտավորապես նույն տեմպերի պահպանման պայմաններում[35,36]:

ԶԺԳ առաջնային էներգիայի կառուցվածքային հետագա փոփոխությունների հեռանկարը(Նկ.-1.10) և էներգոնետությունը պահանջարկի հաշվառումը, ենթադրում են տեսանելի ապագայում, նավթի պահանջարկի նշանակալից աճի պահպանումը, ինչպես նաև նավթի առանձնահատուկ նշանակությունը երկրի էներգոպահանջարկի անվտանգության ռազմավարությունում: Երկրի տնտեսական զարգացման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և ուրբանիզացիայի զործոններով պայմանավորված էներգոպահանջների աճի տրամաբանության զուգորդումը վերոշարադրային հիմնավորվում է նավթի՝ որպես գերակա կարևորության էներգակրի ապահովման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև նավթի արտաքին ներկրումներից ՉԺԳ կախվածության առաջնային նշանակությունը երկրի անվտանգության առումով:

Նկար-1.15- ՉԺԳ կախվածությունը նավթի արտաքին ներկրումներից (- %)

Sources:- China Energy Statistical Yearbook (CESY) – China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China –Yearbooks- 1996-2008; Report of the China's Academy of Social Sciences(CASS)-2009; BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008.With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008.

2000-2008- թթ. ՉԺԳ բնակչության տարեկան աճը կազմել է 0.58%: ենթադրվում է, որ հետագա տարիներին աճը կկազմի 0.5%, որի դեպքում՝2020- թ-ին ՉԺԳ բնակչությունը կկազմի 1.4 մլրդ: Ուրբանիզացիայի աճի 0.8% ներկայիս տեմպերի պահպանման դեպքում (Սոլյուսակ-1.1) քաղաքային բնակչությունը կկազմի 55%: Մեկ շնչին ընկնող եկամուտները

տարեկան աճելով՝ գյուղերում 4.3%-ով, քաղաքներում 6.5%-ով, 2020 թ-ին համապատասխանաբար կկազմեն 6134 և 28433 յուան: Առաջնային, երկրորդային և երրորդային ինդուստրիաների տարեկան միջին աճը մինչև 2020 -թ-ը պլանավորված է համապատասխանաբար՝ 3.1%, 6.9% և 7.1%, որի դեպքում 2020- թ-ին ԼՂԱ ոլորտային կառուցվածքում դրանց կունենան 6.5%, 50.9% և 42.6% մասնաբաժիններ (Լկ-1.3)[35]: 2009թ-ին Չինաստանում վաճառվել է 13.5 մլն. (գերազանցելով ԱՄՆ տարեկան վաճառքը) նոր ավտոմեքենաներ, ինչը 44%-ով ավելի է 2008թ-ի համեմատ: **Շարադրվածն այն հիմնական (բնավ ոչ ամբողջական) գործոններն են, որոնք ձևավորում են նավթի պահանջարկի շարունակական աճը ՉԺՇ-ում և ավելի կամ սակավ իտեռեսիվությամբ գործելու են տեսանելի ապագայում (Լկար-1.15):** 2015թ. Չինաստանը կարող է օգտագործել աշխարհում արդյունահանվող նավթի 14%-ը (9.4 միլ. բար./օր) ներմուծումից շուրջ 60 տոկոս կախվածությամբ (Լկար-1.14, 1.15) [18]: 2020թ-ին նավթի արտաքին ներկրումներից ՉԺՇ կախվածությունը կավելանա ևս շուրջ 5%-ով (Լկար-1.14, 1.15) [17]:

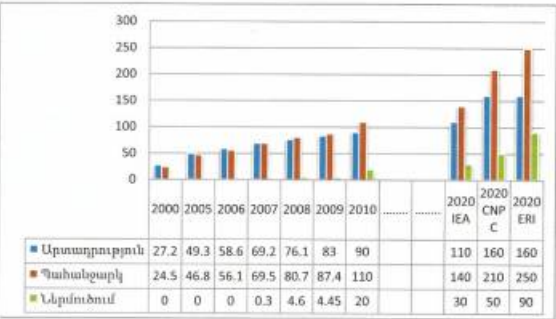
Ի տարբերություն նավթի՝ Չինաստանում առկա է բնական գազի բավականին հուսադրող պաշարներ: Համաձայն CNPC-ի 2005թ-ին հրապարակած տվյալների՝ Չինաստանի բնական գազի հեռանկարային երկրաբանական հնարավոր պաշարները կարող են կազմել մինչև 56 տրիլ. մ3[40,41]: Կիրառական նշանակության առումով, **ըստ CNPC-ի 2008թ-ին հրապարակած տվյալների, ՉԺՇ-ում բնական գազի հաստատված պաշարները կազմում են 5.94 տրիլ. մ3, որից 3.09 տրիլ. մ3 -ը հանդիսանում է տեխնիկապես և տնտեսապես շահագործելի[42]:**

Չինաստանի Պետխորհրդի գարգացման հետազոտությունների կենտրոնի 2004 թ-ին հրապարակած «Էներգիայի ազգային քաղաքականությունը և ռազմավարությունը» զեկույցում ներկայացրեց Չինաստանի բնական գազի օգտագործման երկարաժամկետ քաղաքականությունը և պահանջեց որպես ածխի ակտերնատիվ, աջակցել բնական գազի օգտագործման մեծացմանը հատկապես էներգիայի արտադրության և բնակչության սպասարկման ոլորտներում[40]: Բոլոր դեպքերում, չնայած որոշակի աճին, բնական գազի մասնաբաժինը ՉԺՇ էներգետիկ հաշվեկշռում դեռևս բավականաչափ փոքր է և 2008թ-ին կազմել է ընդամենը 3.6%՝ 2005թ-ի 2.7% -ի համեմատ (Լկ-1.10): Ելնելով էներգակիրների դիվերսիֆիկացման, էներգարդյունավետության բարձրացման և շրջակա միջավայրի պահպանման հիմնախնդիրների լուծման անհրաժեշտությունից 10-րդ (2001-2005թթ.) և 11-րդ (2006-2010թթ.) հնգամյա պլաններում ՉԺՇ կառավարությունը պլանավորել է ավելացնել բնական գազի օգտագործման ծավալները՝ գազի մասնաբաժինը ՉԺՇ էներգետիկ հաշվեկշռում հասցնելով 5.3% 2010թ-ին, 10%՝ 2020թ-ին և 12%՝ 2050թ-ին (Լկ-1.10, 1.16): Լյնտամենայնիվ, այն կլինի նշանակալիորեն ցածր համաշխարհային միջինից, որը կազմում է շուրջ 25%:

2007 թ-ի օգոստոսին ՉԺՇ զարգացման և բարեփոխումների կոմիտեն հրապարակեց «Բնական գազի օգտագործման քաղաքականությունը»

վիստաթողթը, որով սահմանվեցին գազի օգտագործման առաջնայնությունն ունեցող կատեգորիաները (քաղաքների բնակչություն ընդգրկելով նաև ցեռուցում և էլեկտրոէներգիայի արտադրություն) և գազի ոլորտում առաջնային ծրագրերը: Լախատեսվում է մինչև 2050 թ-ը ՉԺՇ քաղաքների 65%-ի գազաֆիկացում[43]:

Նկար- 1.16- ՉԺՇ-ում Բնական գազի պահանջարկի և արդյունահանման կանխատեսումը մինչև 2020թ.

Sources:- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; BP Statistical Review of World Energy- June 2009; CNPC-Annual reports; IEA- Natural Gas in China Market evolution and strategy- June 2009; ERI Report - 2005;

Չնայած սկսած 2000թ-ից ՉԺՇ-ում գազի օգտագործման տարեկան աճը արտահայտվում էր երկնիչ թվերով (2004թ-ից սկսած շուրջ 20% տարեկան), մինչև 2007թ-ը ներառյալ Չինաստանում գազի պահանջարկը լիովին սպահովվում էր ներքին արդյունահանմամբ (Լկար-1.16): Կերջին երկու տարիներին գազի պահանջարկն աճել է ավելի քան 25.8%-ով՝ 2009թ-ին արդեն առաջացնելով 4.45 մլրդ. մ3 -ի ներմուծման անհրաժեշտություն, ինչը 2010թ-ին արդեն կարող է հասնել 20 մլրդ. մ3-ի: **Տարբեր կանխատեսումներով, արդեն իսկ 2020թ-ին բնական գազից ներմուծման կախվածությունը կարող է կազմել 30-90 մլրդ. մ3 (Լկար-1.16):**

Ի տարբերություն նավթի՝ Չինաստանն ակնհայտորեն շատ ավելի պատրաստված և նախապես հստակորեն մշակված ծրագրով դիմավորեց բնական գազի պահանջարկի աճի բավարարման առաջացող խնդիրները՝ պլանավորելով անհրաժեշտ հիմնական լուծումները ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ արտաքին ներկրումների ապահովման առումով:

Արդեն իսկ 1990-ական թվականներից կառավարությունը սկսեց օժանդակել բնական գազի տեղափոխման և օգտագործման ենթակառուցվածքների շինարարությունը: 1997թ-ին Շանսի (Օրդոս հանքավայր)-Պեկին 868 կմ. (3.6 մլրդ. մ3) խոշոր խողովակաշարի կառուցումն ավարտելուց հետո 2000թ-ին ՉԺԿ կառավարությունը ձեռնարկեց այս ոլորտում իսկապես առաջին ազգային մասշտաբների ծրագրի՝ Արևմուտք-Արևելք գազատարի շինարարության իրականացումն էր, որն ավարտվեց 2004 թ-ին: 3900 կմ. երկարությամբ գազատարը Սինձյանի Տարիմ հանքավայրից 17 մլրդ. մ3 գազ է տեղափոխում Շանսիայ Ջանսու նահանգի արդյունաբերական զարգացած շրջաններ: 2008թ-ին ՉԺԿ-ում, ընդհանուր առմամբ, արդեն կառուցվել էր 27000 կմ. ընդհանուր երկարությամբ գազատարներ [42]: 2008 թ-ի փետրվարին սկսվեց երկրորդ Արևմուտք-Արևելք 20 մլրդ. ԱՄՆ դոլլար ներդրմամբ, և 8704 կմ ընդհանուր երկարությամբ գազատարի շինարարությունը, որի առաջին՝ արևմտյան (2461 կմ.) մասի կառուցումն ավարտվեց 2009թ-ի դեկտեմբերին: 2571 կմ. երկարությամբ արևելյան հատվածի շինարարությունը կավարտվի 2012թ-ին: Գազատարը հանդիսանում է Թուրքմենստան-Ռիգբեկտան-Ղազախստան-Չինաստան 1818 կմ. (Տրանս-Ասիական գազատարի (ՏԱԳ)) շարունակությունը, որը ՉԺԿ տարածքում սկսվելով Սինձյանի Դորգոս սահմանային բնակավայրից և հատելով Չինաստանի 14 նահանգներ, ավարտվում է Դոնկոնգում (Հավելի-2-Քարտեզներ-3.4) և [42]: Սկզբնապես նախատեսվել էր գազատարով առաքել 30 մլրդ. մ3 միջինասիական գազ (հնչը համարժեք է 76.8 մլն. տ. ածուխի օգտագործմանը և 1.66 մլն.տոննայով՝ SO2 -ի ու 150 մլն. տոննայով՝ CO2 -ի արտանետումների նվազեցմանը), բայց ամենայն հավանականությամբ այն կհասցվի 40-50 մլրդ. մ3-ի: Պլանավորվում է նաև 3-րդ և 4-րդ Արևմուտք-Արևելք գազատարների շինարարությունը, որով գազի ծավալների առաքումը կարող է հասցվել 50-60 մլրդ. մ3:

Արտաքին ներկրումներով գազի պահանջարկի բավարարման առաջին գործնական ծրագիրը հեղուկացված բնական գազի (LNG) 11 տերմինալների կառուցման պլանավորումն էր, որոնց ընդհանուր հզորությունը համարժեք է ավելի քան 40 մլրդ. մ3 բնական գազի ներկրմանը: Առաջին LNG տերմինալը Գուանջուու նահանգում շահագործման հանձնվեց 2006 թ-ին, երկրորդը՝ Ֆուչանում՝ 2008 թ-ին, երրորդը՝ Շանհայում՝ 2009 թ-ին: Երկու տերմինալներ՝ Ջանսու նահանգում և Դայյանում պլանավորված է շահագործման հանձնել 2011թ-ին: Ստորագրված երկարաժամկետ պայմանագրերով հեղուկ գազի ներկրումները կիրականացվեն Ավստրալիայից, Մալզիայից, Ինդոնեզիայից, Զաբարից և այլն[40,42]:

Հիմնական արտաքին ներկրումներն այնուամենայնիվ պլանավորված է իրականացնել խողովակաշարերով՝ Միջին Ասիայից (ՏԱԳ), Ռուսաստանից, Մյանմարից, հնարավոր է նաև Իրանից (Իրան-Պակիստան գազատար) (Հավելի-2-Քարտեզներ-2.5):

Գլուխ 2. Չինաստանի արտաքին ներդրումներն ու էներգետիկ անվտանգությունը: Էներգետիկ ոլորտում արտաքին ներդրումների առանձնահատկություններն ու ռազմավարությունը

2.1. ՉԺԿ «Գնալ դուրս» - (zou chu qu) ռազմավարությունը*

Չինաստանում 1978թ-ից սկսված գործընթացներում շնայած բացության քաղաքականության կիրառման սկզբունքի ընդունմանը այնուամենայնիվ երկրում բարեփոխումների իրականացման ու տնտեսական զարգացման երաշխավորման հիմքում դրվեց դրանք առաջին հերթին ներքին ռեսուրսներով ապահովելու հիմնադրույթը: Չնայած դրան՝ արդեն իսկ 1993թ-ից Չինաստանի տնտեսությունում առաջացած առաջնային էներգիայի արտադրության և պահանջարկի միջև հարաձուռն բացասական հաշվեկշիռի առկայությունը, հանգեցրեց այդ հիմնադրույթի կիրառելիության քաղաքականացման անհնարինության, և երկրի տնտեսությունում որակապես նոր իրավիճակի առաջացման գիտակցումը: 1993թ.-ը ՉԺԿ տնտեսության համար շրջադարձային էր նախ և առաջ Նրանով, որ էներգետիկ բացասական հաշվեկշիռի ձևավորման հիմքը երկրի նավթի պահանջարկն էր: Չնայած 1978-1993թթ. ընթացքում ՉԺԿ-ում նավթի արդյունահանման ծավալների նշանակալից աճին՝ 38.4% [1-4], առաջին անգամ Չինաստանում նավթի օգտագործման պահանջարկը 1.2%-ով գերազանցեց արդյունահանվող և վերամշակվող նավթի ծավալը, ինչով ՉԺԿ-ն նավթ արտահանող (net) երկրից դարձավ (net) նավթ ներմուծող: Իրավիճակի թելադրանքով հենց դա հանդիսացավ այն սկզբնակետը, որից հետո Չինաստանում սկսվեց ձևավորվել, իսկ հետագա տարիներին ամրապնդվել էր արտերկրում ռեսուրսների հայթայթման անհրաժեշտությունը: Բոլոր դեպքերում ակնհայտ դարձավ այն հանգամանքը, որ ՉԺԿ-ում առկա նավթի պաշարները չեն կարող բավարարել երկրի տնտեսության զարգացման պահանջները և արտերկրյա էներգետիկ ծրագրերին չինական ձեռնարկությունների մասնակցությունը դարձավ անհրաժեշտություն:

Հիմնախնդրի առկայությունը ամիջազգային ձեռնարկումների կարևորությունն ու նշանակությունը երկրի տնտեսական կայուն զարգացման և էներգետիկ անվտանգության ապահովման առումով ՉԺԿ բարձրագույն ղեկավարության կողմից վերջնականապես ընդունվեց միայն 90-ականների վերջում: Ի հավելումն բարեփոխումների և բացույթյան հիմնադրույթների 1997թ. վերջում սկզբնավորվեց «Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարությունը, որով չինական ձեռնարկություններին

* (走出去- zouchuqu) -ն բառացիորեն նշանակում է "Գնալ դուրս", որը և օգտագործվում է տվյալ աշխատանքում՝ որպես ռազմավարության անվանում: Դա առանձնապես ընդգծում է չինական հնագույն քաղաքակրթության, պատմամշակութային և աշխարհաքաղաքական այն յուրահատկությունը, ըստ որի՝ Չինաստանի դեպքում, մշակութային, կրոնական և պետական սահմանները գրեթե համընկնում են:

(հատկապես նավթային) տրվեց արտերկրում ձեռնարկատիրական գործունեության զարգացման և ընդարձակման հանձնարարական[5]: Սկզբնավորվող ռազմավարությունն իր մեջ ներառում էր ինչպես Տրանս-Ազգային ընկերությունների (SUC) ձևավորման, այնպես էլ ձեռնարկությունների կողմից արտերկրում ներդրումների իրականացման խրախուսման և կառավարման համակարգի ու ֆինանսական ռեժիմի ազատականացման անհրաժեշտության ըմբռնումը, ինչը փաստաթղթային ձևակերպում ստացավ 1997թ. սեպտեմբերին կայացած 203 ԿԿ 15-րդ համազումարի ընդունված Հայտարարությունում[6,7]: Ըստ էության ձեռնարկություններին ընձեռնվեց արտերկրում արտաքին ուղղակի ներդրումների (ԱՄՈՒՆ) իրականացման հնարավորություն: Մինչ այդ, չնայած արտերկրում ներդրումների խրախուսման նպատակով 1992 թ.-ին Դեն Սյապինի 203 հարավային շրջաններ կատարած հատուկ այցին՝ Չինաստանից արտերկրներում ներդրումնրի հոսքն ունեռ չնչին ծավալներ(ԼՎ.-2.1):

Այն, որ երկրի էներգետիկանագության ապահովումն առաջնային նշանակություն ունեցավ «Գնալ դուրս» ռազմավարության մշակման առումով, ըստ էության՝ դրական կամ բացասական երանգավորմամբ ընդունվում է այս էության ուսումնասիրող գրեթե բոլոր հետազոտողների կողմից (Xu Xiaojie, Ken Davies, Bernd Berger, Zhang Jiawei, Wu Lei, Erica S. Downs, Zhang Jianxin և այլն): Ինչորի էության բազմակողմանի և ամբողջական ըմբռնման առումով տեղին է նաև ռազմավարության մշակման ակունքներում եղած այլ գործոնների հաշվառումը, որոնք նշանակալից ազդեցություն ունեցան թե՛ ռազմավարության սկզբնավորման և թե՛ «Գնալ դուրս» գործընթացների արագացման և հետագա զարգացման առումով: Առաջինը, շուկայական մեխանիզմների շուրջ քսանամյա գործուն ներդրման շնորհիվ չինական ձեռնարկություններում և բանկերում բնականորեն ձևավորված և ամրապնդվող ազատ միջոցների կուտակումն էր, ինչը պայմանավորեց ձեռնարկության ծավալների ու աշխարհագրության ընդարձակման անհրաժեշտությունը: Երկրորդը, 1997-1999թթ. ասիական ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքներով պայմանավորված արտերկրի հետ Չինաստանի տնտեսական զարգացման ամիջական շահակապակածության իրատեսական գիտակցումը, ինչն էկոնոմիկայի գլոբալացման տենդենցների առկայության ընդհանրական ըմբռնումը բերում էր կիրառական հարթության միջազգային ֆինանսատնտեսական գործառնությունների ահռելի փորձի գործական կիրառմամբ պայմանավորված առավելությունների գիտակցումը: Վերոշարադրվածը հիմնավորում է, որ ընդհանուր առմամբ, սկզբնավորվելով որպես Չինաստանի համար ռազմավարության նշանակության հիմնախնդրի՝ էներգետիկանագության ապահովման մեխանիզմ, «Գնալ դուրս»-ը՝ արդեն իսկ ձևավորման փուլում, լիովին համահունչ էր՝ թե՛ երկրի ներսում և թե՛ հանընդհանուր չափանիշներով ընթացող գործընթացների ուղղվածությանը, բնույթին և զարգացումների տրամաբանությանը:

Առևտրի, ֆինանսական և ներդրումային ռեժիմների հետագա ազատականացման առանձնապես մեծ առաջընթաց կատարվեց Առևտրի համաշխարհային Կազմակերպությանը (ԱՀԿ)՝ Չինաստանի 2001 թ.-ին անդամակցության նախապատրաստական փուլում: 2002 թ.-ին 203 ԿԿ 16-րդ համազումարում վերջնականապես հաստատվեց «Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարությունը[13]: Արտերկրում ներդրումների հարցը հետագայում դարձավ 203 կենտրոնական կառավարության և 203 ԿԿ մշտական ուշադրության առարկա՝ ընդգրկվելով նաև 203 զարգացման 11-րդ հիգամյա պլանում որպես հիմնական նպատակներից մեկը [21-27]: Ըստ էության, «Գնալ դուրս» քաղաքականությունը սահմանվեց, որպես չինական ձեռնարկությունների միջազգային շուկա դուրս գալու գործընթաց՝ «գլոբալ էկոնոմիկական մրցակցությանը մասնակցելու համար», որն իր մեջ ներառում է՝ «արտաքին առևտրը, արտերկրում ներդրումների իրականացումը, արտերկրից ներդրումների ներգրավումը, աշխատուժի արտահանումը և միջազգային պայմանագրերը» [8,9]: Չինական ձեռնարկությունների համար երրը, հիմնականը և առաջնայինը, «Գնալ դուրս» քաղաքականությամբ արտերկրում ներդրումներ կատարելու ռազմավարության հնարավորության ընձեռնումն ու խրախուսումն էր, ինչը հանդիսանալու էր այդ ձեռնարկությունների միջազգային չափանիշներով մրցունակ ընկերությունների վերածվելու, ինչպես նաև երկրի տնտեսական առաջընթացի գլոբալ ապահովման գրավականը:

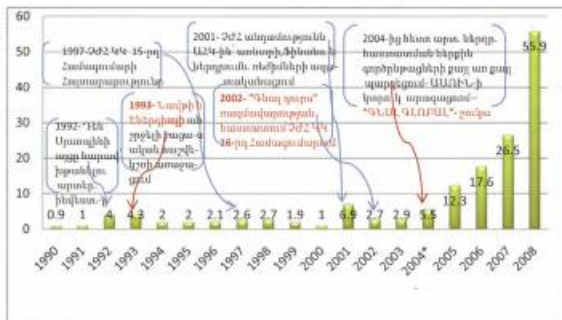
Տնտեսության շարունակական աճող պահանջարկների պայմաններում արտերկրյա ներդրումների խրախուսման առումով 203 կառավարության կողմից ձեռնարկված բարեփոխումների իրականացումը հանգեցրեց Չինաստանից ԱՄՈՒՆ-ի հոսքի նշանակալից աճի, ինչը հատկապես նկատելի է 2004-ից հետո (տես. ԼՎ.-2.1): Այս երթուղիում և ժամանակահատվածային ոչ ֆորմալ տրոհման դեպքում, եթե 1990-1997թթ.-ը կարող է համարվել ԱՄՈՒՆ-ի քաղաքականության սկզբնավորման փուլ, 1997-2004թթ.-ը՝ «Գնալ դուրս» ռազմավարության ընդունման և ամրապնդման փուլ, ապա 2004-ից հետո շարունակվող շրջանը՝ իրավամբ հանդիսանում չինական ձեռնարկությունների «Գնալ գլոբալ» - ռազմավարության փուլ[27]:

Արտաքին ներդրումների քաղաքականության մշակման հիմքում որպես հիմնական մոտեցում 203 կառավարության կողմից դրվեց պետական ձեռնարկությունների (ՊՁ) բարեփոխման համար անհրաժեշտ պայմանների ու տնտեսական կարիքների ապահովմանը օժանդակող՝ ԱՄՈՒՆ-ի իրականացման հնարավորության ընձեռումը: Ստեղծվեց ՊՁ-ից ԱՄՈՒՆ-ի վարչարարության և որոշումների ընդունման համակարգ, որը ներառում էր խնդիրների բավականաչափ

*. «Գնալ դուրս» անվանման փոխարեն՝ արևմտյան գրականության մեջ օգտագործվող «Գնալ գլոբալ»-ը (Վ՝ «Go Global») ավելի կիրառելի է թվում ԱՄՈՒՆ-ի գլոբալ ծավալման շրջանի համար՝ 2004թ.-ից հետո:

լայն շրջանակ, այդ թվում ներդրումային նախագծի նպատակահարմարության որոշման, տարարամային միջոցների վերահսկողության և ակտիվների կառավարման, հետագա ստուգումների, շրջակա միջավայրի պահպանման խնդիրների հսկողության և այլ հարցեր: Չնայած նրան, որ ընդունված որոշումները հենվում էին ներդրումների տնտեսական հիմնավորվածության և ձեռնարկությունների կարիքների առաջնայությունների վրա, այնուամենայնիվ այդ գործընթացում պետական հաստատությունների մասնակցության վճռական նշանակությունը ԶԺՀ-ից կատարվող ներդրումների արևմտյան ընկալումների հաղորդում էին քաղաքական նպատակահարմարությամբ պայմանավորված լինելու ուղեկից հատկանիշներ: Սույն ընկալումներով պայմանավորվում և հիմնավորվում են զարգացած երկրների կողմից հատկապես արդյունաբերության ոլորտի շուկաներում չինական ընկերությունների ընդգրկման հնարավորությունների որոշակի սահմանափակումները[31]:

Նկար- 2.1- Փաստացի օգտագործված Արտաքին ուղղակի ներդրումները (ԱՄՈՒՆ) ԶԺՀ-ից (1990-2008թթ.)

* ԶԺՀ-ում ԱՄՈՒՆ առաջին պաշտոնական վիճակագրությունը հրապարակվել է 2004թ. Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Գոյություն ունի «Գնալ դուրս» կամ «Գնալ զլորալ» ռազմավարության ոչ համարժեք արտերկրյա ընկալումների վեկտոր, որով այն նույնպեղում է ԶԺՀ արտաքին քաղաքականության հետ՝ ներկայացնելով այն որպես չինական «Մեծ ռազմավարություն» կամ համարվում է դրա մի մասը[51-56]: Ընկալումների հիմքում անշուշտ դրված է արտաքին գործառնությունների հետ «Գնալ դուրս» ռազմավարության կապվածությունը, ինչպես նաև կառավարման համակարգերի և քաղաքակրթական տարբերությունների

թերըմբռնումներն ու ոչ ամբողջական դիտարկումը: Չինաստանի ռազմավարական մոտեցումը լիովին բացառում է տնտեսական պոտենցիալի՝ որպես արտաքին քաղաքական ազդեցության լծակի վերածման, ինչպես նաև ներդրումների արտահանման գործընթացում քաղաքական մոտիվացիայի կիրառելիության հնարավորությունը:

«Գնալ դուրս» ռազմավարությունն առաջին հերթին նպատակաուղղված է ներքին կառավարման և կառուցվածքային այնպիսի բարեփոխումների իրագործմանը, որոնք կնպաստեն և կխրախուսեն չինական ձեռնարկությունների կողմից արտաքին ներդրումների իրականացմանը և չի աննշվում ԶԺՀ արտաքին քաղաքականության գործառնությունների: Այն ավելի շուտ կառավարության մարմիններին և ձեռնարկություններին ուղղված ցուցում- հանձնարարականների շարունակական գործընթաց է, որոնք նախանշում են կառուցվածքային և կառավարման համակարգերի ներքին բարեփոխումների հիմնական ուղղությունները, մեթոդները և նպատակները, որոնց իրականացումը կարող է հանգեցնել միջազգային չափանիշներով մրցունակ ընկերությունների ձևավորմանը՝ խթանելով դրանց հետագա զլորալ ինտեգրմանը:

Ուղեղ երկրի կամ տարածաշրջան ուղղված ԱՄՈՒՆ-ի լայնածավալ հոսքերը և հրակապիտե դրանց աղբյուրային կենտրոնացվածությունը, էլյունոմիական ռազիոնալության և այդ երկրների զարգացմանը նպաստելու հիմնական մոտիվացիաների հետ մեկտեղ ուղեկցվում են քաղաքական ազդեցության տարածման տարրերով: Արտերկրում ներդրումների իրականացման Չինաստանի ռազմավարական մոտեցման առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ «Գնալ դուրս» ռազմավարության ծավալմանը հանընթաց առաջանում են երկրի ներքին շահերի առաջնայության պահպանման և ԶԺՀ արտաքին քաղաքականության հիմնարար սկզբունքների՝ միջև ներդաշնակության դիվանագիտական ապահովման՝ Չինաստանի համար բոլորովին նոր խնդիրներ: «Չինաստանը երբևէ այնքան սերտորեն կապված չի եղել մնացած աշխարհի հետ, ինչպես այժմ»- և այդ խնդիրների ընտարկման ու լուծումների փնտրման նպատակով 2006 թ-ի օգոստոսին, երկրի բարձրագույն ղեկավարության նախաձեռնությամբ հրավիրվեց ԶԺՀ արտգործնախարարության և դիվանագիտական հաստատությունների համատեղ կոնֆերանս[47-49]: Չնայած արտաքին ներդրումների զգալի աճին՝ Չինաստանին հաջողվում է ապահովել դրանց արտահանման գործընթացում քաղաքական մոտիվացիայի կիրառելիության բացառումը:

* ԶԺՀ արտաքին քաղաքականության հինգ հիմնարար սկզբունքներն են՝ ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության փոխարքած հարգանքը, ազդեցիայի բացառումը, միմյանց ներքին գործերի չմիջամտելը, հավասարություն և փոխշահավետություն, խաղաղ գոյակցություն:

Բարեփոխումների զարգացմանը և պետական ձեռնարկությունների ամրապնդմանը համընթաց ձեռնարկությունների արտերկրյա գործուներության ակտիվացմանը նպաստելու համար, ՉԺՀ կառավարությունը վերջին մի քանի տարիների ընթացքում, մշակել և ընդունել է մի շարք օրինագծեր, որոնք քայլ առ քայլ պարզեցնում էին ԱՄՆ-ի որոշումների ընդունման և հաստատման գործընթացները(10-16): Հատկապես 2004թ-ից հետո իրականացված ներքին ինստիտուցիոնալ վերափոխումները, ֆինանսական համակարգի վերակառուցումները և ձեռնարկությունների միաժամանակյա բարեփոխումները հանգեցրին նրան, որ ընկերություններն ավելի շոշափելիորեն կարող են զգալ իրենց կողմից կատարվող ներդրումային գործարքների շուկայական հետևանքները: 2009 թ. մարտին ընդունված «ԱՄՆ-ի վարչարարության չափանիշների» և 2009 թ. հուլիսին ընդունված՝ «ԱՄՆ-ի տարադրամային վարչարարության կարգավորում» փաստաթղթերով, արտերկրյա ներդրումներ իրականացնելիս միայն ավելի քան 100 մլն. դոլլարից ավելի ներդրումների դեպքում է ձեռնարկություններից պահանջվում կենտրոնական կառավարության կողմից հաստատման գործընթաց, մինչև 100 մլն. դոլլարը՝ հաստատվում է տեղական կառավարության կողմից, իսկ մինչև 10 մլն- դոլլար ներդրումների դեպքում, ըստ էության՝ ձեռնարկություններին տրվում է՝ տարադրամային սեփական միջոցների իրենց հայեցողությամբ օգտագործելու հնարավորություն(17-20): **ՊՉ-ի կողմից որոշումների ընդունման ազատության ընդարձակումը էապես նպաստում է ձեռնարկությունների մրցունակությանն արտերկրյան և արտաքին ներդրումների հոսքերի աճին ու աշխարհագրական տարածմանը, ինչպես նաև Չինաստանից կատարվող ներդրումների վերաբերյալ ըմբռնումների փոփոխմանը:**

Չնայած այս ուղղությամբ կատարված հսկայական առաջընթացին՝ Չինաստանի համընդհանուր չափանիշներով ներդրումներ արտահանող երկրի վերածվելու ուղղությամբ ընթացող վերափոխումները դեռևս հեռու են ավարտված լինելուց, և ենթադրում են՝ երկրի ընդհանուր զարգացմանը համահունչ և համաչափ բարեփոխումների իրականացման շարունակական գործընթաց: **Հարգացման առկա միտումներն ապացուցում են՝ ԱՄՆ-ի իրականացման որոշումների ընդունման մեխանիզմների հրաճուս ազատականացման ուղղվածությունը, ինչով հիմնավորվում է, որ դեռևս պահպանվող ընթացակարգային սահմանափակումներն ունեն կառուցվածքային և ոչ թե ռազմավարական բնույթ:**

ՉԺՀ «Գնալ գլոբալ» - ռազմավարությանն ու ԱՄՆ-ի զարգացման և ծավալման անհրաժեշտության գիտակցումը, նախ և առաջ, արտացոլում են երկրի էկոնոմիկական զարգացման վերջին տարիների հիմնարար նշանակության մակրոէկոնոմիկական և միկրոէկոնոմիկական տեղաշարժերը(29): Որպես արտաքին առևտրի արագ զարգացման և կապիտալի հոսքերի դրական հաշվեկշռի հետևանք ՉԺՀ արտարժույթային պաշարը դարձավ աշխարհում ամենամեծը՝ 2009թ-ի սեպտեմբերին կազմելով շուրջ 2.3 տրիլիոն ԱՄՆ \$ (տես՝ Այլ-1.1): Որպես դասականորեն կիրառվող

մեխանիզմ՝ արտաքին ներդրումների աճով որոշակիորեն կարգավորվում է՝ արտահանման և կուտակային ուղղվածությամբ Չինաստանի տնտեսությունում կապիտալի միջազգային հոսքերի հաշվեկշիռը երկրում կուտակված տարադրամային հսկայական միջոցների արժեզրկման ավելացող ճնշման պայմաններում(29): Տնտեսական զարգացման մյուս կարևորագույն միկրոէկոնոմիկական տեղաշարժը բարեփոխումների և բացույթյան քաղաքականության իրականացման ընթացքում՝ ներդրումային ներուժ ունեցող և միջազգային համագործակցության որոշակի փորձով ու համեմատական մրցունակությամբ չինական պետական խոշոր ընկերությունների ձևավորումն է, որոնք շուկայական մեխանիզմների թելադրանքով նպաստակաուղղվեցին արտերկրյա ձեռնարկատիրական գործառույթների կիրառման: Այդ ընկերությունների միջազգային ասպարեզ դուրս գալու արագացման շարժիչ ուժը ոչ միայն ռեսուրսային անբավարարությունն է, այլև խթանող այնպիսի գործոնների առկայությունը, ինչպիսին են ներդրումային միջոցների առաջացումն ու կուտակումը, որոշ ոլորտների արտարդանքներով՝ ներքին շուկայի հագեցվածությունը և դրանց իրացման տարածքների և առևտրական ցանցերի ընդլայնման անհրաժեշտությունը տեխնոլոգիաների, բրենդների, պատվիրատուների և մատակարարումների ցանցերի ընդարձակման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված արտերկրյա ձեռնարկությունների ռազմավարական ձեռքբերումները, երկրում մոնոպոլ կարգավիճակի կրթատի հետևանքով՝ միջազգային դիվերսիֆիկացիայի կարևորությունը և այլն(29,30):

Վերոշարադրյալից բխում է, որ ՉԺՀ «Գնալ գլոբալ» - ռազմավարության ընդունման և արտերկրյա ներդրումների ծավալման և ընդլայնման հիմնային գործոններն ու շարժիչ ուժերն ունեն էկոնոմիկական հիմնավորվածություն, հանդիսանում են երկրի տնտեսական զարգացման բնականոն հետևանք և պայմանավորված չեն քաղաքական նպատակահարմարությամբ: Չինական ձեռնարկությունների գլոբալ մակարդակ դուրս գալը ընդհանուր առմամբ պայմանավորվում է շուկաների ընդարձակման, ռեսուրսների ազաիվման, ռազմավարական նշանակության ակտիվների ձեռքբերման և արդյունավետության բարձրացման ռազմավարական նպատակներով(7): Այդ նպատակները թելադրվում են ՉԺՀ էկոնոմիկայի արտահանման ուղղվածությամբ, տնտեսության արագ զարգացումով պայմանավորված ռեսուրսային պահանջարկի աճով, տնտեսության հետագա զարգացումն անհրաժեշտ տեխնոլոգիաներով և հումքերի ռազմավարական ապահովման գերակայությամբ, ինչպես նաև դրանց հետագա օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հրամայականներով:

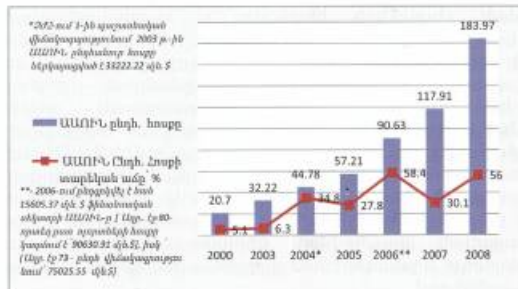
Չինաստանի շարունակվող տնտեսական աճի պայմաններում այդ գործոնները տեսանելի ապագայում, կպահպանեն ՉԺՀ-ից ԱՄՆ-ի խթանման առումով շարունակական ազդեցությունը:

2.2.1.- ՉԺՀ արտաքին ներդրումները

Վերջին երեսուն տարում Չինաստանն աչքի է ընկնում իր տնտեսական կայուն զարգացմամբ, որն ուղեկցվում է ներդրումների ներգրավման նշանակալից պահանջարկով, կապիտալի մասսայական ներհոսքով և արտահանման արագընթաց աճով: Ըուկայական տնտեսության զարգացումը և բացության քաղաքականությամբ պայմանավորված՝ միջազգային համագործակցության նկատմամբ վստահության աճը, հիմնարար նախարդայինը ստեղծեցին չինական ձեռնարկությունների կողմից արտերկրյա զգալի ներդրումների իրականացման առումով: Տնտեսական հետագա զարգացման անհրաժեշտությամբ և զորքավ էլնոմիկական ինտեգրման արդի հրամայականով պայմանավորված՝ ՉԺՀ կառավարության ընունած «Գնալ զորքալ» – ռազմավարությամբ, վերջին մի քանի տարում, Չինաստանը վերածվել է աշխարհում կապիտալի արտահանման նոր աղբյուրի՝ միաժամանակ պահպանելով արտաքին ներդրումների համար գրավչությունը:

Չինաստանից արտաքին ուղղակի ներդրումների ընդհանուր հոսքը 2008թ.-ին կազմել է 183.97 մլրդ. դոլար գերազանցելով 2000թ.-ի հոսքը շուրջ 9 անգամ՝ տարեկան աճելով՝ շուրջ 32%-ով: Հատկապես նշանակալի աճ գրանցվել է 2004թ.-ից հետո՝ շուրջ 34.8 մլրդ. դոլար և ավելի քան 42% միջին տարեկան աճի տեմպերով, ինչն առանձնապես տպավորիչ է ճգնաժամի հետևանքով աշխարհում արտաքին ուղղակի ներդրումների հոսքի զգալի նվազման պայմաններում(Նկ.-2.2):

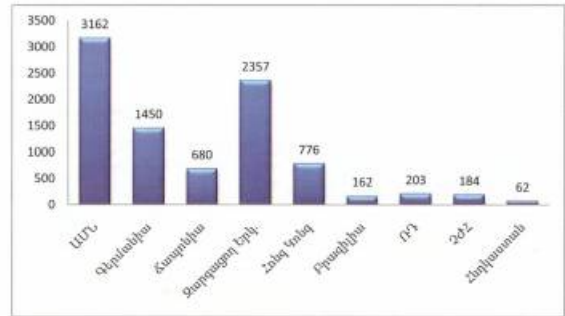
Նկար-2.2- ՉԺՀ ԱՄՆ-Ը Ընդհանուր Հոսքը սկսած 1980թ.-ից (Ըստ նշված տարիների)

Աղբյուրներ: MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Միաժամանակ, ՉԺՀ-ից ԱՄՆ-ի թե՛ տարեկան և թե՛ ընդհանուր հոսքերը՝ որպես երկրի ՀՆԱ-ի մաս* (առավել և՛ բացարձակ մեծությամբ) չնայած վերջին շրջանում առկա աճի միտմանը, նշանակալիորեն զիջում են զարգացած և որոշ զարգացող երկրներից արտաքին ներդրումների հոսքերին (Նկ. -2.3; 2.4; 2.5): **Չինաստանի ՀՆԱ-ի և դրանում ներդրումային մասի շարունակական աճը, ինչպես նաև արտաքին ներդրումների զարգացման անհրաժեշտությունն ընդգծում են ՉԺՀ-ից ԱՄՆ-ի հետագա ծավալման հսկայական ներուժի առկայությունը:** 2008թ.-ի վերջին, չինական 8500 ներդրող միավորները հիմնել էին 12000 ձեռնարկություններ, որոնք սփռված են 174 երկրներում ավելի քան մեկ տրիլիոն դոլար ակտիվների ընդհանուր ծավալով(†): Չնայած ՉԺՀ-ից ԱՄՆ-Ի-երի աշխարհագրության ընդարձակմանը, այնուամենայնիվ, դրանց ավելի քան 86%-ը կենտրոնացված է Չինաստանից առաջին յոթ ամենամեծ ներդրումներ ստացող վայրերում՝ ակտիվորեն օգտագործելով նաև օֆշորային գոտիների ընծեռած հնարավորությունները (Նկ.-2.6 և 2.7): Չինական ձեռնարկությունների համար առանձնապես նշանակալից առաջին յոթ Կոնգի՝ որպես արդյունավետ ֆինանսական ծառայությունների կենտրոնի դերը ներդրումային ֆոնդերի ստեղծման և դրանց միջոցով, թե՛ երկրի ներսում և թե՛ արտերկրում ներդրումների իրականացման առումով:

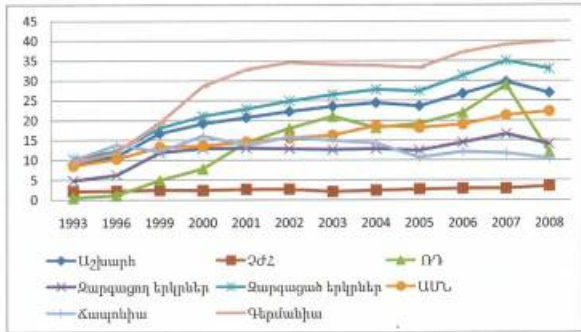
Նկար-2.3- Որոշ երկրների ԱՄՆ-Ը Ընդհանուր Հոսքը 1980-2008թթ.(Մլրդ. դոլար)

Աղբյուրներ: UNCTAD- World Investment Report 2009;

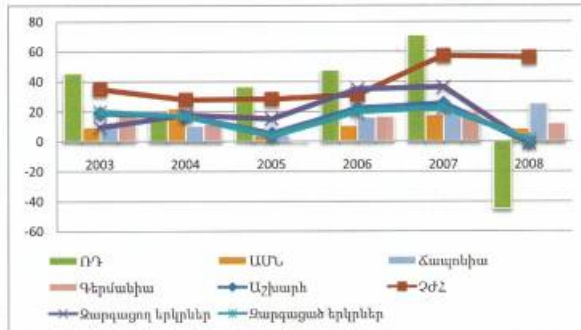
* 2008թ.-ին ԱՄՆ-ը կառավարությանը համապատասխանաբար կազմել են ՀՆԱ հետևյալ մասերը՝ ՉԺՀ- 3.4%, Աշխարհ- 26.9%, Զարգացող երկրներ- 14%, Զարգացած երկրներ- 33%, ԱՄՆ- 22.2%, Ճապոնիա- 10.4%, Գերմանիա- 39.8%, ՌԴ- 12%(տես նկ. -UNCTAD- World Investment Report 2009):

Նկար.2.4- Որոշ երկրներից և տարածաշրջաններից ԱՄՈՒՆ ընդհանուր հոսքերը (սկսած 1980-ից) – որպես ՀՆԱ մաս (%) - 1993 - 2008թթ.

Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2009;

Նկար.2.5- Որոշ երկրներից և տարածաշրջաններից ԱՄՈՒՆ ընդհանուր հոսքերի (սկսած 1980-ից) – Տարեկան աճը (%) :- 2003-2008

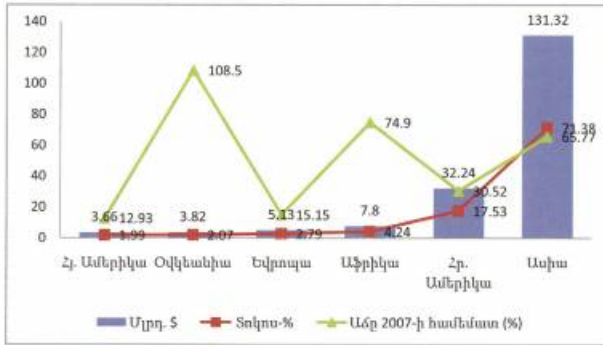

Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2009;

Չինական խոշոր պետական ձեռնարկությունների կողմից ոչ մեծ արտաքին ներդրումների իրականացման սկզբնավորման փուլում՝ (1979-1991թթ.), դրանց շուրջ 80%-ը ուղղվում էր Հյուսիսային Ամերիկայի և Օվկեանիայի բնական ռեսուրսների ոլորտ (հիմնականում Ավստրալիա և Կանադա՝ հանքարդյունաբերության և նավթի ոլորտներ) [2]: Հետագայում ԱՄՈՒՆ-ի իրականացման քաղաքականության և ռազմավարության մշակմանն ու զարգացմանը համընթաց հիմնովին փոփոխվեցին ներդրումների՝ ըստ երկրների և աշխարհագրական բաշխման շեշտադրումները՝ ուղղելով դրանք Ասիայի և Լատինական Ամերիկայի զարգադող տարածաշրջաններ: 2008թ.-ի ընդհանուր հոսքերում Ասիայի մասնաբաժինը կազմում է 71.38% որից 88.2%-ը՝ Հոնկ Կոնգինը, Հվ. Ամերիկայինը՝ 17.53%, որից շուրջ 95.6%-ը բաժին է ընկնում Սամայան և Վիրջինյան կղզիներ օձջորային գոտիներին (Նկ.-2.6, 2.7): Արտաքին ներդրումների վերջին տարիների շեշտակի աճի ընթացքում ասիական տարածաշրջանի առաջնայնության պահպանման պայմաններում նկատելի են Օվկեանիայում* և առանձնապես Աֆրիկայում ներդրումների ծավալման և զարգացման միտումների առկայությունը (Նկ.-2.6 և 2.7): Ընդ որում, վերջին մի քանի տարիներին գրանցվել է՝ Աֆրիկայում Չինաստանից կատարվող ներդրումների կայուն և զրեթե համաչափ տարեկան աճ՝ 2003 թ.-ից սկսած յուրաքանչյուր տարի՝ շուրջ 74%[1]: Ներդրումները հիմնականում ուղղվում են ռեսուրսների ոլորտ և դրանցով հարուստ երկրներ՝ Ալժիր, Նիգերիա, Սուդան, Ջամբիա և այլն: Հվ. Աֆրիկայում 2007-2008թթ.-ին կատարված որոշ նշանակալից ներդրումներով, այդ թվում՝ բանկային համակարգում 2007թ.-ի 5.6 մլրդ. դոլար ներդրմամբ, այս երկիրը դարձավ Չինաստանից ամենամեծ ներդրում ստացող երկիրը մայրցամաքում (Աֆրիկայում ներդրումների 39%-ից ավելին) [57,58]: Աֆրիկյան մայրցամաքում ՉԺՀ-ից կատարվող ներդրումների ընդգրկվածությունը, աճի կայուն դինամիկան և ռեսուրսների ոլորտային ուղղվածությունը, դարձել է սևեռուն ուշադրության առարկա և հիմնականում դիտարկվում է արևմտյան երկրների՝ հատկապես ԱՄՆ հետ Չինաստանի ռազմավարական մրցակցության ենթատեքստում:

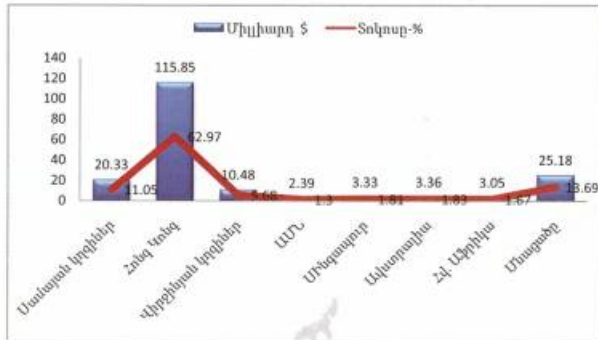
* Իրականում Օվկեանիայում ՉԺՀ-ից ներդրումների աճը պայմանավորված է Ավստրալիայում կատարված մեծածավալ ներդրումներով: 2007 և 2008 թթ.-ին Ավստրալիայում ներդրումները համապատասխանաբար աճել են ավելի քան 82%-ով և 132%-ով՝ 2008թ.-ի ընդհանուր հոսքերում կազմելով Օվկեանիայում չինական ներդրումների շուրջ 88%-ը [MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment]:

Նկար.2.6-Չինաստանի ԱՄՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքը՝ ըստ տարածաշրջանների -2008թ.

Աղբյուրներ:- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Նկար.2.7-Չինաստանից ԱՄՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքի 7 ամենաշատ ստացողներ- 2008թ.

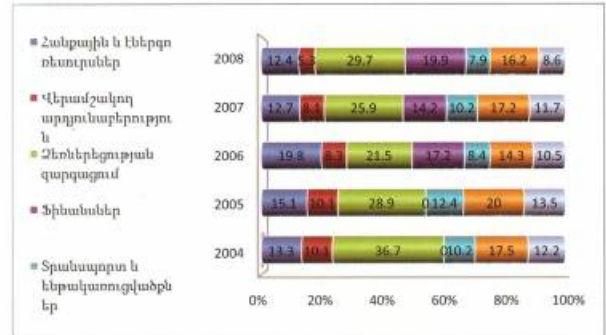

Աղբյուր- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Չնայած զարգացած երկրներում և տարածաշրջաններում Չինաստանից իրականացվող ներդրումների պահպանվող շրջափոխի աճին(2004թ-ի համեմատ 2008թ-ին ՉԺՀ-ից ԱՄՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքերն աճել են՝ Եվրոպա՝ 7.6 անգամ, Հս. Ամերիկա՝ 4 անգամ), այնուամենայնիվ նկատելի 46

է դեպի զարգացող երկրներ և տարածաշրջաններ ուղղվածության ընդգծված տենդենցի առկայությունը: **Ներդրումների 2008թ.-ի ընդհանուր հոսքերում ավելի քան 96%-ը (ավելի քան՝ 176.6 մլրդ. \$) բաժին է ընկնում զարգացող երկրներին, ինչով՝ Չինաստանը վերածվում է այդ երկրների էկոնոմիկաների ֆինանսավորման կարևոր գործոն:** Չինաստանի արտաքին ներդրումները հիմնականում ուղղված են երկու հիմնական ոլորտներ ռեսուրսների՝ երկրում դրանց աճող պահանջների բավարարման համար (միջինը մինչև 2003թ-ը- 25%, 2004-2008թթ՝ 15%), ծառայությունների (միջինը մինչև 2003թ-ը՝ 60%, 2004-2008թթ՝ 74%, իսկ 2008թ.՝ 79%), որն ընդգրկում է՝ ֆինանսների, առևտրի, տրանսպորտի, ձեռներեցության զարգացման և այլ ուղղություններ, որոնք նպատակ ունեն ստանդարտի Չինաստանի արտադրանքի և ներմուծմանը, ինչպես նաև նպաստելու արտերկրից ներդրումների ներգրավմանը ՉԺՀ: Վերջին 3-4 տարիների ընթացքում կատարված մի քանի խոշոր ներդրումները նշանակալիորեն փոփոխեցին ԱՄՈՒՆ-ի ոլորտային կառուցվածքը(Նկար-2.8):

Նկար.2.8-ՉԺՀ ԱՄՈՒՆ-ը ըստ ոլորտների (%) - 2004-2008թթ.

Աղբյուր- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի միայն սկսված 2006թ.-ից պաշտոնապես հրապարակվող և որևէ ներդրումային բաղաբաժանության իրականացման կարևորագույն բաղաբաժանի հանդիսացող ֆինանսական ոլորտի ներդրումների կտրուկ աճը և որանց մեծ տեսակարար կշիռն առկայությունը ՉԺՀ-ից ԱՄՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքերում(Նկ. -2.8) : 2008թ.-ի ՉԺՀ-ից ԱՄՈՒՆ-ի ընդհանուր հոսքերում ֆինանսական ներդրումները

կազմել են 36.69 մլրդ. \$, որից 26.79 մլրդ. \$-ը պատկանում էր 28 երկրներում և տարածաշրջաններում 63 տարբեր բնույթի մասնաձևություններում ունեցող չինական առևտրային բանկերի համակարգին [1]: Չնայած վերամշակող արտադրության և գյուղատնտեսության ոլորտներում կատարվող ներդրումների որոշակի աճին, այնուամենայնիվ, դրանք երբևէ չեն ունեցել առաջնային նշանակություն(Նկ.-2.8):

Ընդհանուր առմամբ, ՉԺՀ-ից ներդրումների ոլորտային ուղղվածությունը լիովին համահունչ է ներքին պահանջների զարգացման տրամաբանությանը և կառուցվածքային առումով նպատակաուղղված է Չինաստանի արտահանման կողմնորոշմամբ և ներքին ռեսուրսների անբավարարվածությամբ էկոնոմիկայի կարիքների բավարարմանը:

2.2.- Տրանս-ազգային ընկերությունների (SUC) ձևավորումը ՉԺՀ-ում և դրանց կողմից արտաքին ներդրումների իրականացման մեխանիզմները: Չինաստանի ազգային նավթային ընկերությունները (ԱՆԸ)

Ջարգացումների ներկա փուլում էկոնոմիկական զրբալիզացիան հանդիսանում է դոմինանտ տենդենց, ինչն ընդհանուր առմամբ հանգեցնում է ռեսուրսների և ապրանքների հսկայաձավալ հոսքերի: Չնայած իր բազմարևույթ ազդեցությանը՝ այնուամենայնիվ զրբալիզացիան գործընթացը զարգացող երկրների համար ընձեռում է նաև արագընթաց զարգացման և համաշխարհային տնտեսությունում ավելի արագ ինտեգրվելու հնարավորություն: Այս առումով կարևորագույնն առաջնահերթ շնանակություն ունի այդ երկրներում միջազգային չափանիշներին համապատասխանող տրանս-ազգային ընկերությունների (SUC) ձևավորումը: Նմանաչափանիշներին համապատասխանող և մրցունակ չինական ընկերությունների ստեղծման ներդրող՝ որպես հիմնարար առաջնահերթություն, դրվեց նաև «Չնալ դուրս» ազգային ռազմավարության արդեն իսկ սկզբնավորման փուլում:

Ջարգացող երկրներում և հատկապես Չինաստանում տրանսազգային ընկերությունների թվի աճը վերջին տասնամյակում՝ միջազգային տնտեսական կյանքի առանձնահատուկ հետաքրքրություն ներկայացնող թեմաներից մեկն է: Ի տարբերություն այլ երկրների (այդ թվում նաև զարգացող) տրանս-ազգային ընկերությունների՝ չինական SUC-ը ձևավորվել են պետության մասնակցությամբ, ինչը լրացուցիչ ձևումություն է ապահովում նրանց արտերկրյա գործունեությանը: Մյուս կողմից, այդ առանձնահատկությամբ պայմանավորված չինական SUC-ը մշտապես գտնվում են առանձնակի ուշադրության կենտրոնում, և չնայած նրան, որ այդ ընկերությունների արտերկրյա գործառույթները հենվում են շուկայական մեխանիզմների կիրառման վրա, այնուամենայնիվ պետական մասնակցության հանգամանքն առաջացնում է հասկանալի, բայց և ակնհայտորեն ուռձեցված անհանգստություն: Իրավիճակի ամբողջական գնահատման համար պետք է ի նկատի ունենալ Չինաստանում և աշխարհում SUC-ի ձևավորման և գործունեության ծավալման փուլում առկա սկզբնական և հիմնային նշանակություն ունեցող օբեկտիվ տարբերությունների առկայությունը:

1998 թ.-ից ՉԺՀ-ում սկսվեց կիրառվել խոշոր պետական ձեռնարկությունների ամրապնդման ռազմավարությունը, որը ներառում էր նաև փոքր և միջին ձեռնարկությունների նկատմամբ շուկայական մեխանիզմների լիակատար կիրառում* [6]: Պեական ձեռնարկությունների միավորման արդյունքում

* (抓大放小 zhuā dà fàng xiǎo) - «սահել մեծերին և թողնել փոքրերին» քաղաքականությունը մշակվել է 90- ականներին՝ հետագայում ՉԺՀ Կարչապետ (1998-2003թթ.) Ջու Բոնձի կողմից: Գաստատվել 1997թ. ՉԺՀ ԿԿ 15-րդ Գանազումարում որպես բարեփոխումների ռազմավարություն և կիրառվել է 1998թ.-ից:

Նշանակալիորեն կրճատվեց դրանց քանակը, բայց ձևավորվեցին բազմաթիվ խոշոր ՊՇ-եր, այդ թվում՝ հզոր և միջազգային չափանիշներով մրցունակ մի քանի ընկերություններ: Ռազմավարությամբ նախատեսվում էր նաև՝ ըստ ամենայնի պետական աջակցություն ցուցաբերել այն խոշոր ՊՇ-ին, որոնք իրենց հետագա գործունեությամբ ձեռք էին բերում SUC-ի չափանիշներին համապատասխանելու որոշակի հնարավորություններ: Խոշոր պետական ձեռնարկությունների հիման վրա, որոնց հետագա զարգացումը Չինաստանի տնտեսության շարունակական աճի պայմաններում, օբյեկտիվորեն չէր կարող սահմանափակվել միայն երկրի ներսում ծավալվող գործունեությամբ, քնակառար բնավորվեց տրանս-ազգային ընկերությունների մի ամբողջ սերունդ:

Հետագայում արդեն, բազմաթիվ ոչ պետական ընկերություններ տպանապես ակտիվորեն ընդգրկվեցին արտաքին ներդրումների ոլորտ: 2008 թ.-ի ԱՄՆ-ի 50.2%-ն իրականացվել է սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների, 16.1%-ը՝ պետական ձեռնարկությունների և 9.4%-ը՝ մասնավոր ընկերությունների կողմից: Ընդ որում, պետական ձեռնարկությունների ներդրումները 2007թ.-ի համեմատ նվազել են՝ 3.6%, ու: 2005-2008թթ.-ի ընթացքում՝ աշխարհի 500 խոշոր ընկերությունների թվում ընդգրկված չինական SUC-ի թիվը աճել է 17-ով և դարձել է 37: Նման կտրուկ աճը առանձնապես նշանակալի է՝ զարգացող այլ գլխավոր տնտեսություններում դրանց քանակի ոչ մեծ աճի, և զարգացած երկրներում՝ այդ թվի կրճատման պայմաններում (Ալյ.-2.1): Ըստ նախնական տվյալների՝ 2009թ.-ին նման չինական ընկերությունների թիվը կազմել է 47՝ նշված միտումների պահպանմամբ:

Ալյուսակ- 2.1- Ընկերությունների "Global Fortune 500"-2008
ներկայացվածության համեմատություն

	2005	2006	2007	2008
Բրուսիլիա	4	5	5	6
Ռուսաստան	5	4	5	8
Չինաստան	6	6	7	7
Ֆինլանդիա	20	24	29	37
Ինդոնեզիա	35	39	46	58
Հավայի	70	67	64	68
ԱՄՆ	170	162	153	140
ԵՄ	165	165	170	163

	Global Fortune		PIW-ի կարգը 100-ից	
	Դասը	Եկամուտ Մլն. \$	2007	2008
CNPC	13(2)	181,123	5	5
Sinopec	9(1)	207,814	25	25
CNOOC	318(19)	28,027	48	48
Sinochem	170(10)	44,457	—	—

* Փակագիտման կշիռն է աճը 2007-ի
կրճատման
PIW - Petroleum Intelligence Weekly

Առանձնապես տպավորիչ է չինական ազգային նավթային ընկերությունների (ՍՄԸ) առաջնացումը, որոնցից CNPC-ին՝ համաձայն PIW դասակարգման, 2007թ.-ին արդեն հանդիսանում էր աշխարհի 5-րդ խոշորագույն նավթային կորպորացիան(Ալյ.-2.1):

Ընդհանուր առմամբ, Չինական SUC-երը ձևավորվել են՝ «Գնալ հորս» քաղաքականության իրականացման, ընդամենը վերջին 10-15 տարիների ընթացքում, երբ արևմտյան՝ ինչպես նաև զարգացող այլ երկրների որոշ ընկերություններ, արդեն իսկ ձևավորել էին իրենց ազգային հզոր ապրանքանիշերը և կուտակել էին միջազգային շուկաներում գործունեության և մրցակցության հսկայական փորձ: Մինչ այդ, չինական ձեռնարկությունների միջազգային համագործակցության փորձը լավագույն դեպքում սահմանափակվում էր՝ բարեփոխումների ժամանակահատվածում արտերկրյա որոշ ընկերությունների հետ Չինաստանում իրականացվող համատեղ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, որի ընթացքում, այդ ընկերությունների կողմից փորձի, ինչպես նաև տեխնոլոգիաների փոխանցումները հիմնականում կատարվել են՝ այլ երկրներում հնարավոր մրցակից չինական ընկերությունների ձևավորման բացառելու հաշվարկով: Ընդ որում, արտերկրյա բազմաթիվ SUC-ը (Ճապոնիա, Գվ. Կորեա և այլն), երկբևեռ «սառը պատերազմյան» ժամանակահատվածում ձևավորվել են այդ երկրների ֆինանսական և տեխնոլոգիական վերագիմանն առաջնահերթ նշանակություն ունենալու, ինչպես նաև արտաքին շուկաներում քայլ առ քայլ ներգրավվելու պայմաններում: Չինական SUC-ը կազմավորվել են երկրում շուկայական տնտեսության ձևավորման քրոլորվին այլ մեխանիզմների կիրառման, ինչպես նաև որակապես տարբեր՝ ոչ համարժեք նպաստավորությամբ, արտաքին միջավայրի առկայության պայմաններում: Ակնհայտորեն, այս ամենը, ինչպես նաև արտաքին շուկաներում էկոլոգիոն ճանապարհով ընդգրկվելու հնարավորությամբ ձեռք բերվող փորձի դեֆիցիտը՝ տեսանելի ապագայում, որոշիչ նշանակություն կունենան Չինաստանի SUC-ի արտերկրյա գործունեության սկզբունքների որոշման և գործառնությունների իրականացման առումով:

Ինդիքի ընդհանրացված ենթատեքստում դիտարկելու դեպքում, հետևում է, որ իրականում Չինաստանը հետ է ընկել գլոբալ ներդրումների դաշտում և ներկայումս անհրաժեշտաբար հաղթահարելով բազմաթիվ արգելքներ, փորձում է հնարավորինս արագ դուրս գալ այդ ոչ նպաստավոր իրավիճակից: SUC-ի ձևավորումը և դրանց արտաքին շուկաներ դուրս գալու տեսլանքը հանդիսանում է Չինաստանի 1.3 մլրդ բնակչության կենսական պահանջների և էկոնոմիկայի հետագա զարգացումն անհրաժեշտ նյութատեխնիկական ռեսուրսներով ապահովելու քնականն հետևանք, ինչը միաժամանակ լիովին համահունչ է համընդհանուր չափանիշներով ընթացող առկա գործընթացների հետ: Նույն գլոբալիզացիայի գործընթացների տրամաբանությունը հուշում է, որ գլոբալ հիմնախնդիրների լուծման հնարավոր օպտիմալ ձևապարհը

Ալյուսակ-Global Fortune 500- <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2009/countries/China.html>
Petroleum Intelligence Weekly's annual- Energy Intelligence Top 100: Ranking the World's Oil Companies - http://www.energyintel.com/PublicationHomePage.asp?publication_id=4

Չինաստանի հետ համագործակցելու ճանապարհն է, ինչի արդյունքում միջազգային շուկայում հեղինակություն ունեցող՝ հատկապես արևմտյան ՍԱՀ-ը, մաքսիմում արդյունավետությամբ կկարողանան օգտագործել իրենց ունեցած համեմատական առավելությունները:

2.2.1.- ԶԺՅ Նավթային ընկերությունների ներդրումային աշխարհագրությունը և քաղաքականությունը

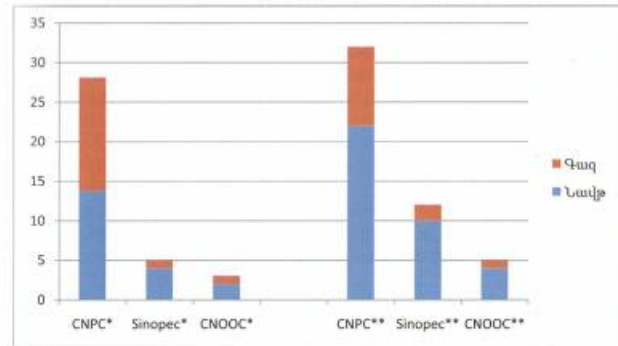
Չինաստանի առաջին ՍԱՀ-ը ձևավորվել են միայն 80-ական թվականների վերջում, երբ ՉԺՅ էներգիայի նախարարության վարչության լուծարման արդյունքում կազմավորվեցին՝ CNPC-(China National Petroleum Corporation), Sinopec (China National Petroleum and Chemical Corporation), և CNOOC-(China National Offshore Oil Corporation) և Sinochem* ազգային նավթային ընկերությունները (ԱՆԸ), որոնց ընձեռնվեց՝ նավթի, գազի և դրանց վերամշակման ոլորտին առընչվող ներքին և արտաքին գործընթացներում գերակա և որոշիչ դեր:

CNOOC-ին կազմավորվեց 1982 թ.՝ նավթարդյունաբերության նախարարության օժիշրային ակտիվների հիման վրա: Զևին որ, օժիշրային ոլորտը լիովին նոր էր Չինաստանի համար, CNOOC-ին ընձեռնվեց միջազգային նավթային ընկերություններ (ՄՆԸ) հրավիրելու և Նրանց հետ համագործակցելու հնարավորություն՝ ՉԺՅ ծովային տարծքում նավթի և գազի նոր հանքավայրերի հետախուզման և արդյունահանման (ՅԱ) նպատակով: Sinopec-ը կազմավորվեց 1983 թ. նավթարդյունաբերության և քիմիական արդյունաբերության նախարարությունների նավթավերամշակման և նավթաքիմիական արդյունաբերության ակտիվների հիման վրա, որը և հանդիսանում է ընկերության գործունեության հիմնական ոլորտը: Sinopec-ի գործառնություններն ընդգրկում են նաև նավթի և բնական գազի հանքավայրերի շահագործումը, էներգակիրների տեղափոխման և պահեստավորման խնդիրները: Չինաստանի զամաքային նավթի և գազի հետախուզման և արդյունահանման հիմնական գործառնությունները զրվեցին 1988 թ-ին կազմավորված CNPC ընկերության վրա (Նկար-2.9) : CNPC-ին հանդիսանում է Չինաստանի նավթի և բնական գազի շահագործման խոշորագույն ընկերությունը, ինչպես նաև՝ ոլորտում ԱՄՆԻՒԻ-ի հիմնական իրականացնողը: 1998թ-ին CNPC-ին և Sinopec-ը վերակազմավորվեցին որպես կոմերցիոն ձեռնարկություններ:

* Sinochem ընկերությունը հիմնականում զբաղվում է նավթի և նավթամթերքների արտահանմամբ և ներմուծմամբ: Ընկերությունը ակտիվորեն իրականացնում է նաև արտերկրյա ներդրումներ, այդ թվում մեծածավալ, համագործակցելով՝ 2007թ.-ին կազմավորված Չինաստանի Ազգային Չարտության 200 մլրդ. դոլլար ֆոնդի (ԱԳՖ) և Չինաստանի ներդրումային ընկերության (CIC) հետ:

Չինաստանի 5-րդ նավթային ընկերությունը (Zhenhua Oil Company), որը պատկանում է Norinco (North Industrial Company) ընկերությանը, CNPC-ի և CITIC Energy ընկերությունների հետ համատեղ, որոշակի ներդրումներ է իրականացրել՝ Սիրիայում, Ղազախստանում և Իրանում:

Նկար-2.9- ԶԺՅ ԱՆԸ-ի նավթի և բնական գազի ապացուցված ներքին պաշարները և արդյունահանումը- 2008թ.

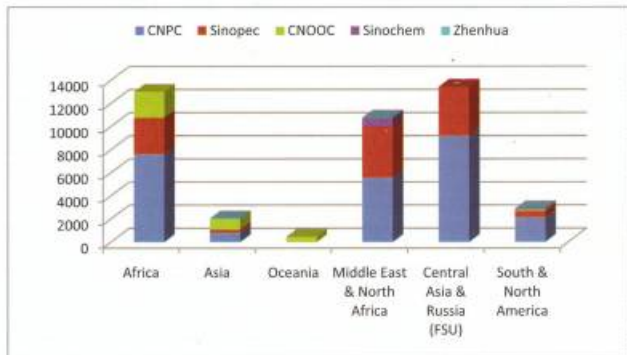
* Ապացուցված պաշարները- (1013 բարել նավթի համարծեք): ** Արդյունահանումը-(10 7 բարել նավթի համարծեք/ օրնական): Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY);China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic;

Որպես ամենախոշոր ԱՆԸ CNPC -ն, առաջին հերթին, ակտիվորեն ներգրավվեց Չինաստանում նավթի և գազի նոր պաշարների որոնման և շահագործման աշխատանքներում: Ձեռնարկվեցին նաև արտերկրյա համագործակցության հաստատման առաջին քայլերը: **1993 թ-ին առաջացած նավթային հիմնախնդիրն ամենայն հավանականությամբ, ամբողջ խորությամբ չընկալվեց Չինաստանում:** CNPC-ին ընդամենը հանձնարարվեց որոշակիորեն ակտիվացնել արտերկրում՝ հատկապես Պերույում, Սուդանում և Ղազախստանում, նավթի ՅԱ ծրագրերին մասնակցությունը:

«Գնալ դուրս» ռազմավարությունը էապես նպաստեց չինական ձեռնարկությունների, առաջին հերթին ԱՆԸ-ի, արտերկրյա ներդրումների աշխարհագրության ընդարձակմանը և իրականացման նշանակալի ակտիվացմանը: Համաշխարհային շուկայում առկա ռեսուրսների սահմանափակությամբ պայմանավորված՝ այլ ԱՆԸ-ի հետ մրցակցության պարտադրված անհրաժեշտությունը, հանգեցրեց չինական ԱՆԸ-ի կողմից միջազգային նորմերի և գլոբալ ինտեգրման չափանիշների ավելի խոր ընթանանը և գիտակցմանը: Չինական ԱՆԸ-ն ընդգրկվեցին Հունկոնգի և Նյու Յորքի արժեթղթերի շուկա և կարճ ժամանակահատվածում դարձան ազդեցիկ գլոբալ ներդրումներ իրականացնող ընկերություններ: Չինական ԱՆԸ-ը նշանակալիորեն ընդարձակեցին իրենց ներդրումային աշխարհագրությունը, ձգտելով ընդգրկվել Մերձավոր Արևելքի ավանդաբար

էներգոնետուրաներով հարուստ շուկայում, ամրապնդել և զարգացնել Ռուսաստանի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ նավթի և քնական գազի ոլորտներում գործընկերային հարաբերությունները, ինչպես նաև չին-աֆրիկյան տնտեսական համագործակցությունը (ՆԿ-2.10 և Հավելված-1): Հետագայում չինական նավթային ընկերությունները, հատկապես՝ CNPC-ին, Sinopec-ը և CNOOC-ին, դարձան Չինաստանի առաջին արտաքին ներդրումների իրականացման և «Գնալ դուրս» ազգային ռազմավարության կենսագործման հիմնական շարժիչ ուժերը: Մինչև 2010թ.-ը այս ընկերություններն իրականացրել են 100-ից ավելի ներդրումային գործարքներ, այդ թվում՝ ՉԺՀ-ից ամենախոշոր ԱՖՈՒՆ-ը (ՆԿ-2.10) [5, 64, 74,75]:

Նկար-2.10- Չինաստանի ԱՆԸ-ի արտերկրյա ներդրումները- 1992-2009(3 եռամսյակ) (Միլիոն ԱՄՆ\$)

	7599	810	0	5555	9102	2111	TOTAL
CNPC	7599	810	0	5555	9102	2111	25257
Sinopec	1115	210	0	4404	4220	530	12579
CNOOC	2289	968	450	0	0	122	3849
Sinochem	0	0	0	626	0	100	729
Zhenhua oil	0	30	0	65	0	0	95
TOTAL	13003	2038	450	10763	13402	2883	42539

Sources- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China - Yearbooks- 1996-2008; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

2009 թ-ի վերջին **CNPC-ին** ներդրումներ էր իրականացրել 31 երկրների 81 ծրագրերում (Հավել.-1-ՆԿ.-1): Ընկերությունն իրագործել է նավթի և գազի արդյունահանման ամենվող բոլոր հնարավոր՝ այդ թվում նաև, արտադրության և իրացման գործառնությունները, ինչպիսիք են՝ CNPC-ին իր դուստր ձեռնարկության՝ PetroChina Co., Ltd-ի հետ միասին, վերածել է միջազգային ասպարեզում մրցակցային բարձր չափանիշներ ունեցող ձեռնարկության: CNPC-ի 560 ինժեներական ծառայություններ իրականացրած խմբերն աշխատում են 45 երկրներում: Ընկերությունն արտադրանք և սարքավորումներ է արտահանում աշխարհի 70 երկրներ և տարածաշրջաններ:

CNPC-ին ձգտում է աշխարհի խոշորագույն նավթային ընկերությունների հետ համատեղ, ընդգրկվել է ներգրկիրների գլոբալ շուկա: Արտաքին ներդրումների խոշորածավայությունը հիմնական առաջնայություն չէ՝ դրանց իրականացման որոշումների ընդունման առումով: CNPC-ին ավելի շուտ կենտրոնացված է արտաքին ներդրումային ծավալների որոշ ասիմանափակ մակարդակով այնպիսի ծրագրերին մասնակցությանը, որոնք աջակցում են ընկերության գլոբալ ինտեգրմանը:

2009 թ-ի վերջին **Sinopec-ը** ներդրումներ էր իրականացրել 22 երկրների ավելի քան 30 ծրագրերում (Հավել.-1-ՆԿ.-1): Sinopec-ի գործունեությունը հիմնականում ընդգրկում է՝ Արևմտյան Աֆրիկան, Մերձավոր Արևելքը և ՆԱՄՄԵԱ-ի երկրները: Մինչև 2008 թ-ի վերջը Sinopec-ը որևէ նշանակալից ներդրում չէր իրականացրել: Ամենախոշոր ներդրումն իրականացվել է 2009 թ-ին՝ երբ Sinopec-ը 7.24 մլրդ. դոլարով ձեռք բերեց Addec Petroleum-ը (Հավ.-1-Աղ.-1): Ընկերությունը շարունակում է փնտրել իրեն համար օպտիմալ ուղղությունները արտերկրյա շուկայում, և հիմնականում կենտրոնացած է երկրի ներսում նավթավերամշակման զարգացման խնդիրների վրա:

CNOOC-ին, ակտիվ գործունեություն ծավալել է հիմնականում Հարավ Արևելյան ասիայում և Արևմտյան Աֆրիկայում (Հավելված-1): Ընկերությունը հիմնականում կենտրոնացած է ՉԺՀ-ում օՖշորային ուղղության զարգացման վրա և հանդիսանում է նաև LNG տերմինալների հիմնական կառուցողը և օպերատորը: 2008 թ-ին CNOOC-ն ձեռք բերեց Լորվեզական ծառայությունների մատուցման Awilco ընկերությանը՝ 3.78 մլրդ. դոլար, որը ընկերության խոշորագույն ներդրումն է (Հավ.-1-Աղ.-1): CNOOC-ն ձգտում է վերածվել միջազգային ասպարեզում մրցունակ և անկախ ընկերության, շարունակելով գլոբալ ծավալումը՝ գազի հանքավայրերի և օՖշորային տեխնոլոգիաների ձեռքբերումների ուղղությամբ:

Չինաստանի տնտեսության հարածն աճի և էներգոնետուրաների անբավարարության պայմաններում, չինական ԱՆԸ-ն ակնհայտորեն ակտիվորեն կշարունակեն իրականացնել արտաքին ներդրումների ծավալման ռազմավարություն: **Չինական ԱՆԸ-ն ունեն ներդրումների դիսկալնության դիմակայման համեմատական մեծ նետուրս և էներգոնետուրաներ արդյունահանող երկրների պահանջների բավարարման բարձր ճկունություն, ինչը միջազգային շուկայում շոշափելի առավելություն է և հետագա հաջողության՝ գործուն գրավական:**

2.3. Արտերկրյա ներդրումները և ընկերությունների Միաձուլումն ու ձեռքբերումը (ՄՁ) Չինաստանի՝ ՏԱՀ-ի կողմից

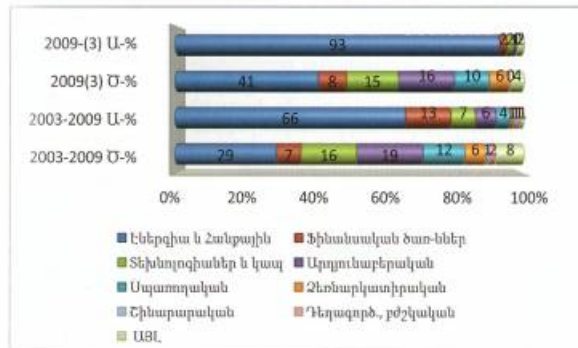
Արտերկրյա նոր շուկաներ և ռեսուրսներ փնտրելը ՏԱՀ-ի հետագա գոծնեության համար դառնում է անհրաժեշտ պայման: Չնայած Չինաստանի համեմատաբար դեռևս փոքր մասնաբաժնին համաշխարհային ներդրումային հոսքերում՝ վերջին տասնամյակում չինական ընկերությունների գրքյալ մակարդակ դուրս գալու ֆեռտմենը դարձել է ներկա փուլում ՉԺՄ համաշխարհային ինտեգրման հիմնարար բնութագրիչներից մեկը: ՉԺՄ-ից ԱՄՆ-ի աճին զուգահեռ՝ Չինաստանի խոշոր ձեռնարկությունների կողմից արտերկրյա՝ հատկապես արևմտյան և հիմնականում ռեսուրսների, տեխնոլոգիաների, կապի և առևտրի ոլորտին առնչվող, ընկերությունների միաձուլումը և ձեռքբերումը (ՄՁ), քայլ առ քայլ դարձել է արտերկրյա ներդրումների զարգացման հիմնական շարժիչ ուժը: **Ի տարբերություն ավելի վաղ շրջանի, երբ ՉԺՄ ձեռնարկությունների կողմից կիրառվում էին համատեղ ձեռնարկությունների, կամ՝ մասնաձուլոցի բացման մեխանիզմները, ներկայումս ԱՄՆ-ի արտահոսքի գերակա միջոցը դարձել են ՄՁ գործարքները:** Նման մոտեցումը և համատեղ ձեռներեցության իրականացումը, մեծ արդյունավետությանը լուծում է այն առկա խնդիրները, որոնք առաջնային և երկրորդային միայն վերջին տասնամյակում զրքյալ մասշտաբներ դուրս եկող, չինական ձեռնարկությունների համար: **ՄՁ գործարքներում ամենակապիվ և ծանրակշիռ դերակատարումը՝ ի սկզբանե (նաև ներկայումս) պատկանում է Չինաստանի նավթային ընկերություններին:** Վերջին տարիներին, նկատելիորեն ակտիվացել է նաև ֆինանսական, լեռնամետալուրգիական և հանքավերամշակման՝ պետական և մասնավոր չինական ընկերությունների արտերկրյա գործառնությունները, այդ թվում նաև՝ գնումները:

2003թ-ից մինչև 2009թ-ի առաջին երեք եռամսյակներն ընկած ժամանակահատվածում չինական ձեռնարկությունների կողմից կատարվել է 437 ՄՁ գործարք 116.8 մլրդ \$ ընդհանուր արժեքով, որից 241-ը՝ 75.3 մլրդ. \$ արժեքով, վերջին երկու տարիներին: **Էներգիայի, հանքարդյունաբերության և դրանց օժանդակ շինությունների գնումները եղել և մնում են հիմնականը և ծավալային (127 գործարք՝ 29%) և արժեքային առումներով (66%- 77.1 մլրդ. \$), ՉԺՄ ՄՁ գործառնություններում (Լկ.-2.11):**

Ընդհանրացված տվյալների և վերլուծությունների բացակայության պատճառով դժվար է օբեկտիվորեն գնահատել այդ ձեռքբերումների հետագա օգտագործման արդյունավետության աստիճանը[68]: Բոլոր դեպքերում առկա են նաև նշանակալի կորուստներ, ինչպես օրինակ՝ չինական ապահովագրական ընկերության՝ Ֆորտիս բեյզիս- գերմանական բանկում ներդրված 3.34 մլրդ. դոլլարի կորուստը 2008թ.-ին[45]: Ընդհանուր առմամբ, ենթադրելի է, որ ռեսուրսային ոլորտը սովորաբար ապահովում է եկամտաբերության և արդյունավետության որոշակի միևնույն, ինչին

մեծապես նպաստում է նաև պատրաստվածության բարձր մակարդակ ունեցող ինժեներների առկայությունը: Այլ խնդիր է ծառայությունների և հատկապես ֆինանսների ոլորտները, որոնք ենթադրում են կառավարման ժամանակակից համակարգերի ներդրման և կառավարիչների ուսուցման դպրոցի առկայության խիստ բարձր անհրաժեշտություն: Միաժամանակ, արտերկրի գործողված չին կառավարիչներն ու աշխատակիցները մշտապես կանգնում են մշակութային և քաղաքակրթական մեծ տարբերությունների հարթախարման և տեղի արժեքային համակարգի յուրացման դժվարությունների առջև: Այս ամենով պայմանավորված, ենթադրելի է, որ այդ ոլորտներում ձեռքբերված ձեռնարկությունների օգտագործման արդյունավետությունը հեռու է կատարյալ լինելուց և պահանջում է հետագա առանձնահատուկ ուշադրության անհրաժեշտություն:

Նկար-2.11- ՉԺՄ ՄՁ գործառնությունների ոլորտային բաժանումը 2003թ.-2009(3 եռամսյակ) - (%)

Ա- Ըստ Արժեքի, Օ- Ըստ քանակական Ծավալների
 Աղբյուրներ- The emergence of China: New frontiers in outbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009

ՄՁ գործառնությունները, ընդհանուր առմամբ, հանդիսանում են արտաքին ներդրումների զարգացման կարևորագույն ցուցանիշ, բնութագրելով դրանց արդյունավետությունը, ՏԱՀ-ի միջազգային շուկայում գրաված դիրքը և զրքյալ ինտեգրման աստիճանը: Այդ գործառնություններն արտացոլում են փոլվատստիպության և շուկայական մեխանիզմների գերակայության իրական մակարդակը: ՄՁ գործառնությունները թեյաղովում են՝ ՏԱՀ-ի հետագա զարգացումն անհրաժեշտ տեխնոլոգիաներով և հումքերի ռազմավարական ապահովման գերակայությամբ, ինչպես նաև՝ դրանց հետագա օգտագործման արդյունավետության բարձրացման հրամայականներով: Լայնամաշտաբ

ՄՁ գործարքները, սովորաբար ուղեկցվում են նաև հասարակական զգայուն քննարկումներով, առանձնապես՝ ազգային նշանակության ապրանքանիշ հանդիսացող և առավել ևս բնական ռեսուրսների ոլորտի ընկերություններին առնչվող գործառնությունների դեպքում: Այս իմաստով ՄՁ գործարքներում վերջնական որոշումների ընդունումը երբեմն պայմանավորվում է ոչ միայն դրանց տնտեսական արդյունավետությամբ, այլև հարակից՝ այդ թվում քաղաքական տարրերի առկայությամբ գործոններով, ինչպես օրինակ՝ CNOOC-չինական նավթային ընկերության կողմից UNOCAL ամերիկյան ընկերության գնման փորձի դեպքում՝ [32-37]:

Չնայած գորթա մակարդակով ընթացող ներդրումային քաղաքականությունում կատարվող փոփոխություններն ընդհանուր առմամբ, ուղղված են դրանց թափանցիկության ապահովմանը և վստահության մթնոլորտի ամրապնդմանը, այնուամենայնիվ՝ ընդունված որոշումները միշտ չէ, որ կարող են հիմնավորել էկոնոմիկական նպատակահարմարությամբ և ֆինանսական առաջարկների օպտիմալությամբ[46]: Միաժամանակ, մերժումների բացատրության հիմքում միայն պրոտեկցիոնիզմի կամ առավել ևս քաղաքական շարժառիթների որոնումը, կարող է հանգեցնել հիմնախնդիրների ընթացումների միակողմանիության, ամեն դեպքում՝ ոչ լրիվության: Արտաքին լայնածավալ և կենտրոնացված ներդրումներն ընդհանրապես, և ՄՁ խոշորածավալ գործառնությունները մասնավորապես, էկոնոմիկական նպատակահարմարությանը զուգահեռ մշտապես կարող են այս կամ այն աստիճանով առնչվել հարակից ներքին և արտաքին քննարկի բազմաթիվ գործոնների ամբողջության հետ: Այս իմաստով, օպտիմալ որոշումների ընդունումը կարող է կատարվել միայն բազմաթիվ պարամետրերի և գործոնների համադրմամբ:

Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամով պայմանավորված՝ արժեթղթերի փոխարժեքների շոշափելի տատանումներն ու արևմտյան ընկերությունների ակտիվների գների նշանակալից անկումը, ըստ էության, լրացուցիչ հնարավորություններ ստեղծեցին՝ ձգնաժամին արդյունավետորեն դիմապատուլ և 2009թ.-ին արտերկրյա ներդրումների աճի դիմանկական պահպանող չինական ձեռնարկությունների կողմից, ՄՁ գործարքների ծավալման առումով: Ի տարբերություն Չինաստանի, մնացած գլխավոր տնտեսություններից ԱՖՌՆ-ի հոսքը 2009թ.-ի սկզբին՝ նշանակալիորեն դանդաղեց, քանի որ ձգնաժամը, ընդհանուր առմամբ՝ նվազեցրել էր այդ երկրների SUC-ի ներդրումային հնարավորություններն ու հիմնավորվածությունը [2]: Մասնավորապես, 2009թ.-ի առաջին վեց ամիսներին, չինական SUC-ի արտերկրյա ձեռնարկությունների ՄՁ-ը անցյալ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ աճել է 26.3%-ով, այն դեպքում, երբ նույն ժամանակահատվածներում ՉՃՀ-ում Net գնումները նվազել են 56.6%-ով (Աղյ.-2.2 և [4,5]): Ըստ նախնական ուսումնասիրությունների, 2009թ.-ին միջազգային շուկայում

գրանցվել է ընկերությունների ՄՁ-ի ընդհանուր ակտիվության 60% անկում, իսկ զարգացող գլխավոր տնտեսությունների դեպքում ՄՁ գործքները նվազել են 40%-ով բացառությամբ ՉՃՀ և Հնդկաստանի [6-8]: 2009թ.-ին չինական ընկերություններն իրականացրել են 500 մլն. դոլար և ավելի արժեքով 15 արտերկրյա ՄՁ գործարքներ՝ \$28.6 մլրդ. ընդհանուր գումարով, որը 25%-ով ավելի է 2008թ. համեմատ և հանդիսանում է երրորդ ցուցանիշն աշխարհում [9]: Առաջին և երկրորդ ցուցանիշով՝ ԱՄՆ և Ֆրանսիայի ընկերություններն իրականացրել են՝ \$51.5 մլրդ. և \$31մլրդ. նման գործարքներ, որոնք 2008թ. համեմատ նվազել են համապատասխանաբար 21%-ով և 39%-ով[9]: Ընդամենը ինձ տարի առաջ՝ 2004թ.-ին, Չինաստան իրականացրել էր 500 մլն. դոլար և ավելի արժեքով միայն երեք ՄՁ գործարքներ՝ \$2.4 մլրդ. ընդհանուր գումարով[1]:

Աղյուսակ-2-2-Ձեռնարկությունների արտաքին ներդրումային գնումներ- ՉՃՀ-ում և արտերկրում

	Արտաքինից ՄՁ ՉՃՀ-ում					ՉՃՀ SUC-ի ՄՁ-ն Արտերկրում				
	2005	2006	2007	2008	2009*	2005	2006	2007	2008	2009*
Մոնետար Մլրդ \$	11590	11307	9274	5144	2995	9546	12051	9100	8020	2670
% ընդ ՄՈՒԼ-ում	39.2	17.95	12.4	5.6	-	77.6	68.7	23.6	54	-
Միլ. բնական	258	226	233	230	53	53	72	92	88	71

* 2009թ.-ը հայտնվել է Հունվար-Մարտի միսնրին և նախնական է: Աղբյուրներ:- UNCTAD- World Investment Report 2008,2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment; Thomson Reuters figures-China Daily-2009-07-08.

ձգնաժամային շրջանում առաջացած տեղաշարժերի ամբողջական գնահատման առումով, կարևոր է նշել որ մի քանի երկրների կողմից (այն թվում ՉՃՀ) ձեռնարկվեցին շտապ մրցոցառումներ, որոնք ընդհանուր առմամբ պարզեցնում էին ՄՁ գործառնությունները՝ նեղացնելով այդ գործարքներում որոշումների ընդունման պայմանների դաշտը: Միաժամանակ, ձգնաժամային պայմաններում՝ բոլոր երկրներում, սովորաբար նկատելիորեն բարձրանում են այդ որոշումների ընդունման մեջ կառավարական մարմինների մասնակցության աստիճանը և սոցիալական գործոնի ազդեցությունը: Բոլոր դեպքերում, կարևոր նշանակության ՄՁ գործարքներում որոշումների ընդունման տրամաբանությունն, ըստ էության, շարունակում է պահպանել նախկին ինքնիշխան[38-44]: Դա հիմնավորում է, որ չինական SUC-ի կողմից 2009թ.-ին ՄՁ գործարքներում ունեցած հետադարձությունները հանդիսանում են՝ ոչ միայն իրավիճակային հանդուրդ, այլև՝ պայմանավորված են նաև՝ այդ ընկերությունների մրցունակության աճով և միջազգային չափանիշներին դրանց համապատասխանության առաջընթացով:

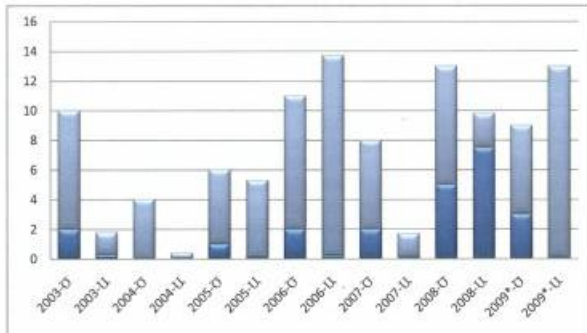
*-2005թ. Չինական CNOOC ընկերությունը մասնակցելով UNOCAL ԱՄՆ 9-րդ մեծ նավթային ընկերության գնման մրցույթին ներկայացրել էր լավագույն ֆինանսական և ձեռնարկատիրական առաջարկը՝ 18.5 մլրդ \$՝ 67% - մասնաբաժնի համար: Չնայած դրան չինական ընկերության առաջարկը մերժվեց, այդ թվում ԱՄՆ Կոնգրեսի միջամտության արդյունքում [32-37]:

* Ավտարտասի ընդունելով ՉՃՀ-ից մի շարք նշանակալից առաջարկներ, այնուամենայնիվ՝ 2008-2009 թթ. ընթացքում մեծեց դրանց երեք՝ հույն կառուցելով հակամոնոպոլ օբյեկտներին: Հանրապրոտներությունն ոլորտի խոշորագույն ներդրումը մերժեց՝ ազգական փորձարկումների շրջանին մոտ գտնվելու պատճառաբանությամբ, հետագայում ընդունելով վերանշխմած՝ ավելի փոքրածավալ ներդրումների առաջարկը[44: տես նաև Աղյ. Տղո 19-ը]: Չինաստանի անտրի նախարարությունը մերժեց Կոկա-Կոլայի կողմից «Հոփդան Հյոթ» ընկերության գնման առաջարկը և այլն[42,43]:

2.3.1.- Էներգիայի ոլորտում Չինաստանի արտերկրյա ներդրումներն ու ՄՁ գործառնությունները

ՉԺՀ-ում ռեսուրսների և հումքի պահանջարկի շրջափնի աճը և միայն միջազգային շուկայում կատարված գնումների միջոցով դրանց հետագա բավարարման գործնական անհնարիտությունը հանգեցրեց չինական ձեռնարկությունների կողմից այս ոլորտում իրականացվող արտերկրյա ներդրումների հոսքի և ՄՁ գործարքների նշանակալից աճի (Նկ.-2.12): Չնայած պահանջվող ռեսուրսների տեսակների լայն սպեկտրին, բնականորեն էներգոռեսուրսների ներկրումից հարածուն կախվածությունը գերակա նշանակություն ունի երկրի տնտեսության հետագա զարգացման և անվտանգության ապահովման առումով: Էներգիայի ոլորտում Չինաստանի արտերկրյա ձեռքբերումները հիմնականում ուղղված են նավթի և գազի հետախուզման և արդյունահանման (ՀԱ) ոլորտներ (Նկ.-2.12): Ընդ որում, ելնելով ՉԺՀ էներգոկառուցվածքի զարգացման տրամաբանությունից, նման ուղղվածությունը պահպանելու է հետագա շարունակական աճի միտումները:

Նկար-2.12 - Էներգիայի ոլորտում ՉԺՀ արտերկրյա ՄՁ գործարքներում առկա տեղեկությունները
ՄՁ Ծավալը և Արժեքը (US\$ Մլրդ.)

Ծ- Ծավալը (քանակային): Ա- Արժեքը: * - Հունվար-Մայիսները- 2009թ.
Նկարի վերևի հատվածը- Էներգիայի ոլորտում նավթի և գազի ՀԱ գործարքների Ծավալը և Արժեքը: Նկարի ներքևի հատվածը- Էներգիայի ոլորտի այլ ՄՁ գործարքների- Ծավալը և Արժեքը:
Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; 3. The emergence of China-New frontiers in outbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Սկսած 1990-ականներից Չինաստանը նշանակալից արտերկրյա ներդրումներ իրականացրեց նավթի և գազի ՀԱ ոլորտներում և արդեն 2008 թ-ի վերջում ՉԺՀ ազգային նավթային ընկերությունները (ԱՆԸ) մասնակցում էին 75 ՀԱ ծրագրերի՝ 31 երկրներում (Հավել.-1 -Նկ.-1): Ընդհանուր առմամբ, ֆինանսական ճգնաժամը չինական ընկերությունների համար ստեղծեց բարձր որակի ակտիվների ավելի ցածր գներով ձեռքբերման բարենպաստ պայմաններ: Կանխիկ դրամական միջոցներով ապահովված չինական ԱՆԸ-ի համար, տնտեսական ճգնաժամը և նավթի գների անկումը ստեղծեցին՝ ՄՁ գործառնությունների իրականացման միջոցով, իրենց արտերկրյա ռեսուրսների և ակտիվների զգալի ավելացման, ինչպես նաև միջազգային նավթային արդյունաբերությունում ինտեգրման նոր հնարավորություններ:

Ներկայումս աշխարհի նավթային պաշարները կազմում են մոտ 1240 մլրդ. բարրել, որից մոտ 77% գտնվում է Ազգային նավթային ընկերությունների (ԱՆԸ) վերահսկողության տակ առանց միջազգային նավթային ընկերությունների մասնակցության: Արևմտյան նավթային ընկերությունները տնօրինում են նավթի և գազի համաշխարհային պաշարների մոտ 10%-ը: Նավթի արտադրության 20 խոշորագույն ընկերություններից 14-ը նույնպես ԱՆԸ-ն են:

Ընդհանրապես քիչ հավանական է դարձել աշխարհում նավթի և գազի նոր խոշոր հանքավայրերի հայտնաբերման հնարավորությունը: Նույնիսկ զգալի նոր պաշարների հնարավորության դեպքում, նոր՝ այսպես կոչված՝ «կանաչ հանքավայրերում» սովորաբար պահանջվում է շատ ավելի երկարատև ներդրումային ցիկլ [80]: Միջազգային նավթային արդյունաբերությունում ինտեգրումն ուղ սկսած չինական ընկերությունները, 90- ական թվականներին, ստիպված էին հիմնականում կենտրոնանալ, նավթային ներդրումների համար ավանդաբար գրավիչ շրջանների՝ ոչ մեծածավալ պաշարներով և բարձր ռիսկային ծրագրերի ու ՀԱ ձեռնարկումների վրա: Այնուամենայնիվ, այս շրջանում, չինական նավթային ընկերությունները ձեռք բերեցին արտերկրում աշխատելու որոշակի փորձ: Փոփոխվեցին նաև համագործակցության մեթոդները՝ համատեղ իրականացվող ՀԱ ծրագրերից, անցում կատարվեց՝ մասնաբաժնային մասնակցությամբ ծրագրերին: Նշված հիմնախնդիրները աստիճանաբար ուղղորդեցին չինական ԱՆԸ- ին, ավելի ակտիվորեն կիրառել ՄՁ գործառնությունների մեխանիզմը [80]: Սկզբնական շրջանում դրանք հիմնականում փոքրածավալ ձեռքբերումներ էին, որոնք այդպես էլ նշանակալի ազդեցություն չունեցան՝ Չինաստանի էներգակիրների մատակարարման առումով [80]:

Իրավիճակը էապես փոխվեց 2002 թ-ից հետո, երբ միջազգային համագործակցության որոշակի փորձ ձեռք բերած չինական ԱՆԸ-ը՝ հատկապես CNPC-ն, սկսեցին իրականացնել շատ ավելի լայնամասշտաբ գործառնություններ, աստիճանաբար վերածվելով զորալ չափանիշների համապատասխանող ընկերությունների: Ներդրումներն արդեն ավելի էին կենտրոնացվում միջին և խոշոր ծրագրերի իրականացմանը, որոնք

միաժամանակ ունեին նաև փոքր ռիսկայնություն: Այս շրջանում ձևավորվեց նաև չինական ԱՆԸ-ի ներդրումների հետագա ծավալման չորս հիմնական ռազմավարական ուղղությունները՝ Ռուսաստան ու Կենտրոնական Ասիա, Մերձավոր Արևելք, Հյուսիսային Աֆրիկա և Հարավային և Հյուսիսային Ամերիկա [78,80]: **Չինական ԱՆԸ-ը նավթ արդյունահանող ձեռնարկություններից, վերածվեցին կապիտալ գործառնյալներ իրականացնող և գործալ մակարդակով մրցունակ՝ տրանս-ազգային ընկերությունների:** Արտերկրյա ՄՁ գործառնյալը, չինական ԱՆԸ-ի համար, աստիճանաբար վերածվեց՝ արտերկրյա ներդրումների իրականացման և մրցակցության կարևորագույն միջոցի[78,80]:

2003 թ-ին էներգիայի ոլորտում կատարված բոլոր արտաքին ներդրումները կազմում էին 2 մլրդ. ԱՄՆ դոլլարից քիչ, իսկ 2006 թ-ին դրանց ընդհանուր գումարն արդեն կազմում էր 13.7 մլրդ. դոլար (Նկ.-2.12): 2003-2009 թթ-ի ընթացքում էներգիայի ոլորտի ՄՁ գործարքների ողջ քանակի՝ 72% -ը և արժեքի՝ 75%-ը կատարվել է նավթի և գազի ոլորտում(Նկ.-2.12):

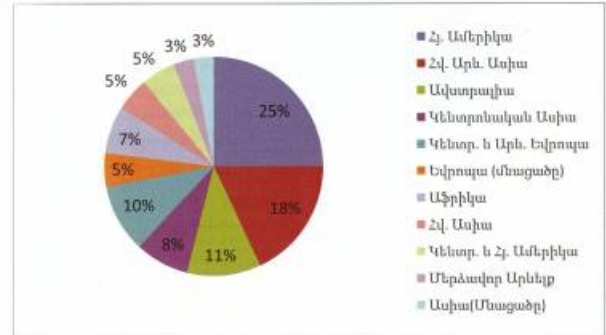
2003թ-ից մինչև 2009թ.-ի առաջին երեք եռամսյակներն ընկած ժամանակահատվածում՝ չինական ձեռնարկությունների կողմից էներգիայի, հանքարդյունաբերության և դրանց օժանդակ շինությունների ոլորտում կատարված արտաքին ՄՁ 127 գործարքներից 61-ը՝ (46.3 մլրդ. \$) իրականացվել է էներգիայի, իսկ՝ 59-ը (28 մլրդ. \$) հանքարդյունաբերության բնագավառներում: Էներգիայի ոլորտում կատարված ՄՁ գործարքների գերակա մասը՝ 44-ը (ոլորտի 75%-ը կազմող արժեքով), իրականացվել է նավթի և գազի շահագործման բնագավառում (Նկ.-2.12): Ընդհանուր առմամբ, 2009 թ-ին իրականացվել են նավթի և գազի ոլորտին առնչվող երեք տասնյակից ավելի արտերկրյա խոշոր գործառնյալներ: 2009 թ.-ին իրականացված 9 ամենախոշոր ՄՁ գործարքներից 7-ը կապված է բնական ռեսուրսների հետ, որոնցից չորսը՝ նավթի և գազի ոլորտում[79]: 2008թ.-ի դեկտեմբերից 2009 թ.-ի դեկտեմբեր ժամանակահատվածում չինական նավթային ընկերությունները իրականացրել են ավելի քան 13 մլրդ. դոլլար ՄՁ գնումներ[73,74]: Ելնելով ընդհանուր գազացումներից և ընթացիկ քննարկումներից՝ նման միտումը ամենայն հավանականությամբ կպահպանվի նաև մոտակա տարիներին:

Բավականին երկար ժամանակ ՉԺՀ ձեռնարկությունների ուշադրությունը՝ ՄՁ գործարքների առումով, կենտրոնացված էր Հյուսիսային Ամերիկայի համապատասխան ընկերությունների վրա, որոնք առանձնակի շահագրգռություն չէին հանդես բերում չինական միաձուլումների հեռանկարի առումով: Ամենացայտուն օրինակը՝ ԱՄՆ անվտանգության նկատառումներից ելնելով, CNOOC -չինական նավթային ընկերության կողմից UNOCAL ամերիկյան ընկերության գնման մերժումն էր [32-37]: Արի քանի ամիս շարունակվող բանակցություններից հետո CNOOC-ին հետ վերցրեց իր առաջարկը և UNOCAL-ը դարձավ Chevron-ի մասը: Չնայած առաջացած խոչընդոտներին, մի քանի դեպքերում, չինական ընկերությունների ՄՁ գործարքներն էներգիայի ոլորտում ավարտվել են հաջողությամբ՝

հատկապես Կանադական ձեռնարկությունների դեպքում:

2003թ-ից հետո էներգիայի ոլորտում կատարված ՄՁ գործարքների՝ ընդհանուր ծավալի (քանակական) 25%-ը և արժեքի՝ 38%-ը իրականացվել է Հյ. Ամերիկայում: Այլ տարածաշրջանները, որոնք առանձնապես գրավիչ են չինական ընկերությունների համար՝ Հարավ Արևելյան Ասիան և Կենտրոնական Ասիան են, ինչպես նաև Ռուսաստանը (Հավել.-1 Սղ.-1; Նկ.-2.13 -2.15):

Նկար 2.13- ՉԺՀ-ից էներգիայի ոլորտում կատարված արտերկրյա ՄՁ գործարքների աշխարհագրությունը- 2003- 2009(3-րդ երամսյակ): ԾԱ-ՎԱԼԸ

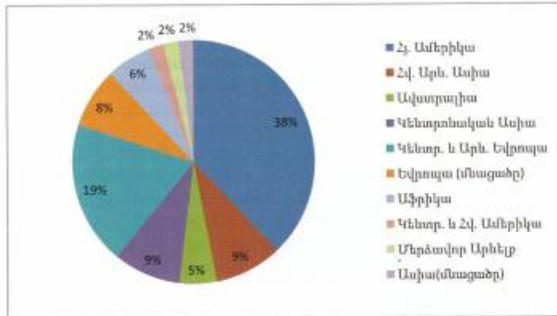

Սղրոքներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; The emergence of China:-New frontiers in inbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

2008-2009 թթ. ընթացքում ՉԺՀ ԱՆԸ-ն ունեցան առանձնապես նշանակալից արտերկրյա ձեռքբերումներ: Գլոբալ ինտեգրման ամենամեծ նվաճումներն այնուամենայնիվ պատկանում են CNPC-ին: 2008թ-ն CNPC-ին արտերկրում արդյունահանել է 62.2 մլն. տ. նավթ և 6.73 բլն. մ3 գազ, որից՝ 30.5 մլն. տ. և 4.66 բլն. մ3-ը հանդիսանում է CNPC-ի մասնաբաժինը [75] (Նկար-2.9-2.10; Հավել.-Նկ.-1): Ընկերությունն արտերկրում կառավարում է 5200 կմ. նավթատար խողովակաշարեր՝ 36.67 մլն. տ տարեկան հզորությամբ: 2009թ-ի հոկտեմբերին ավարտվեց Ղազախստան - Չինաստան նավթատարի 2-րդ փուլը (Կենսիյակ-Կոմկո) և սկսվեց 10 լրացուցիչ մղոյէ կայանների շինարարության փուլը, որի ավարտով նավթատարը կհասցվի իր նախագծային՝ տարեկան՝ 20 մլն. տ. հզորությանը (Հավելվ.-2- Քարտեզ-2): 2008թ-ի հունիսի 30-ին սկսվեց 1813 կմ. երկարությամբ գազատարի շինարարությունը, որի առաջին փուլը շահագործման հանձնվեց 2009 թ-ի

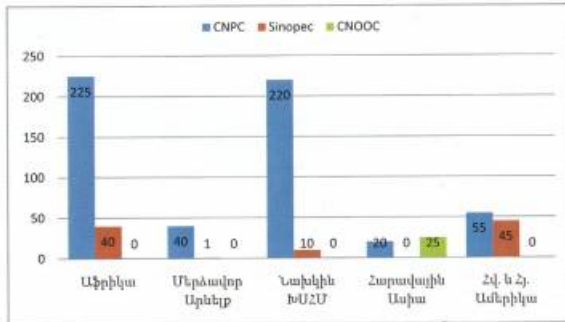
ղեկտեմբերի 15-ին: Դեկտեմբերի 22-ին Սինձյանի Զորոս քնակավայրի շրջանում Ռուրքմենական գազը հատեց Չինաստանի սահմանը լցվելով 2-րդ Արևմուտք-Արևելք գազատարը (Հավելվ.-2-Քարտեզներ-3,4):

Նկար-2.14- ՉԺՀ-ից էներգիայի ոլորտում կատարված արտերկրյա ՄՉ գործարքների աշխարհագրությունը- 2003- 2009(3-րդ երամսյակ): ԱՐԺԵ

Sources- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; The emergence of China.-New frontiers in outbound M&A- Deloitte- merger market- November 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Նկար-2.15- Չինական ԱՆԸ-ի արտերկրում նավթահանույթի ներդրումային մասնաբաժինն՝ ըստ տարածաշրջանների -2008թ. (1000բար./օր)

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008; NOC's websites annual reports;

2009թ-ին CNPC-ին Չինաստանի Զարգացման բանկից (ՉԶԲ) ստացավ լրացուցիչ 30 մլրդ. դոլար արտոնյալ վարկ՝ արտերկրյում նավթի ոլորտում ներդրումների և ձեռքբերումների գործընթացների արագացման նպատակով[76]: Նախատեսվում է հետագա հինգ տարիների ընթացքում վարկը հիմնականում օգտագործել՝ Աֆրիկայում, Հվ. Ամերիկայում (-Կենետեյա) և Ղազախստանում ներդրումների և նոր ձեռքբերումների նպատակով:

2009թ-ին ընկերության ամենախոշոր ներդրումը՝ 3.3 մլրդ. դոլարով Mangistaumunaigas-ի ձեռքբերումն էր, որով CNPC-ի նավթի հանույթի մասնաբաժինը Ղազախստանում հասցվեց երկրի ամբողջ հանույթի շուրջ 25%-ին (Հավել.-1- Աղյ.-1): Դա լուրջ անհանգստություններ առաջացրեց Ղազախստանում՝ երկրի ներգալիքների ոլորտում, չինական ԱՆԸ-ի ներգրավվածության բարձր աստիճանի առկայության առումով[77]:

2009թ-ին 7.24 մլրդ. դոլարով Addax Petroleum Corp.-ի ձեռքբերումը հանդիսանում է Sinopec-ի ամենանշանակալից արտերկրյա ներդրումը, ինչպես նաև չինական ԱՆԸ-ի կողմից երբևէ կապացած ամենախոշոր ՄՉ գործառույթը: Addax-ի գնումով, որին պատկանող նավթահանքերը հիմնականում կենտրոնացված են Նիգերիայում և Իրաքի քրդական շրջաններում, նշանակալիորեն ավելացավ Sinopec-ի արտերկրյա նավթահանույթը, ինչն, այնուամենայնիվ, կազմեց CNPC-ի հանույթի ընդամենը 25%-ը ((Հավել.-1- Աղյ.-1) և [78]): Վերջին երկու տարիների ընթացքում CNOOC-ի ամենանշանակալից ձեռքբերումը, 3.78 մլրդ. դոլարով Նորվեգական Nawilco Offshore-ի գնումն է(Հավել.-1- Աղյ.-1):

Ընդհանուր առմամբ, չինական ընկերությունների ներդրումային աշխարհագրությունը, ծավալային և արժեքային մեծությունը ունի և պահպանում է ամենաարագ ընդարձակման և աճի միտումները, ինչն առավել ցայտունորեն դրսևորվեց վերջին երկու տարիների ընթացքում: Ընդ որում, հիմնական ուղղվածությունը եղել է նոր էներգոնետուրսների ձեռքբերումը:

Էներգակիրներին առնչվող գործառույթներն ավանդաբար շաղկապվում են քաղաքական և աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերի հետ և երբեմն ներառում են նաև իրատեսական անհրաժեշտության անհամամասնական՝ ավելցուկային քաղաքականացվածության տարրեր: Եվ չնայած, այս իմաստով, Չինաստանի ռազմավարական մոտեցումը բացառում է ներդրումների արտահանման գործընթացում քաղաքական մոտիվացիայի կիրառելիության հնարավորությունը, այնուամենայնիվ, չինական ընկերությունները չեն կարող ապահովված լինել ընդհանուր մոտեցումներով պայմանավորված ազդեցություններից: Դա առանձնապես նկատելի է միջազգային շուկայում նշանակալի էներգետիկ ակտիվներին առնչվող գործառույթների դեպքում, երբ ՉԺՀ նավթային ընկերությունները չունենալով համաչափ փորձառություն և բախվելով հովանավորչության դրսևորումների հետ պարտվում են իրենց զորքա մրցակիցներին, ինչի հետևանքով՝ չինական ձեռնարկությունները համախալի իրականացնում են ավելի փոքրամասշտաբ և բարձր

ռիսկայնությամբ ՄՁ գործարքները[72]: Էներգակիրների շուկայում գլոբալ չափանիշներով գերակա դիրքերում գտնվող, ինչպես նաև տեխնոլոգիական և փորձառության առավելություններ ունեցող արևմտյան նավթային ընկերությունները, որոշակի կոնսոլիդացիայի դեպքում, կարող են լուրջ խոչընդոտներ ստեղծել չինական նավթային ընկերությունների գլոբալ ինտեգրման հետագա ծավալման առումով: Նկատի ունենալով, չինական ձեռնարկությունների կողմից հանքարդյունաբերության և հատկապես էներգիայի ուղղություններում արձանագրած ՄՁ գործարքների քանակական և որակական առաջընթացը, հետագա զարգացումների առումով ենթադրելի է, որ դա կարող է հանգեցնել՝ ռեսուրսների ոլորտում, արտերկրյա ընկերությունների մրցակցության աստիճանի նշանակալի աճին, ինչպես նաև հնարավոր հակառակությունների դաշտի հետագա ընդարձակմանը: Հաշվի առնելով ՄՁ գործառույթների վերջաբարդյալ առանձնահատկությունները, չի բացառվում այն հնարավորությունը, որ չինական ընկերությունների գործառույթներում քաղաքական մոտիվացիայի լիակատար բացակայությունը՝ կարող է վերածվել, ոչ նպաստավոր հանգամանքի թե՛ ռեսուրսների, և թե՛ ընդհանրապես, ՄՁ գործարքներում որակական նշանակության հետագա շաղփելի արդյունքների և ձեռքբերումների արձանագրման առումով:

Առանձին ուղարկության է արժանի այն հանգամանքը, որ հիմնականում գլոբալ զարգացումներում առկա միտումների և ճգնաժամային գործոններով պայմանավորված, նկատելիորեն աճել է արտերկրյա ձեռնարկությունների ՄՁ գործարքներում չինական ընկերությունների հետ արևմտյան ՏԱՀ-ի համագործակցության և համատեղ ձեռքբերումների հաճախականությունը: 2008թ.-ին Չինակո (ՉԺՀ) և Ալկոա (ԱՄՆ) ընկերությունների՝ Ռիո Տինո(Բրիտանիա) 12% մասնաբաժնի համատեղ գնումը, կամ՝ 2009 CNPC և BP համատեղ հաղթանակը Իրաքի Ռումայիա նավթահանքի զարգացման մրցույթում և այլն, համատեղ ձեռքբերումների լավագույն օրինակներ են: Նման համագործակցության հետագա ծավալումն ու խորացումը հեռանկարային էական ազդեցություն կարող է ունենալ փոխադարձ մոտեցումների և ընդունումների ողջ համակարգի՝ հիմնարար և որակական ձևափոխումների առումով:

2.4. Էներգակիրների ՉԺՀ դիվանագիտությունն ու քաղաքականությունը, էներգակիրների ներմուծման անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները

Չինաստանում բազմատեսակ ռեսուրսների և հումքի պահանջարկի շոշափելի աճում քննակետին գերակա կարևորությունը էներգոռեսուրսների՝ առաջին հերթին նավթի, ներկրումից հարածուս կախվածությունն է:

Աշխարհում ներկայումս գործող չափանիշներով, որևէ երկրի ազգային տնտեսությունն իր վրա կրում է նավթի համաշխարհային շուկայի ուղղակի ազդեցությունը, երբ ներմուծման տարեկան ծավալը հատում է 50 մլն. բարելի սահմանը[81]: Այս իմաստով բնութագրիչ օրինակ է Իրաքյան պատերազմի ուղղակի հետևանքը Չինաստանի տնտեսության վրա՝: Ներկայումս Չինաստանի նավթի ներկրման պահանջարկը շուրջ 30 անգամ գերազանցում է այդ սահմանագիծը և հեռանկարային իմաստով կրկնապատկվելու է՝ 2030 թ.-ին[82]: ՉԺՀ-ի համար դա նշանակում է՝ 2030 թ.-ին նավթի ներկրումից՝ 75- 80% կախվածություն, ներկայիս՝ 54%-ի փոխարեն՝[82], իսկ նավթի համաշխարհային շուկայի համար՝ ներկայիս երկուսի (ԱՄՆ և ՏՀԶԿ այլ երկրներ) փոխարեն՝ նավթի երեք խոշորագույն սպառող և ներկրող կենտրոնների առկայություն: Էկոնոմիկայի զլոբալացման և էներգոռեսուրսների հետագա հնարավոր անբավարարության անհանգստությամբ պայմանավորված ներկա զարգացումների հետևանքով՝ Չինաստանի տնտեսությունը դառնում է բավականաչափ խոցելի՝ և նավթի արժեքների՝ և արտաքին մատակարարումների խաթարումների դեպքերում:

Էներգակիրների՝ հատկապես նավթի, անվտանգության հիմնախնդիրը, որի առաջնային ազդեցությունն ավանդաբար քաջածանոթ է ԱՄՆ-ի (Եվրոպայի) համար, քննակետին վճռակա նշանակություն է ձեռք բերում նաև Չինաստանի հետագա զարգացման և տնտեսական անվտանգության առումով, և կարող է վերածվել՝ ՉԺՀ դիվանագիտական և պաշտպանական վերափոխումների հիմնական շարժի ուժի: Ավելիայտ է նաև, որ արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող միջոցներից նման կախվածությունը ենթադրում է, որ երկրի տնտեսությունը համապատասխան էներգոռեսուրսներով ապահովելուն ուղղված ՉԺՀ ցանքերը կարևորագույն նշանակություն ունեն՝ առաջին հերթին ազգային անվտանգության առումով:

* Քանակա ռեսուրսների արժեքները միշտ էլ զգայուն են իրավիճակային փոփոխությունների նկատմամբ՝ առանձնապես էներգակիրների դեպքում: Ծայրուն օրինակ է՝ Իրաքյան պատերազմի հետևանքով նավթի գների աճի նշանակալից ազդեցությունը Չինաստանի համար: 2003թ.-ի առաջին չորս ամսում, Չինաստանի նավթի ներմուծումն աճեց՝ 42.9%-ով, բայց վճարված անեց տարեկան 110.6%-ով, կազմելով 4 մլրդ. դոլարի լրացուցիչ ծախս: Ավելին, պատերազմը վնասեց չինական մատակցությամբ Մերձավոր Արևելյան տարածաշրջանում ընթացող՝ ավելի քան 100 միլարդի իրականացմանը և Չինաստանից տասնյակ հազարավոր քաղաքացիների ներգրավված արժանազորներին[69-71]:

** Համեմատության համար նշենք, որ ըստ նույն կանխատեսումների, 2030թ.-ին նավթի ներմուծումից կախվածությունը՝ ԱՄՆ-ի դեպքում պահպանվելու է ներկայիս՝ 73%-74% սահմաններում, իսկ ՏՀԶԿ Եվրոպայի երկրների դեպքում՝ ներկայիս 70%-ից կարող է հասնել չորջ՝ 88%-ի՝ Գյուսիսային ծովում նավթահանույթի նշանակալի նվազման հետևանքով[82]:

խնդրի խորությունն ըմբռնելու համար, պետք է նշել, որ էներգաապահովման հարցում Հինաստանը կանգնած է և ներքին, և արտաքին խնդիրների դիմադրայելու անհրաժեշտության առջև: Ներքին իմաստով, դա տնտեսական արագընթաց աճով, ինչպես նաև դրա հետևանք հանդիսացող սոցիալական զարգացմամբ պայմանավորված էներգաօգտագործման ապահանջարկի բնականոն աճի բավարարման և շրջակա միջավայրի խորացող հիմնախնդիրների լուծումն է: **Արտաքին առումով, հիմնական մարտահայերենը նախ և առաջ պայմանավորված են ներկա միջազգային իրադրության փոփոխականությամբ, ինչպես նաև էներգառեսուրսներով հարուստ շրջանների համեմատական բարձր անկայունությամբ[96]:**

Էներգիան հիմնային և առաջնային նշանակություն ունի աշխարհի ամենամեծ բնակչությունն ունեցող Հինաստանի էկոնոմիկական առաջընթացի, սոցիալական կայունության և երկրի ազգային անվտանգության առումով: Արտաքին վերահսկողության տակ գտնվող էներգառեսուրսների ներուժումից խորացող կախվածությունն ուղղակիորեն առնչվում է երկրի ազգային անվտանգությանը և ենթադրում է Հինաստանի կողմից համարժեք ներգրավվածության դրսևորում:

Մյուս կողմից, էներգակիրների անվտանգության ապահովման ՉԺՊ լուծումները վճռական նշանակություն կունենան ոչ միայն Հինաստանի զարգացման անվտանգության առումով: **Դրանք իրենց ազդեցությունը կունենան նաև էներգակիրների մյուս խոշոր սպառողների և արտադրողների համար, և կարող են հանգեցնել տնտեսական և անվտանգության հարաբերությունների համակարգային նոր վերադասավորումների՝ բազմաթիվ տարածաշրջաններում:**

Հինաստանի նավթային քաղաքականությունը ձևավորվում է երկրի էներգետիկ քաղաքականության հիմնարար սկզբունքներով, իսկ նրա արտաքին գործառնությունը թխում է ՉԺՊ արտաքին քաղաքականության հիմնադրույթներից: Նավթային քաղաքականության արտաքին գործառնությունը գործնական իրականացման մեխանիզմները ձևավորվում են «Գնալ դուրս» ռազմավարությամբ: Շարադրվածից բխում է բազմաթիվ տարբերակների ուղղակի կամ հարակից ազդեցության առկայությունը երկրի նավթային քաղաքականության ձևավորման և գործնական կիրառման առումով: Բայց և այնպես, գլխավոր և առաջնային դերը պատկանում է Հինաստանի ազգային նավթային ընկերություններին: Ռազմավարական առումով երկրի էկոնոմիկական զարգացման համար անհրաժեշտ արտաքին նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը նպաստակառողջված Հինաստանի արտաքին քաղաքականության համար տնտեսական զորալիզացման տեմպերը և երկրի տնտեսության արտերկրյա ռեսուրսային ապահանջների ապահովման խնդիրները կանխորոշիչ նշանակություն ունեն: Այլ կերպ, **ազգային գերակա նպատակի՝ էկոնոմիկական զարգացման կենսագործմանը նպաստող համակողմանի և արդյունավետ աջակցության ապահովումը**

հանդիսանում է ՉԺՊ արտաքին քաղաքականության առաջնային նպատակակետը, ինչով և նրա դիվանագիտական իրագործումը ձեռք է բերում «տնտեսական նրբագետությամբ» որոշակի ուղղվածություն: Երկրի էներգետիկ անվտանգության, և դրա կարևորագույն բաղադրիչը հանդիսացող արտերկրյա էներգակիրների մատակարարման հիմնախնդիրները, որում զուգորդված են նաև էներգակիրների մյուս խոշոր սպառողների շահերը, ինչպես նաև զորքա չափանիշներով նոր վերաբաշխումների հնարաբավորության առկայությունը ակնխալորեն են կարող չլինել ՉԺՊ դիվանագիտական գործառնությունների ուշադրության կենտրոնում: Ավելին, էներգետիկայի և էներգառեսուրսների բնագավառներում համագործակցության զարգացման խնդիրները սովորաբար ընդգրկվում են միջպետական հարաբերությունների առանցքային հիմնահարցերի կարգավորման համաձայնագրերում ու պայմանագրերում և գտնվում են ՉԺՊ բարձրագույն դեկավարության ուշադրության կենտրոնում: Դա հնարավորություն է ընձեռնում արագորեն զարգացնել ՉԺՊ էներգետիկ համագործակցությունը բազմաթիվ երկրների հետ: Թերևս օժից դրանով էլ սահմանափակվում է մասնավորապես էներգակիրներից, և ընդհանրապես արտերկրյա ռեսուրսներից կախվածության ազդեցությունը Հինաստանի արտաքին քաղաքական գործառնությունների վրա[86]:

Չամաձայն ՉԺՊ տեսակետի, "էկոնոմիկական դիվանագիտությունը" նպատակաուղղված է համագործակցության զարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը, իսկ կոնկրետ ծրագրերի իրականացմանը կարող է պայմանավորվել միայն տնտեսական նպատակահարմարությամբ: Էներգետիկ համագործակցությունը՝ Սուդանի, Իրանի, Վենեսուելայի և այլ երկրների հետ, ընդամենը տնտեսական համագործակցություն է և չի կարող նշանակել ՉԺՊ ներգրավվածություն, կամ ազդեցություն տարածում այդ երկրներում: **Ի վերջո, արտերկրյա էներգառեսուրսներով ՉԺՊ տնտեսության ապահովման պատասխանատվությունը և գործնական իրականացման գործառնությունը դրված է չինական ԱՆԸ-ի վրա:**

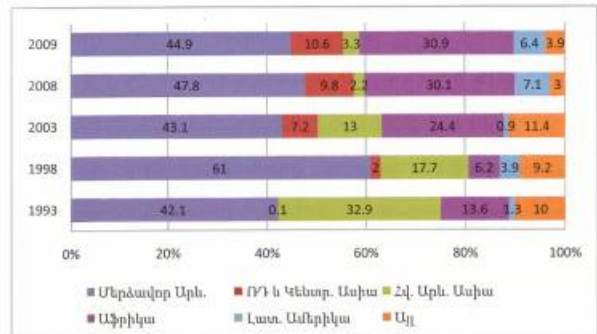
ՉԺՊ նավթային ընկերությունների արտերկրյա գործունեությունը լիովին հենվում է շուկայական մեխանիզմների կիրառման, կամ, որ նույնն է, լիբերալ քաղաքականության կենսագործման վրա: **Սկզբունքորեն այն համահունչ է ՉԺՊ նավթային քաղաքականությունում, նավթ-քաղաքականություն - Մեծ խաղե ավանդույթի վերածված բանաձևի կիրառմանը բացառելու Հինաստանի դիրքորոշմանը:** Ընդգծենք, որ սովյալ մտեցումը ոչ մի դեպքում չի նշանակում էներգակիրների կամ նավթային դիվանագիտության իրականացման բացառում: Ավելին, ՉԺՊ և այլ երկրների միջև էներգետիկ համագործակցության հաջողությունը հիմնվել է նախ և առաջ դիվանագիտական ջանքերի վրա: Դիտարկենք օժանդակության և միջոցների առկայությունը կորպորացիաների բանակցային և արտերկրյա ՄՁ գործառնություններում ընձեռնում են լրացուցիչ ըկումություն ցուցաբերելու հնարավորություն: Կարճ ժամանակահատվածում նշանակալիորեն

ընդլայնեց կորպորացիաների ներդրումների ծավալը և աշխարհագրությունը՝ որոշ դեպքերում ընդգլխելով նաև արևմտյան կորպորացիաների ազդեցության տակ գտնվող շրջանները (Նյ-2.10 և Չավելված-1): Ընդ որում, պետք է ի նկատի ունենալ, որ այս ընկերությունները և ընդհանրապես Չինաստանը, էներգակիրների արտաքին աղբյուրների որոնման թեյադրանքի առջև կանգնեցին աշխարհում արդեն իսկ գործող և արևմտյան նավթային կորպորացիաների ազդեցության տակ գտնվող ձևավորված համակարգի առկայության պայմաններում: Մի տեսակ ծայրամասային իրավիճակում հայտնված և արևմտյան նավթային ընկերություններին փորձով և տեխնոլոգիական հնարավորություններով նկատելիորեն գիշող չինական ձեռնարկությունների համար, արտաքին շուկայում իրենց տեղը գտնելու հիմնական միջոցներից մեկը դարձավ **գնային քաղաքականության ընդգծված կիրառումը**: Դա ՉԺՇ նավթային ընկերություններին հնարավորություն ընձեռնեց միջազգային շուկայում հասնելու շրջափեղի ձեռքբերումների՝ իրենց վրա գրավելով այլ ընկերությունների սեռեռու ուշադրությունը:

ՉԺՇ կորպորացիաների էներգետիկ ռազմավարության նկատմամբ արտաքին մոտեցումներում դրսևորվեց նկատելիորեն ուռձացված անհանգստություն, որ Չինաստանի էներգակիրների պահանջարկի ակնհայտ աճը և վարվող առևտրական էներգետիկ քաղաքականությունը կարող են վտանգել համաշխարհային և առանձնապես ԱՄՆ էներգետիկ անվտանգությունը[83]: Իրականում, չնայած տպավորիչ առաջընթացին, չինական կորպորացիաների նավթի արտերկրյա արդյունահանումը փոքր է աշխարհում վաճառվող նավթի 3%-ից: Ընդ որում այն հիմնականում վաճառվում է դրսում, ինչը կորպորացիաների համար ապահովում է ավելի բարձր շահույթ: Ըստ տարբեր ընդհատականների, Չինաստան ներկրվում է դրանց արդյունահանման ընդամենը 40-45%-ը[84]: **Չինաստանի (և մասնավորապես ՉԺՇ նավթային ընկերությունների) նկատմամբ դրսևորվող առանձնահատուկ հետաքրքրությունը պայմանավորված է ոչ միայն ՉԺՇ-ի էներգիայի օգտագործման հսկայածավալ շուկա լինելու հանգամանակով, այլ նաև (գուցե և առաջին հերթին) այն հանգամանակով, որ որպես հարաժուռ և կարևորագույն գլոբալ բաժնետերեր, չինական ԱՆԸ-ի ռազմավարական մոտեցումներն ու ընդունած որոշումներն էական ազդեցություն կունենան ոլորտում համընդհանուր չափանիշներով էներգոշուկայի հետագա զարգացումների առումով:** Չինաստանի էներգետիկ ռազմավարության արտաքին գործառույթը հիմնվում է միջազգային համագործակցության ամրապնդման և էներգոառաքման աղբյուրների դիվերսիֆիկացիայի վրա: 1993թ-ին, երբ Չինաստանը դարձավ նավթ ներմուծող երկիր (net) նավթային ընկերություններն այն պարզապես ձեռք էին բերում միջազգային շուկայում գնումների միջոցով: Խնդրի խորությունն ընթանելուց հետո ՉԺՇ ԱՆԸ-ը սկսեցին դիտարկել երկարաժամկետ նավթային գործարքների և համաձայնագրերի իրականացման հնարավորությունը, որոնք դուրս էին

գալիս՝ պարզագույն նավթառաքման պայմանագրերի շրջանակից: Արտաքին աղբյուրներից էներգակիրների ներմուծման ընդգրկումն քաղաքականության մշակման և դիվերսիֆիկացման անհրաժեշտության գիտակցումն իր ամբողջ սրությամբ դրսևորվեց 2001թ-ի սեպտեմբերյան տեռորիստական ակտից և հատկապես՝ Իրաքյան երկրորդ պատերազմը սկսվելուց հետո, երբ ընկալվեց Չինաստանի նավթի ներկրման հիմնական աղբյուրների անվտանգության ոչ րավարար մակարդակը: Ժամանակային առումով, դա համընկավ նաև ՉԺՇ նավթի պահանջարկի նշանակալից աճի հետ, երբ 2003թ-ին Չինաստանը, շրջանցելով ձապոնիային, դարձավ երկրորդ խոշոր նավթ սպառող երկիրն աշխարհում: ՉԺՇ Պետախորդի՝ Ջարգացման հետազոտությունների կենտրոնի 2004թ-ին հրապարակված «Չինաստանի էներգիայի Ազգային Ռազմավարությունը և Ջաղաքականությունը», նմանատիպ առաջին փաստաթղթում արդեն իսկ ընդգծվեց էներգակիրների (նավթի և գազի) ներկրման աղբյուրների դիվերսիֆիկացման առաջնայնությունը[85]: Արտաքին աղբյուրներից էներգակիրների մատակարարմանն ուղղված քաղաքականությունը դարձավ ընդգծված և ամբողջական: Մշակվեց միջոցառումների և գործունեության հստակ ծրագրեր հատկապես «Գնալ դուրս» ռազմավարության շրջանակներում, որոնց համակարգված իրականացումը հանգեցնելու էր երկրի տնտեսության էներգառեսուրսների պահանջարկի ապահովման հնարավոր բարձր աստիճանի երաշխիքներ: Ռազմավարությունում,

Նկար-2.16- ՉԺՇ նավթի ներկրումն ըստ տարածաշրջանների- (%)

Աղբյուրներ- China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2009; NBSC-Yearbooks- 1996-2008; DRS Innovations Groupe;

որպես ՉԺՀ էներգակիրների մատակարարման հիմնական արտաքին աղբյուրներ նշվել են Մերձավոր Արևելքը*, Ռուսաստանը, Ասայայան ավազանը և Կենտրոնական Ասիան [85]: Հետագայում անշուշտ ներկրման աղբյուրների աշխարհագրությունն ավելի ընդարձակվեց՝ ակտիվորեն ընդգրկելով՝ հատկապես՝ Աֆրիկայի և Լատինական Ամերիկայի երկրները: 2009-ին, նավթի շուրջ 45%-ը Չինաստան է ներմուծվում Մերձավոր Արևելքից, 31% -ը՝ Աֆրիկայից, շուրջ 7.5%-ը Ռուսաստանից, 3%-ը Ղազախստանից և 13.5%-ը այլ երկրներից (ՆԿ.-2.16 և 3ավել.- 1-ի՝ Աղյ.- 2-ը): Ռազմավարությունն ընդգծեց ոչ միայն ներկրման աղբյուրների աշխարհագրական, այլև՝ **առաքման տրանսպորտային ուղիների դիվերսիֆիկացման կենսական անհրաժեշտությունը:**

Ներմուծման ներկայիս աշխարհագրությունը հանգեցնում է այլ երկրների կողմից վերահսկվող նավթի/ուղիների և Մայակա նեղուցով** անցնող ՉԺՀ ներմուծվող նավթի ամբողջ ծավալի շուրջ 80% -ի խոցելիությանը, ինչով նավթառաքման անվտանգությունը դառնում է առաջնահերթ խնդիր (Հավել.-2- Քարտեզ-5) և [81]: Ավելին, ծովային ուղիներով ներմուծյալ շուրջ 90%-ը իրականացվում է այլ երկրների տանկերային նավատորմի միջոցով: 2003թ. Իրաքյան պատերազմն էական ազդեցություն ունեցավ Չինաստանի նավթային անվտանգության առկա և հնարավոր մարտահրավերների, վարվող էներգետիկ արտաքին քաղաքականության աշխարհագրության և առաքման թերությունների բացահայտման առումով: **Մերձավոր Արևելքում և Պարսկական ծոցում ուժային հաշվեկշիռի առաջացած որակական փոփոխությունները և անկայունության գործոնների հնարավոր հետագա աճը, Չինաստանում առաջացրեցին նախազգուշական ռազմավարության ընդունման և կիրառման անհրաժեշտություն:**

Չինաստանի ընդհանրացված ենթատեցստում դիտարկելու դեպքում, բնական ռեսուրսների ներմուծման անհրաժեշտության արագընթաց աճը կլի կողմից վերածվում է Չինաստանի միջազգային ինտեգրման շարժիչ ուժի, մյուս կողմից՝ ավելի ու ավելի հեռավոր ռեսուրսների ներմուծումից կախվածությունը, հանգեցնում է երկրի տնտեսության խոցելիությանը և Չինաստանի համար որակապես նոր վտանգների առաջացմանը: Նման վտանգներից երկրի տնտեսությունն ապահովվելու

* Մերձավոր Արևելքը հանդիսանում է ՉԺՀ նավթի ներմուծման հիմնական աղբյուր և կանխատեսվում է, որ նման իրավիճակը կպահպանվի մինչև 2030 թ-ը: Ստույան Աբարիան, Իրանը, Իրաքը, Օմանը և Բուվեյքը նավթի հիմնական մատակարարներ են Չինաստանի համար (տես՝ ՆԿ.- 2.14-ը, նաև՝ Հավելված- 1-ի՝ Աղյուսակ-2-ը):

** 900 կմ երկարությամբ Մայակա նեղուցը (ամենանեղ մասն ունի ընդամենը 2.7 կմ. լայնություն) կապում է Ասիայի արտաածաշրջանը Մերձավոր Արևելքի, Եվրոպայի և Աֆրիկայի հետ: Նեղուցով տարեկան անցնում են մոտ 50000 նավ, որոնցով իրականացվում է համաշխարհային առևտրի 40%-ը: Նեղուցով օրեկան տեղափոխվում է 15 մլն. բարել նավթ՝ Մերձավոր Արևելքից և Արևմտյան Աֆրիկայից : Մայակա նեղուցով է տեղափոխվում ձապոնիա և Չինաստան ներկրվող նավթի 90%-ը և 80%-ը՝ համապատասխանաբար[87,88]:

դասական մոտեցումների ենթատեցստում, Չինաստանի տնտեսության պահանջարկի աշխարհագրական ընդարձակման արագությունը գերազանցում է նրա ռազմավարական հասանելիության հնարավորությունների զարգացմանը: Ներկայումս Չինաստանը դեռևս չի տիրապետում ռազմական այնպիսի հնարավորությունների, որն անկախ իրադրության փոփոխությունից, կարող է երաշխավորել երկրի տնտեսության արտերկրյա ռեսուրսային պահանջների անվտանգ մատակարարման ապահովումը՝ խելամիտ անհրաժեշտության սահմաններում, ուժային քաղաքիչի հնարավոր կիրառմամբ: Նման իրավիճակը առաջացնում է երկրի զարգացման ռազմավարական պլանավորման որակապես նոր մոտեցումների, ինչպես նաև դրա իրագործելիության ապահովման առումով դիվանագիտական ավելի ճկուն մեթոդների կիրառման անհրաժեշտություն[28,54]: **Արագընթաց զարգացումը Չինաստանին կանգնեցրել է արագորեն գլոբալ մասշտաբներով գործելու անհրաժեշտության առաջ: Որքանով և ինչպե՞ս Չինաստանը կկարողանա հարթահարել և լուծել առաջացած հիմնախնդիրները, կարևորագույն նշանակություն կունենա՝ համընդհանուր չափանիշներով երկրի դերի հետագա ամրապնդման, ինչպես նաև այլ խոշորագույն ուժային կենտրոնների հետ ՉԺՀ հետագա հարաբերությունների բնույթը որոշելու առումով:**

Նախազգուշական ռազմավարության ընդունումն ու կիրառումը բնականորեն, հանգեցնում է ներգառաքման աղբյուրների և տրանսպորտային ուղիների դիվերսիֆիկացիայի շնորհիվ՝ Մերձավորարևելյան շրջանից ներմուծման ծավալների և Չինաստանի կողմից անվերահսկելի նավթի ներմուծումների ծավալների հնարավոր նվազեցման առաջնահերթություն փոխանցմանը: Երկարամյա լրջագույն ջանքերի գործադրման շնորհիվ, բացի ծովային ուղիներով կատարվող ներկրումներից, Չինաստանը հասել է էներգակիրների՝ նավթի և գազի, երեք այլ ներկրումների ռազմավարական ուղիների ձևավորմանը՝ հյուսիս-արևելյան (Ռուսաստանից), հյուսիս-արևմտյան (Միջև Ասիա, հնարավոր է նաև Ռուսաստան) և հարավ-արևմտյան (Մյանմար)[89,94] (Հավել.-2- Քարտեզ-5):

2009թ.ի նոյեմբերին CNPC-ն սկսեց Մյանմարում նավթային տերմինալի շինարարությունը, որտեղից Մերձավոր Արևելքից և Աֆրիկայից բերվող նավթը 771 կմ. երկարությամբ խողովակաշարով կառաքվի ՉԺՀ՝ չանցնելով՝ Մայակա նեղուցով: Նավթատարի տարեկան վերջնական թողունակությունը կազմելու է 22 մլն. տ. (առաջին փուլում 12 մլն. տ, 2012թ-ին) և առաքելու է նաև մյանմարյան նավթ[89]: Պլանավորված է նաև 12 մլրդ. մ3 թողունակությամբ գազատարի շինարարությունը, որն ավարտվելու է 2012թ-ին:

Ավելի քան 17 մյալա քանակությունների արդյունքում, 2010թ-ին ավարտին կհասցվի Ռուսաստան - Չինաստան նավթամուղը, որը տարեկան 15 մլն. տ. նավթ կառաքի ՉԺՀ[90-92]: Պլանավորվում է գազատարների կառուցում, որոնցով մինչև 70 մլրդ. մ3 քանակությամբ գազ կարող է առաքվել Չինաստան[92-93]: Գործող Ղազախստան-Չինաստան նավթատարով և Տրանս-Ասիական

գազատարով վերջնական թողունակությամբ տարեկան 20 մլն. տ նավթ և 40-55 մլրդ. մ3 բնական գազ է առաքվելու Չինաստան (Հավել.-2- Քարտեզներ-2-5):

Ընդհանուր առմամբ, վերջին երեք ուղիների (որոնցում հիմնականը Ռուսաստանի և Միջին Ասիայի հետ կապող ուղիներն են) ամբողջական գործարկման դեպքում ՉԺՀ ներկրվող նավթի շուրջ 40%-ը կհասցվի Չինաստան՝ չանցնելով Մալակկա նեղուցով[89,94]:

Վերոշարադրյալից բխում է, որ Միջին Ասիայից և ՌԴ-ից էներգակիրների խողովակաշարային տեղափոխումը Չինաստանի համար ակնհայտորեն ունի կենսական անհրաժեշտության նշանակություն: Ընդ որում, Կասպյան շրջանում և Ռուսաստանի հետ Չինաստանի էներգետիկ համագործակցության զարգացումներն ունեն որոշակիորեն միմյանցից տարբերվող առանձնահատկություններ ու ներքին տրամաբանություն [95-97]:

Գլուխ 3. Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրների նշանակությունը և առկա իրավիճակը

3.1.- Կասպյան էներգակիրների պաշարները և դրանց նշանակությունը միջազգային էներգետիկ անվտանգության առումով

70-ական թթ. կատարված հետազոտությունների արդյունքների գերուռաճացված ներկայացմամբ 1990-ականների սկզբում հաջողվեց ձևավորել հիպեր-վստահության մթնոլորտ առ այն, որ Կասպյան ավազանն էներգակիրների իր պաշարներով կարող է դառնալ Մերձավորարևելյան և Պարսից Օղջի շրջանների մրցակից և իր նշանակությամբ անգամ փոխարինել նրանց: Յուրաքանչյուր հանքավայրի հետազոտության սկիզբը ուղեկցվում էր «Նոր Զուվեյթի» հայտնաբերման՝ սովորական վերածված համեմատությամբ: Պաշարների իրական գնահատման տեխնիկական և տեխնոլոգիական դժվարությունները, որոնք առկա են Կասպյան ավազանի նավթի և գազի հանքավայրերի հետազոտություններում, որոշ իմաստով նպաստեցին տարածաշրջանի երկրների լիզենների խտառումների վրա հիմնված ուռաճացված գնահատականների ձևավորմանը[1]: 1994թ.-ի սկզբին Ադրբեյջանի և Անգլիայի Բրիտիշ Պետրոլիում (BP) կորպորացիայի միջև ստորագրված, այսպես կոչված «դարի պայմանագրով» սկզբնավորվեց Կասպյան ավազանում աշխարհաքաղաքական մրցակցություն, ինչն հետագայում որակվեց որպես. «Նոր Մեծ Խաղ»: Ի տարբերություն 20-րդ դարեսկզբի, «Նոր Մեծ Խաղ»-ը նշանավորվում է, նախ և առաջ, ընդգրկված դերակատարների առատությամբ, էկոնոմիկայի զլորայացման և էներգոռեսուրսների հետագա հնարավոր անբավարարության անհանգստությամբ, ինչպես նաև ուժային կենտրոնների քոլորովն այլ որակներով: Տարածաշրջանի առաջնորդների կողմից հայտարարված բաց ներդրումային քաղաքականությունը՝ Կասպյան ավազանն արևմտյան կարպորացիաների համար դարձրեց ավելի հրապուրիչ և դրանք արագորեն ակնհայտ գերակա դիրքեր նվաճեցին տարածաշրջանի էներգակիրների՝ հատկապես նավթի մասնաբաժիններում: Հետագա ուսումնասիրությունները հերքեցին Կասպյան ավազանի նշանակությունը՝ Մերձավորարևելյան և Պարսից Օղջի շրջաններին փոխարինելու իմաստով, միաժամանակ հիմնավորելով շրջանի կարևորագույն նշանակությունը էներգակիրների դիվերսիֆիկացիայի առումով, ինչը խիստ արդիական է էներգետիկ անվտանգության ապահովման նկատառումներով[2-6](Աղյ.-3.1): Կասպյան էներգակիրների միջազգային էներգետիկ անվտանգության առումով ունեցած նշանակության յուրաքանչյուր օրեկտիվ գնահատական,

* 1994 թ-ի սեպտեմբերին ստորագրված՝ Կասպյան շրջանում հանքավայրերի հետազոտման և շահագործման առաջին պայմանագրով, քաժանվել են Ազերի Չիրազ Գոնաշլի (ACG) հանքավայրի փայաբաժինները, որում BP-ն՝ քաջի 34.1367%-մասնաբաժնից, ստանձնեց նաև օպերատորի կարգավիճակ, հետագայում ստանալով նաև ԲԹՁ խողովակաշարի 30.1%-ը [Azari-Chirag-Gunashli (ACG) Oil Field, Caspian Sea, Azerbaijan- <http://www.offshore-technology.com/projects/acg/>].

կարող է հիմնավորվել միայն նաև լավի և գազի արդյունահանման ավանդական կենտրոններից զուրպ (կամ տարածաշրջանային, ինչպես նաև՝ որոշ երկրների մեծածավալ էներգոետուրսների պահանջարկի) կախվածության շարունակական աճի հետ, հեռանկարային համեմատության ենթատեքստում: 2008թ. Կենտրոնական եվրասիայում, նավթի հաստատված պաշարները կազմել են համաշխարհային պաշարների 3.6%-ը, նավթ արտահանող երկրների կազմակերպությանը (ՆԱԵԿ- OPEC)՝ 77.2%-ի և Մերձավոր Արևելքի՝ 56.6%-ի համեմատ (Աղյ.-3.1): Ենթադրելի բոլոր պաշարների հայտնաբերման դեպքում անգամ, դրանք չեն կարող համեմատականորեն ծածկել ՆԱԵԿ-ի ու Մերձավոր Արևելքի երկրների, ինչպես նաև հեռանկարում նոր հայտնաբերվող համաշխարհային պաշարների ֆիզիկական և հարաբերական աճի դինամիկան (համապատասխանաբար՝ 13.9%, 1.8% և 12% վերջին վեց տարիներին) (Աղյ.-3.1):

Աղյուսակ-3.1- Նավթի և բնական գազի ուսումնասիրված պաշարները Կենտրոնական եվրասիայի երկրներում, Կասպյան ավազանում և որոշ տարածաշրջաններում-2008 թ.

	ՆԱՎԵՒ ԳԱՅՆՆԵՐ			ԲՆԱԿԱՆ ԳԱՅՆՆԵՐ				
	Մլրդ. տոն	%-ի աշխարհում*	%-ի 2002 թ. համեմ.	Տրիլ. մ³	%-ը աշխարհում*	Տրիլ. մ³ 2002 թ. համեմ.		
Աղբյուրակ	1.0	0.5	0	4.2	1.31	0.7	6.5	1.0
Ղազախստան	5.3	3.0	0.5	12.3	1.82	1.0	0.5	2.5
Յուրդանիստան	0.1	0.06	0	5.1	8.1	4.3	212.7	12.0
Ուզբեկստան	0.1	0.06	0	0.3	1.68	0.9	0.6	1.0
Շրջաններ	6.5	3.6	0.5	21.9	12.91	6.9	76.4	16.5
Իրան*	0.014	-	0	2.0	0	-	-	0.3
Ռուսաստան*	0.04	-	0	1.0	-	-	-	-
Վանկին ԻՕՇՄ	16.7	9.2	0.4		58.53	31.2	14.5	
ՆԱԵԿ (OPEC)	140.4	77.2	13.9		---	---	---	
Մերձավոր Արև.ք	102.0	56.6	1.8		76.18	40.6	6.2	
Եվրոպա եվրասիայի	18.5	10.3	-3.2		63.09	33.7	12.6	
ԱՎՅԱԵՆՆԵՐԻՄ	181.7	100	12.0		187.5	100	10.5	

1- Կենտրոնական եվրասիա- Զարափային Կովկաս և Միջին Ասիա;

-- Ապացուցված համարվում են այն պաշարները, որոնք ծավալները բավականաչափ հուսալիորեն ապացուցված են երկրաբանական և ինժեներական հետազոտություններով և կարող են արդյունահանվել ժամանակակից տեխնոլոգիական հնարավորություններով: #Ենթադրվող են՝ ցածր ծախսով հաշվարկված, հանքավայրերի հետագա ուսումնասիրման և նոր հետազոտությունների արդյունգամ հայտնաբերվող՝ նոր հավանական պաշարները: *-%-ը կիրառված են մեծացման ուղղությամբ: ^- Միայն Կասպյան պաշարները: Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2010; EIA-Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts- http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspian_balances.htm; Gaffney, Cline & Associates (GCA) announcements: on October 2008 & February 2009-London;

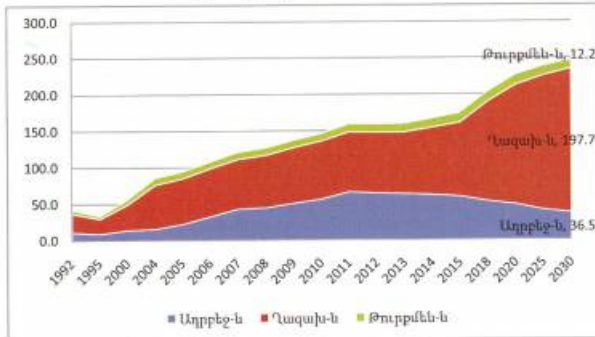
ՆԱԵԿ-ից դուրս գտնվող նավթի պաշարների տարածաշրջանային ամենախոշոր կուտակումն առկա է ԱՊՅ տարածքում (պաշարների ավելի քան 9%-ը և արդյունահանման 16%-ը 2008թ-ին), ինչը միասնական շուկայական քաղաքականության իրականացման դեպքում, կարող էր թիչ թե չատ դրական դեր ունենալ միջազգային նավթաշուկայի՝ ՆԱԵԿ-ից լիակատար կախվածության ազդեցությունը մեղմելու առումով: 1998-2008թթ.-ին ՆԱԵԿ-ին չպատկանող երկրների նավթի արդյունահանումը նվազել է շուրջ 5%-ով, այն դեպքում երբ ԱՊՅ արդյունահանումն աճել է 73.5%-ով ծածկելով աշխարհում նավթի պահանջարկի աճի շուրջ 50%-ը[9]: Միևնույն ժամանակ Կասպյան ավազանում աշխարհաքաղաքական մրցակցության, կամ «Նոր Մեծ հաղի» սկզբնավորման հիմնադրույթը հենց շրջակի էներգակիրների տարանջատումն է Ռուսաստանի ազդեցությունից, որով և լիակատար կերպով պահպանվեց նավթ-քաղաքականություն՝ քրիտանական հեղինակությամբ, բանաձևի կիրառելիության ավանդույթը:

Հետագույնում և են թարգրվող պաշարների, ինչպես նաև արդյունահանման և արտահանման ընթացիկ մեծություններից բխում է, որ Կենտրոնական եվրասիայում էներգակիրների արտադրության հիմնական դերակատարները հանդիսանալու են Ադրբեյջանը, Ղազախստանը և Թուրքմենստանը[9]: Ուզբեկստանում՝ հետագույնում՝ հետազոտված և ենթադրվող, փոքրածավալ նավթային պաշարների առկայությունը տարածաշրջանում ամենախոշոր սպառման ապամաններում, կանխատեսելի են դարձնում երկրի ոչ նշանակալից հեռանկարային դերը նավթի արդյունահանման առումով (2008թ-ին նավթի արդյունահանումը՝ 1998թ-ի համեմատ նվազել է 41.5%- ով (Աղյ.-3.1,[9]): Միաժամանակ, տարածաշրջանի անվտանգության համակարգում ծանրակշիռ ազդեցություն ունեցող Ուզբեկստանը, որոշակի դերակատարություն կարող է ունենալ բնական գազի արդյունահանման և արտահանման առումով (2008թ-ին գազի արդյունահանումը 1998թ-ի համեմատ աճել է 25%-ով (Աղյ.-3.1 [9]):

Կասպյան էներգակիրների շահագործման հիմնական առանձնահատկությունը դրանց արդյունահանման և առաքման բարձր արժեքն է: Հանքավայրերի շահագործման և զարգացման տեխնիկական և տեխնոլոգիական ղեկավարությունների հետևանքով՝ Կասպյան հանքավայրերում արդյունահանվող նավթի արժեքը երեք անգամ գերազանցում է Պարսկական ծոցում հանվող նավթի արժեքին[15]: Այդպիսով՝ 3.1-ում և 3.2-ում բերված են 2010թ-ը Ադրբեյջանի, Ղազախստանի և Թուրքմենստանի մինչև նավթի արդյունահանման և արտահանման (net) ծավալները, ինչպես նաև տարբեր հետազոտական արդյունքների համադրմամբ, մինչև 2030թ-ը արդյունահանման և արտահանման (net) ծավալների հնարավոր փոփոխությունների կանխատեսումը՝ ըստ զարգացման հիմնային սցենարի*։ Հարգացման հնարավոր բոլոր սցենարների դեպքում, Կենտրոնական եվրասիայի երկրներում նավթի

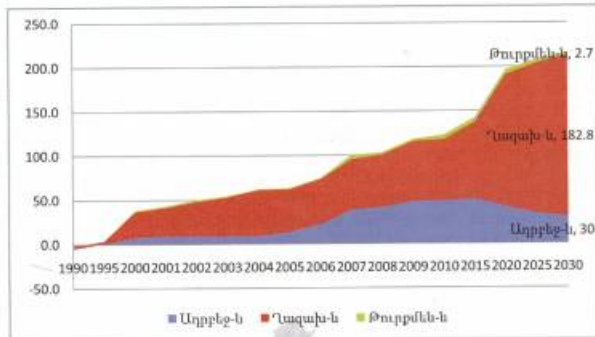
*- Հեռանկարային կանխատեսումները հիմնականում կատարվում են երեք սցենարներով՝ Ցածր, Հիմնային և Բարձր:

Նկար-3.1- Կասպյան երկրներում նավթի արդյունահանումը և հեռանկարը՝ մլն. տ. (հիմնային կանխատեսում)

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. Cambridge Energy Research Associates (IHS CERA)-2009; Business Monitor International- 2009-2010- <http://www.researchandmarkets.com/index.asp>; www.eia.doe.gov/oiiaf/aeo/; <http://www.rosinvest.com/>; [-http://www.kazenergy.com/](http://www.kazenergy.com/);

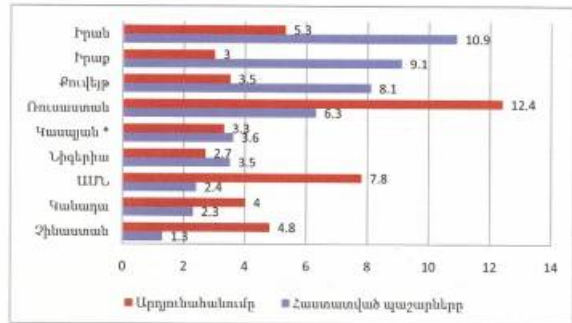
Նկար-3.2- Կասպյան երկրներում նավթի արտահանումը(net) և հեռանկարը՝ մլն. տ. (հիմնային կանխատեսում)

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. Cambridge Energy Research Associates (IHS CERA)-2009; Business Monitor International- 2009-2010- <http://www.researchandmarkets.com/index.asp>; www.eia.doe.gov/oiiaf/aeo/; <http://www.rosinvest.com/>; [-http://www.kazenergy.com/](http://www.kazenergy.com/);

արդյունահանման և արտահանման մեծությունը մնալու է համաշխարհային նավթարդյունահանման և արտահանումների 3-5%-ի սահմաններում, պահպանվելով միջազգային շուկայում իր ներկայիս ազդեցության մակարդակը[9-11]: Համաձայն IEA կանխատեսումների, Կենտրոնական եվրասիայում արդյունահանվող նավթը կազմելով համաշխարհային նավթարդյունահանման 4-5%-ը, 2030թ-ին, լավագույն դեպքում, կարող է ծածկել աշխարհում նավթի պահանջարկի աճի ընդամենը 10%-ը[8]: Այն որևէ նշանակալից ազդեցություն չի կարող ունենալ միջազգային նավթաշուկայում՝ ՆԱԵԿ-ի գերակա դիրքերի պահպանման առումով, որի նավթի արդյունահանումը 2002թ-ին կազմել է աշխարհում ընդհանուր հանույթի 40.8%-ը, 2008 թ-ին՝ 44.8%-ը, իսկ 2030թ-ին կարող է կազմել՝ 53-54% ը [9,10]: Տարածաշրջանում նավթի իրական պաշարները համեմատելի են Լիբիայի պաշարների, կամ Կանադայի պաշարների կրկնապատիկի հետ [9, 11] (Նկ.-3.3):

Նկար-3.3- Կասպյան ավազանում նավթի հաստատված պաշարների և արդյունահանման համեմատական միջազգային դիրքը (%-ներով՝ աշխարհում՝ 2008թ. ընդհանուր ցուցանիշների համեմատ)

*Շնդրված է Կասպյան տարածաշրջանի չորս երկրների պաշարները՝ Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oiiaf/aeo/

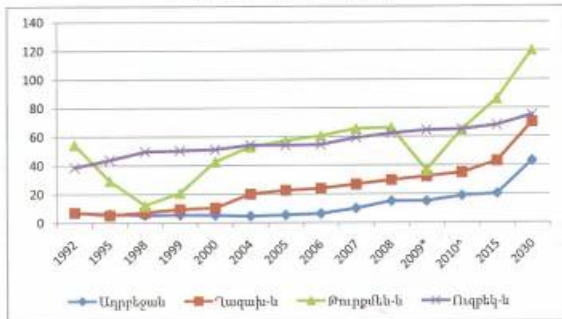
Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oiiaf/aeo/

Շնդրանքով առանք, լինելով նավթով հարուստ տարածաշրջաններից մեկը և ունենալով ներդրումային որոշակի գրավչություն, Կասպյան ավազանը և Կենտրոնական եվրասիան՝ ոչ ներկայումս, և ոչ էլ հեռանկարում, էականորեն չեն կարող ազդել միջազգային նավթաշուկայում ընթացող գործընթացների վրա: Աշխարհում նավթային ներդրումների հիմնավորվածությունը շարունակելու է պայմանավորվել՝ ոչ միայն շուկայական մեխանիզմների

թելադրանքով, այլև հիմնականում քաղաքական և աշխարհաքաղաքական հարակից շեշտադրումներով: Նավթային հիմնական ներդրումները շարունակվելու են կատարվել անկայունության բարձր աստիճան ունեցող նավթով հարուստ շրջաններում, որոնք համարվում են կայունությամբ դրանցից անվազն շահեկանորեն չտարբերվող, նոր Կասպյան տարածաշրջանով:

Տարածաշրջանում հետազոտված և ենթադրվող պաշարների, ինչպես նաև արդյունահանման և արտահանման ընթացիկ մեծություններից բխում է, որ Կենտրոնական Եվրասիայում բնական գազի արտադրության հիմնական հեռանկարային դերակատարը հանդիսանալու է **Թուրքմենստանը** (Աղյ. 3.1; Նկ.-3.4; 3.5; 3.6 & [[9])

Նկար-3.4- Կասպյան երկրներում բնական գազի արդյունահանումը՝ մրդ. մ3.

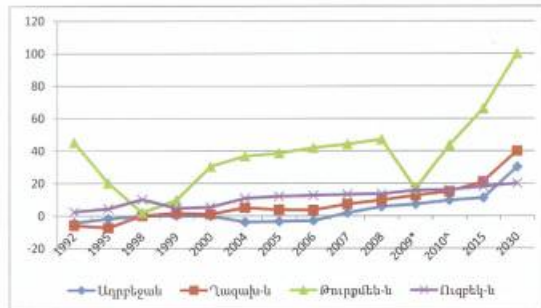

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; ;General- Market Report (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan Oil and Gas Reports- Q1 & Q2)- <http://www.companiesandmarkets.com/Summary-Market-Report/>- 2010; World Energy Outlook 2009 (Paris, France: International Energy Agency, 2009),

Բրիտանական Gaffney, Cline & Associates-ի (GCA) կողմից՝ Թուրքմենստանի Զարավային Իդրոտանիա-Օսման բնական գազի հանքավայրում՝ անցկացված՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխանող,

*- Արզենտինյան Bredas ընկերության վարումից հետո (2003թ-ից իրականացվող հետազոտությունների արդյունքում ընկերությունը հայտարարեց հանքավայրի՝ ընդամենը 800 մրդ. մ3 պաշարների առկայության մասին): Սկսած 2006թ նոյեմբերից, հանքավայրի հետազոտական աշխատանքներն իրականացվում են CNPC-ի կողմից, որը 2007-2008թթ. ընթացքում կատարեց 12 երկրաբան-հետախուզական հորատում: 2009թ-ի դեկտեմբերին CNPC-ն, հարավ-կորեական LG International Corp և Hyundai Engineering Co, Արաբական Եմիրաթներից՝ Gulf Oil & Gas Fze և Petrofac International Corp, կոնսորցիումը՝ 9.7 մրդրդ դոլարով հարթեց Զարավային Իդրոտանիա-Օսման հանքավայրի շահագործման և արդյունահանման համար հայտարարված տեղերը[18,19]: Դանքավայրը դեռևս ընդգրկված է Թուրքմենստանի պաշարների վիճակագրությունում:

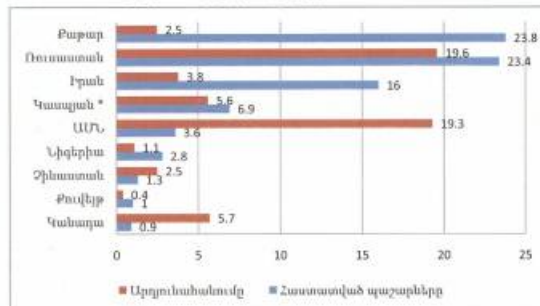
Նկար-3.5- Կասպյան երկրներում բնական գազի արտահանումը՝ մրդ. մ3.

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; ;General- Market Report (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan Oil and Gas Reports- Q1 & Q2)- <http://www.companiesandmarkets.com/Summary-Market-Report/>- 2010; World Energy Outlook 2009 (Paris, France: International Energy Agency, 2009);

*- 2009 թ-ի տվյալները ճշգրտվել են նաև [24-26]: ^- 2010թ-ից հետո տվյալները հիմնականում IEA-ի 2009թ-ի տվյալներն են: Զաշվի են անվել նաև տվյալ երկրների կատարողությունների կոնսալտանտները [24-26]:

Նկար-3.6- Կասպյան ավազանում գազի հաստատված պաշարների և արդյունահանման համեմատական միջազգային դիրքը (%-ներով)՝ աշխարհում՝ 2008թ. ընդհանուր ցուցանիշների համեմատում

*Ուղղված է Կասպյան տարածաշրջանի չորս երկրների պաշարները՝ Ադրբեջան, Ղազախստան, Թուրքմենստան և Ուզբեկստան: Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oiia/aeo/

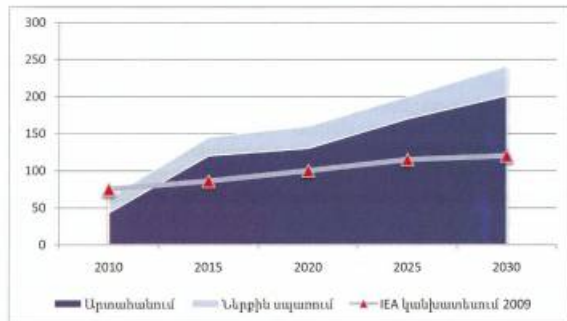
արդիտի արդյունքում, հայտարարվեց [12-14], որ հանքավայրում բնական գազի պաշարները կարող են կազմել նվազագույնը 4 տրիլ. մ3, օպտիմալը՝ 6 տրիլ. մ3 և առավելագույնը՝ 14 տրիլ. մ3, ինչը համեմատելի է Ռուսաստանի խոշորագույն հանքավայրերի հետ[12-14]: Հանքավայրից կարող է արդյունահանվել մինչև 70 մլրդ. մ3 գազ: GCA-ը հետազոտել է նաև Յաշիլար հանքավայրը՝ գնահատելով առկա պաշարները 700 մլրդ. մ3-ից մինչև 1.5 տրիլ. մ3[13]: Տվյալ գնահատականները համապատասխանում են Թուրքմենստանի բարձրագույն ղեկավարության նախկինում հրապարակած տվյալներին և լիովին կարող են բավարարել Թուրքմենստանի ստանձնած բոլոր միջազգային պարտավորությունները*, որոնց առումով՝ նախկինում առկա էր տիրապետող անվստահություն: Այդ անվստահությունը հիմնականում հիմնավորվում էր, Թուրքմենստանում գազի արդյունահանման վերջին տարիների ոչ նշանակալից աճով, ինչպես նաև նախորդ հայտարարված պլանների շարունակական թերակատարմանը[9]: Ներկայումս, Թուրքմենստանը կարող է ապահովել մինչև 75 մլրդ. մ3 գազի արդյունահանում: Օսման հանքավայրի նույնիսկ նվազագույն (առավել և՛ օպտիմալ) պաշարների վերջնական հաստատման, ներդրումների և խոշոր ընկերությունների ներգրավման դեպքում, Թուրքմենստանում բնական գազի արդյունահանումը կարող է կրկնապատկվել արդեն իսկ մոտակա հեռանկարում**:

Այս և այլ նեթարդելի պաշարների վերջնական հաստատման դեպքում Թուրքմենստան, շուրջ 20 տրիլ. մ3 բնական գազի պաշարներով, կարող է դառնալ չորրորդ-հինգերորդ աշխարհում՝ վերածվելով բնական գազի միջազգային շուկայում ազդեցիկ դերակատարություն ունեցող երկրի: Այս դեպքում՝ ի տարբերություն նավթի, հեռանկարում Կասպյան տարածաշրջանը կարող է կարևորագույն դեր ունենալ բնական գազի համաշխարհային շուկայի՝ ավանդական կենտրոններից կախվածության աստիճանի նվազեցման առումով:

*- Թուրքմենստանը ստանձնել է հետևյալ պայմանագրային պարտավորությունները- ՈՂ (2003թ-ի պայմանագրով)- 50 մլրդ. մ3 -ից աճելով՝ մինչև -90 մլրդ. մ3 (2028թ-ին), 8 - 20 մլրդ. մ3 (մինչև 2018թ-ը)[16], ԶԺԳ- 2008 և 2009թթ. պայմանագրերով՝ 30-40 մլրդ. մ3 (2015թ-ին): Բարձրագույն մակարդակով, խոստացվել է 10 մլրդ. մ3 գազի առաքում ե՛Մ NABUCO գազատարով: Ավստրալիայի արդյունահանման աճի ներկայիս տեմպերի պահպանման դեպքում Թուրքմենստանի համար շատ դժվար, եթե ոչ անհնարին, կլինի կատարել իր միջազգային պարտավորությունները՝ օրինակ՝ 2015թ-ին: Միաժամանակ, պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ օրինակ՝ ՉԺՀ արտահանվող գազի չորս 50%-ի հանույթը իրականացնելու է շինական կործող՝ Թուրքմենստանի Քերիան շրջանից, որտեղ CNPC-ն միանձնյա տերություն է 1.3 տրիլ. մ3 պաշարով գազահանքի: Հայտարարվում են նաև նոր տեղերներ՝ խոշոր ընկերությունների ներգրավմամբ, ինչը կարող է բերել արագ և նշանակալից փոփոխությունների արդյունահանման աճի տեմպերի առումով, և այլև[17](տես նաև՝ Նկ.- 3.7):

** - Ըստ 2010թ-ին Թուրքմենստանի կառավարության հայտարարված նոր տվյալների, Հարավային Իրդուստան-Օսման հանքավայրում գազի պաշարները կազմում են 16 տրիլ. մ3[18]: Այնպեսզի պլանավորել է 2030 թ-ին եռապատկել գազի արդյունահանման ներկայիս 75 մլրդ. մ3 ծավալները, ընդգրկելով նաև Կասպից ծովում հայտնաբերված նոր հանքավայրեր, որոնցում արդյունահանումը պլանավորված է հասցնել 10 մլրդ. մ3 արդեն իսկ 2015թ-ին[18]:

Նկար- 3-7-Բնական գազի արտահանումների և դիվերսիֆիկացման Թուրքմենստանի պլանները և միջազգային կանխատեսումների համեմատություններ*

Խորվածվաչարի Անունը	Մուտքման երկր/ կամ պլանավորվող ծավալը մլրդ. մ³- առևելական	Այլ Աշուճներ
Տրանս-Ասիական գազատար Թուրքմենստան- Ուզբեկստան-Ղազախստան-Չինաստան (Պերժոլ)	40	2012-13թթ.
CAC-Վենսուելական-Ամեր-Վենտուրե Թուրքմենստան-Ուզբեկստան-Ղազախստան-Ռուսաստան (Պերժոլ)	45	+վերականգնում
Թուրքմենստան-Իրան-Վուզազե-Կազե-Կուխ-Ջալալաբադ-Մանգրկան (Պերժոլ)	14	+12-Շուգար-ձակում?
CSP-Մերձկասպյան գազատար Թուրքմենստան-Ղազախստան-Ռուսաստան (Նախաօղի)	30	?
TAPI-Թուրքմենստան- Ավգանստան-Պակիստան-Նիդերլանդներ (Նախաօղի)	30	?
TCP-Տրանս-Կասպյան գազատար (Նախաօղի)	30	?
ԸՆԴԱՄԱՆԵՐ	189	:201 (+?)

*- Բոլոր դեպքերում, տեղեկատվության թափանցիկության բացակայությունը, հնարավորություն չի ընձեռնում հասնել համեմատաբար ճշգրիտ եզրահանգումների Թուրքմենստանում գազի որդուի վերաբերյալ՝ նույնիսկ մոտակա հեռանկարի կանխատեսումների առումով: Արդյունքը- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; General- Market Report (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan Oil and Gas Reports- Q1 & Q2)- <http://www.companiesandmarkets.com/Summary-Market-Report/>- 2010; World Energy Outlook 2009 (Paris, France: International Energy Agency, 2009); The Politics of Central Asian and Caspian Ambassador Richard Jones Deputy Executive Director International Energy Agency- Energy Chatham House, 23-24 February 2010

Ներկայումս, հաստատված համարվող պաշարների հաշվառման դեպքում (Թուրքմենստանի՝ 8.1 տրիլ. մ³ [9]) այնուամենայնիվ, Կենտրոնական Եվրոպայում գազի պաշարների և արդյունահանման միջազգային նշանակությունը որոշակի առավելություններով հանդերձ, ընդհանուր առմամբ, համադրելի է այս տարածաշրջանի նավթի պաշարների համաշխարհային նշանակության հետ (Սոյ-3.1; Նկար-3.4:3.5:3.6 և 3.7): Չնայած որ, **ներդրումային օպտիմալ քաղաքականության իրականացման ջանքերի գործադրման դեպքում**, Թուրքմենստանը, նաև այս դեպքում, տեսականորեն կարող է ապահովել նախկինում իր ստանձնած միջազգային պարտավորությունների կատարումը (ամենայն հավանականությամբ ժամկետային զգալի տեղաշարժմամբ), այնուամենայնիվ, տարածաշրջանի երկրներում ներկայումս հաստատված նավթի և գազի ընդհանուր պաշարները (3.6% և 6.9%) և արդյունահանումը (3.3% և 5.6%) նշանակալիորեն փոքր են՝ նոյնիսկ արևմտի վերցրած Աստույան Արաբիայի, Ռուսաստանի, Իրանի, Զաբաթի, Զուվեյթի և այլ ավանդաբար էներգետիկներ արդյունահանող երկրների հետ համեմատ և այդպիսին կարող են մնալ նաև տեսանելի հեռանկարում[9]:

Համաձայն փորձագիտական կանխատեսումների[28,29], 2020թ-ից Ղազախստանի բնական գազի ներքին սպառումը կարող է հասնել շուրջ 25-30 մլրդ. մ³ և երկրի հիմնական խնդիրը կլինի արտաքին ներմուծումների ուղղակի կախվածության հաղթահարումը, որը 2004թ-ի 71%-ից, նվազելով՝ 2007թ-ին կազմել է 34%[31,32]: Ներկայումս, Ղազախստանն ընդամենը ներմուծում է 7.2 մլրդ. մ³ գազ Ուզբեկստանից, Թուրքմենստանից և Ռուսաստանից[31,32]: Ղազախստանի գազի պաշարներին և արդյունահանման զգալի մասը՝ շուրջ 45%, հանդիսանում է նավթի արդյունահանման ուղեկից, և երկրում գազի հետագա հանույթի ծավալները զգալիորեն կախված կլինեն նավթահանքերի շահագործման և նավթավերամշակման գործընթացների զարգացումներից[32]: Համաձայն պաշտոնական հետազոտությունների Թենզիգ և Կաչազան նավթահանքերից սպասվող գազի արդյունահանմամբ, երկրում գազի հանույթը՝ արդեն իսկ 2015թ-ին, կարող է կազմել 60-80 մլրդ. մ³ [33,34]: Այնուամենայնիվ, ավելի հավանական են թվում, միջազգային փորձագիտական կանխատեսումները, ըստ որոնց՝ արդյունահանման այդ մակարդակը հասանելի կլինի 2030թ-ին, որի դեպքում՝ Ղազախստանից արտահանվող բնական գազի ծավալները կարող են կազմել մինչև 30-40 մլրդ. մ³, որից՝ 5-10 մլրդ. մ³-ը 2013թ-ից հետո, արտահանելու է ՉՉՀ[28,29]: Արդեջանը Շահ Դենիս-2 շահագործմամբ, բնական գազի արտահանման ծավալները կարող է հասցնել մինչև 25 մլրդ. մ³ (Արդեջանի կանխատեսումները 30-35 մլրդ. մ³) [28,29]: Ամենայն հավանականությամբ, 2020-2030թ-ին, Թուրքմենստանում գազի արտադրության իրատեսական ծավալները կարող են կազմել 120-150 մլրդ. մ³, արտահանման՝ 100-130 մլրդ. մ³ ծավալներով[28-30]: Ուզբեկստանի արտահանման ծավալները չեն կարող նշանակալիորեն փոփոխվել և կարող են կազմել՝ շուրջ 20 մլրդ. մ³, որից 8-10 մլրդ. մ³-ը արտահանվելու է Չինաստան[28,29]:

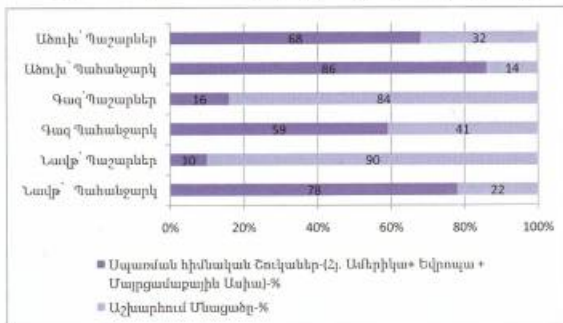
Քննական գազի զորքավ մատակարարման առումով, Կասպյան շրջանի նշանակություն և ազդեցություն աստիճանը որոշվելու է տարածաշրջանում հանրավայրերի հետազոտման և արդյունահանման ոլորտում կատարվող արտաքին ներդրումների, ինչպես նաև բնական գազի միջազգային շուկա արտահանման վստահելի ուղիների և ներակառուցվածքային համակարգի զարգացման մակարդակով: Դա պայմանավորված կլինի առաջին հերթին շրջանից բնական գազի հիմնական արտահանող երկրի՝ Թուրքմենստանի հանրավայրերի իրական ծավալների ճշգրտման, դրանց արդյունավետ շահագործման և արտահանման հավասարակշիռ ռազմավարության իրականացման կարողությունից: Թուրքմենստանի գազի ոլորտում ներկայումս առաջացած դժվարություններն ու կանխատեսելիության սահմանափակումները պայմանավորված են ոչ միայն՝ Կասպից ծովի կարգավիճակի համաձայնեցման հիմնախնդրի չլուծվածությամբ և status quo-ի պահպանման Ռուսաստանի կանխարգելիչ աշխարհաքաղաքական և էներգետիկ ռազմավարությամբ, այլև՝ զուցե և առաջին հերթին, արտերկրյա ներդրումների հեռանկարային երաշխավորվածության համար ոչ գրավիչ մթնոլորտի առկայությամբ, ինչպես նաև պաշարների առումով առկա հանրաշուջություններով: Երջանում գազի երկրորդ խոշոր արդյունահանող երկրի՝ Ուզբեկստանի սպառման պահանջների շարունակական աճը հետագայում նույնպես սահմանափակելու է երկրից բնական գազի արտահանման ծավալները՝ նշանակալիորեն չփոփոխելով արտահանման ներկայիս մակարդակը: Ղազախստանի և հատկապես Ադրբեյջանի գործադրած ջանքերը՝ բնական գազի միջազգային շուկայում ակտիվ դերակատարության ստանձնման առումով, մշտապես պայմանավորվելու է Թուրքմենստանից գազատարման ծավալներից և ուղղությունների ընտրությունից: Ներկայումս տարածաշրջանից գազի արտահանման գերակա ուղղության՝ Ռուսաստանից*, և սահմանափակ քանակներով Կրաստան և Թուրքիա առաքումներից բացի, գործող և զարգացող գլխավոր ուղղությունը Չինաստանն է:

* Ռուսաստանը՝ վերջին մի քանի տարիներին, Թուրքմենստանից ներմուծում էր շուրջ 50 մլրդ. մ³ բնական գազ: 2009թ.-ի ապրիլին ԿԿԿ հիմնական գազատարի պայթյունից հետո թուրքմենական գազի ներմուծումը նվազեց 80-90%-ով, երբ կողմերը այդպես է չկարողացան համաձայնեցնել առաջան ծավալներ և գինը[21-22]: 2009թ.-ի դեկտեմբերին՝ ՌԴ Նախագահ Վ. Սեդվեդին Աշխաբադ այցի ընթացքում, կողմերը պայմանավորվեցին 2010թ-ի հունվարից վերականգնել գազառաքումը՝ տարեկան 30 մլրդ. մ³ ծավալներով: Ծավալների նվազեցումը Գազպրոմի կողմից քաջատրվում է ԵՄ-ում և ՌԽԿԻՄԻՆԱՅՈՒՄ գազի ռազմագործման պահանջարկի նվազեցմամբ: 2010թ-ին կանխատեսվում է Թուրքմենստանից գազի արտահանման հետևյալ ծավալները՝ 6-6.5 մլրդ. մ³ Իրան, 5-7 մլրդ. մ³ Չինաստան և 30 մլրդ. մ³ Ռուսաստան[21-23]: Ըստ 2010թ-ի ապրիլի տվյալների, այնուամենայնիվ, Գազպրոմը տարվա ընթացքում կարող է ներմուծումել ընդամենը 10.5 մլրդ. մ³ գազ Թուրքմենստանից և ընդհանուրը 25 մլրդ. մ³ Միջին Ասիայից, որից 14.5 մլրդ. մ³-ը Ուզբեկստանից [27].

3.2.- Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոընտարանների գլխավոր դերը, սպառման հիմնական շուկաների համար

Սպառման հիմնական շուկաների՝ ԱՄՆ, Եվրոպա, Չինաստան, Ճապոնիա և Չնդկաստան, մեծ հեռավորությունը Կասպյան շրջանից, առաքման առկա համակարգերի վերագործարկման, վերականգնման և հզորությունների ընդարձակման, ինչպես նաև նոր ենթակառուցվածքների ստեղծման անհրաժեշտությունը նշանակալի ազդեցություն ունեն ոչ միայն էներգակիրների շուկայական արժեքների ձևավորման վրա, այլև հիմնարար նշանակության գործոններ են էներգակիրների ներկրման ծրագրերում ընդունելի լուծումների հասնելու և դրանց իրագործելիության հնարավորությունների առումով: **Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոընտարանների գլխավոր դերը** սպառման հիմնական շուկաների համար դրանց ունեցած կարևորագույն նշանակությունն է էներգակիրների ներմուծման աղբյուրների դիվերսիֆիկացման առումով: Էներգոընտարանների հեռանկարային պահանջարկի աճի (կամ նվազման) տեսլանքի տարբերություններով հանդերձ (տես օր. ԱԿ-1.15), էներգոսպառման հիմնական կենտրոններն ընդհանուր առմամբ ունեն նույն հիմնախնդիրները՝ էներգակիրների տեղական արդյունահանման նվազման (կամ տեսանելի ապագայում ոչ նշանակալից աճի) հետևանքով, արտաքին ռեսուրսների ներմուծումից կախվածության աճը (կամ՝ տեսանելի ապագայում, կախվածության ներկա աստիճանի պահպանումը) (ԱԿ-3.8 & [35]): Որպես հետևանք, էներգիայի դիվերսիֆիկացումը հանդիսանում է այդ կենտրոնների էներգետիկ անվտանգության ապահովման ռազմավարության գլխավոր հիմնադրույթը: Այն իր մեջ ներառում է երեք հիմնական ասպեկտներ. ընդհանրապես էներգիայի արտադրության ներքին աղբյուրների դիվերսիֆիկացում: մատակարարման արտաքին աղբյուրների դիվերսիֆիկացում, ինչպես նաև՝ մատակարարման ուղիների դիվերսիֆիկացում [36, 37]: Սպառման հիմնական կենտրոնների համար թվարկված ասպեկտներից յուրաքանչյուրն ունի իրագործելիության և հիմնավորվածության տարբեր աստիճան, ինչը քազմաթիվ այլ գործոնների հետ մեկտեղ, նախ և առաջ պայմանավորված է էներգաօգտագործման արդյունավետության բարձրացման և օպտիմալացման, ինչպես նաև էներգակիրների մատակարարման աղբյուրների և ուղիների անվտանգության ապահովման առումներով՝ տվյալ կենտրոնի համար հասանելի կարողությունների մակարդակով: Դրանից մասնավորապես կարող է բխել էներգակիրների տվյալ տեսակի (նավթ կամ բնական գազ), մատակարարման կոնկրետ աղբյուրի և նրան շարժապայված առաքման ուղիների նշանակության և առաջնայնության աստիճանը՝ սպառման տվյալ կենտրոնի համար: Որպես էներգակիրների զգալի պաշարներ ունեցող նոր ձևավորվող աղբյուր՝ Կասպյան ավազանն ընդհանրապես և Կենտրոնական Եվրասիան մասնավորապես, դեռևս 90-ականների սկզբներին բնականորեն հայտնվեցին էներգոսպառման հիմնական կենտրոնների ուղարկության կենտրոնում:

Նկար-3.8.- Սպառման Պաշարների Գլոբալ Տեղաբաշխումը

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy- June 2009; Eyton D.- Group Head of Research and Technology, BP Role of oil in the world's energy supply to 2050;

ԱՄՆ էներգետիկ անվտանգության առումով առկա են երկու հնարավոր հիմնական արտաքին մարտահրավերներ՝ մատակարարող երկրների կողմից արտադրության և առաքումների կանխամտածված խզումը և առաջացած նոր մրցակիցների կողմից դիտարկվող նախագծերի իրականացումը: 70-80-ական թվականների նավթային ցնցումները պետությանը, նավթային ընկերություններին և արդյունաբերողներին մղեցին ԱՆԵԿ-ի ոչ անդամ երկրներին մատակարարումների և էներգիայի այլընտրանքային ոլորտներում ներդրումների ծավալմանը, ինչի համատեքստում էլ կարող է գնահատվել Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրների նշանակությունը ԱՄՆ համար: Որոշակի խնդիրներ առաջանում են նաև նավթանվազան գնային նշանակալի աճի դեպքում: Արդեն իսկ 1998 թ-ին, հիմնականում նավթի ներմուծումներից բարձր կախվածություն ունեցող ԱՄՆ հետազոտողները հանգեցին այն եզրակացության, որ Կասպյան տարածաշրջանում՝ 2010 թ-ին սպասվող նավթի համաշխարհային արդյունահանման 3-4 %-ը կազմող հատույթը [3,4], չնայած ապագայում կարող է ունենալ կարևոր դիվերսիֆիկացիոն նշանակություն*, այնուամենայնիվ, չի կարող

*- 2008 թ-ին Կասպյան շրջանից ԱՄՆ նավթի ներմուծումը կազմել է ընդհանուր ներմուծման մոտ 0.7% (Արդեթեան՝ 3.68 մլն. տ.: Ղազախստան՝ 0.6 մլն. տ. և Թուրքմենստան՝ 0.1 մլն. տ.): 2009 թ-ին մոտ 1% (Արդեթեան՝ 3.7 մլն. տ.: Ղազախստան՝ 1.8 մլն. տ. և Թուրքմենստան՝ 0.1 մլն. տ.): [45]: Ներմուծումները կարող են աճել շոշափելիորեն՝ Ղազախստանում նավթի արդյունահանման ծավալների սպասվող նշանակալի մեծացման հետևանքով [24]:

շղափելիորեն նվազեցնել Պարսից Ծոցից կամ Մերձավոր Արևելքի նավթից ԱՄՆ-ի կախվածությունը [7]: ԱՄՆ-ում առկա են ներքին էներգաօգտագործման օպտիմալացման ամենաժամանակակից տեխնոլոգիաներ, ինչպես նաև էներգակիրների մատակարարման արդյունների և ուղիների անվտանգության ապահովման կարողությունների ամենաբարձր մակարդակն աշխարհում: Մյուս կողմից, նավթային գործոնն ավանդաբար հանդիսանում է ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության առաջնայնություններից մեկը և էներգառեսուրսների հասանելիության ազատության ապահովումը ԱՄՆ ազգային անվտանգության հիմնարար առաջնահերթություններից է: Այս առումով, դեռևս 1996թ-ի ԱՄՆ «կենսական կարևորություն ունեցող շահերի» գտնում Կասպյան տարածաշրջանի ընդգրկումը [38], շրջանի էներգոռեսուրսների նկատմամբ ԱՄՆ կողմից ցուցաբերվող հետաքրքրությունն ու տարածաշրջանում ներգրավվածության բարձր աստիճանը, համահունչ է ԱՄՆ էներգետիկ ռազմավարությունը: Բայց և այնպես էներգակիրների պաշարների և դրանց արտահանման ծավալների առումով, տարածաշրջանում ԱՄՆ ներգրավվածության բարձր աստիճան հիմնականում հանդիսանում է Եվրասիայում ընթացող գլոբալ չափանիշներով տեղաշարժերի հետևանք և առաջին հերթին ունի աշխարհաքաղաքական հիմնավորվածություն [39-44]: ԱՄՆ ներգրավվածության տնտեսական բաղադրիչը, գլխավորապես պայմանավորվում է ամերիկյան նավթային ընկերությունների՝ էներգառեսուրսների հետազոտման, արդյունահանման և առաքումների ենթակառուցվածքներում կատարած ներդրումների և ունեցած մասնաբաժինների՝ ակնհայտորեն բարձր մակարդակով [9]:

Մերձավորարևելյան շրջանի՝ հետևաբար նաև Մայակկա նեղուցով անցնող ներմուծումներից բացառիկ կախվածությամբ ճապոնիայի համար (օրինակ՝ նեղուցով ներմուծվում է նավթի չորսը՝ 90%-ը [46]), կարևորագույն նշանակություն ունի էներգառեսուրսների դիվերսիֆիկացման որևէ հնարավորություն: Չնայած, էներգաօգտագործման օպտիմալացման ամենաժամանակակից տեխնոլոգիաների առկայությանը, էներգակիրների մատակարարման արդյունների և ուղիների անվտանգության ապահովման ճապոնիայի կարողությունների աստիճանը տեսանելի ապագայում որոշվելու է ԱՄՆ-ի հետ դաշնակցային հարաբերությունների համատեքստով, և/կամ պայմանավորվելու է առաքման կենտրոնների տնտեսական շահագրգռությունների մակարդակով:

Հնդկաստանի էներգառեսուրսների աճող պահանջների բավարարման համար, Կասպյան շրջանն ունի նկատելի աշխարհագրական առավելություններ: Չնայած դրան, չափազանց ցածր է էներգակիրների մատակարարման պլանավորվող Թուրքմենստանից Ավրաստանով և Պակիստանով անցնող (ԹԱԴԳ- գազատարը), ենթակառուցվածքների անվտանգության ապահովման, և առավել ևս՝ շահագործման հուսալիության աստիճանը: ԹԱԴԳ- գազատարը տարածաշրջանում ԱՄՆ կողմից աջակցվող նախագծերից մեկն է, որի աշխարհաքաղաքական ենթատեքստը

տարածաշրջանում Հնդկաստանի ներգրավվածության մեծացումն է՝ ի հավակնչո Չինաստանի: Մինչդեռ, ԹԱԴԳ- գազատարի նկատմամբ հենց Չինաստանի հնարավոր հետաքրքրությունը և նրա հետ Հնդկաստանի հետագա համագործակցության հնարավորությունը կարող է բարձրացնել գազատարի իրագործելիության աստիճանը հասկալապես Պակիստանի հատվածում: Միաժամանակ, մերձավորարևելյան շրջանից ներմուծումների անվտանգության աստիճանը համեմատաբար բարձր է և մասնավորապես չին առաջնում Մայակկա նեղուցով անցման հիմնախնդիրները, որոնք չափազանց կարևոր են ճապոնիայի և Չինաստանի համար:

Չնայած, ներքին էներգաօգտագործման օպտիմալացման և արտադրության ներքին արդյունների դիվերսիֆիկացման ամենաժամանակակից տեխնոլոգիաների առկայությանը*, էներգակիրների ներմուծումից **Եվրոպայի** կախվածությունն ակնհայտորեն զնայու է շարունակական աճի ուղղությամբ՝ Կլուսիսային ծովում նավթի և գազի արդյունահանման նշանակալի նվազման հետևանքով [9, 35]: Եվրոպայի նավթի և հեղուկացված բնական գազի LNG ներմուծման հիմնական արդյուրների և մատակարարման ուղիների անվտանգության ապահովման աստիճանը լիովին համապատասխանում է ԱՄՆ նույն չափանիշներին: 70-ական թվականներին առաջացած նավթային գրյազվածքամասից հետո ստեղծված նավթաառքումների գործող համակարգն ընդհանուր առմամբ կարողանում է ապահովել մատակարարումների հուսալիության և անվտանգության ապահովման ներկայումս հնարավոր հասանելի ամենաբարձր աստիճան: Նավթի մատակարարման արդյուրների արդեն իսկ առկա տարանջատվածությունը այդ կենտրոններին կույնակ որոշ մասի առաքումների խաթարումների դեպքում, կարող է նրաշխավորվել Եվրոպայի համար նավթաառքումների անվտանգության քիչ թե շատ բավարար մակարդակ: Բողոքովն այլ է Եվրոպայի բնական գազի մատակարարման հիմնական միջոցի խորը վակաշարային առաքումների, աստիճանագրության, և առավել ևս՝ շահագործման հուսալիության անհորժեշտ անվտանգի ապահովման հարցը: Հետագա երկու տասնամյակների ընթացքում Եվրոպայում բնական գազի պահանջարկի կանխատեսվող աճի*** մեծ ծավալների մատակարարման հուսալիության և անվտանգության ապահովումը պայմանավորվում է առաքումների հեռավոր նոր արդյուրների ընդգրկման և ենթակառուցվածքային նոր համակարգերի ձևավորման կարողություններով: Եվրոպայի, ինչպես և Եվրասիայի մյուս հիմնական սպառողների համար առաջանում է բնական գազի

* ԵՄ-ը հանդիսանում է գրեթե լիորոշ վերականգնվող էներգայի ներկայիս կիրառմամբ, որը կազմում է աշխարհում ընդհանուր օգտագործման չորսը՝ 60%-ը, 20-30 Մտղո էվոլ շրջանառությամբ:

** 2007թ-ին, 2001թ-ի համեմատ՝ նավթի հաստատված պաշարները նվազել են չորսը՝ 30%-ով, բնական գազինը՝ չորսը՝ 28%ով, արդյունահանումը՝ նավթինը՝ 25%-ով, բնական գազինը՝ 19%-ով [9]:

*** Համեմայն կանխատեսումների ենթադրվում է, որ 2030թ-ին ԵՄ նավթի պահանջարկը գրեթե պահպանվելու է ներկայիս՝ 13 մլն. քարե/օր. մակարդակը, մինչդեռ բնական գազի պահանջարկը կարող է աճել չորս 38%-ով, 2030թ-ին հասնելով՝ մոտ 681 մլրդ. մ3 - ի [9, 11, 35, 47]:

արդյունահանման - սպառման նոր շրջաների ձևավորման անհրաժեշտություն, որոնք ոչ միայն ֆիզիկական հեռավորությունների, այլև ուղեկից բարդությունների և ռիսկերի առումներով, նշանակալիորեն գերազանցում են մինչև այժմ հայտնի և նման շրջանների համար յուրահատուկ դժվարությունների մակարդակը: Գազի տեղափոխման առանձնապես խոցվածկաշարային, օգտագործման և պահեստավորման առանձնակի ճկուն մեխանիզմների կիրառման անհրաժեշտությունը ներառում է երկարաժամկետ և անխափան մատակարարումների իրականացման վճռական նշանակությունը: Առաքման պայմաններ, ժամկետները առաջը և տարանցիկ երկրների փոխհարաբերությունների մակարդակը այդ երկրներում ու դրանք ընդգրկող տարածաշրջաններում կայունության ապահովման և աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերով պայմանավորված գործոնների ողջ բազմությունն ու յուրաքանչյուր տարրը և դրանց զուգորդումը կարող են որոշիչ նշանակություն ունենալ կոնկրետ ժամկետներում փաստացի մատակարարումների ապահովման առումով:

Եվրոպայի բնական գազի մատակարարման հիմնական արդյույններից մեկը եղել է և տեսանելի ապագայում մնալու է, Ռուսաստանի* գազատարներով ներմուծվող գազը, որոնցով և ներկայումս իրականացվում է նաև Կասպյան շրջանից հիմնական առաքումները**։ Ակնհայտ է նաև, Եվրոպական շուկայի պահպանման նշանակությունը Ռուսաստանի համար, որի ներմուծումները ոչ ճգնաժամային պայմաններում կազմում են ՌԴ-ից բնական գազի ընդհանուր արտահանման 86%-ից ավելին**[9,54]:

2006 և 2008 թթ. ձմռան առաջացած ռուս-ուկրաինական տարաձայնությունները, ԵՄ-ում էապես ամրապնդեցին գազի մատակարարման դիվերսիֆիկացման առաջնահերթության և անհետաձգելիության անհրաժեշտությունը՝ ՌԴ-ից ներմուծումներից կախվածության աստիճանի նվազեցման նպատակով, որը որպես հիմնախնդիր, ընդհանուր առմամբ, ձևավորվել էր էներգալիքների հատկապես բնական գազի, մատակարարման գերակա դիրքերի ձևավորման և ամրապնդմանն ուղղված Ռուսաստանի էներգետիկ ռազմավարության առանձնահատկությունների, ինչպես նաև ԵՄ աշխարհաքաղաքական հետաքրքրությունների ներատեքստում[37,48-53]:

Ճիշտ հասկանալու համար ՌԴ-ից իրականացվող գազա-մատակարարումների դերն ու նշանակությունը Եվրոպայի համար անհրաժեշտ է ի նկատի ունենալ, որ

* Ռուսաստանից ուղղակի ներկրումները ներկայումս կազմում են ԵՄ ընդհանուր պահանջարկի շուրջ 25%-ը, 2010թ-ին սպասվում է մոտ 26.5%-ը, 2020թ-ին՝ մոտ 28%-ը՝ 180-200 մլրդ. մ³ ծավալով [9, 11, 35, 47]:

** 2008թ-ին Կենտրոնական Ասիայից ՌԴ ներմուծումը կազմել է 60.4 մլրդ. մ³ , ՌԴ ընդհանուր արահանումը՝ 183.7 մլրդ. մ³. որից՝ ԵՄ՝ 158.2 մլրդ. մ³ (86.1%), 2009թ-ին այդ ծավալները համապատասխանաբար կազմել են՝ 35.8 մլրդ. մ³ և 167.1 մլրդ. մ³, որից՝ ԵՄ արտահանումը՝ 119.5 մլրդ. մ³(71.5%) [54]:

յնայած Ռուսաստանը հանդիսանում է գազի ամենախոշոր արտահանողը ԵՄ, այնուամենայնիվ, 1980թ-ից հետո բնական գազի Եվրոպայի պահանջարկի ամի 80%-ի ներմուծման ապահովվել է այլ երկրներից՝ Լորվեգիա, Ալժիր, Լիգերիա, և մերձավորարևելյան տարածաշրջանից[9]: ՌԴ ներթափանցվածքներով ԵՄ երկրներ արտահանվող գազի մասնաբաժինը նշանակալիորեն նվազել է 1990թ-ի ընդհանուր ներմուծման 75%-ից, հասնելով 40%-ի 2008թ-ին, որը կազմում է ԵՄ բնական գազի ընդհանուր պահանջարկի շուրջ 33%-ը և առաջնային էներգիայի պահանջարկի ընդամենը 6.5% -ը [9,55,56]: Դա էապես ցածր է ԱՄԵԿ նավթի արտահանումներից զուրալ կախվածության աստիճանից, որի մասնաբաժինը առաջնային էներգիայի պահանջարկում կազմում է ավելի քան 10%: Համեմատության համար պետք է նաև նշել, որ նպատակային ռազմավարության կիրառման դեպքում՝ ընդհանուր առմամբ, բնական գազի «փոխարինելիության» տեխնոլոգիաների կիրառություններն ու աստիճանի ավելի մեծ է, քան նավթինը որը բացառիկ գերակայություն ունի Եվրոպայի տրանսպորտային կապակցում:

Միաժամանակ, կարևոր նշանակություն ունեն նաև Ռուսաստանից ներկրվող գազից՝ ԵՄ անդամ երկրների կախվածության մակարդակներում առկա տարբերությունները: Արևելաեվրոպական երկրների գազի շուկան փորձաքննվել է, բայց ունի ՌԴ-ից կախվածության բարձր աստիճան, այն դեպքում, երբ արևմտաեվրոպական երկրների շուկաներն ապահովված են դիվերսիֆիկացման բարձր աստիճանով, բայց ներմուծում են Ռուսաստանից առաքվող ծավալների հիմնական մասը: ԵՄ-ում գազի միասնական շուկայի բացակայությունը և ԵՄ անդամ երկրների համար Ռուսաստանից ներկրումների անհամասեռ ազդեցությունն ու դերի և նշանակության գնահատման տարբերություններն էական ազդեցություն ունեն՝ ԵՄ և ՌԴ միջև գազային խնդրի քաղաքականացման առումով[56,57]:

Այլ ջնապած, սկսած ԽՍՀՄ ժամանակներից տասնամյակներ շարունակ, Ռուսաստանը հոսալիորեն ապահովել է Եվրոպայի զազամատակարարումը և ակնհայտ է երկկողմ համագործակցության զարգացման շահագրգիռվածության առկայությունը, այնուամենայնիվ՝ ներկայումս ԵՄ-ը և ՌԴ-ը էներգետիկ հարաբերություններում առկա է խորքային ասիմետրիկություն: Ընդհանուր առմամբ, առաջնաակով զորքա աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերի և մասնավորապես՝ էներգանվտանգության ընկալումների արդի փոփոխությունների հետևանքով, նման ասիմետրիկության առկայությունն առաջին հերթին պայմանավորված է՝ ինչպես՝ իր ուղղակի գազառաքումների և Կենտրոնական Ասիայից արաքմանցիկ տեղափոխումներում ունենալից դերակատարության հավակնությունների առումներով Ռուսաստանի ներկա ըմբռումներով ու մոտեցումներով, այնպես էլ ԵՄ անդամ երկրների կողմից ՌԴ-ից ներմուծումների նշանակության և ազդեցության անհամասեռ ընկալումներով: Պետության և էներգաընկերությունների

* Օրինակ Գերմանիան և Իտալիան Ռուսաստանից գազի ամենախոշոր ներկրողներն են ԵՄ-ում և ներմուծում են ՌԴ-ից ԵՄ առաքվող գազի շուրջ կեսը [9, 55]:

ինտեգրման աստիճանի, էներգետիկ ոլորտում մոնոպոլիաների, գների ձևավորման, եկամտատների և ներդրումների նկատմամբ առկա վերաբերմունքի և իրականացվող քաղաքականության առումներով՝ ԵՄ և ՌԴ մոտեցումներում առկա տարբերությունները նպաստավոր չեն վստահության մթնոլորտի ձևավորման ու ամրապնդման, ինչպես նաև հիմնախնդիրների լուծման ուղղված գործարկվող դիվանագիտական քանցքերի շնորհիվ հաջողության հասնելու համար:

Կերոշարադրյալը հիմնավորում է Եվրոպայի համար բնական գազի մատակարարման աղբյուրների և ուղիների դիվերսիֆիկացման հիմնախնդրի կարևորագույն նշանակությունը էներգետիկության ասպեկտում առումով: Չնայած տարբեր աղբյուրների ուղիների առկայությանը, Կենտրոնական Եվրասիան, էներգոռեսուրսների, հատկապես բնական գազի իր զգալի պաշարներով, յուրահատուկ և կարևոր նշանակություն ունի Ռուսաստանի գազամատակարարումներից կախվածության աստիճանի նվազեցման, ինչպես նաև Եվրոպայի գազամատակարարման դիվերսիֆիկացման միջոցով ներմուծումների հուսալիության և ճկունության ասպեկտում առումով: **Եվրոպայի համար Կենտրոնական Եվրասիայից էներգոռեսուրսների տեսակների ներմուծման նշանակություն ոչ ֆորմալ աստիճանակարգման իմաստով, շոշափելի է բնական գազի գերակայությունը նավթի անհրաժեշտության համեմատ: Չնայած դրան, նավթի ներմուծումների ոլորտում իրականացված (ԲԶՋ նավթամուղը) և ընթացիկ նավթային ծրագրերի իրագործելիության հնարավորությունները շատ ավելի բարձր են, քան բնական գազի ոլորտում նախագծերը:**

Էներգիայի դիվերսիֆիկացումը հանդիսանում է նաև **Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության** ասպեկտում ռազմավարության առանցքային հիմնադրույթը: Էներգիայի պահանջարկի արագընթաց աճը, էներգաարտադրության ներքին աղբյուրների դիվերսիֆիկացման և երկրում էներգաօգտագործման արդյունավետության բարձրացման ու օպտիմալացման տեխնոլոգիական կարողությունների սահմանափակումները, աննախադեպ ժողովրդագրական իրավիճակով պայմանավորված գործոնների առկայությունը որոշակիորեն նպաստում են էներգակիրների արտաքին աղբյուրներից մատակարարումների ազդեցություն և նշանակության բարձրացմանը (տես- Գլոխներ-1-ը և 2-ը): Առկա պահանջարկի 54%-ը կազմող ու հեռանկարում 70%-ի հնարավոր գերազանցմամբ՝ արտաքին աղբյուրներից ներմուծվող նավթի 80%-ի առաքումն այլ երկրների կողմից վերահսկվող և Մալայկա նեղուցով անցնող ծովային ուղիներով, Չինաստանի համար նավթառաքման անվտանգությունը դարձնում է առաջնահերթ խնդիր: Չինաստան ներմուծվող նավթի ծավալներում մերձավորարևելյան մասնաբաժնի չափազանց բարձր մակարդակը տարածաշրջանում առկա արդի ուժային քայանսի պայմաններում, որտեղ ակնհայտ է ԱՄՆ-ի վերահսկողության ռազմավարական գերակայությունը՝ սկսած Դերմեսի նեղուցից, կարող է ընկալվել որպես ՉԺՇ էներգոռեսուրսների

մատակարարման խոցելիության հիմնավորում: **Չափազանցություն չի լինի պնդելը, որ նաև խոցելիության նվազեցումը լինելու է ՉԺՇ էներգետիկ անվտանգության ռազմավարության գերակա առաջնահերթության հիմնախնդիրը:**

Որպես ածուխի պլեթերմավոր, երկրում բնական գազի օգտագործման ծավալումը, հատկապես էներգիայի արտադրության և բնակչության սպասարկման ոլորտներում, հանդիսանում է ՉԺՇ էներգիայի ազգային քաղաքականության և ռազմավարության կարևորագույն ուղղություններից մեկը: Կանխատեսվում է, որ մինչև 2030թ. բնական գազի գլոբալ օգտագործման ծավալները տարեկան աճելու են շուրջ 2%-ով, և ներկայիս 3.1 տրիլ. մ3-ից հասնելու է մինչև 4.5 տրիլ. մ3(9,58): Գլոբալ աճի կեսը կազմելու է Ասիայի մասնաբաժինը, որի կեսը պայմանավորվելու է Չինաստանում պահանջարկի մեծացմամբ(58): Միջինացված կանխատեսումներով, արդեն իսկ 2020թ-ին ՉԺՇ բնական գազի պահանջարկը կազմելու է շուրջ 200 մլրդ. մ3 , որից 140 մլրդ. մ3-ը պայմանավորվում է արդյունահանել երկրում, ներմուծել 20 մլրդ. մ3-ը LNG, իսկ մնացած 60 մլրդ. մ3-ը՝ ներմուծել խոզովակաշարերով(9,28,29,35):

Էներգակիրների ներմուծումներից հարաձուռն կախվածությամբ, առաքման աղբյուրների և մատակարարման ուղիների անվտանգության պահանջումն՝ ՉԺՇ համար ներկայումս հասանելի մակարդակով, էներգետիկ դիվերսիֆիկացման հիմնախնդիրը ձեռք է բերում կենսական անհրաժեշտության որակ: Բացի ծովային ուղիներով կատարվող ներկրումներից, Չինաստանը կարողացել է հասնել էներգակիրների՝ նավթի և գազի ներկրումների երեք այլ ռազմավարական ուղիների ձևավորմանը՝ հյուսիս-արևելյան (Ռուսաստանից), հյուսիս-արևմտյան (Միջին Ասիա, հնարավոր է նաև Ռուսաստան) և հարավ-արևմտյան (Մյանմար)(59,60) (տես՝ Գլոխ-2-ը և Դավելի-2-Քարտեզներ-2-5): Մյանմարից բերվող նավթաարտադրվ Մերձավոր Արևելքից և Աֆրիկայից ներկրվող նավթի մի մասի տեղափոխումը (տարեկան 20 մլն. տ.) միայն մասնակիորեն կարող է լուծել ծովային ուղիներով նավթաառքումների խոցելիության հիմնախնդիրը՝ Մալայկա նեղուցի շրջանցման իմաստով: **Ռուսաստանի էներգետիկ ռազմավարության առանձնահատկությունները հիմնավորում են Միջին Ասիայի էներգոռեսուրսների յուրահատուկ դերն ու նշանակությունը Չինաստանի համար:**

Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոռեսուրսների սպառման հիմնական կենտրոններից միակ՝ անմիջական ցամաքային սահման ունեցող Չինաստանի համար, հատկապես միջինասիական էներգակիրների առումով ցուցաբերվող հետաքրքրությունն ունի ոչ միայն երկրի համար կենսականորեն անհրաժեշտ էներգետիկ դիվերսիֆիկացման նշանակություն, այլև աշխարհագրական և տնտեսական նպատակահարմարությամբ պայմանավորվող բնականություն: Չնայած նրան, որ Չինաստանը հատկապես վերջին տասնամյակում զգալի հաջողություններ է արձանագրել Կենտրոնական Եվրասիայում էներգակիրների պաշարների հետազոտման,

արդյունահանման և առաքումների ասպարեզում, այնուամենայնիվ, ՉԺՅ նավթային ընկերություններն ընդգրկված չեն տարածաշրջանի համար հիմնարար նշանակություն ունեցող էներգոբետուրների շահագործման ծրագրերում:

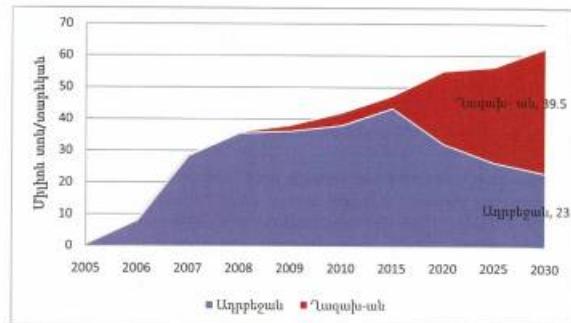
Չինաստանի համար Կենտրոնական Եվրասիայից էներգոբետուրների տեսակների ներմուծման նշանակության ոչ ֆորմալ աստիճանակարգման իմաստով շոշափելի է՝ նավթի գերակայությունը՝ բնական գազի անհրաժեշտության համեմատ:

Չնայած դրան բնական գազի ներմուծումների ոլորտում իրականացված և ընթացիկ ծրագրերի իրագործելիության հնարավորությունները շատ ավելի բարձր են, քան նավթինը:

3.3.- Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրներ արդյունահանող երկրների էներգոաղաքականությունն ու դրա որոշ առանձնահատկություններն արդի փուլում

Շուրջ երկու տասնամյակ շարունակվում են Կենտրոնական Եվրասիայից էներգակիրների արտահանման դիվերսիֆիկացման անհրաժեշտության վերաբերյալ քննարկումները: Մեկ տասնամյակից ավելի ԱՄՆ-ը և ԵՄ-ը ակտիվորեն աջակցում են տարածաշրջանից նավթի և գազի Եվրոպական շուկա արտահանման այլտերնատիվ ՌԴ վերահսկողությունից դուրս գտնվող հարավկովկասյան միջանցքի ձևավորմանը: Չնայած գործարկված ջանքերին՝ ներկայումս տարածաշրջանից էներգակիրների արևմտյան շուկա արտահանման առումով իրական արդյունքը Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան (ԲԹՋ) նավթատարի և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում (ԲԹԷ) գազատարի կառուցումն է, որոնց արդյունավետ շահագործումն, այնուամենայնիվ, պայմանավորվում է Կասպյան արևելյան հատվածից էներգակիրների տեղափոխմամբ (Չավել-1 և 2- Աղյ.-3,4; և Զարտգներ-5,6): ԲԹՋ նավթատարը, որով ներկայումս կարող է առաքվել 1մլն բարել/օրեկան (մոտ 50 մլն. տոննա տարեկան՝ 2007թ-ի ապրիլից) նավթ, և որի թողունակությունը քիմիկատների օգտագործմամբ ու լրացուցիչ մոլիբդենի կառուցմամբ կարող է բարձրացվել 20-60%-ով[65-68], երբևէ չի կարող լիարժեք արդյունավետությամբ շահագործվել միայն աղբրեջանական նավթի առաքմամբ (տես նաև՝ Նկ.-3.1;3.2): Այն ի սկզբանե ծրագրվել է Ղազախստանից նավթաաղբյուրների ենթադրությամբ: Դեռևս

Նկար-3.9.-ԲԹՋ նավթատարով առաքումների հիմնային կանխատեսում

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; EIA- Annual Energy Outlook 2008. With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. Cambridge Energy Research Associates (IHS CERA)-2009; Business Monitor International- 2009-2010- <http://www.researchandmarkets.com/index.asp>; www.eia.doe.gov/biaf/aeo/; <http://www.rosinvest.com/>; <http://www.kazenergy.com/>; Gulf oil & gas- <http://www.gulfoilandgas.com/>; Գնիլիակների հետազոտություն;

2006թ-ին Ղազախստանն ու Ադրբեջանը ստորագրել էին պայմանագիր, որով նախատեսվում է տրանս-կասպյան և լրացուցիչ ներքին նավթատարների կառուցմամբ ԲԹՁ-ին ղազախական նավթառաքման համակարգի միացում: Ղազախստանի կողմից պայմանագիրը վավերացվեց 2008թ-ի մայիսին[70,71]: Ավելին, ենթադրվում է, որ 2020թ-ից հետո ԲԹՁ-ով Ղազախստանից առաքվող նավթի մասնաբաժինը գերազանցելու է Ադրբեջանի մասնաբաժինն, որտեղ նավթի հանույթը և արտահանումը կսկսի նվազել արդեն իսկ 2012-2015 թթ-ից (Նկ.-3.1;3.2 և 3.9): 2008թ-ին Ղազախստանի մենեջիզ նավթի մասնաբաժինը ԲԹՁ նավթամուղով առաքվել է շուրջ 0.3 մլն. տ. նավթ, իսկ 2009 թ-ին՝ 1.9 մլն. տ.[69]: Կանխատեսվում է, որ 2030թ-ին Ղազախստանը ԲԹՁ-ով տարեկան կառաքի 39.5մլն. տ., իսկ Ադրբեջանը՝ 23 մլն. տ. նավթ(Նկ.-3.9):

2009թ.-ի ընթացքում Ադրբեջանի կողմից ձեռնարկված քայլերը կարող են առաջացնել բնական գազի արտահանումների ոլորտում դիվերսիֆիկացման հասնելու ձգտումների առկայության տպավորություն: ՌԴ և Ադրբեջանի նախագահների միջև ձեռք բերված պայմանավորվածությունը կամրաձայն՝ 2009թ.-ի հոկտեմբերին ստորագրվեց 2010-2014թթ. ընթացքում Ադրբեջանից ՌԴ տարեկան 1 մլրդ. մ3 բնական գազի առաքման պայմանագիր[77]: Ընդ որում, Գազպրոմը հայտարարել է նաև 2011թ-ից այդ քանակությունը կրկնապատկելու իր մտարդության մասին [78]: 2010թ.-ի հունվարին Նախիջևան գազի մատակարարման ծրագրի շրջանակներում համաձայնություն ձեռք բերվեց ձեռնային շրջանում Ադրբեջանից Իրան մինչև 100մլն. մ3 բնական գազի առաքման վերաբերյալ[78]: Այդ ծրագրով նախատեսվում է նաև ադրբեջանական ֆինանսավորմամբ նոր 200կմ. գազատարի կառուցում հետագայում, որից հետո դեպի Իրան գազի առաքումները կարող են հասցվել տարեկան մինչև 2 մլրդ. մ3 [79]: Գազատարի իրագործելիության հնարավորությունները, բնականաբար սահմանափակվելու են Իրանի միջուկային ծրագրի շուրջ ծավալվող զարգացումներով: Ուշադրության է արժանի ՌԴ-ի հետ պայմանագրի 2010-2014թթ. ուժի մեջ լինելու հանգամանքը, որի ընթացքում ենթադրվում է Արևմտյան ուղղությամբ գազառաքումների ծրագրերի հատկապես NABUCO գազատարի, իրագործելիության հնարավորությունների պարզեցում, մինչպես նաև Ադրբեջանում գազի արդյունահանման իրական ծավալների ճշգրտում: Դա ՌԴ-ի հետ հարաբերությունների սերտացման ցուցադրումից ստացված դիվիդենտների հետ մեկտեղ Ադրբեջանի համար ընձեռում է իրավիճակային որոշում ընդունելու՝ հնարավորություն՝ պայմանագրի ժամկետների երկարաձեռնում, գազառաքման ծավալների փոփոխման, կամ մատակարարումների հետագա դադարեցման վերաբերյալ: Բոլոր դեպքերում, ինչպիսին էլ լինեն այս երկու ուղղություններով գազառաքումների ծրագրերում հետագա զարգացումները, դրանք այլևս հիմնավորապես չեն կարող փոխել Ադրբեջանի էներգաբետության արտահանումների աշխարհաքաղաքական կողմնորոշումը, որն արդեն իսկ ձևավորվել է, նախ և առաջ, ԲԹՁ նավթատարի կառուցմամբ: Ադրբեջանն ակտիվորեն օգտագործել

է արևմտյան ուղղությամբ իր էներգակիրների արտահանման համար նպաստավոր աշխարհագրական դիրքի առավելությունները, և, լինելով՝ միջինասիական էներգակիրների այդ ուղղությամբ Ռուսաստանը շրջանցող առաքումների ծրագրերի իրականացման առումով ամենաշահագրգիռ երկիրը Կենտրոնական Եվրասիայում ներկայումս անում է հնարավորը դրանց կենսագործման համար: Տարածաշրջանում արևմտյան հատկապես ԱՄՆ էներգաքաղաքականությունն իրականացվում է հենց Ադրբեջանի միջոցով: Էներգակիրների գործունե ակտիվորեն օգտագործվում է Բաքվի կողմից արևմտյան գազաքսած երկրների հետ երկարաժամկետ սերտ համագործակցություն հաստատելու, ՌԴ ու Իրանի ինչպես նաև ինչ որ չափով Չինաստանի հետ հարաբերությունների հաշվեկշռի ապահովման նկատառումներով: Այդ երկրների հետ էներգակիրների գործունե օգտագործմամբ հարաբերությունների մարտավարական բալանավորումը Բաքվի կողմից հաճախակի փորձվում է իրականացնել նաև՝ Ղաչախստանի հետ նրանց հարաբերությունների և Ղարաբաղյան հակամարտության հիմնախնդրում ընթացիկ գործընթացների համաձայնաստում: Կենտրոնական Եվրասիայից էներգակիրների առաքման ուղիների հիմնախնդրում, տարածաշրջանի էներգիա արտահանող երկրներից Ադրբեջանի դիրքորոշումը եղել է ամենաքաղաքականացվածը, և այդպիսին է մնալու տեսանելի ապագայում:

Միաժամանակ հենց ԲԹՁ նավթատարի կառուցման առումով ԱՄՆ ակտիվ աջակցությունը սկզբնավորեց տարածաշրջանում խոշորակաշարային ուղղությունների աշխարհաքաղաքական մրցակցությանը, որը հետագայում առավելագույնս սրվեց NABUCO գազատարի կառուցման ԵՄ ծրագրով: Մինչ այդ հիմնականում ռազմաքաղաքական քաղաքիչների վրա հենվելով իր աշխարհաքաղաքական ազդեցության պահպանմանը ձգտող Ռուսաստանը, ունենալով տարածաշրջանից էներգակիրների արտոնյալ գներով ձեռքբերման և արտահանման քաջադիկ հնարավորություններ, ընդհանուր առմամբ, բավարարվում էր տեխնոլոգիական և ոչ մեծ ֆինանսական ներդրումների միջոցով սահմանափակ մասնաբաժինների տնօրինմամբ: ՌԴ մոտեցումներում 90-ականների վերջից սկսված անցումը՝ «առողջ պրագմատիզմի քաղաքականությունը» նկատելիորեն ամրապնդեց էկոնոմիկական և աշխարհաքաղաքական շահերի կենսագործման, փոխազդեցության և փոխաշակապակածության ժամանակակից ըմբռումների կիրառումը տարածաշրջանում[80]: Չնայած Կասպյան տարածաշրջանից էներգակիրների տարանցման գերակա դիրքերի պահպանման ռազմավարությանը, այնուամենայնիվ, ամբողջ ԱՊՂ տարածքում հատկապես տնտեսական և էներգետիկ ինտեգրման հիմնարար նշանակության շեշտադրումը՝ ՌԴ «պրագմատիզմի քաղաքականությունը» մոտեցումներում որոշակի կառուցականություն մտցրեց Ռուսաստանի դիրքորոշումներում տարածաշրջանի փոխաշակապետ էներգոծրագրերի նկատմամբ: ԲԹՁ նավթամուղի ԱՄՆ օժանդակությունն իր նշանակությունն ունեցավ Ղազախստանին նավթի արտահանման

ալտերնատիվ՝ Տրանսեվտի գործող նավթախողովակային համակարգից դուր գտնվող ուղղու՝ Կասպյան խողովակաշարային Կոնտրոլումի (ԿԽԿՎՍ) կառուցման համար Ռուսաստանի համաձայնության և աջակցության առումով: Տարածաշրջանից բնական գազի արտահանումների ՉԺՉ և ԵԱ ծրագրերը կանխորոշիչ նշանակություն ունեցան միջինասիական գազի ծրագրի համար շուկայական մեխանիզմների կիրառման Ռուսաստանի կողմից 2008թ. մարտին կատարված առաջարկի առումով, որով մտցվում էր գնագոյացման՝ Եվպոպայում, ՌԴ-ում և ԱՊՇ-ում գազի գների միջինացման քանակները[83]:

Շուրջ երկու հարյուր տարի առաջ տարածաշրջանում հաստատված վերահսկողությունը, մի պետության շրջանակներում ընդհանուր համակենցությունը և այդ ընթացքում ձևավորված ամուր պատմա-մշակութային կապերը, ինչպես նաև տարածաշրջանային անվտանգության համակարգում գերիշխող դիրքերի առկա մակարդակը ստեղծել են Կասպյան շրջանում ազդեցության գերակա դիրքերի պահպանման ամուր հիմք ներկայիս Ռուսաստանի համար: Ռուսաստանի տարանցման ենթակառուցվածքային համակարգի Եվրասիական մայրցամաքում գրաված կենտրոնական դիրքն՝ իր ծովային ելքերով, և դրանց առկա կապակցվածությունը Կենտրոնական Եվրասիայի երկրների տրանսպորտային համակարգերի հետ, ռազմավարական նշանակություն ունի տարածաշրջանից էներգակիրների արտահանումների համար: Ընդհանուր առմամբ, «Մեծ խաղի» ձևավորման գործընթացներին համընթաց ՌԴ-ը հիմնովին փոփոխության ենթարկեց Կենտրոնական Եվրասիայում իր էներգաքաղաքականության ինչպես մարտավարական մոտեցումները, այնպես էլ՝ ռազմավարությունը: Պետք է նշել, որ էներգաքաղաքականության փոփոխությունների արդյունքում, ջնպած սպառման հիմնական կենտրոնների կողմից ձեռնարկված ակտիվ ջանքերին և այդ կենտրոնների՝ հատկապես արևմտյան, նավթային ընկերությունների էներգառեսուրսների հանքավայրերում ունեցած մասնաբաժինների ակնհայտ գերակա դիրքերին, տարածաշրջանից նավթի՝ և հատկապես բնական գազի, արտահանումներում՝ ՌԴ-ին ընդհանուր առմամբ, հաջողվել է պահպանել գերակա դիրքեր (Աղյ.-3.2):

Ոչ նշանակալից քանակությամբ գազ առաքվում է Թուրքմենստանից Իրան: **Միջինասիական բնական գազի առաքումների ոլորտում, Ռուսաստանի համար միակ մրցակցային մարտահրավերը դեռևս հանդիսանում է Թուրքմենստանից-Չինաստան գազատարը:** Ռուսաստանի բազմաթիվ մտահոգացումներ և դրանց իրականացման առումով գործադրված ջանքերը նույնպես եղել են ապարդյուն՝ հանդիպելով տարածաշրջանի որոշ երկրների հակադրությանը: Բավականաչափ որոշակիորեն է դրսևորվել նաև ԱՄՆ-ի և ԵԱ հետ էներգառեսուրսների և դրանց առաքումների ոլորտներում, առավելագույնս համագործակցությունը սերտացնելու՝ տարածաշրջանի որոշ երկրների ձգտումը: Այնուամենայնիվ, ի տարբերություն Ադրբեջանի, որն ԱՄՆ կողմից դեռևս 90-ականների կեսերից ցուցաբերված աջակցության և ակտիվ ջանքերի շնորհիվ կարողացավ հասնել իր

էներգակիրների դեպի արևմտյան շուկա՝ ՌԴ-ի կողմից չվերահսկվող առաքման, միջինասիական երկրների համար՝ էներգակիրների արտահանման հիմնական ուղղությունը մնում է Ռուսաստանը (Աղյ.-3.2):

Աղյուսակ-3.2. Կենտրոնական և Եվրասիայից Նավթի և բնական գազի արտահանման հիմնական ուղղությունները-2008 թ.

	ՆԱԿԹ (Մլն. Տ.)						ԲՆԱԿԱԿԱ ԳԱՍ (Մլնր. Մ ³)			
	ՌԴ	ՉԺՉ	Իրան	Վրաստան	Ադրբեջան	Այլ	ՌԴ	Վրաստան	Իրան	Այլ
Ադրբեջան	1.5	0.2	0.2	38.4	—	0.9	0.0	5.4	0.2	0.0
Պակիստան	48.5	6.0	1.7	—	2.6	0.8	6.5	0.0	0.0	3.2
Թուրքմենստան	0.0	0.0	1.7	0.0	0.4	0.0	40.9	0.0	6.2	0.0
Ուզբեկստան	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	9.3	0.0	0.0	4.2
Շարժանից	50	6.2	3.6	38.4	3.0	1.7	56.7	5.4	6.4	7.4

Աղբյուրներ- BP Statistical Review of World Energy-June 2009; Perspectives on Caspian Oil and Gas Development- International Energy Agency Working Paper Series- Directorate of Global Energy Dialogue/2008/1- <http://www.iea.org/>; Business Monitor International- 2009-2010- <http://www.researchandmarkets.com/index.asp>; Gulf oil & gas- <http://www.gulfolandgas.com/>; Գնիակների հետազոտություն;

Միաժամանակ, վերջին մեկ - երկու տարիների գործընթացներում շրջափոխորեն աճել են նաև՝ էներգաարտահանման դիվերսիֆիկացման առումով միջինասիական տարածաշրջանի երկրների կողմից ձեռնարկվող ջանքերը, որոնք կարող են ձևավորել փոփոխել էներգաառաքումների ուղղությունների աշխարհագրությունը՝ նշանակալիորեն դժվարացնելով Ռուսաստանյան ուղղության գերակա դիրքերի հեռանկարային պահպանումը: Դա նախ և առաջ պայմանավորվում է տարածաշրջանի էներգաշուկայում նոր իրողությունների ձևավորմամբ:

Աշխարհում նավթով հարուստ երկրների ցուցակում ութերորդ հորիզոնականում* գտնվող Ղազախստանում է գտնվում Կենտրոնական Եվրասիա տարածաշրջանում նավթի ապացուցված պաշարների ավելի քան 81.5%-ը և ենթադրվող պաշարների կեսից ավելին (Աղյ.-3.1): Նավթի արդյունահանումը երկրում, 2000թ-ի 35.3մլն. տ-ից աճելով 2009թ-ին կլանել է 78 մլն. տ., և արդեն իսկ մոտակա տարիներին, կարող է կրկնապատկվել

* Առաջին յոթ տեղերում են՝ Սաուդյան Արաբիան, Իրանը, Իրաքը, Զուբեյդը, ՄԱԷ, Կենետան և Ռուսաստանը[9]:

Թենզիզ* և Կաշազան* նավթահանքերի լիարժեք շահագործմամբ, ինչի ղեկավարում, արտահանման ծախսերը կաճեն շուրջ 2.5 անգամ (Նկ.-3.1; 3.2): Այս առումով, զարգացումների ներկա փուլում կապալան նավթի հոսքերի ուղղությունների հիմնական պայքարը ծավալվում է Ղազախստանից արտահանման ուղիների շուրջ**:

Չնայած Ղազախստանով անցնող տրանսպորտային ենթակառուցվածքները կապված են Ռուսաստանի, Եվրոպայի, Մերձավոր Արևելքի, Կենտրոնական և Արևելյան Ասիայի ամենապատասխան համակարգերի հետ, ինչն ակնկալատորեն որոշակի գեոէկոնոմիկական դիրքի առավելություններ է ապահովում երկրի համար, այնուամենայնիվ, դրանք չեն կարող բավարարել Ղազախստանի էկոնոմիկայի զերակա ոլորտի էներգակիրների արտահանումների ներկա և հեռանկարային անհրաժեշտ պահանջները: Ներկայումս, Ղազախստանն ունի առաքումների ռուսաստանյան ուղուց չափազանց բարձր կախվածություն, որով տարանցվում է նավթի արտահանումների 80%-ից ավելին (հիմնականում Ատիրաու-Սամարա և Կասսայան հտորվակաշարային Կոնտրոլիում նավթատրերով (Դավել-1 և 2- Աղյ.-3.4; և Զարտեզներ- 5.6) և (Աղյ.-3.2)): Կասպից ծովով իրականացվող տանկերային տեղափոխումները և երկաթուղով կատարվող ծախսատար առաքումների ներկայիս փոքր ծավալները տեսանելի ապագայում չեն կարող հասցվել նավթի արտահանման սպասվող արագ աճի պահանջների բավարարման մակարդակի:

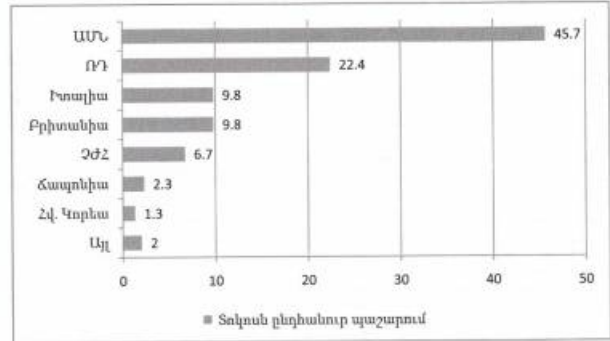
* Թենզիզ- (TengizChevroil (TCO)): Փայատերերը՝ Chevron- 50%; ExxonMobil - 25%; Kazmunaigaz 20%; LukArco (ՌԴ-ԱՄՆ ԳՁ) - 5%: Ավելի քան 1.2 մլրդ. տ. նավթի պաշարով: Ներդրումները՝ 23մլրդ. դոլար (40 տարի): 2008թ-ից տարեկան արդյունահանվում է 17.4 մլն. տ. նավթ, իսկ 2012թ-ից սպասվում է 50մլն. տ.: Արդյունահանվում է նաև 16.5 մլրդ. մ3 գազ: Դանդիանում է Մերձավոր Արևելքից դուրս ամենախոշոր հանքավայրը և իրագործող կամ վեցերորդն աշխարհում:

- Կաշազան- (Agip Kazakhstan North Caspian Operating Company (Agip KCO)) Փայատերերը՝ Eni, Total, ExxonMobil & Shell (16.66%), ConocoPhillips (8.28%), Kazmunaigaz (16.81%), Inpex (8.28%); 1.2-1.8 մլրդ. տ. նավթի պաշարով: ենթադրվող պաշարները կազմում են ավելի քան՝ 5.2 մլրդ. տ.: Ներդրումները կարող են կազմել 50մլրդ. դոլար: Ակզբնապես արդյունահանումը նախատեսվել էր 2005թ-ից, որը բազմիցս վերագնահատվելով, ներկայումս հիմնավորվել է 2013թ-ը: Ակզբում սպասվում է շուրջ 3.7 մլն. տ., հաևնոյթ, որը հետագայում կհասնի մինչև 60 մլն. տ. տարեկան: Դանդիանում է աշխարհում երկրորդ ամենախոշոր օձջոր հանքավայրը, որը հայտնաբերվել է 1968 թ-ին Այյակայի Prudhoe Bay-ից հետո: Աղբյուրներ:- [EIA-<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazaproj.html>; 72]:

** 2009թ-ին, Ղազախստանից արտահանվել է 68.1 մլն.տ. նավթ (արդյունահանած նավթի 89%-ը), որից ԿնԿ նավթատարով՝ 27.5մլն. տ.(40%): Ատիրաու-Սամարա՝17.5 մլն. տ. (26%); Շոմվով տեղափոխում՝ 11.1մլն. տ. (16%): Ղազախստան-Չինաստան նավթածուղով՝8.2 մլն. տ. (9%); Երկարուղով՝ 4.0 մլն. տ. (6%), և Օրենբուրգի վերանշակման գործարան՝ 1.8 մլն. տ. (3%) [Oil Review- Kazakhstan Oil News- www.oilreview.kz; ЖУРНАЛ "НЕФТЬ И ГАЗ КАЗАХСТАНА <http://www.oilgas.kz/rus/>; Евгений ПУЦИМК - Нефтяной Казахстан играет свою иру- Зеркало Недели- #22 (802) 12 — 18 июня 2010- <http://www.zn.ua/>;]:

Արդեն իսկ հետագա 4-5 տարիներին միայն Կաշազան հանքավայրից սպասվող նավթի տեղափոխման համար անհրաժեշտ են 25 տանկերներ Կասպից ծովի համար թույլատրելի 12000 տ. ջրատարողությամբ, ինչպես նաև համապատասխան ենթակառուցվածքների ստեղծում ծովի երկու ափերում[68,82], ինչը գործնականում հնարավոր չէ լիարժեքորեն ապահովել և ամենայն հավանականությամբ, կկենսագործվի մասամբ, կամ որ ավելի հավանական է՝ հիմնականում: Գործնականում կիրառելի չէ նաև Օդեսսա, Բաթումի և Չինաստան երկաթուղային առաքումների ծավալների անհրաժեշտ չափով մեծացման հնարավորությունը: Բնականաբար, Արևելյան և Արևմտյան սպառման հիմնական կենտրոններ արտահանման, ինչպես նաև երկրի հիմնական հանքավայրերի կապակցման, լայնածավալ խողովակաշարային համակարգի ստեղծման խնդիրը Ղազախստանի համար դառնում է խիստ այժմեական և հրատապ:

Նկար-3.10- Ղազախստանի նավթահանքերի պաշարներում, արտերկրյա ընկերությունների ընդհանուր փայաբաժնում Ազգային նավթային ընկերությունների մասնաբաժինները (ըստ երկրների-(2008թ.-))

Աղբյուրներ-[8]: EIA- <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Background.html>;

Ի տարբերություն առաքման համակարգերի, Ղազախստանի հանքավայրերի փայաբաժիններում արևմտյան նավթային ընկերություններն ունեն ակնկալյալ գերակա դիրքեր (Նկ.-3.10): Եվրոպայանտյան ընկերությունների մասնաբաժինը Ղազախստանում ներկայումս շահագործվող և զարգացվող նավթահանքերում և արտերկրյա ընկերությունների ընդհանուր փայաբաժնում կազմում է ավելի է քան 65%, որից 47.5%-ը պատկանում է

ԱՄՆ ընկերություններին(81), ինչը որոշակի ազդեցություն կարող է ապահովել արտահանման ուղիների ընտրության հարցում: Փայաբաժինների որոշակի փոփոխություններ կարող է առաջանալ 1.5 մլրդ. տ. նավթի պաշարով Դարկիան հանքավայրի շուրջ՝ CNPC-ի հետ արդեն մի քանի տարի շարունակվող բանակցությունների ավարտից հետո, որում վերջին տարիներին ակտիվորեն փորձում են մասնակցել նաև արևմտյան ընկերությունները:

Արտահանումների ենթակառուցվածքների ծավալման առումով Դազախստանի կողմից ձեռնարկվող քայլերի բազմակերտությունը հանդերձ, գերակա նպատակաուղղվածությունը արևմտյան շուկա նավթաառքման համակարգի զարգացումն է, ինչը համահունչ է նաև էներգալիքների արդյունահանման ոլորտում տիրապետող դիրքեր զբաղող արևմտյան ընկերությունների ցանկությանը: 2008թ-ի նոյեմբերին Ադրբեջանի և Դազախստանի պետական նավթային ընկերությունների միջև ստորագրվեց Տրանս-Կասպյան Տրանսպորտային Համակարգի (S4S3) հիմնադր ակցիոնների վերաբերյալ Համաձայնագիրը, որով նախատեսվում է նավթաառքումների համատեղ անվտանգ համակարգի ստեղծում: Համաձայնագրի շրջանակներում, **ԲԹՋ** նավթատարին Տրանս-Կասպյան խողովակաշարի կառուցմամբ միանալու ծրագիրը, որի կրթագործումը ստանում է ԱՄՆ և ԵՄ լիկատար աջակցությունը, **ԷսԼԵԵ** - Կուլոյուկ նեբքին նավթատարի տեխնիկա-տնտեսական հիմնավորման քայլով, մտնում է ձևավորումների ավարտման փուլ՝ դառնալով տարածաշրջանում նավթի աշխարհաքաղաքականության հետագա զարգացումների հիմնական ինտրիգը (Հավել.-1 և 2- Աղ.-3,4; և Զարտեգներ- 5,6): Ծրագիրը նախատեսում է նաև նավթի տանկերային տեղափոխման ենթակառուցվածքների նշանակալից զարգացումը, ինչի հետևանքով, կարող է աճել նաև Իրանի Լեկկա նավահանգիստը դազախական նավթի տեղափոխումների ոչ նշանակալից ծավալները: Ծրագրի շրջանակներում ենթադրվում է նաև Բաքու-Սուպան նավթատարի ներկայիս տարեկան 7.5 մլ. տ. թողունակության մեծացում, մինչև՝ 10 մլ. տ., որով հիմնականում առաքվելու է դազախական նավթը: Բոսֆորի նեղուցով տարանցումների Թուրքիայի կողմից դրված սահմանափակումների հետևանքով, Սուպայից տանկերային տեղափոխմամբ նավթը ցվելու է Օրեսաս-Բորդի նավթատար: Ենթադրվում է Տ4Տ3-ի ստեղծումն ավարտելի տեսագա 3-5 տարիների ընթացքում, ինչը ժամկետային առումով համընկնում է Թեմեզիգ և Կաշագան նավթահանքերի ակտիվ շահագործման փուլի հետ: Տ4Տ3-ի լիակատար իրագործման դեպքում, Ադրբեջանով արտահանվող դազախական նավթի ծավալները հեռանկարում կկազմի ավելի քան 60 մլ. տ. տարեկան:

Արևմտյան սպառման շուկա արտահանումների ծավալման ներկայումս ամենաիրատեսական ծրագիրը Կասպյան խողովակաշարային Կոնսորցիում* (ԿԿԿ)

*- 2010 թ-ի դրությամբ ԿԿԿ (CPC) փայտերին են- ՌՂ (ներկայացված է՝ Transneft - 24% և ԿԿԿ ընկերություն - 7%) - 31%: Դազախստան (ներկայացված է՝ KazMunaiGas - 19% և Kazakhstan Pipeline Ventures LLC - 1,75%) - 20,75%: Chevron CPC Company - 15%, LUKARCO B.V. - 12,5%, Mobil CPC Company - 7,5%, Rosneft-Shell Caspian Ventures Limited - 7,5%, BG Overseas Holding Limited - 2%, Eni International N.A. N.V. - 2% & Oryx Caspian Pipeline LLC - 1,75%: [http://www.cpc.na] :

նավթատարի թողունակության ընդլայնումն է: Տեսանելի հեռանկարում, ԿԿԿ նավթատարով առաքվելու է Դազախստանից արտահանվող նավթի հիմնական մասնաբաժինը: 2008 թ-ի նոյեմբերին փայտերերի միջև ձեռք բերված համաձայնությամբ[73], 2009թ-ի վերջից սկսվեցին նավթատարի թողունակության ընդլայնման աշխատանքները, նախատեսելով ներկայիս 39,7 մլ. տ-ից, 2013թ-ին նավթաառքման ծավալները հասցնել տարեկան ավելի քան 67 մլ. տ.-ի: Բոսֆորի նեղուցով տարանցումների սահմանափակումների հետևանքով, ԿԿԿ նավթամուղով առաքված նավթը, Լոկոոսիսկից տանկերներով հասցվելու է, Բուրգաս-Ալեքսանդրապոլիս նավթատար[74], որում նույնպես ՌՂ-ն ունի ազդեցիկ դիրք: Նավթաառքումներում ինքնուրույնության որոշակի աստիճանի ապահովման նպատակով, Դազախստանը հայտարարել է՝ Հունաստանից և Բուլղարիայից Բուրգաս-Ալեքսանդրապոլիս նավթատարի կառուցման մասնաբաժնի ձեռքբերման պատրաստակամության վերաբերյալ[75]: Չնայած ԿԿԿ նավթատարով արևմտյան սպառման շուկա նավթի արտահանումներին, Ռուսաստանն ունի ամենախոշոր մասնաբաժինը կոնսորցիումում և պահպանում է առաջումների տարանցմամբ պայմանավորվող առավելությունները:

Արևելյան սպառման շուկա՝ նավթաառքման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացման հիմնական ուղղությունը Չինաստանն է: Սկսվել են Դազախստան-Չինաստան նավթատարի երրորդ փուլի աշխատանքները, որոնց ավարտով նավթատարի թողունակությունը կհասցվի 20 մլ. տ. տարեկան:

Դազախստանից նավթի արտահանումների խնդրի հեռանկարային դիտարկման դեպքում, անհրաժեշտ է ի նկատի ունենալ, որ նույնիսկ վերոշարադրյալ ծրագրերի ամբողջական կենսագործումը բավարար չէ 2020թ-ից հետո սպասվող տարեկան 150 մլ. տոննայից ավելի նավթաառքումների իրականացման համար: Որպես հնարավոր լուծումներ կարող են լինել հարավկովկասյան երկրորդ, ԼԿԿ՝ Դազախստան-Չինաստան երկրորդ, ինչպես նաև՝ համապատասխան քաղաքական իրավիճակի առկայության դեպքում ԼԿԿ՝ Դազախստան - Թուրքմենստան-Իրան նավթամուղների կառուցումը:

Քնական գազի ոլորտում սպառման կենտրոնների և ներդրումներ իրականացնող գերալ մակարդակի ընկերությունների ուշադրությունն առավելապես կենտրոնանում է **Թուրքմենստանի** նոր հայտնաբերվող հսկայածավալ ռեսուրսների արդյունահանման և միջազգային շուկա դրանց առաքման ծրագրերի վրա: Չնայած նպաստավոր գործոնների ձևավորման գործընթացների առկայությանը, ոլորտում ընթացիկ իրավիճակը մնում է հակասական: 2009 թ-ին՝ նախորդ տարվա համեմատ, կերպի տնտեսության հիմնական բաղադրիչի՝ քնական գազի արդյունահանման ծավալների 44,8% -ով անկումն, ամբողջ սրությամբ բացահայտեց՝ Ռուսաստանով տարանցումներից կախվածության անընդունելի բարձր մակարդակը,

ոլորտում անկայունության առկայությունն ու անհետաձգելի քայլերի ձեռնարկման անհրաժեշտությունը: 2009թ.-ի ապրիլին Կենտրոնական-Ասիա-Կենտրոն հիմնական գազատարի պայթյունի և կողմերի միջև առաքման ծավալների և գների համաձայնության բացակայության հետևանքով, Թուրքմենստանից Ռուսաստան գազի ներմուծումների ծավալները տարվա ընթացքում նվազեցին 80-90 տոկոսով [21, 22, 84]: 2010թ. հունվարից գազառաքումների վերականգնման*, և տարվա ընթացքում Մերձկասպյան ու Արևելք- Արևմուտք գազատարերի (Հավել.-1 և 2-Այլ.-3,4; և Քարտեզներ-5,6) հետաձգված շինարարությունն սկսելու վերաբերյալ 2009թ. դեկտեմբերին Դ. Մեղվեղիի Թուրքմենստան կատարած աշխատանքային այցի ընթացքում ձեռք բերված պայմանավորվածությունը [22, 76, 77] հուսադրող, բայց առկա հիմնախնդիրների լուծումների առումով իրական առաջընթաց չապահովող քայլ է: Հիմնարար նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամին հետևած՝ ՏՀԶԿ երկրներում բնական գազի օգտագործման նվազման հետևանքով ԱՊՀ երկրներից Եվրոպա արտահանվող գազի ծավալների շուրջ 30%-ով անկումը [84], հանգեցրեց Գազպրոմի համար Թուրքմենստանի գազի ներմուծումների անհրաժեշտության* ժամանակավոր կորուստին: Ռ-Դ կողմից միջինասիական գազի արտահանումների ոլորտում մոնոպոլ դիրքերի պահպանման քաղաքականությունն առանց համարժեք պարտավորությունների ստանձնման ամրապնդողման, ակնխաղորներ կունենա հեռանկարային կիրառելիության սահմանափակումներ: Նման իրավիճակը նշանակալիորեն արագացնելու է տարածաշրջանի երկրների կողմից Հներգադրատահանումների դիվերսիֆիկացման անհետաձգելի քայլերի ձեռնարկման անհրաժեշտությունը:

Թուրքմենստանում առկա բնական գազի պաշարների ճշման միջազգային աղոյտի անցկացումը վերջին երկու-երեք տարիների դիվանագիտական ակտիվությունը ոլորտում նախկինում ստեղծված «անթափանցելի պատենթը» հաղթահարման առումով անհրաժեշտ քայլերի քայլն ոչ բավարար՝ երկրում միջազգային չափանիշներին համապատասխանող ներդրումային միջավայրի ձևավորման և որպես հետևանք՝ մոտակա պաշագայում արդյունահանման ու դիվերսիֆիկացված արտահանումների գործուն համակարգի կառուցման համար: Ռուսաստանից արտահանումների տարանցման գրեթե բացառիկ կախվածության հաղթահարման գործնական նշանակություն ունեցող միակ կարևորագույն արդյունքը Թուրքմենստան-Չինաստան գազատարի կառուցումն է, որը սկսեց գործել 2009թ. դեկտեմբերի 15-ից:

Հաջորդ չորս-հինգ տարիները հիմնարար նշանակություն կունենան մասնավորապես Թուրքմենստանի և ընդհանրապես միջինասիական բնական գազի ոլորտում՝ վերափոխումների և հեռանկարային զարգացումների առումով: 2010թ. հունվարից շահագործման հանձնվեց՝ Թուրքմենստանից-Իրան գազատարի երկրորդ՝ 30 կմ. երկարությամբ նոր ճյուղը, որով Իրան մատակարարվող գազի ծավալները կարող են հասցվել

* «Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, 2010 թ. ներմուծել 30 մլրդ. մ3 գազ: Հետագայում հայտարարվեց այդ ծավալների հնարավոր նվազեցման մասին, մինչև՝ 15-17 մլրդ. մ3 [78]:

մինչև 20 մլրդ. մ³-ի: 2010թ.-ի մայիսին Թուրքմենստանի նախագահը նախաձեռնել է Արևելք-Արևմուտք ներքին գազատարի կառուցումը սկսելու համար անհրաժեշտ միջազգային մրցույթների անցկացման նախապատրաստական աշխատանքների կատարումը: Գազատարը, քաջի Թուրքմենստանի բոլոր խոշոր հետքավայրերի միջև կապակցված համակարգի ձևավորումից, ունի հետագա օգտագործման երկակի նշանակություն: Դրանով տեղափոխվող բնական գազը կարող է առաքվել՝ Կենտրոնական-Ասիա-Կենտրոն խորղվակաշարային համակարգի մաս կազմող Մերձկասպյան ծրագրվող գազատարով և/կամ պլանավորվող Տրանս-Կասպյան գազատարով կարող է միացվել NABUCO համակարգին: Ընդ որում, Ռ-Դ կողմից առաջարկված և Թուրքմենստանի հետ համաձայնեցված Մերձկասպյան գազատարի կառուցման ծրագիրը նախատեսվում է «Հարավային հոսք» գազատարով միջինասիական գազի եվրոպա արտահանումների նպատակով և դիտվում է որպես Տրանս-Կասպյան գազատարի կառուցման ու NABUCO ծրագրի իրականացման դեմ ուղղված կարևորագույն քայլ: Դատելով Ռուսաստանի համար գազային ոլորտի ունեցած ռազմավարական առանձնահատուկ նշանակությունից և այդ ուղղությամբ Ռ-Դ-ի կողմից՝ առավել ակտիվ կանխարգելիչ դիվանագիտության իրականացումից Տրանս-Կասպյան խորղվակաշարային համակարգի ձևավորման ծրագիրը, որի իրագործումը ստանում է ԱՄՆ և ԵՄ լիկառեր աջակցությունը, դառնալու է տարածաշրջանում Հներգակիրների աշխարհաքաղաքականության հետագա զարգացումների գլխավոր խնդիրը:

Նալթի և բնական գազի միջինասիական շուկայում ներկայումս ձևավորվող իրողությունները պարտադրում են Կենտրոնական ասիայից դրանց արտահանման ուղիների առումով արագ որոշումների ընդունում: Եվ որպեսզի առաքման ենթակառուցվածքները պատրաստ լինեն հետագա 5-10 տարիների ընթացքում Հներգակիրների արդյունահանման և արտահանման շրջափոխորեն աճող ծավալների տեղափոխումներին՝ այդ որոշումները պետք է ընդունվեն արդեն իսկ հաջորդ 2-3 տարիներին:

Վերջապահությամբ բխում է, որ Կենտրոնական Եվրասիայում, Հներգոռեսուրսների արդյունահանման և հատկապես դրանց հետագա արտահանման ուղիների որոշման հիմնախնդիրները չեն կարող լուծվել միայն տարածաշրջանում և սպառման հիմնական կենտրոններում Հներգակիրային իրողությունների ձևավորմամբ ու Հներգակիրների տնտեսապես օպտիմալ շահագործման ենթատեսքում: Դրանցում, քաղաքական և ընթացիկ աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերով պայմանավորված գործոնները, ինչպես նաև Հներգոռեսուրսներ արտադրող երկրների կողմնորոշումների ուղղվածությունը, կշարունակեն վճռական ազդեցություն ունենալ հեռանկարային որոշումների ընդունման առումով: Մասնավորապես, աշխարհաքաղաքական որոշումների արդյունքում ձևավորված և արդեն իսկ իրականացված մայնիսի ծրագրերը, ինչպիսին է օրինակ ԲԹՁ նախատարը, դրանց շահագործման փուլում պարտադրում են նոր աշխարհաքաղաքական

ծրագրերի իրականացմանն ուղղված ջանքերի կենտրոնացում, որոնց կենսագործումը, կարող է իմաստավորել շահագործման ընթացքում առաջին պլան մղված տնտեսական հիմնավորվածության անհրաժեշտությունը:

Կասսայան էներգակիրների տեղափոխման տրանսպորտային միջանցքների վերջնական ձևավորման համար գործալ և տարածաշրջանային ուժերի և տարանցման երկրների միջև մրցակցությունը մտել է զարգացումների նոր փուլ, որում էներգաառաքման ուղիների ապագա քարտեզի ձևավորման առումով, կարևորագույն նշանակություն կունենան տարածաշրջանում նավթի և բնական գազի հիմնական պաշարներին տիրապետող Ղազախստանի և Թուրքմենստանի որոշումները: **Տարածաշրջանի էներգոուկայում ձևավորված նոր իրողությունները պարտադրում էն արտահանման ուղիների առումով արագընթաց որոշումների ընդունում:** Դա պայմանավորելու է արտահանման ուղիների որոշումների ընդունման առումով լարվածության որոշակի աճ՝ ինչպես էներգակիրների սպառող ու տարանցող երկրների միջև դիվանագիտական պայքարում, այնպես էլ միջազգային նավթային ընկերությունների միջև մրցակցությունում: Տվյալ իրավիճակում, ենթադրելի է տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային երկրների կողմից էներգակիրների արդյունահանման և դրանց առաքման իրենց նախընտրած ծրագրերի իրագործման առումով՝ գործադրվող ազդեցության մեծացումը:

Այսպիսով, էներգակիրների արտահանման ուղիների ապագա քարտեզը կարող է կազմվել ոչ միայն էներգաշուկայի քննական թեյադրանքով, այլև տարածաշրջանի երկրների քաղաքական կողմնորոշումների արդյունքում ձևավորված որոշումների ենթատեքստում: Ներկա փուլում, Եվրասիական էներգահամակարգում և հատկապես միջինասիական տարածաշրջանում, գրաված գեոէկոնոմիկական դիրքի առավելություններով պայմանավորված, վճարական նշանակություն կարող է ունենալ Ղազախստանի քաղաքական դիրքորոշումը:

ԳԼՈՒԽ-4- ՉԺ-3 Էներգետիկ դիվանագիտությունը և քաղաքականությունը Կենտրոնական Եվրասիայում

4.1- Չինաստանի Էներգետիկ դիվանագիտությունը և ընդգրկվածությունը Կենտրոնական Եվրասիայի երկրների էներգակիրների արտադրության ոլորտում

Էներգակիրների արտադրության ավանդական կենտրոններից կախվածության բարձր աստիճանի առկայության և դրանց առաքման անվտանգության ապահովման վստահության բացակայության պայմաններում, Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրների սպառման հիմնական կենտրոններից՝ միակ անմիջական ցամաքային սահման ունեցող Չինաստանի համար, առավելապես միջինասիական էներգակիրների նշանակությունը վերածվում է կենսականի: Կենտրոնական Ասիայի նկատմամբ Չինաստանի հետաքրքրությունն ունի աշխարհագրական և տնտեսական նպատակահարմարությամբ պայմանավորվող քննվանություն, իսկ տարածաշրջանի սահմանակից երկրների տնտեսական զարգացումն ու կայունության ապահովումը հիմնարար նշանակություն ունեն ՉԺ-3 տնտեսական առաջընթացի ապահովման և անվտանգության ամրապնդման առումով: Շրջանի երկրների հետ կայուն, վստահելի և արդյունավետ համագործակցության ու բարեկամական հարաբերությունների ձևավորման առումով Չինաստանն իսկապես գործարքել է ամբողջական երկկողմ և բազմակողմ դիվանագիտական ջանքեր: Այդ համագործակցության առաջընթացին մեծապես նպաստում է նաև ՌԴ-ի հետ բարեկամական և փոխվստահության հարաբերությունների ծավալումը և տարածաշրջանային համագործակցության ներդաշնակության ապահովման առումով գործադրվող ջանքերը:

ՉԺ-ում 1993թ. սկսված նավթի արտաքին ներմուծումներից կախվածության հիմնախնդիրը անմիջականորեն հաջորդեց Կենտրոնական Եվրասիայի երկրների անկախացմանը և ժամանակային առումով համընկավ՝ Կասսայան ավազանում Պարսից Ծոցում առկա էներգակիրների ծավալների համար-ժեք պաշարների առկայության վերաբերյալ շրջանավոր տեղեկատվական հոսքի տարածման հետ: Արտերկրում նավթի հետախուզման և արդյունահանման (ՀԱ) ծրագրերին մասնակցության ակտիվացման վերաբերյալ՝ CNPC-ին տրված առաջին իսկ հանձնարարականում, Պեոդի և Սուդանի հետ մեկտեղ, որպես սահմանակից երկիր, Ղազախստանն ընդգրկվեց առաջնայնություն ունեցող երկրների ցանկում[1]: Սույն հանգամանքով պայմանավորված, Կենտրոնական Եվրասիայի երկրներից, էներգակիրների ոլորտում համագործակցության առաջին քննարկումներն սկսվել են 1993 թ. Ղազախստանի հետ: Հետագայում, նավթի ներկրումներից կախվածության արագընթաց աճի և Իրաքյան պատերազմի ազդեցության հետևանքով՝ Չինաստանում նախագուշակական ռազմավարության ընդունման և կիրառման շրջանակներում, լիովին հիմնավորվեց ՉԺ-3 էներգանվտանգության համակարգում, Կենտրոնական Եվրասիայի էներգակիրների ունեցած ռազմավարական դերն ու կենսական

նշանակությանը: ՉԺՀ կառավարության կողմից դիվանագիտական լուրջ ջանքեր գործարկվեցին հատկապես միջինասիական երկրների հետ, էներգամետաղների ոլորտում համագործակցության զարգացման հիմնարար սկզբունքների ձևավորման առումով, իսկ չինական ազգային նավթային ընկերությունները «Գնալ դուրս» ռազմավարության զարգացմանը համընթաց, արդյունավետ մրցակցություն՝ ապահովեցին տարածաշրջանի երկրներում գործնական համագործակցության ծավալումը:

Արդեջանում չինական կորպորացիաներն ընդգրկվել են 2002թ.-ից, և 2009 թ-ի դրությամբ՝ մասնակցում են երեք ցամաքային նավթահանքավայրերի վեց բլոկների մշակմանը և կառավարմանը, որոնցում չինական կողմի նավթի մասնաբաժինների գումարային ծավալը կազմում է ընդամենը 87 մլն. տ. [1,2] (Հավել.-1 - Աղ.-5): Տվյալ քանակությունը կարող է բավարարել ՉԺՀ ներկայիս ներուժման ընդամենը չորս-հինգ ամսվա պահանջարկը: 2008-2009 թ-ի դրությամբ Հարավարևմտյան Գուրաստան հանքավայրից դեռևս արդյունահանվել էր չնչին քանակությամբ նավթ և գազ: Համաձայն CNPC HK ընկերության 2008 թ-ի ֆինանսական հաշվետվության, որի մասնաբաժինը Գուրաստան հանքավայրում 31.41% է, տարվա ընթացքում կրել է HK\$22,060,000 (շուրջ 2.9 մլն. ԱՄՆ դոլար) վնաս, և հետագա աշխատանքների շարունակումը պայմանավորվելու է՝ անկախ առդիտի արդյունքներով[3]: Կյուրսանգի-Կարաբագի հանքավայրում 25% մասնաբաժին ունեցող նրան՝ CNPC HK ընկերության 2008 թ-ի եկամուտները կազմել են՝ HK\$106,029,000 (13.77 մլն. ԱՄՆ դոլար), 494.5 հազար տ. ընդհանուր նավթահանույթի դեպքում[3]: Նավթն առաքվում է ԲԹՁ նավթատարով:

ՉԺՀ էներգամետաղության առումով Կասպյան ավազանի դերի և նշանակության, ինչպես նաև՝ «Գնալ դուրս» ռազմավարության ենթատեքստում, ՉԺՀ ԱՆԸ-երը կարևորում են Ադրբեջանի էներգամետաղների ոլորտում ընդգրկվածության խնդիրը: Ադրբեջանում ընդգրկման ամենախոշոր փորձը 2005թ. չինական CNOOC ընկերության կողմից UNOCAL՝ մեծությամբ ԱՄՆ 9-րդ նավթային ընկերության գնման մրցույթին մասնակցությունն էր: CNOOC ներկայացրել էր յավազանի ֆինանսական և ձեռնարկատիրական առաջարկը՝ 18.5 մլրդ դոլար*՝ 67% - մասնաբաժնի համար: Չնայած դրան չինական ընկերության առաջարկը մերժվեց, այդ թվում՝ ԱՄՆ Կոնգրեսի միջամտության արդյունքում [4-8]: Ենթադրելի է, որ գնման դեպքում, CNOOC -ի կողմից՝ Կասպյան ավազանի էներգամետաղների շահագործման ոլորտում ազդեցիկ դիրքի գրավման հնարավորությունը վերջին դերը չի խաղացել վաճառքի առգելման որոշումն ընդունելու հարցում: Ընդհանուր առմամբ, ննայած չինական կորպորացիաների գործողության համառ ջանքերին նրանք որևէ կերպ չի հաջողվել մասնակցել Ադրբեջանի խողովակաշարային ծրագրերին, ինչպես նաև՝ ոչ ցամաքային հիմնական էներգամետաղների մշակմանը: Չինական նավթային ընկերություններ

* - Դա ավելի քան 2.5 անգամ գերազանցում է մինչև 2010 թ-ը չինական ԱՆԸ-ի կողմից կատարված ՄՁ ամենախոշոր գործարքի՝ 2009թ-ին՝ Sinopec-ի կողմից 7.24 մլրդ. դոլարով Address ընկերության գնման արժեքը:

սահմանափակ ընդգրկվածությունն Ադրբեջանում, այլ գործունեի հարակից ազդեցության հետ մեկտեղ, այնուամենայնիվ՝ հիմնականում պայմանավորված է՝ ոլորտում արևմտյան ուղղության գերակայության Բաքվի կողմնորոշման առկայությամբ:

Չնայած դրան, չինական ԱՆԸ-երը շարունակում են Ադրբեջանի հիմնական հանքավայրերի ծրագրերում ընդգրկվելու փորձերը: 2009 թ. նոյեմբերին ամերիկյան Devon Energy ընկերությունը հայտարարեց բոլոր արտերկրյա օձիքը հանքավայրերի՝ այդ թվում նաև Ազերի-Չիրագ-Գյունուշլիի, իր մասնաբաժինների վաճառքի մասին[9]: Հանքավայրում մրցույթային վաճառքը՝ 3 մլրդ. դոլարով, հայտարարվել է Devon Energy ընկերության միայն նավթի մասնաբաժնի համար: Գազի մասնաբաժինը հավանաբար կբաշխվի մյուս փայտատերերի միջև[9]: Չինական CNOOC և Sinopec ընկերությունները հայտարարել են մրցույթին համատեղ մասնակցելու վերաբերյալ իրենց ցանկությունը**։ Մրցույթի արդյունքները կամփոփված 2010 թ-ի վերջին[10-12]: Չնայած փոքր մասնաբաժնին, չինական ԱՆԸ-երի հնարավոր ընդգրկումը կարևոր նշանակությամբ հանքավայրի ծրագրում, կարող է ձապես խթանել ՉԺՀ նավթային ընկերությունների դերի բարձրացմանը Ադրբեջանի էներգամետաղների ոլորտում***:

Տարածաշրջանում Չինաստանի էներգամետաղների գործակցության հաջողությունը հենված է միջինասիական երկրների հետ համագործակցության առկա ձեռքբերումների վրա, որոնք հիմնականում հանդիսանում են՝ գործադրված բարձր մակարդակի՝ երկկողմ և բազմակողմ, դիվանագիտական ջանքերի արդյունք: Երկայուն միջինասիական երկրներում չինական կորպորացիաները մասնակցում են շուրջ 3 տասնյակի հասնող, այդ թվում նաև՝ հանքավայրերի որոնման ծրագրերի:

* - Ազերի-Չիրագ-Գյունուշլի փայտաբաժինները բաժանված են հետևյալ կերպ՝ BP (34.1% կառավարիչ), Chevron- Texaco (10.2%), Lukoil (10%), SOCAR (10%), Statoil (8.6%), ExxonMobil (8%), TPAO (6.8%), Devon Energy (5.6%), Itochu (3.9%), Amerada Hess (2.7%); Հանքավայրի հետազոտված պաշարները կազմում են՝ 0.9 մլրդ. տ. նավթ և 40 մլրդ. մ3 գազ[13]:

** - Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Devon Energy ընկերության նավթի մասնաբաժնի վաճառքի շուրջ չինական ընկերությունների (սկզբում CNPC-ի, այնուհետև՝ CNOOC-ի) հետ տարվող բանակցությունները, 2010թ-ի սկզբում ակտիվորեն լուսաբանվում էին Ադրբեջանում՝ այդ թվում՝ ոլորտի նախարարի կողմից [9-12]: Ենթադրելի է, որ դա արվում էր ԱՄՆ հետ հարաբերություններում առաջացած որոշակի խնդիրների, հատկապես հայ- ռուսական հարաբերությունների կարգավորման ԱՄՆ աջակցության և Կոնգրեսում Ցեղասպանության ճանաչման քանաձևի սպասվող ընկերությունների ենթատեքստում: Չինական ընկերությունների վերաբերյալ լուսաբանումների ծավալը կորույթ նվազեց արձանագրությունների հաստատման գործընթացի ստացումից, և Կոնգրեսի փագումար նիստում Ցեղասպանության ճանաչման քանաձևի ընդգրկմանը չափակվել՝ ԱՄՆ իշխանության հավաստիացումներից հետո:

*** - Ոլորտում Ադրբեջանի վարած քաղաքականության ենթատեքստում, հավանականությունը որ մասնաբաժինը կորվի չինական ընկերություններին չափազանց ցածր է:

Չինաստանի և **Ղազախստանի** միջև էներգիայի ոլորտում հարաբերությունների զարգացման խթանման առումով, հիմնարար նշանակություն ունեցավ նաև զագի և զագի ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ՝ 1997 թ.-ի սեպտեմբերին ստորագրված միջկառավարական Համաձայնագիրը, ինչպես նաև CNPC-ի և ՂՀ էներգետիկայի և ռեսուրսների նախարարության միջև ստորագրված դազախական էներգոռեսուրսների հանքավայրերի շահագործման և Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի կառուցման վերաբերյալ հիմնական Համաձայնագիրը: ԶԺՂ ԱՆՀ-երի առաջին ծրագիրը Ղազախստանում և Միջին Ասիայում, սկսվել է CNPC-ի կողմից 1997թ-ին դազախական AktobeMunaigaz ընկերության 60.3% մասնաբաժին գնումով, և նույն թվականին ՌԻզեն հանքավայրի զարգացման և շահագործման իրավունքի ստացումով (Հավել.-1 և 2- Մղ.-3-5; և Զարտեզներ-2-6): Հետագայում CNPC-ի մասնաբաժինը CNPC AktobeMunaigaz համատեղ ձեռնարկությունում, որը ներկայումս հանդիսանում է չորրորդ ամենախոշոր նավթ արդյունահանող ընկերությունը Ղազախստանում, հասել է 85.42%-ի և հանդիսանում է Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի հիմնական նավթառաքողը [13-17]: 2001թ. CNPC-ին ձեռք բերել Կենկիակ-Ատիրաու 488.8 կմ. երկարությամբ տարեկան 5.9 մլն. տ. թողունակություն ունեցող նավթամուղի 49% մասնաբաժինը [15,16]: Նավթատարի շինարարությունը սկսվեց 2002թ-ի մայիսին, և ավարտվեց 2003թ-ի մարտին, դառնալով Ղազախստանում կառուցված հետ խորհրդային առաջին խողովակաշարը: 1998-2005 թթ. CNPC-ին կարողացավ ապահովել իր մասնակցությունը նավթի և բնական զագի մի քանի փոքր հանքավայրերում, որոնցից ամենախոշորը Հյուսիսային Բուզաչի նավթահանքում ռուսական Lukoil-ի հետ հավասար 50% մասնաբաժին ձեռքբերումն էր [13,15,17]:

CNPC-ին երկրաբանական հետազոտությունների, ինժեներա-տեխնիկական և ենթակառուցվածքների ստեղծման, լայնածավալ ծառայություններ է մատուցում Ղազախստանի նավթ-գազային ոլորտում [15, 16] և ներկայումս, հանդիսանում է հորատումներ իրականացնող ամենախոշոր ընկերությունը ՂՀ-ում: CNPC-ի դուստր ձեռնարկությունը՝ CPP-ը, հանդիսանում է ոլորտում ամենախոշոր շինարարական աշխատանքներ իրականացնող ընկերություններից մեկը:

Ղազախստանում և տարածաշրջանում CNPC-ի ընդգրկման ամենամեծ նվաճումը՝ կանադական PetroKazakhstan ընկերության ձեռքբերումն է: 2005թ. հոկտեմբերին 4.18 մլրդ. դոլարով, մրցույթում հաղթելով Lukoil-ին, CNPC-ին գնեց ընկերության 100% ակցիաները, որի 33%-ը համաձայն Ղազախստանի էներգիայի և հանքարդյունաբերության նախարարության հետ կնքված համաձայնագրի, 2006թ. հուլիսին զիջեց դազախական KazMunaiGaz (KMG)-ընկերությանը*:

*. PetroKazakhstan-ի հիմնական ակտիվները Կոմկոլ նավթահանքն ու Չիմբենկի նավթաբերանշավան ձեռնարկությունը: Հետագայում Չիմբենկի ձեռնարկության 50%-ը վերանվանվեց KMG-ին [տես՝ Anna Shiryayevskaya, "KazMunaiGaz Completes Purchase of Shymkent Refinery from CNPC," Platts Commodity News, November 17, 2006]:

և զագի հանքավայրերի շահագործման և արդյունահանման, դրանց արդյունաբերական վերամշակման և առաքումների ինտեգրացված միջազգային ընկերություն է, որը ներկայումս հանդիսանում է նավթ և նավթամթերքներ մատակարարող երկրորդ ամենախոշոր ձեռնարկությունը Ղազախստանում [15,18-20]:

Ղազախստանի հետ երկկողմ էներգոհամագործակցության ամենամեծ հաջողությունը՝ Ղազախստան-Չինաստան 50-50 տոկոս մասնաբաժիններով, 2798 կմ. ընդհանուր երկարությամբ նավթամուղի (ՂՀՆ) կառուցումն է (Զարտեզ-2) [21]: 2008թ. սկսվեց և 2009թ-ին ավարտվեց Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի երկրորդ փուլի շինարարության աշխատանքները, որոնք ընդգրկում են Կենկիակ-Կոմկոլ 761 կմ հատվածը, ինչով 2005թ. նոյեմբերին շահագործման հանձնված Աստաու-Ալաշանկուու 962.2 կմ. նավթամուղը միացավ Կասալից ծովի դազախական հատվածի նավթաներքով հարուստ շրջանին [22,23]: Համաձայն ԶԺՂ Նախագահ Հու Չինտաոի 2008թ-ի օգոստոսին Ղազախստան կատարած այցի ընթացքում ձեռք բերված համաձայնության՝ 2010թ-ի երկրորդ կեսից, սկսվում է ՂՀՆ-ի երրորդ աստիճանի աշխատանքները, որի ընթացքում 10 նոր պոմպակայանների կառուցմամբ նավթատարի ներկայից 10 մլն. տ. տարեկան թողունակությունը, կհասցվի 20 մլն. տ. [24]: Նավթատարի մատակարարման հիմնական աղբյուրները Կոմկոլ նավթահանքից սպասվող 7 մլն. տ., CNPC AktobeMunaigaz ընկերության տարեկան 5 մլն. տ., ինչպես նաև արևմտյան Ղազախստանի և Կասալից ծովի դազախական հատվածից արդյունահանվող նավթն է: **Համաձայն ՌԴ և ՂՀ կառավարությունների միջև ձեռք բերված համաձայնության տարեկան ամենաքիչը, 5 մլն. տ. ռուսական նավթ Օմսկ-Պավլոդար-Ակտաու նավթամուղով, առաքվելու է ՂՀՆ-ով Չինաստան [22]:** 2009թ-ին ՂՀՆ-ով առաքվել է 7.7 մլն. տ. նավթ, որից 1.5 մլն. տ. -ը՝ Ռուսաստանից [25]:

2006թ-ի հուլիսին, ԲԹՁ արևմտյան ուղղությամբ նավթամուղի հետ գրեթե միաժամանակ, կոմերցիոն շահագործման հանձնված Ղազախստան-Չինաստան նավթատարը, սկզբնավորեց արևելյան հիմնական սպառման շուկա՝ Կասպյան շրջանից էներգիկների խողովակաշարային տեղափոխումը, միաժամանակ հանդիսանալով նաև արտերկրից Չինաստան մտնող առաջին խողովակաշարը: Ընդ որում, ի տարբերություն ԲԹՁ-ի, Ռուսաստան իր պատրաստակամություն է ցուցաբերել ՂՀՆ-ով համատեղ նավթառաքումների վերաբերյալ: **Կասպյան շրջանից արևելյան և արևմտյան սպառման շուկաներ նավթառաքումների վերաբերյալ Ռուսաստանի այս մոտեցումը, հետագայում ամրապնդվելով՝ վերածվում է հիմնարար սկզբունքի՝ տարածաշրջանից էներգիկների արտահանման ուղիների նկատմամբ հետագա մոտեցումների ցուցաբերման առումով:**

CNPC-ի 2009թ. ամենախոշոր ՄՁ գործընթացը Kazmunaigaz-ի (KMG) հետ 50-50 հարաբերակցությամբ, JSC Mangistaumunaigaz ընկերության 100%-ի գնումն էր՝ 3.3 մլրդ. դոլարով [26-29]: Mangistaumunaigaz ընկերությունն ունի երկու խոշոր՝ Կալամկան և Ջենտիբայ նավթահանքեր և 13 փոքր՝ այդ թվում օժիդր,

նավթի և բնական գազի հանքերի շահագործման լիցենզիաներ՝ 50.32 մլն. տ. նավթի, և գազի 41.8 մլրդ. մ3, ընդհանուր պաշարներով[26,27,30]: Mangistaumstoisgas ընկերության Մ2 գործարքն իրականացվեց, տնտեսական ձգնաժամի հաղթահարման նպատակով, ԶԺԳ կողմից Ղազախստանին հատկացված 10 մլրդ. դոլար երկարաժամկետ արտոնյալ պայմաններով վարկի շրջանակներում, որի վերաբերյալ պայմանագիրը ստորագրվեց 2009 թ. ապրիլին՝ ՂԳ Նախագահ Ն. Նազարբաևի ԶԺԳ աշխատանքային այցի ընթացքում[31]: Մնացածի՝ 1.7 մլրդ. դոլարը որպես վարկ, հատկացվել է KMG-ին, իսկ 5 մլրդ. դոլարը տրվել է Ղազախստանի արտահանման ներուժման քանկին՝ տնտեսության այլ ճյուղերում օգտագործելու նպատակով[18,32]:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի չինական ընկերությունների մասնավորապես CNPC-ի ներդրումային քաղաքականության իրականացման այն առանձնահատկությունը, ըստ որի որպես երբևէ չեն սահմանափակվում միայն ոլորտային ընդգրկմամբ և հիմնականում ուղեկցվում են նաև սոցիալական ուղղվածությամբ քաղաքիչներով էներգետիկների ոլորտում ներդրումների զուգահեռ, CNPC-ին մեծածավալ միջոցներ է հատկացնում՝ տեղի բնակչության կենսամակարդակի բարելավման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման, կենսական և գյուղատնտեսական նշանակության ենթակառուցվածքների ստեղծման, կրթության, և սպորտի ոլորտներին՝ ֆինանսական աջակցության և այլ սոցիալական ուղղվածությամբ ծրագրերի իրականացման նպատակով**[15,16]: ԶԺԳ ԱԼԸ-երի կողմից մրցույթներում ներկայացնող սովորաբար լավագույն ֆինանսական առաջարկների համատեղումը սոցիալական ծրագրերի իրականացման փաթեթների հետ, այդ ընկերությունների ներդրումային ծրագրերը դարձնում են չափազանց գրավիչ և մրցունակ: Նման մոտեցումը, թեթև տոյնիսկ ոչ հիմնական, բայց և այնպես՝ կարևոր նշանակություն ունեցող հանգամանք է չինական արտերկրյա ներդրումների իրականացման հաջողության ապահովման առումով ընդհանրապես, և Ղազախստանում մասնավորապես:

*- Կարևոր տրվել է 10-15 տարվա ժամկետով, որից KMG-ին հատկացված 5 մլրդ. դոլարը ցածր տոկոսարարությամբ: Մնացած 5 մլրդ. դոլարից 3.5 մլրդ. դոլ. Գատկացվել է չինական ապահանջների ներմուծման նպատակով (Libor + 3.5%, իսկ՝ 1.5 մլրդ. դոլ.-ը՝ Libor + 5.5%-ով[18,32]:

**- Օրինակներ. - 2004թ-ին CNPC-ի ներդրմամբ՝ էմբա-Չանագոյի երկաթգծի կառուցումը արդյունաբերական նշանակությունից բացի շրջանի բնակչության համար ստեղծեց նոր շուկաներ դուրս գալու հնարավորություն:

- Չանագոյի- KC13 գազատարի կառուցման ընթացքում, CNPC-ին լրացուցիչ իրականացրեց Կենկիլակ շրջանի բնակչության զագամատակարարման աշխատանքները:

- AktobeMunaiGas-ում աշխատում է 20,000 մարդ, որը կգնում է քաղաքի աշխատունակ բնակչության ընդհանուր թվի 15%-ը: Ընկերության աշխատողների յուրաքանչյուր 12-ից 11-ը Ղազախստանի քաղաքացիներն են:

- CNPC-ին օժանդակել է 101 հիվանդանոցների և հոսպիտալների շինարարությանը և նվիրել է 81 շտապ-օգնության մեքենա: Բնակարաններ և մեքենաներ է նվիրաբերել պատերազմի վետերաններին և այլն.

ՂԳ Նախագահ՝ Ն. Նազարբաևը CNPC-ին որակել է որպես՝ Ղազախստանում լավագույն ներդրող ընկերություն[15,16]:

Ընդհանուր առմամբ, CNPC-ի հարաձույն ընդգրկվածությունը Ղազախստանի էներգետիկների ոլորտում, համահունչ է երկու երկրների միջև առկա հարաբերությունների բարձրակարգակա նշանակությանը:

Sinopec ընկերության մասնակցությունը Ղազախստանի էներգոտնտեսությունների ոլորտում սահմանափակվում է երկու հիմնական ծրագրերով (Ղավել-1 - Այլ.-5): 2004 թ-ին ԱՄՆ Առաջին միջազգային նավթային ընկերության (FIOC) գնումով Sinopec-ը ձեռք բերեց Կասպից ծովին մոտակա Կուսիսային շրջանում հինգ նավթահանքերի բլոկների հետախուզման և մեկ բլոկի արդյունահանման իրավունք [1,15,33,34]: Գետազայում՝ Ղազախական Big Sky ընկերության գնումով Sinopec-ի Sheng Li դուստր ձեռնարկությունն ընդգրկվեց նաև երեք այլ փոքրածավալ նավթահանքերի շահագործման ծրագրերում[35]: Միջազգային համագործակցության ավելի մեծ փորձառություն ձեռք բերող Sinopec-ը, վերջին երկու տարում ակտիվորեն ներգրավվում է Ղազախստանի նավթավերամշակման և քիմիական արտադրությունների ոլորտում: 2009 թ. հոկտեմբերին Sinopec-ը հաղթեց Ատիրաուի նավթավերամշակման գործարանի նոր մասնաճյուղի կառուցման 1.04 մլրդ. դոլ. ներդրմամբ ծրագրի մրցույթում: Մասնաճյուղի կառուցմամբ բացվում են 2500 նոր աշխատատեղեր[36,37]: 2010 թ. մարտին, Sinopec-ը հաղթեց նաև Ղազախստանում պողիպրոպիլենի արտադրության գործարանի կառուցման 1.26 մլրդ. դոլ. արժողությամբ ծրագրի մրցույթում[39,40]:

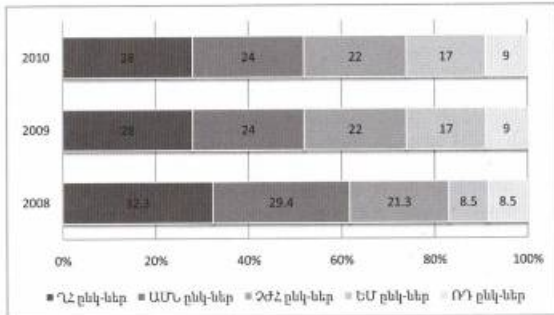
CNOOC-ի Ղազախստանի նավթա-գազային ոլորտի ծրագրերին մասնակցելու բոլոր փորձերն առայժմ ավարտվել են անհաջողությամբ: Կաշագան խոշորագույն հանքավայրի BG International Limited (BG), քրիստանական ընկերության 8.33% մասնաբաժնի՝ CNOOC և Sinopec ընկերությունների կողմից 2003 թ-ին ձեռնարկված 1.23 մլրդ. դոլ. համատեղ գնման փորձը կանխվեց հանքավայրի փայաբաժիններում գերակա դիրքեր ունեցող արևմտյան ընկերությունների կողմից, որոնք և իրացրեցին փայաբաժնի գնման իրենց առաջնահերթ իրավունքը (տես Գլուխ-3-ի 3.3-ը և [18, 40-42]): CNOOC-ի հաջորդ՝ ավելի նշանակալից փորձը, կանխվեց Ղազախստանում խոշոր ձանաթաժիններ ունեցող UNOCAL ընկերության գնման՝ 2005թ.-ի մրցույթի մասնաճյուղում:

Ընդհանուր առմամբ, Չինաստանի և Ղազախստանի միջև տնտեսական համագործակցությունում առաջնային նշանակություն ունեցող էներգիայի ոլորտում գործակցությունը հիմնված է փոխշահավետության վրա և քննազգվում է կայուն զարգացմամբ: Էներգիայի ոլորտում երկկողմ համագործակցությունն ընդգրկում է բավականին լայն շրջանակ*, որում այնուամենայնիվ կենտրոնականը նավթի և գազի ծրագրերն են: Ընդ որում, Ղազախստանի նավթա-գազային ոլորտում ընդգրկված են ոչ միայն ԶԺԳ նավթային ընկերությունները, այլև՝ ներդրումային այլ

* Չամագործակցությունն ընդգրկում է նաև՝ էլեկտրոէներգիայի, հիդրո և ատոմային էներգետիկայի ոլորտները, որոնցում իրականացվում են բազմաթիվ կոնկրետ ծրագրեր[43]:

ծեռնարկություններ*։ Բոլոր դեպքերում, այս ռազմավարական նշանակությամբ ոլորտում համագործակցության ծավալման հիմնական սուբեկտները նավթային ընկերություններն են։ Ներկայումս չինական ընկերությունները՝ հատկապես CNPC-ին, քավականաչափ կայուն և ազդեցիկ դիրքեր ունեն Ղազախստանի էներգոաշխարհի շահագործման ոլորտում (Նկ-4.1)։ 2009 թ-ի դրությամբ, չինական ԱՆԸ-երի մասնաբաժինը Ղազախստանի նավթի արդյունահանման մեջ, աճելով կազմել է 22%*, ինչը կպահպանվի նաև 2010 թ-ին։

Նկար-4.1-Ղազախստանի նավթի արդյունահանման Ազգային ընկերությունների մասնաբաժինները (%)

Աղբյուրներ- Oil Review- Kazakhstan Oil News- www.oilreview.kz; ЖУРНАЛ "НЕФТЬ И ГАЗ КАЗАХСТАНА" - <http://www.oilgas.kz/rus/>; [25];

*- China International Trust and Investment Company (CITIC Group)-ը 2006թ-ին 1.91 մլրդ դոլ. գնելով կանադական Nations Energy Co. ընկերությունը՝ իր հիմնական ունեցվածքով Կարաչինբաս (Karazhanbas) նավթահանքավայրը՝ 46.24մլն. տ. պաշարով և 2.5 մլն տ. տարեկան նավթահանույթով։ Հետագայում, CITIC Group-ը 50% մասնաբաժինը զիջեց KMG-ին [44,45]։

- Չինաստանի բարեկեցության ֆոնդի China Investment Corp (CIC) ընկերությունը 2009 թ-ի սեպտեմբերին, 939 մլն. դոլարով Լոնդոնի սակարանում գնեց KazMunaiGas ընկերության Global Depository Receipts (GDRs) 7Ա մեռնարկության մոտ 11%-ը դրա սեփականատեր Full bloom Investment ընկերությունից[46]։

*- Ըստ այլ աղբյուրների՝ մասնաբաժինը գտնվում է 25-30% սահմաններում։ Ղազախստանի նավթի և գազի ոլորտում չինական ընկերությունների ընդգրկվածություն, որանց տնտեսական գործունեության, ներդրումների և սոցիալական ծրագրերի վերաբերյալ՝ ԴՂ Մեջլիսի պատգամավարական հարցմանը ԴՂ նավթի և գազի նախարարության 2010 թ-ի ապրիլի պատասխանում նշվել է, որ ՉԺՃ ԱՆԸ-ի կողմից նավթի արդյունահանման ծավալը Ղազախստանում մինչև 2020 թ-ը նվազելու է 20.1%-ով՝ կազմելով 20.074 մլն. տ., 2010 թ-ի 25.135 մլն. տ. համեմատ[48]։ 2010 թ-ին ԴՂ-ում սպասվում է 78-80 մլն.տ. նավթի արդյունահանում (տես՝ Նկ-3.1և [25])։ Այլ դեպքում՝ չինական ընկերությունների նավթի հանույթը 2010 թ-ին, ավելի է քան 30%-ը։

Մյուս կողմից, CNPC-ի Mangistaumunaigas ընկերության վերջին ձեռքբերումը որոշակիորեն նորովի խթանեց չինական ԱՆԸ-երի ընդգրկվածության ծավալման վերաբերյալ, Ղազախստանի որոշ շրջանակներում առկա անհանգստությունը[49,50]։ ՉԺՃ ԱՆԸ-երի Ղազախստանում ընդգրկվածության մակարդակի օբյեկտիվ գնահատման համար, պետք է ի նկատի ունենալ, որ չինական ընկերությունների ծրագրերը սահմանափակվում են միայն ցամաքային, այն էլ ոչ ամենախոշոր հանքավայրերով (Հավել.-1-Աղյ.-1.5) Չինական ԱՆԸ-ի ակտիվները, մինչև այժմ, չեն ընդգրկում Կասպից ծովի ավազանի օֆշորային հանքավայրերը, որտեղ և հիմնականում կենտրոնացված են Ղազախստանի էներգոաշխարհի պաշարները։ Թենգիզ և Կաշագան խոշորաշույն ծրագրերում ընդգրկվելու չինական ԱՆԸ-երի բոլոր փորձերը՝ տարբեր պատճառներով, ավարտվել են անարդյունք։ Չնայած բարձրաստիճան պաշտոնյաների, ինչպես նաև երկու երկրների բարձրագույն ղեկավարների միջև ձեռք բերված համաձայնությունների, առայժմ արդյունավետ ավարտի չի հասել նաև Դարկիան խոշորագույն հանքավայրի շուրջ Kazmunaigaz(Kaztransgas)-ի հետ CNPC- CNOOC կոնսորցիումի երկարամյա բանակցությունները [51,52]։ Համաձայն փորձագիտական գնահատականների՝ բացի Թենգիզից, Ղազախստանի մնացած ցամաքային հանքավայրերի մեծ մասում այդ թվում նաև չինական ԱՆԸ-երի ակտիվներում, նավթահանույթը 2015թ. հասնելու է իր բարձրակետին, որից հետո սկսվելու է հանույթի ծավալների նվազում։ 2020 թ-ին Թենգիզ և Կաշագան նավթահանքերի ակտիվ շահագործման փուլում, Ղազախստանում նավթահանույթը կանխատեսվում է հասցնել շուրջ 150 մլն. տ. տարեկան (տես՝ Նկ-3.1)։ Համաձայն ԴՂ նավթի և գազի նախարարության տվյալների [47], նույն ժամանակահատվածում, ՉԺՃ ԱՆԸ-ի կողմից նավթի արդյունահանման ծավալը Ղազախստանում կկազմի 20.074 մլն. տ., կամ Ղազախստանում արդյունահանվող նավթի ընդհանուր ծավալի ընդամենը 13.4%-ը՝ ներկայիս 22%-ի փոխարեն[25,48]։ Եթե տվյալ ժամանակահատվածում, չինական ընկերությունները չկարողանան ընդարձակել իրենց ակտիվները Ղազախստանում, ապա ներկայիս սեսուրների հիմեն վրա, հեռանկարում լուրջ դժվարություններ կարող են առաջանալ նույնիսկ Ղազախստան-Չինաստան նավթատարի նախագծային հզորությամբ շահագործման առումով, որով անգամ ներկայիս 10 մլն. տ. տարեկան առաքումների համար զգացվում է անհրաժեշտ ռեսուրսների պակաս[25,53-55]։

Խնդրի մյուս կողմը՝ Ղազախստանից արտահանումների ուղղությունների դիվերսիֆիկացման ծրագրերի իրագործելիության աստիճանի հիմնահարցն է։ Ղազախստանից արտահանումների ներկայումս գործող (Ռուսաստանով

* ԴՂՆ-ով առաջվել է հետևյալ քանակությամբ նավթ, 2006թ. (հուլիսից)- 1.76 մլն. տ.։ 2007թ.- 4.77 մլն. տ.։ 2008թ.- 6.1 մլն. տ., որից՝ 1,04 մլն. տ. Ռուսաստանից։ 2009թ.- 7.73 մլն. տ., որից՝ 1.5 մլն. տ. Ռուսաստանից[25, 53-55]։ Ռուսաստանից նավթը մատակարարում են՝ TNK-BP and Gazprom Neft ընկերությունները[56]։

տարանցվող նավթատարներ) և ծրագրվող (Տրանս-կասպյան համակարգ, Ղազախստան-Իրան) բոլոր ենթակառուցվածքների շահագործումը, կամ ստեղծման իրագործելիությունը բացի չինական ուղղությունից պայմանավորված է առաքման - սպառման կենտրոնների միջև տնտեսական և քաղաքական գործոնների միջևորդավորված ազդեցությամբ: Ղազախստանից Չինաստան էներգակիրների արտահանումներն իրականացվում են առաքման - սպառման ուղղակի սխեմայի շրջանակներում, որում տնտեսական փոխշահավետության գործոնը դառնում է առաջնային: Նավթի հարածու պահանջարկը Չինաստանում և դրա արդյունահանման ծավալների սպասվող նշանակալի աճը Ղազախստանում՝ արևմտյան սպառման կենտրոնի՝ նավթաշուկայի արդեն իսկ ձևավորված համակարգային համեմատական կայունության պայմաններում, հիմնավորում են Ղազախստանից Չինաստան նավթառաքումների ծավալների նշանակալից աճի հնարավորությունը հեռանկարում:

ՉԺՀ ԱՆԸ-ի ներգրավումը ՌԻզբեկստանի էներգոնետիկների շահագործման ոլորտում կատարվել է միայն 2006թ-ին: Մինչ այդ՝ սկսած 2003 թ-ից, CNPC-ին իր դատար ձեռնարկությունների միջոցով Ուզբեկստանի նավթային ընկերության համար առաքում էր հորատման սարքավորումներ և մատուցում էր դրանց սպասարկման ծառայություններ[15]: Հետագայում, Ուզբեկստանի նավթա-գազային պետական ընկերության (ՌՊՂՆԸ - Uzbekistan National Oil/Gas Group Corporation) հետ ստորագրվեց համաձայնագիր, որով CNPC-ին իրականացնում է 210 մլն. դոլ. ներդրում՝ Ուզբեկստանում նավթի և գազի հանքավայրերի որոնմաների և հետազոտությունների նպատակով[46]:

2006թ-ի հունիսին Մինգբուլակ (Mingbulak) նավթահանքի 50%-ի ձեռքբերմամբ (Հավել.-1-Այդ.-5) CNPC-ին ընդգրկվեց Ուզբեկստանի նավթի արդյունահանման ծրագրերում[1,15]: CNPC-ի երկրորդ ծրագիրը՝ ՌՊՂՆԸ, Lukoil, Մալազիական Petronas և Հվ. Կորեայի KNOG- կոնսորցիումի շրջանակներում՝ յուրաքանչյուրը 20% մասնաբաժնով, Արալ լճի ուզբեկական հատվածի հինգ նավթա-գազային բլոկների հետազոտման ծրագիրն է:

ՉԺՀ ԱՆԸ-ի ներգրավումը **Թուրքմենստանի** էներգակիրների հետազոտման և արդյունահանման ծրագրերում, սկսվել է CNPC-ի կողմից Գումդակ (Gumdak) նավթահանքի 100%-ի հինգ տարով ձեռքբերմամբ՝ 1949 թ-ից շահագործվող հանքավայրում՝ արդյունահանման ծավալների ավելացման նպատակով[1,15] (Հավել.-1 և 2- Այդ.-3-5; և Քարտեզ- 4): 2005 թ-ին CNPC-ի և Թուրքմենստանի նավթի և հանքարդյունաբերության նախարարության միջև նավթի ոլորտում, իսկ 2006 թ-ին բնական գազի ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ ստորագրված պայմանագրերով ձևավորվեց Թուրքմենստանի էներգակիրների հետազոտման և արդյունահանման ծրագրերում CNPC-ի ներգրավման իրավական հիմք[1,15]:

Հետագա երկու-երեք տարիների ընթացքում, CNPC-ին դարձավ

Թուրքմենստանի էներգակիրների՝ հատկապես բնական գազի ոլորտի ամենանշանակալից ներդրող ընկերություններից: 2006թ նոյեմբերից, CNPC-ն իրավիճեց՝ Հարավային Իդրոտանիա-Օսման հանքավայրի հետազոտական աշխատանքներն իրականացման նպատակով և 2007-2008թթ. ընթացքում կատարեց 12 երկրաբան-հետախուզական հորատում: Հանքավայրում հետախուզական և գարգացման աշխատանքների հետագա ծավալման նպատակով՝ 2009թ. հունիսին, CNPC-ն 3 մլրդ. դոլ. վարկ առաջարկեց Թուրքմենստանին: 2009թ-ի դեկտեմբերին՝ CNPC, Հարավ կորեական LG International Corp և Hyundai Engineering Co, Արաբական Էմիրատներից Gulf Oil & Gas Fze և Petrofac International Corp. Ընկերություններից կազմված կոնսորցիումը՝ 9.7 մլրդ դոլարով, հարթեց Հարավային Իդրոտանիա-Օսման հանքավայրի շահագործման և արդյունահանման համար հայտարարված մրցույթը[57,58]:

2007թ-ի հուլիսին CNPC-ին ստորագրեց Բագտիհառլիկ շրջանում Ամու-Դարյա գետի աջ ափի, ըստ պաշտոնական տվյալների՝ 1.3 տրիլ. մ3 պաշարով բնական գազի հանքավայրի 30 տարով՝ **արդյունահանման և համատեղ իրացման պայմանագիր**, որը Թուրքմենստանի կառավարության կողմից արտերկրյա ընկերությանը տրված բնական գազի հետազոտման և շահագործման առաջին արտոնագիրն էր[15,59,60]: Սպասվում է, որ հանքավայրից արդյունահանումը կկազմի 2010 թ. 3-5 մլրդ. մ3, իսկ 2012թ-ից սկսած ավելի քան 13 մլրդ. մ3: Դա առանձնապես կարևոր նշանակություն ունեցող պայմանագիր է և CNPC-ի Թուրքմենստանում [այնաժամակ ընդգրկման, և թե այն առումով, որ Բագտիհառլիկ շրջանը հանդիսանալու էր Թուրքմենստան-Չինաստան (Տրանս-Ասիական գազատար՝ SUQ*) գազատարի ռեսուրսային մատակարարման հիմնական աղբյուրը:

* Գրականությունում գազատարի անվանման համար օգտագործվում է նաև՝ Միջին Ասիա-Չինաստան, Կենտրոնական Ասիա-Չինաստան, Չինաստան- Միջին Ասիա և այլն: Տրանս-Ասիական գազատար՝ (SUQ) անվանումը CNPC-ի կողմից օգտագործվող պաշտոնական անվանումն է (Trans Asia gas pipeline): Ծրագիրը իրականացվում է CNPC-ի դուստր ձեռնարկության՝ Trans Asia Gas Pipeline Co. Ltd. (TAGP Co. Ltd.) ընկերությունը:

**4.2.- Տրանս-Ասիա Գազատարի* դերը Չինաստանի
էներգավտանգության ապահովման առումով և դրա
տարածաշրջանային-աշխարհաքաղաքական նշանակությունը**

Միջին Ասիայից բնական գազի ՉԺՀ մատակարարումների հնարավորությունների վերաբերյալ քննարկումներն սկսվել են 1992 թ-ից, երբ Ճապոնիայի նախաձեռնությամբ Exxon և Mitsubishi ընկերությունները CNPC-ի հետ համատեղ, նախնականորեն դիտարկեցին՝ Թուրքմենստան-Չինաստան-Ճապոնիա Էներգետիկ Մետաքսի ճանապարհ անվանումով գազատարի տեխնիկա-տնտեսական հիմնավորվածությունը (SSՀ)[60]: Ծրագիրը մերժվեց, քանի որ գազատարի երկարության հետևանքով այն դառնում էր տնտեսապես անկատարակահարմար[60]: Հետագայում, դիտարկվեց Ղազախստան-Չինաստան նավթամուղին զուգահեռ գազատարի շինարարություն հնարավորությունը: Երկարատև բանակցությունների արդյունքում ՉԺՀ նախագահ Հու Չինտաոյի 2003 թ-ի Ղազախստան կատարած այցի ընթացքում ստորագրվեց պայմանագիր՝ Ղազախստան-Չինաստան գազատարի կառուցման աշխատանքների արագացման վերաբերյալ[61,62]: Պայմանագրի համաձայն KazMunayGas և CNPC (GNOD) ընկերությունները սկսեցին և 2005թ-ին ավարտեցին, գազատարի ՏՏՀ աշխատանքները, որի արդյունքում հիմնավորվեց բնական գազի այլ ռեսուրսների և միջինասիական այլ երկրներից առաքումների ներգրավման անհրաժեշտությունը [60-62]: Թուրքմենստանի հետ զուգահեռաբար տարվող բանակցությունների արդյունքում, Թուրքմենստանի նախագահ Ս. Նյազովի 2006 թ-ի ապրիլին ՉԺՀ այցի ընթացքում, ստորագրվեց Թուրքմենստան-Չինաստան գազատարի կառուցման և երկարաժամկետ գազամատակարարումների վերաբերյալ շրջանակային պայմանագիրը, որի իրավաստացումն արագացնելու վերաբերյալ համաձայնագիր ստորագրվեց 2007 թ-ի հուլիսին Թուրքմենստանի նոր նախագահ Բերդիմուխամեդովի ՉԺՀ այցի ընթացքում[60-63]: 2007 թ-ի ապրիլին ՉԺՀ և Ուզբեկստանը ստորագրեցին գազատարի ուզբեկական հատվածի համատեղ կառուցման և շահագործման վերաբերյալ միջպետական համաձայնագիր, իսկ 2007 թ-ի հուլիսին Թուրքմենստանը պաշտոնապես հայտարարեց Թուրքմենստանից Չինաստան գազատարը Ղազախստան-Չինաստան խողովակաշարին միացնելու վերաբերյալ իր համաձայնությունը[61,65,66]: 2007 թ-ի հուլիսին Թուրքմենստանի և Չինաստանի միջև ստորագրվեց էներգետիկայի ոլորտում համագործակցության վերաբերյալ փաստաթղթերի փաթեթ, որը բացի արդյունահանման և համատեղ իրացման վերաբերյալ սահմիշյալ պայմանագրից, իր մեջ ներառում էր նաև ՏՏՀ պայմանները սահմանող խողովակաշարի կառուցման հիմնական պարամետրերի վերաբերյալ համաձայնագիրը, ինչպես նաև գազի վաճառքի և գնման վերաբերյալ համաձայնագիրը, որով սահմանվում է միջազգային շուկայում նավթի գների վրա հիմնված «միջազգային գների համարդեի» գնադրացման

մեխանիզմ: Գազատարի համար, որպես Թուրքմենստանից ռեսուրսային արդյունքներ, նշվել են արդյունահանման և համատեղ իրացման պայմանագրում ընդգրկված գազահանքերը և գործող Մալայա հանքավայրը, որոնցից համապատասխանաբար կարող են առաքվել 13 մլրդ, մ3 և 17 մլրդ, մ3 ծավալներով բնական գազ: 2007թ-ի նոյեմբերին Մատանայում ստորագրված Ղազախստան-Չինաստան գազատարի համատեղ կառուցման և շահագործման սկզբունքների վերաբերյալ պայմանագրով ամբողջացվեց համաձայնությունների փաստաթղթային փաթեթը, ինչն ընծեռնում էր այս խոշորածավալ ծրագրի իրականացման հնարավորություն: Երկկողմ և բազմակողմ երկարամյա բանակցությունների և գործադրված դիվանագիտական ջանքերի շնորհիվ, կազմավորվեց Թուրքմենստան-Ուզբեկստան-Ղազախստան-Չինաստան գազամուղի կառուցման՝ Կասպյան շրջանից էներգակիրների արտահանման 20-ամյա քննարկումների արդյունքում ձևավորված, առաջիմ տնտեսապես ամենահիմնավորված և ամենաարդյունավետ ծրագիրը:

Տրանս-Ասիական գազատարը սկսվում է Ուզբեկստանի սահմանակից Թուրքմենստանի Գեդիան շրջանից, որտեղ CNPC-ն միանձնյա տնօրինում է 1.3 տրիլ. մ3. պաշարով գազահանքի, անցնում է Ուզբեկստանով (525կմ) և Ղազախստանով (1293 կմ) ու հատում է ՉԺՀ սահմանը՝ Սինձյան նահանգի Հորգոսում: Ներկայումս ՏՄԳ-ը զուգահեռ ընթացող երկգծյա խողովակաշար է յուրաքանչյուր 1067-մմ. տրամագծով: Գազատարի շինարարության ընդհանուր ներդրումը միջինասիական հատվածում կազմում է 7.31 մլրդ. դոլար: Ցուրաքանչյուր երկրի տարածքում գազատարի տվյալ հատվածի կառուցումն ու հետագա կառավարումն իրականացվում է՝ տվյալ երկրի նավթ-գազ-գազային պետական ընկերության հետ՝ CNPC-ի՝ 50-50 տոկոս հարաբերակցությամբ համատեղ ձեռնարկությունների միջոցով: Անրոջ ներդրումն երաշխավորվում է չինական կողմից[68,73]: Կառուցման աշխատանքները սկսվել են 2007թ. կեսերից և վերջնականապես պետք է ավարտվեն 2013-2014թթ.[67,68]: 2009թ. դեկտեմբերի 14-ին, չորս երկրների նախագահների մասնակցությամբ տեղի ունեցավ գազատարի առաջին հերթի բացումը, որով սկսվեց տարեկան 3-5 մլրդ. մ3 գազամատակարարումը[69-72]:

Տրանս-Ասիական գազատարի կառուցման ընթացքում՝ զուգահեռաբար շարունակվող քննարկումների ու բանակցությունների արդյունքում, ինչպես նաև նախկինում ձեռք բերված պայմանավորվածությունների հստակեցման շնորհիվ միջինասիական բնական գազի Չինաստան առաքումների ընթացիկ ծրագրերը զգալիորեն ընդլայնվեցին: Ըստ 2008 թ. օգոստոսին վերանայված պայմանագրի, գազատարով 30 մլրդ. մ3-ի փոխարեն առաքվելու է 40 մլրդ. մ3 թուրքմենական գազ: Չինաստանը համաձայնվեց երաշխավորել՝ Ղազախստանի Բեյնեուլից սկսվող և Սամունովկայում (բնակավայր՝ Շինկենդի մոտակայքում) ՏՄԳ-ին միացող՝ 1400կմ. երկարությամբ, տարեկան 10-15 մլրդ. մ3 հզորությամբ, գազատարի շինարարությանը՝ 2.5 մլրդ. դոլ. ֆինանսավորումը՝ կառուցման և հետագա կառավարման նույն 50-50 տոկոս

*- Տես Հավելվածներ-1-ի և 2-ի Աղյուսակ-3-ը: և Թարոեզներ- 3, 4 և 6-ը:

սկզբունքով[75,76,79]: Գազաարժեքի SU4-ի համակարգի օգտագործմամբ, բնական գազ է մատակարարվում Ղազախստանի հարավային շրջանի բնակավայրերին, ինչպես նաև հետագայում, տարեկան 5 մլրդ. մ3 (ինարավոր է մինչև 10 մլրդ. մ3) բնական գազ է առաքելու ԶԺՀ[75,76]: Բեյնեու-Սամսունովկա գազատարի վերաբերյալ վերջնական պայմանագիր ստորագրվեց 2010թ. հունիսին ԶԺՀ նախագահի Ղազախստան այցի ընթացքում[75,76]: 2010թ. հունիսին կայացած ԶԺՀ Նախագահի Ուզբեկստան այցի ընթացքում, CNPC-ին և Uzbeckneftegaz-ը ստորագրեցին տարեկան 10 մլրդ. մ3 ուզբեկական գազի Զինաստան մատակարարման պայմանագիր, որի վերաբերյալ ուզբեկական կողմի առաջարկը քննարկվում էր 2008 թ-ից[77-79]: Այցի ընթացքում համաձայնություն ձեռք բերվեց նաև Ուզբեկստանում գազամատակարարումների համակարգի զարգացման նպատակով 2մլրդ. դր. վարկի տրամադրման, ինչպես նաև ոլորտում ցինական ուղղակի ներդրումների ընդարձակման վերաբերյալ [79]: Վերոշարադրյալ պայմանավորվածությունների արդյունքում, **Միջին Ասիայի Զինաստան ծրագրով գազամատակարարումների տարեկան ծավալը հասցվեց 55-60 մլրդ. մ³-ի**, ինչը ենթադրում է SU4-ի զուգահեռ ընթացող՝ 1220 մմ. տրամագծով, երրորդ խողովակաշարի կառուցում, որով SU4-ի թողունակությունը կարող է համապատասխանեցվել նշված ծավալներին:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Համաձայնագրերի ծրագրային փաթեթով ամրագրվող պայմանավորվածություններով, աշխարհում ամենաերկար և չորս երկրների սահմանները հատող խողովակաշարի դեպքում, **փոխհարաբերությունների մակարդակը հասցվեց համագործակցության «առաջող-սպառող» բանաձևի կիրառմանը**, որով տնտեսական նպատակահարմարության և փոխադարձ շահերով պայմանավորվող գործոնների ազդեցությունը **ծրագրում՝ վերածվեց առաջնահերթության**: Ծրագրում ընդգրկված միջինասիական երեք երկրներից յուրաքանչյուրն, իրեն համար հասանելի ծավալներով, բնական գազ են առաքելու՝ էներգետիկների սպառման արևելյան հիմնական կենտրոնի՝ Զինաստանի համար, հասնելով էներգալիների արտահանումների համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող դիվերսիֆիկացման, միաժամանակ՝ ստանալով իրենց երկրներում տվյալ ոլորտի և գազաառքումների ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացման համար նպաստավոր պայմաններ: **Երկրաբանական կառուցվածքների արդյունքում, յուրահատուկ ճկունությամբ ապահովվեց միջինասիական երեք երկրների և Զինաստանի տնտեսական շահերի գործնական ներդաշնակումը և ծրագրի իրագործելիության առումով՝ քառակողմ շահագրգռվածության առկայությունը**: «Մաքուր» տրանզիտային երկրի բացակայությունը մշտապես նշանակալիորեն նվազեցնում է քաղաքական գործոնների ազդեցության աստիճանը մի քանի երկրների տարածքներով անցնող

ցանկացած խողովակաշարի դեպքում:

Քաղաքական-դիվանագիտական առումով՝ SU4-ի հիմնական առանձնահատկությունը չորս երկրների բարձրագույն ղեկավարների համատեղ ջանքերի կիրառումն է և հանդիսանում է Կասպյան էներգառեսուրսների ոլորտում ներկա ժամանակաշրջանի համար, բացառիկ ներդաշնակ և սերտ համագործակցության արդյունք: Գազատարը, շրջափեղիորեն խթանելով տնտեսական և հատկապես էներգետիկ ոլորտում, ԶԺՀ համագործակցությունը Միջին Ասիայի երկրների հետ միաժամանակ նշանակալիորեն ամրապնդում է Ղազախստանի և նրա հարևան երկրների հետ Զինաստանի քաղաքական գործընկերային հարաբերություններն ու փոխադարձ շահերի համակարգման հնարավորությունները: Գազատարը նշանակալիորեն ամրապնդում է Զինաստանի դիրքերը տարածաշրջանի էներգառեսուրսների և տնտեսության ոլորտներում, ինչը հեռանկարում կարող է հանգեցնել Միջին Ասիայում ԶԺՀ ազդեցության ամխ[81-83]: Միաժամանակ նշանակալիորեն աճում է նաև Ղազախստանի դերը Զինաստանի էներգառեսուրսության ապահովման համակարգում, որը վերահսկում է Ղազախստան-Զինաստան նավթատարը և որի տարածքով է անցնում SU4-ի միջինասիական հիմնական հատվածը: Ուզբեկստանի՝ որպես SU4-ով արտահանվող գազի ավելի քան 16%-ն առաքող կողմի ներգրավվածությունը որոշակիորեն հաշվեկշռում է Ղազախստանի հնարավոր ազդեցությունների մակարդակը:

ԶԺՀ էներգառեսուրսության ապահովման առումով՝ բացի էներգալիների արտերկրյա ներկրման աղբյուրների դիվերսիֆիկացման առաջնահերթ նշանակությունից՝ SU4-ը հիմնարար նշանակություն ունի նաև **Զինաստանում օգտագործվող էներգառեսուրսների տեսակների տարաբաժանման ներկայիս անկապտա հարաբերակցության փոփոխման առումով**: Ածուխի փոխարինումը շրջակա միջավայրի համար ավելի քիչ վնասակար այլ ռեսուրսներով մասնավորապես բնական գազով, ինչպես նաև խոշորագույն քաղաքների բնակչության համար գազամատակարարման ապահովումը հանդիսանում է ԶԺՀ էներգետիկ ռազմավարության կարևորագույն էլեմենտներից մեկը: Զինաստանի տարածքում SU4-ը միևնույն է **երկրորդ Արևմուտք-Արևելք՝** 20 մլրդ. ԱՄՆ դոլլար ընդհանուր ներդրմամբ, և ավելի քան 6800 կմ ընդհանուր երկարությամբ ռազմավարական նշանակությամբ գազատարին, որը սկսվելով՝ Սինձյանի Զորգոս սահմանային քնակավայրից և հատելով Զինաստանի 14 նահանգներ, ավարտվում է Զոնկոնգում[73]: SU4-ի կառուցմանը համապատասխան, երկրորդ Արևմուտք-Արևելք գազատարի առաջին հերթը՝ արևմտյան հատվածը նույնպես շահագործման հանձնվեց 2009թ. դեկտեմբերին[74]: Գազատարի արևելյան հատվածը նախատեսվում է շահագործման հանձնել 2011թ.-ին:

2014-2015թթ. ընթացքում այս ծրագրի ամրոցացումով, Զինաստանի արտերկրին կապող ամենահզոր խողովակաշարային ենթակառուցվածքը՝

Տրանս-Ասիական գազատարը, վերածվում է գազաառքումների տարածաշրջանային խոշորագույն համակարգի, որի նշանակությունը հեռանկարում կարող է շոշափելիորեն գերազանցել՝ միայն Միջին Ասիայից էներգոփոխափոխության անհրաժեշտությամբ պայմանավորվող չափանիշները: Գազատարը, Չինաստանի խողովակաշարային համակարգին ինտեգրում է ոչ միայն ՉԺՊ համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող միջին ասիական էներգո-համակարգի, այլև հեռանկարում կարող է հիմնային նշանակություն ունենալ Իրանից և մերձավորարևելյան այլ երկրներից էներգակիրների Չինաստան մատակարարումների համար: **Տարածաշրջանային-աշխարհաքաղաքական** այս նշանակության գործնական կիրառելիության համար ուսանելի է Ղազախստանից Չինաստան նավթատարի ինտեգրվածությունը Ռուսաստանի խողովակաշարային համակարգին:

Տարածաշրջանից էներգառեսուրսների արտահանման ուղղությունների որոշման նպատեղանակ, Տրանս-Ասիա գազատարի կրկնորակույն նշանակությունն այն է, որ առաջին անգամ միջինասիական երկրներից՝ հատկապես Թուրքմենստանից, **մեծ ծավալներով գազաառքումը շրջանցում է Ռուսաստանը, ինչը փաստացի խթանում է միջինասիական գազի ոլորտում Գազպրոմի գրեթե լիակատար մոնոպոլիան, շոշափելիորեն նվազեցնում է այդ երկրների կախվածությունն արտահանումների ռուսական ուղուց:** Սույն հանգամանքով թուլանում է նաև Գազպրոմի բանակցային դիրքերը, ինչպես միջինասիական երկրների հետ, այնպես էլ Չինաստանի հետ՝ Ռուսաստան-Չինաստան գազատարների կառուցման, ընթացիկ բանակցություններում* մրցակցային որոշակի դաշտի ձևավորման հետևանքով[81-85]:

Վերջին խնդիրների ոչ մակերեսային դիտարկումը հնարավորություն է ընձեռում առաջացած իրավիճակին մոտեսել այլ տեսանկյունից: Ճգնաժամի ընդունակելով էներգակիրների գների նվազումը միջազգային շուկայում և Եվրոպայում գազի պահանջարկի կարճատև անկումն անգամ վեր հանեց Գազպրոմի ինտեգրայով ձևավորված մոնոպոլ դիրքերի էկոնոմիկական հիմնավորվածությամբ ամրապնդվածության բացակայությունը և անհեռանկարայնությունը: Գների և ծավալների վերաբերյալ նախկին պայմանավորվածությունների հիման վրա գազի ներմուծումները Թուրքմենստանից Գազպրոմի համար կարող էր վերածվել ֆինանսական զգալի կորուստներով բեռի, իսկ արտահանումների 2009թ-ի նշանակալի անկումը հանգեցրեց Թուրքմենստանի գազի ոլորտում ծանրագույն կորուստների: Ընդ որում, Գազպրոմն արդեն իսկ հայտարարել է, որ՝ 2010թ. համար պայմանավորված 30 մլրդ. մ³ -ի փոխարեն, Թուրքմենստանից կարող է ներմուծել ընդամենը՝ 15-17 մլրդ. մ³ [86]: Ինքնին հասկանալի է, որ մրցակցային պայմանների ձևավորմանը համընթաց, Գազպրոմի

համար ոչ միայն անհնարին, այլև անիմաստ կլիներ, մոնոպոլ դիրքի պահպանման ձգտումը տարածել Միջին Ասիայից գազի արտահանումների բոլոր ուղղությունների վրա: Ռուսաստանի համար ռազմավարական նշանակություն ունի արտահանումների եվրոպական ուղղությունը և Եվրոպայի բնական գազի շուկայում գերակա դիրքերի պահպանումը: Այս իմաստով, **SU4-ն անշուշտ չի արգելակում արևմտյան ուղղվածությամբ ծրագրերի իրականացումն ինչպես ենթադրվում է՝ բազմաթիվ հետազոտողների կողմից [87,88], բայց և այնպես, առաջացնում է գազի անհրաժեշտ ծավալների արդյունահանման ապահովման ժամանակային տեղաշարժ, ինչպես նաև՝ այլ ծրագրերի համար՝ տնտեսական արդյունավետության ու կայուն շուկայական պահանջարկի առկայության, համեմատական գնահատումների սանդղակային նոր մակարդակ:** Միջինասիական երկրների համար, էներգակիրների արտահանման նոր շուկաներ դուրս գալն ունի կարևորագույն նշանակություն: Վերջին երկու տարիների ռուսական ուղղությամբ եվրոպական շուկա արտահանումներում առաջացած իրավիճակը, բնական գազի Չինաստան առաքումների նշանակությունը Թուրքմենստանի համար, վերածվում է կենսականի: Թուրքմենստանում արդեն իսկ հաստատված պաշարների ղեկավարում անգամ 40 մլրդ. մ³ չինական շուկա արտահանումները չեն կարող էական ազդեցություն ունենալ, Ռուսաստանի՝ գազի ոլորտում միջինասիական հիմնական ծրագրերի՝ մասնավորապես Մերձկասպյան գազատարի իրագործելիության առումով: **Մինչդեռ, այտերևտիվ և կայուն արտահանումների՝ չինական շուկայի առկայությունը Թուրքմենստանին հնարավորություն է ընձեռում ավելի անշտապ և ծանրակշիռ որոշումներ ընդունել նոր ծրագրերի՝ մասնավորապես, Տրանս-Կասպյան գազատարի իրականացման առումով, կշռադաստիվ դրանց տնտեսական նպատակահարմարությունը, իրագործելիության աստիճանը և հնարավոր քաղաքական հետևանքները:**

Թուրքմենստանից և միջինասիական մյուս երկրներից գազի արտահանող չինական շուկա էականորեն չի սահմանափակում նաև Չինաստանի բնական գազի շուկայում Ռուսաստանի ապագա ներգրավումը[89]: SU4-ի՝ նույնիսկ ամբողջ հզորությամբ շահագործման դեպքում, միայն որոշ ժամանակահատվածում կարող է ապահովվել բնական գազի ներմուծումների Չինաստանի պահանջարկը (տես. Ա.Կ.-1.16): **Չինական շուկան ունի զարգացման հսկայական հեռանկարային ներուժ և Ռ-ից բնական գազի ներմուծումը Չինաստանի համար նույնքան՝ եթե ոչ ավելի, կարևոր է ՉԺՊ համար, որքան՝ միջինասիականը:** Դա թելադրվում է էներգակիրների ներմուծումների դիվերսիֆիկացման տրամաբանությամբ, որի հիմնադրույթը երկրի էներգետիկ անվտանգության համակարգում որևէ ուղղության՝ տվյալ դեպքում միջինասիական, հնարավոր ազդեցությունների սահմանափակումն է: Մյուս կողմից, ձևայած Ռ-7-ՉԺՊ էներգոհամագործակցության զարգացման առումով բազմապարամետր խնդիրների առկայությանը [85.90-93],

*- 2009 թ. հոկտեմբերին ՌԴ Վարչապետ Վ. Պուտինի ՉԺՊ այցի ընթացքում, Գազպրոմը և CNPC-ին ստորագրեցին՝ ՌԴ արևելյան և արևմտյան շրջաններից, երկու գազատարների կառուցմամբ, տարեկան մինչև 70 մլրդ. մ³ բնական գազ ՉԺՊ առաքելու հիմնական պայմանների վերաբերյալ՝ շրջանակային պայմանագիր: Գազի գների ծշման վերաբերյալ բանակցությունները շարունակվում են[80]:

այնուամենայնիվ՝ միջազգային պատասխանատվության առավել բարձր մակարդակը, երկու երկրների համագործակցությանը որևէ ոլորտում՝ այդ թվում նաև էներգետիկայի, հաղորդում է կայունության առավել բարձր մակարդակ: Սույն հանգամանքն առանձնակի նշանակություն ունի՝ միջինասիական տարածաշրջանի երկրների միջև բազմաթիվ հիմնախնդիրների[94,95], ինչպես նաև՝ տարածաշրջանի երկրների պետական կառավարման համակարգում՝ անձնական հատկանիշների ազդեցության բարձր մակարդակի առկայության պայմաններում:

4.3. Միջին Ասիայի Էներգակիրների ռազմավարական նշանակությունը ԶԺՂ էներգանվտանգության ապահովման առումով

Էներգետիկ անվտանգության հիմնային նպատակը «էներգիայի համարժեք և հուսալի մատակարարումն է խելամիտ գնեցրով և այնպես, որ չվտանգվեն ազգային հիմնական արժեքներն ու նպատակները» [96]: Դա իր մեջ ներառում է երկրի սուվերենության և էկոնոմիկայի քնականոն գործունեության ապահովումը, ինչով և վերածվում է տնտեսական զարգացման և երկրում կայունության ապահովման ռազմավարական գործոնի: «Պետական կենտրոնացվածությունը, մատակարար կողմից կանխակալությունը, հիմնականում նավթային ուղղվածությունը» [97] էներգիայի անվտանգության առումով ավանդական մտածողությամբ մոտեցումն է, որը միտված է նաև էներգանվտանգությունը համարժեքավորել սեփական միջոցների քաղաքարության մակարդակի հետ[97-99]: Էներգանվտանգությունը, ներկայումս արդեն՝ երկկողմ և տարածաշրջանային տնտեսական անվտանգության ապահովման կարևորագույն էլեմենտ է, և գնալով էներգիայի հիմնախնդիրն ավելի ու ավելի է վերածվում՝ ընդհանրապես միջազգային հարաբերությունների անվտանգության օրակարգի կարևորագույն հիմնահարցի:

Էներգանվտանգությունը միաժամանակ էկոնոմիկական և քաղաքական քնույթի հիմնախնդիր է: Նավթային անվտանգությունն էներգանվտանգության կենտրոնական հարցն է և հանդիսանում է միջազգային քաղաքականության բարդագույն հիմնախնդիրներից մեկը, քանի որ հիմնական էներգոսպառող երկրներում պատմականորեն ձևավորվել է արտաքին աղբյուրներից նավթի մատակարարումների կախվածություն և դրա հետևանքով այս հիմնախնդրում ավանդաբար ներմուծվել են համաշխարհային քաղաքականության բազմաթիվ գործոններ, որոնք դուրս են գտնվում շուկայական և էկոնոմիկական նպատակահարմարությամբ սահմանվող գործոնների բազմությունից: Այս իմաստով, հիմնական նավթօգտագործող երկրների, ինչպես նաև զլորալ նավթային անվտանգության խնդիրների լուծումները կարող են փնտրվել միջազգային տնտեսական և քաղաքական համակարգային հարաբերությունների ներատեքստում: «Նավթամատակարարումների անվտանգության կայուն, հուսալի և բարձր արդյունավետությամբ մեխանիզմների ստեղծումն անհնար է, եթե չեն օգտագործվում դիվանագիտական բոլոր միջոցները և միջազգային համագործակցությանն ու համակարգմանը՝ չի տրվում գերակա նշանակություն» [100]:

Նավթի ներկրումներից կախվածության արագընթաց աճի և Իրաքյան պատերազմի ազդեցության հետևանքով՝ ԶԺՂ-ում նախագզուական ռազմավարության ընդունման և կիրառման շրջանակներում, արդեն իսկ 2000-ականների սկզբներին, նավթառաջումների և էներգանվտանգության ապահովման ռազմավարության մշակման նպատակով Չինաստանում

կազմակերպվեցին լրջագույն և լայնածավալ քննարկումներ: Այդ քննարկումների մասնակիցների շրջանակում ընդգրկված էին ինչպես շահագրգիռ նավթային ընկերություններն (CNPC, Sinopec, CNOOC) ու պետական կառավարման մարմինները (Բարեփոխումների և պլանավորման պետական Կոմիտե, արտգործնախարարությունը, պաշտպանության նախարարություն և այլն), այնպես էլ տնտեսական և արտաքին քաղաքականության գիտահետազոտական ինստիտուտները, ՉԺՀ գիտությունների ակադեմիան և մամուլը[100-108]: Քննարկումներն անշուշտ ընդգրկում էին էներգոանվտանգության ռազմավարության ողջ բազմապարսպները՝ սպեկտորը*, այդ թվում նաև՝ արտաքին աղբյուրների մատչելիության և էներգակիրների հատկապես նավթի մատակարարումների անվտանգ և կայուն ապահովման հիմնահարցերը: ՉԺՀ էներգոանվտանգության ռազմավարությունը ենթադրում է բազմամակարդակ և բազմապարսպներ գործընթացների համակցություն**, որի հիմնարար տարրերից մեկը՝ արտաքին աղբյուրներից էներգոռեսուրսների մատակարարումն է, որը կամա թե ակամա՝ ընթանում է միջազգային հարաբերությունների և քաղաքականության մակարդակում:

Էներգոռեսուրսներից արտաքին կախվածության դեպքում, տվյալ երկրի էներգոանվտանգության մակարդակը սահմանվում է էներգոռեսուրսների առկայության, հասանելիության և մատակարարումների հուսալիության** ապահովման գործոններով[99], ինչը վերջ է վերջ գնահատվում է առանց լուրջ տնտեսական և ռազմական հետևանքների, արտաքին աղբյուրներից անհիրաժեշտ քանակությամբ էներգակիրների կարճաժամկետ և երկարաժամկետ մատակարարման կարողությամբ[98]: Առաքման յուրաքանչյուր աղբյուրի դեպքում առկա է մատակարարումների ժամանակավոր, կամ ընդհանրապես՝ ընդհատման հավանականություն, որը կարող է առաջանալ թնական և տեխնոլոգիան աղետների հետևանքով, իսկ վատագույն դեպքում, կարող է պայմանավորված լինել քաղաքական պոտենցիալ անկայունության, տնտեսական պարտադրանքի, կամ՝ ռազմական և ահաբեչչապես թնջող գործոններով: Ընդ որում, պետք է ի նկատի ունենալ, որ ոչ միայն առաջնան աղբյուրը, այլև մատակարարման երթուղին և տեղափոխման միջոցներն էական նշանակություն ունեն էներգոանվտանգության և հուսալիության ապահովման առումով: Այսպիսով, ներմուծող երկրի համար, էներգոանվտանգությունը վարձածվում է ոչ միայն առաջնան աղբյուրների մատչելիության ապահովման կարողությունների, այլ որ շատ կարևոր է մատակարարումների անվտանգությունն անհրաժեշտ ստանձանով երաշխավորող միջոցների տնօրինման, կամ՝ համապատասխան դիվանագիտական միջավայրի ձևավորման հնարավորությունների առկայության հիմնահարցի: Չինաստանում, որտեղ ակնհայտ դարձավ էներգակիրների ինքնավարար ներքին ռեսուրսների առկայության

*. Տես Գլուխ-1-ը և Գլուխ-2-ը:

** Պատկերություն ընդգրկում է նաև միջազգային նավթաշուկայի* գործող կարգավորիչ մեխանիզմների և դրանցում հնարավոր ձգվածամային իրավիճակների առաձայնման խնդիրները, որոնք բուրս են այստեղ կատարվող հետազոտությունների շրջանակից:

բացակայությունը, և 1993թ. հետո ձևավորվեց հենց «նավթային կախվածությամբ» էներգոանվտանգության ապահովման հիմնասխեմի, ըստ էության՝ ընդունվում են վերոշարադրյալ հիմնարար մոտեցումներն ու քննադատվողները[109-112]:

Չինաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնարար սկզբունքներն ու էներգետիկ ռազմավարությունը բացառում են էներգոռեսուրսների համար քաղաքական պայքարի օգտագործումը, բայց ենթադրում են՝ համապատասխան դիվանագիտական ջանքերի գործադրման անհրաժեշտությունը: ՉԺՀ էներգոռեսուրսների դիվանագիտությունն ունի արտերկրյա էներգակիրների երաշխավորման՝ հետևյալ մասնակցության մակարդակները. արդյունահանող և արտահանող երկրների հետ երկկողմ քաղաքական հարաբերությունների սերտացում, երկարաժամկետ բարեկամական և փոխհամագործակցության հարաբերությունների հաստատում արտերկրյա էներգակիրների Չինաստան անվտանգ առաքումների ապահովման առումում անհրաժեշտ դիվանագիտական օժանդակության ցուցաբերում երկկողմ էներգետիկ համագործակցությանը խանգարելու՝ երրորդ երկրի կողմից ձեռնարկվող փորձերի և գործարկվող ցանցերի չեզոքացումը թշնամի երկրների կողմից՝ Չինաստանի նկատմամբ էներգոռեսուրսների նմարգտ մտցնելու փորձերի դիվանագիտական ծախսողում; էներգոռեսուրսների ապահովման ուղղությամբ լավագույն դիվանագիտական ջանքերի գործադրում՝ երկրի նախագահի, տարածաշրջանային և բազմակողմ, ինչպես նաև՝ ազդեցիկ երկրների՝ մակարդակներում՝ ակտիվ դիվանագիտության կիրառման միջոցով[100]: Չինաստանի նավթի ներմուծումների գրեթե կեսը 1993թ. հետո, միշտ բաժին է ընկել Մերձավոր Արևելքին*։ Մինչ 2000-ականների կեսերը՝ Գարավ- Արևելյան Ափին հանդիսանում էր իր կարևորությամբ երկրորդը, որը հետագայում իր տեղը զիջեց Աֆրիկային: Չնայած ընդհանուր ներմուծումների ծավալում՝ 2009 թ. Ռուսաստանից և Կենտրոնական Ասիայից ներմուծվող նավթի տեսակարար կշիռը 2003թ-ի հետևանա, աճել է ավելի քան երկու անգամ, ներմուծումների ոլորտում կատարվել են նաև որոշակի այլ տեղաշարժեր, այնուամենայնիվ՝ ՉԺՀ նավթի ներմուծման աշխարհագրական և հնարավոր հիմնասխեմի ընդհանուր հատկանիշները չեն կրել նշանակալի որակական փոփոխություններ և ըստ էության գործում են նաև ներկայումս:

2009 թ. ՉԺՀ նավթի ներմուծումների շուրջ 44.9%-ը ներկրվել է Մերձավոր Արևելքից, 30.9%-ը՝ Աֆրիկայից, 10.6 %-ը՝ ՌԴ և Կենտրոնական Ասիայից, 6.4%-ը՝ Լատինական Ամերիկայից, 3.3 %-ը՝ Դվ. Արևելյան Ասիայից (Նկար-2.14): Դա ըստ էության նշանակում է, որ ներմուծվող նավթի ավելի քան 79.1 %-ը Մերձավոր Արևելքից, Աֆրիկայից և Դվ. Արևելյան Ասիայից կարող է իրականացվել միայն նավաառքումների միջոցով և անպայմանորեն անցնում է Մալակկա և Թայվանի նեղուցներով: 2009 թ. ցամաքային ուղիներով (Նագախստան-Չինաստան

*. Նկար-2.14-ՉԺՀ նավթի ներկրումն ըստ տարածաշրջանների և Գալվեկված-1-ի Աղյուսակ- 2-ը:

ներմաքսավոր և երկաթուղային փոխադրումներով) ՉԺՀ է առաքվել՝ ներմուծվող նավթի միայն՝ 10.5%-ը:

2009 թ. Չինաստան նավթ մատակարարող երկրների առաջին տասնյակի դիտարկումը նույնպես ցուցադրում է առաքման աղբյուրների կառուցվածքային միակողմանիությունն ու անվտանգության երաշխավորման ոչ բարձր աստիճանը (Հավելյալ-1-ի Աղյ.- 2-ը): Այդ երկրներից առաքվում է ՉԺՀ նավթի ներմուծման շուրջ 80%-ը, ընդ որում՝ մոտ 45%-ը Մերձավոր Արևելքից և 25%-ը Աֆրիկայից: Չնայած ՉԺՀ պահանջները բավարարող նավթի անհրաժեշտ քանակության ապահովվածությանը, այնուամենայնիվ՝ այդ իրավիճակը հիմնավորում է մատակարարման աղբյուրների բարձր կենտրոնացվածության առկայությունը՝ հիմնականում ոչ կայուն տարածաշրջաններում գտնվող երկրներում: Ներմուծման նման կառուցվածքը և անաջլինեցվածությունը մի կողմից ցուցադրում է մատակարարումների դիվերսիֆիկացման անբավարար մակարդակի առկայությունը, մյուս կողմից՝ բարձրացնում է ՉԺՀ նավթամատակարարումների խոցելիության մակարդակը՝ առաքումների հուսալիությունը կապակցելով փոքրաթիվ երկրներում արտաքին և ներքին ցակայացած բնօթյի հնարավոր ցնցումների, որի տիպական օրինակ է Իրաքյան պատերազմի գործած հետևանքները ՉԺՀ նավթաառքումների վրա: ՉԺՀ երրորդ նավթ մատակարարող երկիր՝ Իրանի շուրջ ընթացող ներկա զարգացումներն ավելի են ընդգծում Չինաստանի նավթամատակարարումների խոցելիության բարձր աստիճանը:

Չնայած նրան, որ Չինաստանը պահպանում է լավ հարաբերություններ այդ երկրների հետ, այնուամենայնիվ՝ նավթամատակարարումների հուսալիությունը հեռու է բավարար և երաշխավորված լինելուց: Դա պայմանավորվում է նախ և առաջ մերձավորարևելյան և Արևմտյան Աֆրիկայի տարածաշրջաններում տասնամյակների ընթացքում շարունակվող՝ արտաքին և ներքին անկայունության բարձր ներուժի պահպանմամբ, ահաբեկության և նավովիների որոշ հատվածներում՝ այդ թվում նաև Մալակկա նեղուցում, ծովահենության տարածման, ինչպես նաև այլ ընդհանուր բնօթյի հիմնախնդիրների առկայությամբ[99,113-116]: Ընդհանուր առմամբ, թե՛ք անկայուն և հակամարտություններով հագեցված տարածաշրջաններից ներմուծումների կենտրոնացվածությունն առաջացնում է մատակարարման աղբյուրների հուսալիության հիմնախնդիր, ապա նավովիների և տրանսպորտային միջոցների (տանկերային նավատորմ) անվաստիությունը Չինաստանի համար, առաջացնում է առաքումների վերահսկելիության և հուսալիության ապահովման հիմնախնդիր: Ծովային ուղիներով ներմուծվող նավթի 80-85%-ը Չինաստան է ներմուծվում օտարերկրյա տանկերներով, և տրանսպորտային միջոցների կենտրոնացման միայն շուկայական մեխանիզմների միջոցով իրականացվող սահմանափակ վերահսկողությունն անշուշտ բավարար չէ՝ առաքումների հուսալիության երաշխավորման համար: Այդ հիմնախնդիրն ավելի է ընդգծվում առաքումների ծովային երթուղու մանրամասների դիտարկման դեպքում:

Նախ և առաջ, նեղուցներ*, որոնցով անցնում է ՉԺՀ նավթի ներմուծման

ծովային տրանսպորտը, ծովահենների հարձակումների հիմնական թիրախներն են** և առկա է ահաբեկչական գործողությունների իրականացման բարձր ռիսկայնություն, ինչով որանց անվտանգության ապահովման խնդիրն էական նշանակություն է ձեռք բերում առաքումների հուսալիության երաշխավորման համար:

Մատակարարումների հեռավարային հուսալիության ապահովման և ընդհանրապես՝ միջազգային հարաբերությունների տեսանկյունից՝ Չինաստանի առջև ծառայած անորոշության մյուս կարևորագույն գործոնն այսպես կոչված «ԱՄՆ գործոնն» է***[117,118]: Չինաստանի նավթի առաքման հիմնական մերձավորարևելյան տարածաշրջանը նավաառքման ուղղիները և հատկապես նեղուցները, գտնվում են ԱՄՆ գրեթե բացարձակ վերահսկողության ներքո, և որանց անվտանգության ապահովումը, ըստ էության, իրականացվում է ԱՄՆ ռազմական նավատորմի կողմից[100,117,120]: Գործնականում, ԱՄՆ-ը կարողացել է հասնել նավթամատակարարումների կենսաապահովման ամենաբարձր աստիճանի, շնորհիվ հենց՝ Մերձավոր Արևելքում իր ռազմական ներկայությամբ, և խոշորածավալ ռազմական միավորումների՝ մեծ հեռավորություններով ու արագորեն տեղափոխման, աշխարհում առկա ամենաբարձր կարողությամբ[119,121]: Միջազգային կամ երկկողմ հարաբերություններում որևէ լուրջ ծգնաժամային իրավիճակում ԱՄՆ-ը, որն ունի գերակա ռազմական ներկայություն նաև Հարավ-Արևելյան Ասիայում, լիովին տիրապետում է բազմաթիվ երկրների, այդ թվում նաև Չինաստանի, էներգոնետիկ մատակարարման, ինչպես նաև՝ ընդհանրապես միջազգային առևտրի իրականացման հիմնական երրուղիները փակելու:

* Չինաստանի նավթի նավաառքումների ուղիները հետևյալն են. Մերձավոր Արևելքից՝ Պարսից Ծոց-Բերնոսի, Մալակկա և Թայվանի նեղուցներ-ՉԺՀ, Արևմտյան Աֆրիկայից՝ Գոմախային Աֆրիկա-Միջերկրական ծով-Ջիբրալթարի նեղուց-Բարեհոսն իրվանդան- Մալակկա և Թայվանի նեղուցներ-ՉԺՀ, Հարավարևելյան Ասիա՝ Մալակկա և Թայվանի նեղուցներ-ՉԺՀ; «Կենտրոնական» Պանամայի նեղուց, հաղաղ օվկիանոս-ՉԺՀ; Թայվանի նեղուցով անցնում է՝ հետագայում Ցանցգի գետով ՉԺՀ հյուսիսային շրջաններ տեղափոխվող նավթը:

** Աշխարհում ծովահենության դեպքերի հետևյալ քաշխման դեպքում՝ 2006 (239),2007(263), 2008(293) և 2009(406), շուրջ 40%-ը կատարվում է Հարավարևելյան Ասիայում, որի կեսից ավելին՝ Մալակկա նեղուցում [104-107]:

***. Երկու երկրների միջև առկա քաղաքաբան խնդիրների թվում առանձնապես կարևորում են Թայվանի հիմնախնդիրը և ասուրական հաշվեկշիռ անհամամասնությունը(տես՝ Գլուխ-1-ը): Թայվանի հիմնախնդիրը աննազգայուն ու կենտրոնական է ՉԺՀ-ԱՄՆ հարաբերություններում, առանձնապես Թայվանին՝ ԱՄՆ-ի կողմից շարունակվող ռազմական մատակարարումների պայմաններում: «Մասնավորապես, ԱՄՆ-ը շարունակում է զենք վաճառել Թայվանին, խախտելով ցին-անթերիական երեք համաձայն Հայտարարություններում ամրագրված սկզբունքները, ինչը քրոջրե վնասում է ՉԺՀ-ԱՄՆ հարաբերություններին, ինչպես նաև Թայվանի նեղուցում խաղաղությանն ու կայունությանը»[123,129]

հնարավորություն [100,117,122]: Ավելին, Մերձավոր արևելքից և Աֆրիկայից ներմուծվող էներգակիրների նավախոյները շրջանային են նաև Յնդկաստանի հարավային վերջավորությունը՝ որանց արդյաբախական նախադրություններ ընձեռնելով նաև հնդկական նավատորմի համար[100]:

Տվյալ իրավիճակում, արտերկրյա էներգառեսուրսների անվտանգ մատակարարման հեռանկարային ապահովման առումով Չինաստանի համար կիրառելի են երկու հիմնական հնարավորություններ՝ ծովային երթուղիների առկա մարտահրավերների դիմակայմանը համազոր ռազմածովային նավատորմի ստեղծում և էներգակիրների ցամաքային առաքման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացում:

Չինաստանի ծովային տեղափոխումների և երթուղիների միջանցքների անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև դրանց հեռանկարային հուսալիության ու կայունության երաշխավորման առումներով առկա լրջագույն հիմնախնդիրներն ունեն գորթալ բնույթ և երկարաժամկետ հեռանկարում դրանց լուծումների փնտրման խնդիրը հանդիսանալու է ՉՃՀ ռազմավարական քննարկումների կենտրոնական հարցերից մեկը: Ներկայումս արդեն աշխարհում մեծությամբ երկրորդ և արտասահման ուղղվածությամբ տնտեսություն ունեցող Չինաստանի էկոնոմիկական հետաքրքրություններն ունեն գորթալ բնույթ: Ծովային ուղիների անվտանգության ապահովման Պեկինի երկարաժամկետ ռազմավարական հետաքրքրությունների ոլորտը բնականորեն չի կարող սահմանափակվել տարածաշրջանային պաշտպանության շրջանակներով: ՉՃՀ Ժողովրդական Ազատագրական Բանակի (ԺԱԲ) արդիականացման և վերագինման ծրագրերում՝ մշտապես կարևոր նշանակություն է տրվում նաև ժամանակակից չափանիշներին համապատասխանող ռազմածովային նավատորմի ձևավորման խնդիրներին** [123-126]: Երկրի պաշտպանության հիմնական խնդրի բազմակողմ ապահովման հետ մեկտեղ, 2008թ. դեկտեմբերին հրապարակված ՉՃՀ պաշտպանության «Սպիտակ թղթերը» ենթադրում են նաև հեռավոր ջրերում «ոչ պատերազմական»** թողնողությունների իրականացման համար անհրաժեշտ կարողությունների աստիճանական զարգացումը նավատորմում[123,128]:

*- 2008թ. դեկտեմբերին հրապարակված ՉՃՀ պաշտպանության «Սպիտակ թղթերում», որպես ՉՃՀ ԺԱԲ հեռանկարային զարգացման հիմնական նպատակներ ընդգծվել է՝ «մինչև 2020թ. հիմնականում ավարտին հասցնել բանակի մեկամիլիարդացիս և զգալի առաջընթաց ապահովել տեղեկատվականացման ապագերզում » և՝ «ավարտել բանակի արդիականացումը 21-րդ դարի կեսերին» [123,129]:

**- 2008 թ-ի դեկտեմբերին ՉՃՀ Նախագահ Յու Չինտան ընդգծել է, որ Չինաստանը ծովային տեղություն է և՝ «ՉՃՀ-ը պետք է ձգտի ստեղծել հզոր ազգային նավատորմ, որը կարող է համապատասխանել ներկա դարում և նոր ժամանակաշրջանում իր պատմական առաջելությամբ» ստանձնելով Չինաստանի՝ սուվերենության և անվտանգության, ինչպես նաև՝ ծովային իրավունքների՝ պաշտպանության փառահեր պատասխանատվությունը [127-իղյունը՝ 126-ից է]:

***- «Ոչ պատերազմական» գործողությունները հիմնականում ընդգրկում են անարևելյան և ծովահետնության դեմ պայքարը, ինչն արդեն իսկ ներկայումս, ոչ մեծ մասշտաբներով, իրականացվում է Չինաստանի նավատորմի կողմից՝ Սոմալիում և Յնդկական օվկիանոսում:

Չինաստանի բանակում ավանդականորեն գերակայում են ցամաքային ուժերը և ներկայումս նավատորմի զարգացման ու ուժեղացմանը նպաստակառողված գործընթացը պայմանավորվում է երկրի համար իմամարար նշանակություն ունեցող շահերի ծովային գործոնի հետ կապակցվածությամբ ընկալումով: Գործալացման, էկոնոմիկական հետագա զարգացման ու միջազգային ինտեղրանց գործընթացների թեյադրանքով, ընդհանուր առմամբ, կարող է ենթադրվել ՉՃՀ պաշտպանության ռազմավարական տեսլականի նշանակալիորեն փոփոխվելու հնարավորությունը հեռանկարում նավատորմի դերի բարձրացման առումով[124-126]:

Չնայած ձեռնարկվող քայլերին ակնհայտորեն տեսանելի ապագայում, Չինաստանը չի կարող ապահովել երկրի տնտեսության պահանջարկի աշխարհագրական ընդարձակման արագությանը համապատասխանող ռազմական հասանելիության համըմբեց միջոցներ: Խնդիրն այստեղ պայմանավորված է ոչ միայն ֆինանսական, կամ տեխնոլոգիական միջոցների ապահովման անհրաժեշտություններով, այլ, նախևառաջ՝ հանդիսանում է ՉՃՀ ռազմավարական զարգացման և արտաքին քաղաքականության հիմնարար սկզբունքներից բխող հետևանք: Ռազմավարական առումով բարեփոխումների իրականացումը երկրի էկոնոմիկական զարգացումը և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը Չինաստանի համար ունեն կանխորոշիչ նշանակություն: Ազգային գերակա նպատակի ՉՃՀ խաղաղ զարգացման ռազմավարության կենսագործմանը նպաստող անհրաժեշտ արտաքին նպատակներ պայմանների ձևավորմանը նպաստակառողված համակողմանի և արդյունավետ աջակցության ապահովումը՝ հանդիսանում է ՉՃՀ արտաքին քաղաքականության առաջնային նպատակակետը: Այլ առաջնությունները, այդ թվում նաև էներգաապահովման հիմնախնդիրները, ստորադասվում են ՉՃՀ խաղաղ զարգացման ռազմավարության կենսագործման և ՉՃՀ Չինաստանի համար համար կանխորոշիչ նշանակություն ունեցող վերոշարարային սկզբունքներին: Այս առումով ՉՃՀ բանակի արդիականացման և վերագինման հիմնային մոտեցումը ոչ թե բյուջետային գերակայությունների փոփոխությունն է, այլ ազգային նկամությունների աճի հետ՝ դրանց համամասնականացումը [123,129-130]: Արտաքին արդյունքներից ՉՃՀ էներգառեսուրսների մատակարարման անվտանգության ապահովումը չի հանդիսանում ռազմական երաշխավորման առաջնահերթություն, այլ՝ «ավելի շատ կապված է աշխարհաքաղաքական գործոնների և այն երկրների ազգային քաղաքականություն հետ, որոնք ազդում և վերահսկում են էներգիայի զարգացման ու առաքումների գործընթացներն՝ ամբողջ աշխարհում» [131]: Այդու կողմից, էներգառեսուրսների արտաքին մատակարարումներից աճող կախվածությունը, պատարարում է այդ հիմնախնդրի ընդգրկումը երկրի արմատական առաջնահերթությունների ոլորտում: «Միջազգային

*- Գործում է՝ «发达国家. 强大军队»-(հարուստ երկիր ուժեղ բանակ)՝ սկզբունքը:

էներգիայի ներկրումներից Չինաստանի կախվածությունն արագորեն փոփոխվում է հարաբերականից վերածվելով բացարձակ կախվածության» [124]: Բոլոր դեպքերում աշխարհաքաղաքական, քաղաքական և էկոնոմիկական արդի գործընթացների ենթատեքստում և երկրի էներգանվտանգության նկատառումներով իրատեսության լիովին փաստարկվում է ՉԺՅ ռազմական նավատորմի որակական զարգացման անհրաժեշտությունը, քանի որ «դա մեծ տերությունների համար հանդիսանում է միջազգային առևտրի վեճերի լուծման վրեջին միջոցը» [132]: Եվ նյայած ՉԺՅ ռազմական նավատորմի զարգացման ռազմավարական նպատակահարմարության հիմնավորվածությանը, ակնհայտ է որ նույնիսկ այդ գործընթացի սկսման դեպքում այն կրելու է երկարատև և ոչ վարանցանելի բնույթ: **Ներկայումս՝ և սեսանելի ապագայում, Չինաստանի ռազմական նավատորմի զարգացման խնդիրը դիտարկվում է գլխավորապես Չինաստանի ծովային հարձակումից պաշտպանության ու տարածաշրջանային ջրերում* անվտանգության ապահովման հարթությունում, և ընդամենը նշվում է «աստիճանաբար դրա ռազմավարական խորության բարելավման» անհրաժեշտությունը [123, 133-134]: Այս իմաստով, էներգանաբան հիմնական երթուղիների և նեղուցների վերահսկողությունն ու անվտանգության ապահովումը մնալու է և հիմնականում իրականացվելու է ԱՄՆ կողմից: Տեսանելի հեռանկարում, ՉԺՅ ռազմական նավատորմը չի կարող հանդիսանալ Չինաստանի արտաքին էներգոնատակարարումների գլոբալ անվտանգության երաշխավորման միջոց:**

Չինաստանն իր խաղաղ զարգացման ռազմավարության ենթատեքստում մեծագույն ջանքեր է ներդնում զլոբալ չափանիշներով ազդեցության կենտրոնների՝ ԱՄՆ, ԵՄ և ՌԴ հետ, հարաբերությունների կարգավորման, զարգացման և սերտացման ուղղությամբ: Դա անշուշտ էականորեն նպաստում է ՉԺՅ էներգոռեսուրսների մատակարարումների անվտանգության և հուսալիության ապահովմանը: **Այնուամենայնիվ, «ԱՄՆ գործոնի» բազմաթիվ պարամետրերից երկու հիմնական էլեմենտները կարող են ազդեցիկ նշանակություն ունենալ ՉԺՅ էներգանվտանգության հեռանկարային հուսալիության երաշխավորման իմաստով: Բազմաթիվ չին վերլուծաբաններ գտնում են, որ էներգանվտանգության ապահովման հիմնախնդիրը արդեն իսկ սկսել է հարաճուն նշանակություն և ազդեցություն ունենալ ՉԺՅ-ԱՄՆ հարաբերություններում, և աշխարհի երկու խոշորագույն էներգոպառողների հեռանկարային ուղեգծին ընթանալու է էներգոռեսուրսների համար նրանց միջև մրցակցության ուժեղացման ուղղությամբ****

*-Տարածաշրջանային ծովային տարածքն ընդգրկում է Չինաստանի մերձափյան տարածքը՝ (Դեղին, Արևելյան և Զարավ-չինական ծովերի՝ հյուսիսում)՝ Ճապոնիայից և Կորեական թերակղզուց սկսվող, և հարավում՝ Մալակկա նեղուցով սահմանափակվող շրջանը), որի վերահսկողությունը բացարձակ անհրաժեշտություն է երկրի ինքնիշխանության և անվտանգության ապահովման տեսանկյունից: Չինաստանի և մերձափյան մյուս երկրների միջև այս տարածաշրջանում առկա են ծովային սահմանների ճշգրտման վիճելի հարցեր: Տարածաշրջանում ՉԺՅ գերակայությունն անշուշտ թմայվանի հիմնախնդիրն է:

** - «Չեռանկարում, էներգիան կարող է դառնալ ավելի լուրջ բախումների պատճառ» [136]:

[126, 135-137]: Այս ենթատեքստում, ՉԺՅ էներգանվտանգության առումով **Մալակկա նեղուցի գործոնի*** ազդեցությունն ավելի է ընդգծում՝ մատակարարումների հուսալիության երաշխավորման թերությունները:

«Չնայած «Թայվանի նեղուցում իրավիճակի զգալի դրական տեղաշարժերին» և ուղղակի շփումների նշանակալի ակտիվացմանը, այնուամենայնիվ՝ Թայվանի հիմնախնդիրը մնում է ՉԺՅ-ԱՄՆ հարաբերությունների կենտրոնական հարցը [123, 129]: Անշուշտ հետագայում ևս հիմնախնդիր լուծման գործընթացում գերակայելու է խաղաղ կարգավորման մոտեցումը: **Թայվանի շուրջ որևէ անկայնաստեսելի լուրջ կոնֆլիկտային իրավիճակի առաջացման դեպքում ենթադրելի է, ԱՄՆ-ի և Ճապոնիայի կողմից ՉԺՅ էներգոռեսուրսների մատակարարումների շրջափակման հնարավորությունը և ռեսուրսային պատերազմի հավանականությունն մեծացումը, նյայած նրան, որ իրավիճակի նման զարգացման հետևանքները կարող են չափազանց ծանր լինել նաև ԱՄՆ-ի և Ճապոնիայի համար** [135]:** Վերջարարողայից թխում է, որ էներգոառաքման ուղիների դիվերսիֆիկացումը և էներգակիրների ցամաքային առաքման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացումը, կենսական նշանակություն ունի Չինաստանի էներգանվտանգության հնարավոր մաքսիմում անկարգակով երաշխավորման համար:

Ներկայումս արտերկրյա էներգոռեսուրսների երաշխավորման ՉԺՅ ռազմավարությունը կարող է բնութագրվել հետևյալ հիմնական մոտեցումներով.

- ապահովել բազմաթիվ ներմուծման աղբյուրներ և վայրեր մաքսիմում հնարավորությամբ ավելացնելով Ռուսաստանից և Կենտրոնական Ասիայից ներմուծումները, համամասնականորեն բարձրացնել Աֆրիկայից և Լատինական Ամերիկայից ներմուծումների ծավալները, դիվերսիֆիկացնել Մերձավոր Արևելքի տարբեր երկրներից ներմուծման աղբյուրները;
- աջակցել և ամրապնդել տարածաշրջանային և երկկողմ էներգոհամագործակցությունը՝ մասնակցելով նաև էներգիայի խարտիայի Պայմանագրին;

* - 2003 թ. ՉԺՅ Նախագահ Չու Ֆիևտան «ծայրահեղ մտահոգություն» հայտնեց «Մալակկայի Դիեմայի» առումով, քանի որ Չինաստանի սպառնում է «գոժվար իրավիճակ» նեղուցում որևէ միջադեպի և/կամ օտարերկրյա շրջափակման դեպքում [135- հոդումը՝ 126-ից]: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ դեռևս չի գրանցվել Չինաստանի էներգոռեսուրսների մատակարարման միտումնավոր ընդհատման որևէ դեպք:

** - «Պետք է ակնհայտ լինի, որ Չինաստանը փոքր տարածաշրջանային տերություն չէ, ինչպիսին են Իրաքը և Գյուրիայի Կոբեն: Եթե ՉԺՅ ստիպված լինի դիմակայել իր էներգետիկ անվտանգության առումով լուրջ սպառնալիքների, ապա ևս կմտրիֆիկացնի իր ողջ տնտեսական, քաղաքական և ռազմական ներուժը՝ էներգանվտանգարարումների անվտանգության ապահովման համար, կամ՝ միջցամոտի ԱՄՆ և նրա դաշնակիցների օրինակ՝ Ճապոնիայի մատակարարումների ցանցերի գործունեությանը, այս թվում՝ ամալիայի կարևորագույն խաչուղիներում, ինչպիսին են Զարավ-չինական ծովը, Մալակկա նեղուցը և Նույնիսկ՝ Թայվանի ծովածոցը: Այս հավասարակշռող միջոցներն իհարկե որպես՝ վերջին միջոց [135]:

- «Գնալ դուրս» ռազմավարության շրջանակներում ապահովել և երաշխավորել արտերկրյա էներգոռեսուրսների հասանելիությունը: Արտերկրյա էներգոռեսուրսների երաշխավորման և ձեռքբերումների առումով, առանձնահատուկ ուշադրության դարձնել՝ Մերձավոր Արևելք-Յուրասիային Աֆրիկա-Յուրասիայության Աֆրիկա, Ռուսաստան-Կենտրոնական Ասիա և Լատինական Ամերիկա-Կարիբյան՝ ռազմավարական երեք տարածաշրջաններին[138-141]:

Արտերկրյա էներգոռեսուրսների ներմուծումների և ձեռքբերումների երաշխավորման ԶԺՅ ռազմավարության դիվանագիտական ապահովումն ենթադրում է այս տարածաշրջանների և էներգոապահովման առումով հիմնական նշանակություն ունեցող երկրների հետ բարձր մակարդակի և իրաւահատուկ երկկողմ հարաբերությունների հաստատում: Այս իմաստով, Չինաստանի էներգետիկ դիվանագիտության ռազմավարական մոտեցումը հենվում է՝ «հարակից տարածաշրջանների նշանակությունն կարևորման, Մերձավոր արևելքի ավանդական շրջանի հետ հարաբերությունների պահպանման ու սերտացման և Աֆրիկայի հետ նոր հարաբերությունների զարգացման» հիմնարար սկզբունքների կենսագործման վրա[100, 139-141]:

Ի նկատի ունենալով ծովային ուղիների հուսալիության ապահովման խոչընդոտները, Չինաստանին սահմանակից տարածաշրջաններից և երկրներից էներգառեսուրսների տեղափոխումը վերածվում է՝ ԶԺՅ էներգոանվտանգության ապահովման աշխարհաքաղաքականության հիմնային նշանակության հենակետի: Այս իմաստով, էներգառեսուրսների խոշոր պաշարների առկայությունը Ռուսաստանում և Կենտրոնական Ասիայում, աշխարհաքաղաքական շոշափելի առավելություններ է ապահովում ԶԺՅ էներգոանվտանգության երաշխավորման առումով և կարող է դառնալ Չինաստանի էներգոանվտանգության ապահովման կարևորագույն գործոն[138-142]: Չինաստանի համար այդ էներգառեսուրսների նշանակությունն առանձնապես շոշափելի և կենսական է՝ ծովային երթուղիների անվտանգությանն առնչվող ռազմական, կամ որևէ այլ բնույթի կոնֆլիկտային իրավիճակների առաջացման դեպքում, ինչը կարող է հանգեցնել այդ ուղիների հնարավոր երկարատև շրջափակմանը, որի դեպքում Ռուսաստանից և Կենտրոնական Ասիայից էներգոռեսուրսների առաջումը կարող է վերածվել կենսապահովման միջոցի[100, 138-140, 143]:

Կենտրոնական Ասիայի երկրների անկախացումը և էներգառեսուրսների խոշորածավ պաշարների առկայության վերաբերյալ տեղեկատվության տարածումը, ժամանակային առումով համընկավ Չինաստանում նավթային կախվածության ձևավորման գործընթացի հետ: Այդ երկրների և ԶԺՅ միջև համապարփակ՝ և մասնավորապես էներգառեսուրսների ոլորտում, համագործակցության զարգացումը ինքնին բխում է էկոնոմիկական փոխհավելնություն և տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունից[143-147]: Զամագործակցության

փոխշահավետությունը բխում է էկոնոմիկական փոխլրացման առկայության, ինչպես նաև զլորբալ շուկա դուրս գալու նպատակով՝ միմյանց տրանսպորտային ենթակառուցվածքների օգտագործման նպատակահարմարություններով: Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ էկոնոմիկական հարաբերությունների զարգացումը Չինաստանի համար ստեղծում է նաև ԶԺՅ «Արևմտյան Շրջանների Զարգացման ռազմավարական ծրագրի»՝ կենսագործման նպատակով՝ տարածաշրջանի տնտեսական և ռեսուրսային ներուժի օպտիմալ օգտագործման հնարավորություն[148]: Դա կարևորագույն նշանակություն ունի ԶԺՅ արևմտյան շրջանների՝ հատկապես միջինասիական երկրների հետ էթնոմշակութային ընդհանրություններ ունեցող Սինձյան Ուլգուրական ավտոնոմ շրջանում (ՍՈՒՎՀ) կարյունության և անվտանգության ապահովման առումով[149]: էներգահամագործակցությունը Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ առանձնահատուկ կարևորություն ունի ՍՈՒՎՀ-ի հեռանկարային զարգացման համար, որի տնտեսության գերակա բաղադրիչը նույնպես էներգառեսուրսներն են, և այդ ոլորտի զարգացումը Սինձյանում հանդիսանում է ԶԺՅ էներգետիկ անվտանգության ռազմավարության հիմնարար տարրերից մեկը:

Տարածաշրջանի նկատմամբ Չինաստանի բնականորեն հետաքրքրությունների և սահմանակից տարածաշրջանի երկրների հետ բարեկամական հարաբերությունների և սերտ համագործակցության զարգացման առաջնայնության ԶԺՅ արտաքին քաղաքականության հիմնարար մոտեցումների ենթատեքստում, էներգառեսուրսների ոլորտում փոխշահավետ համագործակցության ձևավորումը միաժամանակ կարող է նաև նշանակալիորեն ամրապնդել տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման առումով ստանձնված երկկողմ և բազմակողմ պարտավորությունների պահպանման և փոխադարձ պատասխանատվության մակարդակը: Ռուսաստանի ու Ղազախստանի հետ ռազմավարական հարաբերությունների հաստատումը և Շանհայյան Զամագործակցության Կազմակերպության (ՇՀԿ) ստեղծմամբ՝ տարածաշրջանում համագործակցության ինստիտուցիոնալացումը, որի անդամ երկրների համար էներգետիկ ոլորտում համագործակցության ամրապնդման և անվտանգության ապահովման խնդիրներն ի սկզբանե առաջնային են, հիմնարար նշանակություն ունեն ԶԺՅ էներգոանվտանգության հեռանկարային ապահովման համար:

*- «Արևմտյան Շրջանների Զարգացման Ծրագրի» իրականացումը, որպես Չինաստանի քարեփոխումների և զարգացման ռազմավարության կենսագործման փուլ, ԶԺՅ կառավարության կողմից՝ պետական պաշտոնական քաղաքականություն, հայտարարվել է 1999 թ.-ին: Ծրագրով նախատեսվում է ԶԺՅ կառավարության առանձնահատուկ ուշադրության և ջանքերի կենտրոնացումը՝ Ցոնան, Գոփչոու, Սիչուան, Շանսի, Գուանսու և Ցինհայ նահանգների, Չունցին քաղաքի, ինչպես նաև Գուանգի Ջոնասգ, Լինգսի Գոն, Սիլանգ (Տիբեթ), Անցին Մոնղոլիա և Սինձյան Ուլգուրական ավտոնոմ շրջանի (ՍՈՒՎՀ), տնտեսական զարգացման, ազգային համախմբման և ինտեգրման ոլորտային: Ծրագրի իրականացման համակարգում իրականացվում է ԶԺՅ Վարչապետի կողմից[148]:

Գլուխ 5. Հինաստանի էներգետիկ անվտանգության քաղաքականությունը Կենտրոնական Ասիայում: Էներգետիկ անվտանգության աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային զարգացումների հեռանկար

5.1. Հետ սառըպատերազմյան շրջանի հիմնական աշխարհաքաղաքական-տարածաշրջանային զարգացումները և ԶԺՀ արտաքին քաղաքականության ու ռազմավարության առանձնահատկությունները Կենտրոնական Ասիայում

ԽՍՀՄ փլուզումը և իր սահմանների մոտ նորանկախ երկրների առաջացումն անսպասելի էր Հինաստանի համար: Առաջացած նոր աշխարհաքաղաքական իրադրությունը Կենտրոնական Ասիայում պայմանավորեց ԶԺՀ կողմից տարածաշրջանում իր ռազմավարական և արտաքին քաղաքական նպատակների համակարգային վերանայումը*:

Կենտրոնական Ասիայից Ռուսաստանի «հեռացմամբ» Հինաստանում առաջանում էր հիմնավորված անհնազանդություն՝ ոչ միայն արտատարածաշրջանային շահերի ձևավորված և դրանց հնարավոր բախումների սկզբնավորման գործընթացի, այլև 1988թ. ԶԺՀ արտոգործմախարաթ Ցիան Ցիչենի Մոսկվա կատարած այցով այցված չին-ռուսական հարաբերությունների բարելավման քարտեզատված ընթացքի շարունակման առումով: Աֆղանստանում պահպանվող անկայունությունը, Տաջիկստանում սկսված քաղաքացիական պատերազմը, ինչպես նաև Կենտրոնական Ասիայում անկայունության առաջացման հնարավորությունների բարձր աստիճանը, Հինաստանում առաջացրեցին ստեղծած իրավիճակի նախ և առաջ տարածաշրջանից ԶԺՀ անվտանգության առումով բխող հավանական վտանգների տեսանկյունից դիտարկման և **անհրաժեշտություն**: ԽՍՀՄ-ի հետ չլուծված հիմնախնդիրների առաջին հերթին սահմանա-տարածքային հիմնահարցերի կամա թե կամա «մեխանիկական» արտացոլումը նորանկախ երկրների հետ սկզբնավորվող հարաբերություններում նույնպես որոշակի զգուշավորություն առաջացրեց նոր իրավիճակի վերաբերյալ ԶԺՀ ընկալումներում: Այս ասանը հանգեցրեց տարածաշրջանային ներքին գործընթացներից տարանջատվելու և միայն առաջահերթ խնդիրների» (դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման, ԽՍՀՄ-ից ժառանգված հիմնախնդիրների լուծման, ուղղորդական սեպարատիզմի վերաբերյալ համաձայնեցված մոտեցումների մշակման և իրավա-պայմանագրային բազայի ձևավորման)[1,2] վրա կենտրոնանալու մոտեցմանը, **ինչը սկզբնական շրջանում որոշակիորեն խանգարեց Հինաստանին՝ անմիջականորեն և լիարժեք ըմբռնելու Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանի արդի ռազմավարական կշիռն ու իրական նշանակությունը**:

*. 1990-ականների սկզբում ԶԺՀ առաջնորդ Դեն Սյաոպինի կողմից տրվեց Հինաստանի արտաքին և անվտանգության քաղաքականության ուղղորդիչ սահմանում, որը հայտնի է «24 խիտրոկիների ռազմավարություն» անվանմամբ. - 冷静观察, 韬光养晦, 沉着应付, 韬光养晦, 善于守拙, 绝不当头. - Դիտարկել ստանդարտներ, արձանագրել զսպակոծության, կանցնել ամուր, խնդիրները հարցախնդրել հանգիստ, լացցնել սեղանից հարավորությունները և պայան մեր ժամը, միշտ պատրաստ լինել կատարելու ինչ որ քան է երևել ստանձնել առաջնորդությունը: Ասանանան ղրդյութների հիմնական մասն արդիական է նաև ներկայումս:

Առաջացած անհնազանդությունների ենթադրությունում դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո, միջինասիական երկրների հետ արդի հարաբերությունների ձևավորման ակունքներում ԶԺՀ կողմից առաջին հերթին դրվեցին ԽՍՀՄ-ից ժառանգված սահմանային հիմնախնդիրների լուծմաների Ռուսաստանի հետ համատեղ փնտրման հարցերը [1-3]: Երկկողմ և բազմակողմ արդյունավետ բանակցությունների շնորհիվ, 30-ամյա սահմանային տարածքային վեճերը հիմնականում լուծվեցին արդեն իսկ 90-ականների կեսերին:

Այս կողմից Կենտրոնական Ասիայի նկատմամբ Հինաստանի հետաքրքրությունը նոր չէ և ունի երկարաժամկետ պատմական արմատներ: Հինաստանի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների միջև հարաբերությունները պատմականորեն սահմանվում է աշխարհագրական, քաղաքական, տնտեսական և անվտանգության գործոններով, որոնց վրա հենվում է նաև ԶԺՀ կողմից իրականացվող արդի քաղաքականությունն այս տարածաշրջանում: Կողմերի միջև ուղղակի հարաբերություններն ընդհատվել են միայն վերջին ավելի քան 100 տարիների ընթացքում, երբ տարածաշրջանը Հինաստանի կողմից դիտարկվել է ցարական Ռուսաստանի և ԽՍՀՄ հետ ընդհանուր հարաբերությունների նթադրուցում: Հետխորհրդային շրջանում որոշակի դիսկրեի հետ մեկտեղ անկնայտորեն առաջացել էր նաև տարածաշրջանի նորանկախ երկրների հետ որակապես նոր մակարդակի հարաբերությունների զարգացման հնարավորություններ, **ինչը խաղաղ գոյակցության սկզբունք* և հարևան երկրների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների ձևավորման ԶԺՀ հիմնարար մոտեցման ենթատեքստում**, բնականորեն հանդիսանալու էր Հինաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնայնություններից մեկը[4-8]:**

Նման բազմապի հետաքրքրությունների և փոխազդեցությունների առկայության ենթադրություն, Հինաստանը նշանակալիորեն ակտիվացնում է միջինասիական ուղղությամբ արտաքին քաղաքականությունը: Դա դիվանագիտական իրականացման հարթությունում արտացոլվում է Հինաստանի և տարածաշրջանի երկրների բարձրագույն ղեկավարների պարբերականի վերածված փոխայցելություններով, որի հիմքը դրվեց՝ ԶԺՀ Վարչապետ Լի Ղեյնգի 1994թ. միջինասիական երկրներ կատարած շրջագայությամբ, որով էլ սկզբնավորվեց ավելի հետևողական և համաձայնեցված քաղաքականության իրականացումը Կենտրոնական Ասիայում: Դրա շնորհիվ, հետագա տարիներին Կենտրոնական Ասիայում ձևավորվեցին՝ ԶԺՀ մասնակցությամբ տարածաշրջանային և երկկողմ համագործակցության հիմնական մեխանիզմներն ու հաստատությունները, ինչպես նաև նկատելիորեն ընդարձակվեց տարածաշրջանում Հինաստանի տնտեսական ընդգրկվածությունը:

*. Խաղաղ գոյակցության սկզբունքները ձևակերպվել է Դեն Սյաոպինի կողմից: Սկզբունքը հեղինակ է երկրների միջև միմյանց շահերի նկատմամբ փոխադարձ հարգանքի պատիվման, անկախ չափերի և հզորությունից՝ փոխադարձ հարգանքի և հավասարության պայմանման՝ ինվանդությունների վրա:

** Հարևան երկրների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների ձևավորման ԶԺՀ ինվանդար մոտեցումը բնիվ խաղաղ գոյակցության սկզբունքներից և հանդիսանալով դրա տարածաշրջանային արտացոլումը, ենթադրում է «հարևանների հետ բարեկամության», «խարևանների մոտ հանգիստ լինելու զգացողության պայտիվման» և «հարևանների հարստանալուն օգնելու» մոտեցումների կենսագործումը հարևան երկրների հետ հարաբերություններում:

Չնայած իսՅԱՄ փուլզանը հաջորդող սկզբնական շրջանում բացահայտորեն չէր վիճարկվում և ընդհանուր առմամբ ընդունվում էր ՌԴ առանձնահատուկ դերը հետխորհրդային տարածքում, այնուամենայնիվ՝ Ռուսաստանի «հեռացմամբ» ստեղծված աշխարհաքաղաքական վակուումով պայմանավորված, սկսվեց արտատարածաշրջանային շահերի ձևավորվման և դրանց հնարավոր բախումների սկզբնավորման գործընթաց: Գետնորհրդային տարածքում նման գործընթացների ձևավորման տարրերի առաջին դրսևորումները էր Կենտրոնական Եվրասիայում Թուրքիայի ակտիվացման նկատելի ձգտումը, ինչը որոշակիորեն ստանում էր նաև ԱՄՆ օժանդակությունը՝ տարածաշրջանի «մուսուլմանական երկրներում Թուրքիայի մոնոլիտ տարածման և այդ երկրների իրական անկախությանը նպաստելու նպատակով»[10]: Մինչևեռ, նոր իրադրությունը Թուրքիայի կողմից գնահատվում էր որպես Բալկաններից - Չինաստանի Սինձյան նահանգն ընդգրկող տարածաշրջանի թուրքալեզու աշխարհում իր ռազմավարական ազդեցությունը տարածելու աշխարհաքաղաքական նոր հնարավորություն որի իրականացման գործընթացները միևնույն ժամանակ կարող էին ներկայացվել նաև արևմուտքի կողմից տարածաշրջանում Թուրքիայի միջնորդական դերի ընտրության նպատակահարմարության, երկրի հեղինակության քարձրացման և արևմտյան «ընտանիքին» Թուրքիայի լիարժեք պատկանելության համատեքստում: 90-ականների վերջերից հետո ԱՄՆ-ի կողմից Թուրքիային որոշակիորեն ներկայացվեց իր անտարբերությունը Կենտրոնական Եվրասիայում նրա փայլապաճ նեոպանթուրքիզմի ծրագրերի, ինչպես նաև՝ դրանց իրագործելիության առումով թուրքիայի ունեցած էկոնոմիկական դժվարությունների նկատմամբ: Ենթին հիմնախնդիրները, համապատասխան նյութա-տնտեսական ռեսուրսների ու քաղաքական ներուժի բացակայությունը հետագայում **սահմանափակեցին տարածաշրջանի թուրքալեզու երկրներում անհրաժեշտ ազդեցության հասնելու Թուրքիայի ձգտումները, նեո-պանթուրքական ծրագրերի իրականացումն այժմեական կիրառական ոլորտից տեղափոխելով ռազմավարական հեռանկարի հարթություն:**

Կենտրոնական Եվրասիայում արտատարածաշրջանային շահերի և դրանց բախումների իրական և մասշտաբային ձևավորումը սկսվեց էներգոռեսուրսների պաշարների և դրանց հետագա վերահսկման առումով դրսևորված հետաքրքրությունների և պայքարի տեսքով՝ «Նոր Մեծ Խաղի» գործընթացների շրջանակներում[11-15]: 1996 թ. վերջին Գարալային Կովկասը և Կասպյան ավազանը՝ «ԱՄՆ կենսական շահերի ոլորտում» ընդգրկման[10], ինչպես նաև 1997 թ. վերջին միջինասիական տարածաշրջանում ԱՄՆ աշխարհաքաղաքական շահերի առկայության վերաբերյալ[16, 17] կատարված հայտարարությունները, որոնք հիմնավորման հիմքում առաջին հերթին դրվում էր շրջանում էներգոռեսուրսների խոշոր պաշարների առկայության գործնոր, որոշակի անալոգիա էր մտցնում՝ Պարսից Ծոցում ԱՄՆ նավթային շահերի պաշտպանության Զարտերի Դոկտրինի՝ Կասպյան տարածաշրջանում կիրառելիության հնարավորության առումով[16]: Կենտրոնական Եվրասիայում արտատարածաշրջանային շահերի և դրանց

*- Քարտերի Դոկտրինը (1980 թ.) ներառում է՝ Պարսկական Ծոցից նավթաօտարմունքների անվտանգության ապահովումն՝ անհրաժեշտ բոլոր միջոցների՝ այդ թվում՝ ռազմական ուժերի կիրառմամբ[16, 17]:

բախումների ձևավորման գործընթացն իր արտացոլման համեմատա-կանորեն ավարտուն պատկերավորումը ստացավ 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից հետո, որի համար բնութագրական է տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային երկրների, այդ թվում՝ ներգրավված գոբալ ազդեցիկ ուժերի՝ ԱՄՆ, ՌԴ, ԵՄ և ՉԺՀ էներգետիկ, տարածաշրջանային և միջազգային անվտանգության ոլորտներում հիմնական շահերի սերտ միահյուսվածությունը[18]:

90-ական թվականների ընթացքում կատարված գոբալ տեղաշարժերին հանընթաց ՉԺՀ համար ձևավորվում էր **միջազգային և տարածաշրջանային անվտանգության որակապես նոր միջավայր:** Նախ և առաջ սառը պատերազմի ավարտով, ՉԺՀ համար առաջին անգամ առաջացավ պատերազմի անմիջական սպառնալիքի առկայության բացակայության իրավիճակ: Միաժամանակ, նոր իրավիճակում Չինաստանի անվտանգու-թյան առումով ձևավորվեցին միջազգային և տարածաշրջանային ընկույթի նոր մարտահրավերներ[19]: Արևմուտքում՝ **հատկապես ԱՄՆ-ում, դրսևորվեցին՝ ՉԺՀ հետ հարաբերություններում «շփումների և զսպման» քաղաքականության իրականացման միտումներ,** որը հիմնականում հիմնվում էր՝ Չինաստանի հզորացմամբ արևմուտքի համար սպառվող հնարավոր վտանգների և սպառնալիքների առաջացման մեկնաբանությունների վրա[20-22]:

Միջազգային հարաբերություններում առաջացած որոշակի անհաշվելիվածությունը զուգահեռ, Չինաստանի սահմանակից տարածաշրջաններում հատկապես Կենտրոնական Ասիայում, նոր իրավիճակում առաջացան անկայունության նկատելի դրսևորումներ: Բացի այդ, Չինաստանի համար ռազմավարական մարտահրավեր է նաև երկրի ամբողջականության և միասնականության պահպանումը Տիբեթում և Սինձյանում անջատողական ձգտումների առկայության պայմաններում, ինչը նոր իրավիճակն ընդհանուր առմամբ, դարձնում էր ավելի փխրուն և բազմապատկում էր անորոշությունները:

Մինչև 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի իրադարձությունները, չնայած ԱՄՆ, ԵՄ, Թուրքիայի և ԱՍՈ-ի կողմից ցուցաբերված բազմակիևորդ ակտիվությանը, ընդհանուր առմամբ՝ Կենտրոնական Եվրասիայի և մասնավորապես՝ Կենտրոնական Ասիայի **տարածաշրջանային անվտանգության պայտիվման առումով,** առաջին հերթին՝ ՌԴ, ՉԺՀ և ԱՄՆ միջև

*- ՉԺՀ հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո, Բիլլ Քլինթոնն իր պաշտոնավարման առաջին ժամկետում Չինաստան ժամկետով ԱՄՆ առաջին նախագահն էր: Առաջ պատերազմի ավարտից և Տյանանմենի իրապարակի 1989 թ. իրադարձություններից հետո ՉԺՀ հետ հարաբերությունների ընկույթի հարցը դարձավ բուն ընտրությունների առարկա ԱՄՆ-ում: Գիմնական մտտեցումը՝ այդ թվում նաև Բ. Քլինթոնի, հակառակ էր նրան, որ իսՅԱՄ-ի փլուզմից հետո, «Չինաստանը ԱՄՆ-ի համար կորցրել է իր ռազմավարական նշանակությունը»: «ՉԺՀ-ում մարդու իրավունքների խախտումները կրում են մասսայական բնույթ»: վերջինիցը «Չինաստանը կառուցում է սոցիալիզմ» և հետևաբար՝ ՉԺՀ նկատմամբ ԱՄՆ-ը պետք է վարի «կոշտ զսպման» քաղաքականություն: Գետնալայում՝ այդ մտտեցումները վերականգնվեցին, և 1996թ. վերջին ընդթափվեց ՉԺՀ հետ հետագա հարաբերությունների գլխավոր ուղղվածությունը, ԱՄՆ Նախագահը նշել էր, որ «ԱՄՆ-ը պահպանում է Չինաստանի՝ որպես 21-րդ դարում ԱՄՆ կոնստրուկտիվ գործընկերոջ վրա դրական միջոցներով ազդելու հնարավորությունները», այդ իմաստով կարևորելով ՉԺՀ հետ բազմաթիվ համագործակցություն սկսելու անհրա-ժեշտությունը: Չինաստանի հետ հարաբերություններում «կոշտ զսպման» քաղաքականություն, անցում կատարվեց՝ «շփումների և զսպման» քաղաքականության:

ձևավորվել էր որոշակի ուժային հաշվեկշիռ[23-26]: Տարածաշրջանում ռազմա-քաղաքական և ռազմական ուղղակի ներկայության արտոնությունն ինքնիշխան պահպանում էր միայն Ռուսաստանը՝ հիմնականում տարածաշրջանում առկա ռազմաքաղաքական և Կոլեկտիվ անվտանգության պայմանագրի (ԿԱՊ) ընձեռնած մեխանիզմների շրջանակներում: Այդ աշխարհաքաղաքական հաշվեկշիռը հիմնովին փոփոխվեց սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից հետո տարածաշրջանում ԱՄՆ քանակի լայնածավալ ներկայությամբ, որին հաջորդեց նաև ՆԱՏՕ-ի ռազմական հայեցակարգի վերանայումն շնորհիվ, ուսկանահայեցակալան գործողություններում կազմակերպության ղեկի որոշումն, ռազմական ներկայությունը Կենտրոնական Ասիայում[27]: Պատմականորեն Կենտրոնական Ասիայում առաջին անգամ ձևավորվեց ԱՄՆ և ՆԱՏՕ-ի ուղղակի ռազմական ներկայություն: Ուղբեկատանում նախկին խորհրդային ռազմական օղանավակայանում՝ Կարշիում և Դրզգուստանի Աննաս օղանավակայանում, ստեղծվեցին ԱՄՆ և ՆԱՏՕ-ի ռազմաօդային ռազմակայաններ, որոնք օդային աջակցություն են ցուցաբերում Աֆղանստանում հակաահայեցակալան գործողություններին:

Կերոշարադրյալ գործոնների ազդեցությամբ հիմնական մարտահրավերների և իրավիճակի նման նշանակալից փոփոխությունների արդյունքում Չինաստանում էականորեն փոփոխվեցին նաև երկրի անվտանգության ապահովման հիմնարար շեշտարդյուններն ու մոտեցումները[19]: Սառը պատերազմի ժամանակաշրջանում ԶԺՀ անվտանգության առումով հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացված էր քաղաքական և ռազմական քաղաքորիչների վրա, իսկ տնտեսական անվտանգությունը գտնվում էր մի տեսակ երկրորդական դերում: ԽՍՀՄ փլուզմանը հաջորդող սկզբնական շրջա- նում ընթացիկ գլոբալ տեղաշարժերի ենթատեքստում երկրի անվտանգության համակարգում տնտեսական անվտանգության քաղաքորիչ նշանակությունն աստիճանաբար սկսեց աճել ռազմական և քաղաքական քաղաքորիչների համեմատ: **1996 թ. հետո Չինաստանում, ըստ էության, ձևավորվեց անվտանգության ապահովման նոր հայեցակարգ, որն առաջին հերթին հենվում էր փոխանագործակցության և փոխօգնության սկզբունքների վրա[19,28,29]:** Լոր հայեցակարգն առաջին անգամ իրապարկվեց ASEAN-ի 1997 թ. մարտյան համաժողովում՝ իր հետագա զարգացումն ստանալով ռուս-չինական 1997 թ. ապրիլյան համատեղ Հայտարարությունում նոր բազմաբևեռ աշխարհակարգի ձևավորման գործընթացների առկայության արտացոլմամբ, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի զինաթափման 1999 թ. համաժողովում և ԶԺՀ ԿԿ 16-րդ համագումարում ԶԺՀ Նախագահ Չյան Չեմինի ելույթներում[19,30]:

Լոր աշխարհակարգի ձևավորման գործընթացների առկայության, տարածաշրջանային լայնածավալ տեղաշարժերի և անվտանգության ապահովման հայեցակարգային մոտեցումների փոփոխությունների ենթատեքստում ԶԺՀ-ում առաջացավ նաև արտաքին քաղաքականության նոր վեկտորների ձևավորման անհրաժեշտություն: 90-ականների կեսերից Չինաստանը նկատելիորեն ակտիվացնում է իր գործունեությունը Կենտրոնական Ասիայի ուղղությամբ, ինչը մեծապես պայմանավորված էր նաև երկրի անվտանգության համակարգային ապահովման նոր մոտեցումներով[3-9]: **90-ականների կեսերից,** տարածաշրջանային համագործակցության հաստատությունների ստեղծման և որանց ամրապնդման Չինաստանի գործունեությունը, արդեն **չսահմանափակվելով միայն Հարավային և Հարավարևելյան Ասիական տարածաշրջանով, որը**

մշտապես գերակա նշանակություն ունի ԶԺՀ համար, տարածվում է նաև ԶԺՀ համար որպես «թիվունջային» ընտրագրովող միջինասիական և Ռուսաստանի ուղղություններով: 1996թ. Շանհայում և 1997թ. Մոսկվայում ինչպե երկրների (ՌԴ, ԶԺՀ, Ղազախստան, Տաջիկստան և Դրզգուստան) Նախագահները ստորագրեցին ռազմաքաղաքական կարևորագույն նշանակության փաստաթղթեր, որոնք ստեղծում են նախկին ԽՍՀՄ-Չինաստան սահմանի ողջ երկայնքով ռազմական վտահույթային սեփմ: Սահմանային տարածքային վեճերի հաղթահարման առումով ձեռք բերված առաջընթացն ու հաջողություններն էապես նպաստեցին Չինաստանի և տարածաշրջանի երկրների միջև որոշակի վտահույթային մթնոլորտի ձևավորման և ամրապնդմանը, ինչպես նաև Շանհայի Դեպուտատների ձևավորման (1996թ.)՝ ԶԺՀ նախաձեռնություն կենսագործմանը, որը հետագայում (2001թ.) Ռիզեկտանի միացումով վերափոխվեց Շանհայի Դեպուտատների կազմակերպության (ԸՀԿ) [31]:

Միջինասիական տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտում Չինաստանի հետաքրքրությունների շրջանակը Դեպուտատների ընդգրկում է և բազմաբնույթ: Ընդհանուր առմամբ այդ հետաքրքրությունները բխում են ԶԺՀ տնտեսական բարեփոխումների ու խաղաղ զարգացման կենսագործման և երկրի անվտանգության ապահովման ու միասնակամության պահպանման գերակայություններից: Դրանք ենթադրում են ահաբեկչության, խլամական ծայրահեղականության ու անջատողականության դեմ համատեղ պայքար և հարևան տարածաշրջանում կայունության պահպանման ապահովում սահմանված տարածքների անվտանգության համատեղ ապահովում տարածաշրջանի երկրների հետ բարեկամական փոխվտահույթային հարաբերությունների ձևավորում, Չինաստանի հակառակորդ կամ մրցակից երկրի կամ երկրների խմբի Կենտրոնական Ասիայում մոտակա վերահսկողության հաստատման, ինչպես նաև տարածաշրջանում ԶԺՀ դեմ ուղղված ռազմա-քաղաքական որևէ դաշինքների ձևավորման հնարավորությունների կանխարգելում[32-36]: ԶԺՀ և տարածաշրջանի երկրների միջև անվտանգության ոլորտում փոխհամագործակցությունը ընդգրկում է նաև էթնիկ հանցագործ խմբավորումների, թմրամիջոցների իրացման, անօրինական միգրացիայի, քնապահպանական ծծանամրի, ստեղծատվական անվտանգության և այլ ոլորտների, որոնք ընդհանուր առմամբ կարևոր նշանակություն ունեն տարածաշրջանի անվտանգության ապահովման առումով[32-36]:

2001թ. սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից և ԱՄՆ գլխավորությամբ հակաահայեցակալան գործողությունների ծավալումից հետո ԶԺՀ արտաքին քաղաքական մոտեցումները նորից լրջորեն վերանայվեցին՝ դառնալով ավելի ակտիվ և գործնական: ԱՄՆ-ում ԶԺՀ հետ հարաբերությունները «չփոփոխելի և զսպման» քաղաքականության իրականացման միտումների դրսևորվումների առկայության պայմաններում, ԱՄՆ ուղղակի ներկայությունը միջինասիական տարածաշրջանում Չինաստանի համար կարող էր վերածվել նոր մարտահրավերների առաջացման և բացասական հեռանկարային զարգացումների աղբյուրի:

Մյուս կողմից, միջինասիական տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտում Չինաստանի հետաքրքրությունների շրջանակի համեմատական դիտարկումը 2001թ. սեպտեմբերի 11-ից հետո ձևավորված իրադրության ենթատեքստում, նկատելի է տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային երկրների

միջազգային և տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտներում ունեցած հիմնական շահերի հետ ոչ միայն մրցակցային կամ հակադրությունների, այլև ընդհանրությունների առկայությունը[18,35-36]: Մասնավորապես, տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային երկրների՝ այդ թվում նաև ներգրավված գործալ ազդեցիկ ուժերի՝ ԱՄՆ, ՌԴ, ԵՄ և ՉԺՀ համար կարևորագույն նշանակություն ունի ահաբեկչության, խլամական ծայրահեղականության ու անջատողականության դեմ համատեղ պայքարի իրականացումը և այդ ոլորտում սերտ համագործակցության պահպանումը: Սկզբունքորեն դա նաև այն հիմնական փաստարկն է, որով և հիմնավորվում է Կենտրոնական Ասիայում ԱՄՆ և ԱՆՏՕ-ի ուժերի ներկայությունը, ինչը խոչընդոտելով միջինասիական տարածք ծայրահեղական իսլամի ներթափանցմանը, ապահովում է տարածաշրջանային երկրների, այդ թվում նաև ՌԴ և ՉԺՀ ազգային շահերի պաշտպանությունը:

ԱՄՆ և ԱՆՏՕ-ի ռազմական ներկայության առումով իրավիճակը նույնը է աշխարհաքաղաքական և ռազմավարական հիմնարար հեռանկարային զարգացումների ենթատեքստում, որտեղ՝ և ՌԴ և ՉԺՀ դեպքում առկա են շահերի ակնհայտ մրցակցային, ինչպես նաև հնարավոր հակադրությունների առաջացման հնարավորություններ, ինչն արդեն իսկ դրսևորվում է այնպիսի կարևորագույն նշանակություն ունեցող ուղղությամբ, ինչպիսին է էներգոնետիկայի հասանելիության և անվտանգության ապահովման ոլորտը: Գլոբալ և տարածաշրջանային մակարակներում ԱՄՆ կողմից իրականացվող մարտավարական բնույթի գործընթացների ենթատեքստում ավելի ու ավելի էր ամրապնդվում այն տեսակետը, որ ԱՄՆ-ը կարող է օգտագործել Կենտրոնական Ասիայում իր ռազմական ներկայությունը ռազմավարական և աշխարհաքաղաքական նպատակներով: Դրա հիմնավորումներից մեկն այն էր, որ ԱՄՆ-ը սկսեց ակտիվ ֆինանսատեխնիկական աջակցություն ցուցաբերել ռազմական շինարարությանը ոչ միայն Կենտրոնական Ասիայում, այլև Գերմանիայի Կոլկատում՝ հատկապես Վրաստանում և մասնակիորեն Ադրբեջանում: Սույն հանգամանքը լրջագույն մարտահրավեր էր նախ և առաջ ԱՊՀ տարածքում անվտանգության համակարգի ձևավորման գլխավոր շարժի ուժի՝ Ռուսաստանի ազգային շահերի համար, որը ՌԴ և Կախազախ Վաղրիմիր Դուտինի պաշտոնավարման սկզբից սկսած առաջին քայլերն էր ձեռնարկում մեծ տերության իր դերի վերականգնման ուղղությամբ: Ռուսաստանում և ԿԱՊ-ում իրենց անդամակցությունը չկասեցրած ԱՊՀ երկրներում՝ ամրապնդվեց ռազմաքաղաքական և ռազմական ոլորտներում ՌԴ հետ երկկողմ համագործակցության, ինչպես նաև հավաքական ուժային կառույցի շրջանակներում անվտանգության համակարգի ձևավորման և ապահովման անհրաժեշտությունը: 2002 թ. ստեղծվեց Գավաքական Անվտանգության Պայմանագրի Կազմակերպությունը (ՀԱՊԿ), որին 2006թ. անդամակցեց նաև ՌՎԵԼԵՍտանը**, որով ԵՅԿ հինգ անդամ երկրները դարձան նաև ՀԱՊԿ անդամներ:

*- Բելոսոս, Գայաստան, Ղազախստան, Ղրղզստան և Տաջիկստան:

** ՌՎԵԼԵՍտանն անդամակցեց ՀԱՊԿ-ին ԱՄՆ և ԵՄ կողմից Անդրկասի իրադրությունների համար ՌՎԵԼԵՍտանի իշխանությունների գործողությունների դատապարտման և սանկցիաների կիրառումից՝ հետո փակելով նաև ԱՄՆ ռազմակայանը:

Սկզբունքորեն Կենտրոնական Եվրասիայի՝ Գերմանիայի Կոլկատ և ԱՄՆ-ը կարևորագույն Ասիայի ենթատարածաշրջաններում, չնայած որոշակի առանձնահատկություններին և անհամաստեղությանը, այնուամենայնիվ ձևավորվեց արտատարածաշրջանային գերակատարների և նրանց հիմնական շահերի համեմատականորեն նույնատեսակ և նույնաբնույթ բազմություն[26]: Ի տարբերություն Գերմանիայի Կոլկատի՝ Կենտրոնական Ասիայում ավելի ու ավելի ակտիվացող Չինաստանն իր աճող միջազգային հեղինակությամբ և ամրապնդվող Շանհայի Կազմակերպությունը վերածվում էին տարածաշրջանի կայունության ամրապնդման կարևոր նշանակության գործոնների: Մյուս կողմից, եթե Կենտրոնական Ասիայի նկատմամբ ԱՄՆ-ի և ԵՄ մոտեցումներում ձևավորվեցին որոշակի տարբերություններ հատկապես աշխարհաքաղաքական երկարաժամկետ նպատակների ըմբռնումների համատեքստում, ապա ԱՄՆ, ԵՄ և ԱՆՏՕ-ի շահերը Գերմանիայի Կոլկատում՝ հիմնականում համընկնում էին [23-25]: Այս իմաստով կենտրոնաասիական տարածքում նոր ուժային բալանսի ձևավորումը ֆունկցիոնալ կախվածություն ունի հարավկովկասյան ենթատարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական և գեո-ռազմավարական տեղաշարժերի իրականացումից: Այնինչ, ԱՄՆ կաշիքը արտաքաղաքական հաջողությունը Կենտրոնական Ասիայում ուղակիորեն էր պայմանավորվել «Կասպյան նավթազագային անոթի բկանցք» անվանվող Գերմանիայի Կոլկատի՝ արևմտաօտանացման՝ հնարավորությամբ: Կենտրոնական Ասիայում ձևավորված այս կոնֆիգուրացիան, քստ էության որոշ մանրամասների ձևափոփոխություններով պահպանվեց նաև հետագայում:

Նոր իրավիճակում Չինաստանն սկսեց ակտիվորեն զարգացնել Ռուսաստանի և միջինասիական երկրների հետ երկկողմ և բազմակողմ հարաբերությունները՝ օգտագործելով ինչպես այդ երկրների հետ ուղղակի շփումների, այնպես էլ ԵՅԿ տարածաշրջանային հաստատության ստեղծմամբ ընձեռնած նոր հնարավորություններն ու մեխանիզմները: Ձևավորվելով անվտանգության առաջնությունների հետքով՝ կազմակերպությունն արագորեն ընդարձակեց իր նպատակների շրջանակը, վերածվելով՝ բոլոր ոլորտներում տարածաշրջանային և երկկողմ համագործակցության զարգացման կարևորագույն մեխանիզմ: ԵՅԿ գործառնությունների շրջանակի ընդարձակմամբ՝ օրակարգային հարցերի շրջանակներում ընդգրկվեցին ոչ միայն սահմանային կրթավորման ինտեղիները, այլև տնտեսական, քաղաքական, մշակութային և անվտանգության ոլորտներում համագործակցության զարգացման և համակարգման հիմնահարցերը[31]: Այնուամենայնիվ, ԵՅԿ ստեղծման մոտիվացիան տարածաշրջանային անվտանգության հիմնախնդիրներն են, իսկ հետագա ռազմաքաղաքական իրավիճակի փոփոխման և զարգացումների գնահատման ամրապնդման հիմքը համընդհանուր չափանիշներով բազմաբևեռ համակարգի ձևավորման անհրաժեշտության դիրքորոշումը հանդես եկող և տարածաշրջանի առումով՝ կազմակերպության երկու առաջատար անդամների՝ Ռուսաստանի և Չինաստանի դիրքորոշումների ընդհանրությունն է: Կենտրոնական Ասիայում ներգրավված արտատարածաշրջանային ուժերի և նրանց շահերի բազմազանությունն առանձնապես ընդգծում է ԵՅԿ ստեղծման կարևորությունը տարածաշրջանային հիմնախնդիրները համագործակցության և դիվանագիտական մեթոդների կիրառման հարթությունում լուծելու հնարավորությունների նշանակալիորեն

մեծացման առումով այդ ժամանակաշրջանում Հինաստանի և Ռուսաստանի հնարավորությունների համեմատական ակնհայտ սահմանափակումների առկայության պայմաններում:

Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ քաղաքական և անվտանգության համագործակցության ծավալմանը զուգահեռ նշանակալիորեն ակտիվացավ նաև ԶԺՀ և այդ երկրների միջև առևտրատնտեսական համագործակցությունը: Դա արտացոլվեց ոչ միայն առևտրական համագործակցության ակտիվացման, այլև տարածաշրջանում Հինաստանի կողմից կատարվող ներդրումների իրագործման գործառնայններում: 1997թ. վերջից սկսված Հինաստանի «Գնալ դուրս» ռազմավարության իրականացումը, և 1999 թ.-ից սկսված ԶԺՀ «Արևմտյան Շրջանների Զարգացման ռազմավարական ծրագիր» կենսագործումն առանձնակի կարևորություն էին հաղորդում Կենտրոնական Ասիայի հետ տնտեսական համագործակցության ծավալման գործընթացին: Դա՝ մի կողմից Կենտրոնական Ասիայում էներգոգնեսուրսների ոլորտում ներդրումների իրականացման հնարավորության առկայությունն էր, մյուս կողմից՝ ԶԺՀ արևմտյան շրջանների էլեկտմիկական զարգացման համար տարածաշրջանի տնտեսական և ռեսուրսային ներուժի օպտիմալ օգտագործման հնարավորությունը: Զևակվորվող տնտեսական համագործակցությունում էներգոգնեսուրսների ոլորտն է սկզբանե կենտրոնական նշանակություն ուներ, ինչպես միջինասիական երկրների այնպես էլ Հինաստանի համար: Կերջինիս դեպքում նաև համահունչ էր «Գնալ դուրս» և «Արևմտյան Շրջանների Զարգացման ծրագիր» ռազմավարությունների հիմնադրույթներին: 2004 թ. հետո «Գնալ դուրս» ռազմավարության կենսագործման շրջանակներում ԶԺՀ-ից արտերկրում կատարվող ներդրումների հոսքի թռիչքային զարգացման պայմաններում շոշափելիորեն աճեց նաև Հինաստանի տնտեսական ներկայությունը: Կենտրոնական Ասիայի երկրների՝ հատկապես Ղազախստանի էներգոգնեսուրսների ոլորտում:

ԶԺՀ-ը բարձր մակարդակի ռազմավարական երկկողմ հարաբերություններ է հաստատել միջազգային և տարածաշրջանային քաղաքական ու տնտեսական հարաբերություններում՝ հիմնական նշանակություն ունեցող տարածաշրջանի երկրների՝ Ռուսաստանի և Ղազախստանի հետ, ինչն էապես նպաստում է նաև միջինասիական մյուս երկրների հետ համագործակցության զարգացմանը, տարածաշրջանային կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, ինչպես նաև տարածաշրջանային կայունության և անվտանգության ապահովմանը: Հինաստանը մեծածավալ ներդրումներ է իրականացնում տարածաշրջանի երկրների՝ ոչ միայն էներգետիկ և այլ ռեսուրսների, այլև՝ սոցիալական, կապի ու տրանսպորտային նպաստավորվածքների ոլորտների զարգացման նպատակով: Զգալի միջոցներ է հատկացնում այդ երկրներին նպատակային արտոնյալ վարկերի տրամադրման, ինչպես նաև մեծածավալ տնտեսական օգնություն ցուցաբերելու նպատակով:

Մյուս կողմից, չնայած էներգոգնեսուրսների ոլորտում ներդրումները՝ ֆինանսական, ինչպես նաև շահագործվող էներգակիրների ծավալմանի առումներով նշանակալիորեն զիջում են այլ երկրների՝ մասնավորապես ԱՄՆ ընկերությունների ներդրումների և ռեսուրսների շահագործման ծավալմանը, այնուամենայնիվ տարածաշրջանում առաջացան «հիմնական սպառնալիք» հնարավոր ձևավորման ընկալումներ: Ռեսուրսների ոլորտում և առարվող արտաքին ներդրումներին յուրահատուկ ուղեկից զգայական ընկոթի տարրերի առկայության հետ մեկտեղ նման ակնհասգտությունների

առաջացումն առաջին հերթին պայմանավորված է տարածաշրջանի երկրների և հարևան Հինաստանի՝ ընդհանրական ռեսուրսային գումարային ներուժերի չափազանց բարձր անհամամասնության առկայությամբ, ինչն առանձնապես նշանակալիորեն է արտացոլված ժողովրդագրական իրավիճակների տարբերություններում:

Կերջարարայի իմաստով միջազգային տնտեսությունում արագորեն ինտեգրվող Հինաստանի համար կարևորագույն նշանակություն ձեռք բերեց ինչպես «մեծ տերությունների» հետ հակասությունների հնարավոր առաջացումը կանխելու և խաղաղ զույգակցության քաղաքականության իրականացումը, այնպես էլ «չինական սպառնալիքի» առկայության հնարավորության բազմաձև առումով վտահույթային ձևավորումը գլոբալ և տարածաշրջանային մակարդակներում: Ի հակակշիռ «Հինական սպառնալիքի» առկայության պտղունների՝ Հինաստանում մշակվեց և առաջարկվեց «ներդաշնակ աշխարհի» կառուցման հայեցակարգը, որն առաջին անգամ՝ ԶԺՀ Նախագահի կողմից շարադրվեց 2005թ. ապրիլին՝ ասիա-աֆրիկյան գագաթաժողովում, այնուհետև՝ ՄԱԿ-ի 60 ամյակին նվիրված ելույթում [37]: Դայեցակարգը, ըստ էության, հենվում է.

- խաղաղ քաղաքական երկխոսության միջոցով փոխընդմանման ամրապնդման,
- խաղաղ քաղաքական երկխոսության միջոցով տնտեսական առաջընթացի և զարգացման ապահովման,
- փոխընդմանման և տնտեսական զարգացման ապահովմանը ռեպաատը՝ մշակութային փոխանակումների և փոխլուծման,
- անվտանգության ոլորտում երկխոսության և համագործակցության ամրապնդման,
- ընպաստականակա խնդիրների լուծման նպատակով բոլոր և առանձնապես հարևան երկրների ջանքերի կենտրոնացման՝ հիմնական բաղադրիչների վրա՝ [37-42]:

Միջազգային հարաբերությունների մակարդակում այն ենթադրում է՝ «ներդաշնակ ասիայի» և «ներդաշնակ աշխարհի» կառուցման հետևողական ջանքերի կիրառում: Այս ենթատեսքում, տասնմեծով միջազգային և տարածաշրջանային հարաբերություններում ազակ հակասությունների նվազեցման և համագործակցության հաստատման ուղղությամբ ջանքերի համակարգման նախաձեռնություն, ԶԺՀ արտաքին քաղաքականության համար այդ հարաբերություններում բարձր պատասխանատվություն ունեցող երկրի, ինչպես նաև ավելի կառուցողական դերի կենսագործումը՝ վերածվում են կարևորագույն բաղադրիչների:

* ԶԺՀ քաղաքական և էլեկտմիկական համեմատական վերլուծությունների կենտրոնի ղեկավար Yue Keqing-ը, որի խորհուրդները կարևորում է նաև ԶԺՀ Նախագահը, «ներդաշնակ աշխարհի» հայեցակարգը մեկնաբանել է հետևյալ կերպ՝ «Հինաստանի կողմից առաջարկված ներդաշնակ աշխարհի գաղափարը շատ ընդհանրություններ ունի աշխարհում տարածված գլոբալ կառավարման տեսության հետ: Դրանք երկուսն էլ արմատավորված են մարդկության մակարդակի մտահոգության վրա, երկուսն էլ հանդես են գալիս միակողմանիության և հեգեմոնիայի դեմ, երկուսն էլ ընդգծում են որևէ երկրի ընդհանրական բնույթի հարցերի լուծումը միջազգային կազմակերպությունների միջոցով, երկուսն էլ դեմ են «աշխարհի ԱՄՆ կողմից կառավարմանը» և ընդգծում են ՄԱԿ հոբի բարձրացումը, երկուսն էլ պնդում են նոր քաղաքականության աշխարհակարգի անխորհրդանշանությունը... Դա գլոբալ կառավարման չինական տեսակետն է, փոփոխվող աշխարհում նոր իրողությունների և միտումների վերաբերյալ Հինաստանի աշխարհընկալումը» [42]:

Ընդհանուր առմամբ, Կենտրոնական Ասիայում ներկայումս ձևավորված ՉԺՅ ռազմավարության հիմնում դրված են՝ Չինաստանի արտաքին քաղաքականության խաղաղ գոյակցության՝ հինգ հիմնարկայինները և երկրի տնտեսական զարգացման և բարեփոխումների համար արտաքին նպաստավոր պայմանների ստեղծման գերակայությունը⁵²: Այդ գերակայության ու հիմնարկայինների զուգորդումը՝ հարևան երկրների հետ բարեկամական հարաբերությունների կառուցման մոտեցման հետ, բարիդրացիական հարաբերությունների ձևավորումը և էկոնոմիկական փոխշահավետ համագործակցության կենսագործումը՝ դառնում են Կենտրոնական Ասիայի երկրների և Ռուսաստանի հետ՝ ՉԺՅ հարաբերությունների կառուցման, բացարձակ առաջնայնություններ⁵³:

Փոխհամագործակցության ու փոխօգնության սկզբունքների վրա հենվող՝ անվտանգության ապահովման ՉԺՅ հայեցակարգի համառոտացում, տարածաշրջանում կայունության ամրապնդման և անվտանգության ապահովման առումներով՝ Ռուսաստանի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ երկկողմ, ինչպես նաև՝ ՇԿԿ շրջանակներում տարածաշրջանային համագործակցության հետագա զարգացումն ու ամրապնդումը, կենսական նշանակություն ունեն՝ ՉԺՅ անվտանգության ապահովման և էկոնոմիկական զարգացման համար: Չինաստանի արտաքին քաղաքականության հիմնարկայինները, խաղաղ գոյակցության սկզբունքներն ու՝ «ներդաշնակ աշխարհի» կառուցման հայեցակարգը բացառում են՝ փոխհամագործակցության ու փոխօգնության սկզբունքների վրա հենվող անվտանգության ապահովման ռազմաքաղաքական համագործակցության վերափոխումը՝ ռազմական բուլկային կառուցվածքի, ինչպես նաև՝ դաշնակցային հարաբերությունների ձևավորումը: Միջազգային հեղինակության և ազդեցության անընդհատ աճով, ինքնուրույն՝ խմբակային շահերով չթելադրվող արտաքին քաղաքականություն իրականացնող Չինաստանը, հանդիսանում է՝ ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ միջազգային չափանիշներով հավասարակշռության և կայունության ամրապնդման գործոն:

⁵² «发展才是硬道理- Միայն զարգացումն ունի իրական իմաստ»- Դեն Սյաոպինի 1992թ. ասույթը մեծ ազդեցություն ունի ՉԺՅ արտաքին քաղաքականության ձևավորման վրա:

⁵³ «Առանց խաղաղ և կայուն միջավայրի ոչ մի երկիր չի կարող կենտրոնանալ տնտեսության շինարարության վրա» [19]

5.2. Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրները Կենտրոնական Եվրասիայում, դրանց լուծման ՉԺՅ քաղաքականությունը և դրա նշանակությունը տարածաշրջանում

Չնայած ՉԺՅ խաղաղ զարգացման ռազմավարության և արտաքին քաղաքականության հիմնարար սկզբունքները բացառում են էներգիայի հիմնախնդիրները քաղաքական պայքարի և Կասպյան շրջանում ծավալված «Մեծ հաղին» նմանաբնույթ գործընթացներում ընդգրկելու հնարավորությունը, այնուամենայնիվ, նշանակալից ջանակությամբ էներգոռեսուրսների առկայությամբ սահմանակից տարածաշրջանի ընտրությունը՝ որպես էներգակիրների մատակարարման աղբյուրի հնարավոր ամենաբնական ընտրություն է Չինաստանի համար [43-47]: Չինաստանի տնտեսության շարունակական աճին և հետագա զարգացման ապահովման համար նպաստավոր արտաքին պայմանների ապահովմանն ուղղված «Գնալ դուրս» ռազմավարության իրականացմանն ու ծավալմանը համընթաց, բստ էության ՉԺՅ-ում լիովին ձևավորվեցին՝ ընդհանրապես էներգոռեսուրսների, և մասնավորապես՝ միջինասիական էներգակիրների դերի և նշանակության րմբռումները երկրի էներգանվտանգության երաշխավորման առումով: Այս շրջանում նշանակալիորեն ակտիվացան տնտեսական և հատկապես էներգոռեսուրսների ոլորտներում Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ համագործակցության զարգացմանն ուղղված ՉԺՅ դիվանագիտական ձեռնարկումները, ինչպես երկկողմ, այնպես էլ ՇԿԿ շրջանակներում [31]: Մյուս կողմից՝ Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ համապարփակ՝ մասնավորապես նաև էներգոռեսուրսների ոլորտում համագործակցության զարգացման Չինաստանի շահագրգռվածությունն ինքնին բխում է աշխարհաքաղաքական բնականոնության, էկոնոմիկական փոխշահավետության, ինչպես նաև ՉԺՅ և տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունից [43-47]:

Սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից անմիջապես հետո Չինաստանը ԱՄՆ-ին առաջարկեց և ցուցաբերեց հնարավոր օժանդակություն հակահաբեկչական գործողությունների իրականացման ընթացքում: Իրենց հերթին սեպտեմբերի 11-ի իրադարձություններից հետո ձևավորված իրողությունները որևէ նոր չափանիշներով ազդեցություն չունեցան ՉԺՅ էներգոռեսուրսների հասանելիության և մատակարարումների հուսալիության ապահովման առումով այդ թվում նաև Կենտրոնական Ասիայում: Սակայն խնդրի ավելի խորացին և հատկապես հեռանկարային դիտարկումը, կարող է հանգեցնել Չինաստանում էներգանվտանգության առումով անհասցուտության ավելացմանը՝ հատկապես մատակարարումների հուսալիության երաշխավորման տեսանկյունից: Կենտրոնական Ասիայում ԱՄՆ ուղղակի ներկայությամբ ՉԺՅ էներգոռեսուրսների մատակարարման ծովային ուղիների՝ ԱՄՆ կողմից գրեթե լիակատար վերահսկողությունն ամբողջանում է լրացվելով ցամաքային ուղիների նկատմամբ վերահսկողության հաստատման հեռանկարային հնարավորությամբ⁵⁴: Ընդ որում,

⁵⁴ Ինչպես նշում է ՉԺՅ Պետխորհրդի Զարգացման հետազոտությունների կենտրոնից Qin Xuanren-ը՝ «Կենտրոնական Ասիա ներթափանցմամբ ԱՄՆ-ը մեկ կրակոցով սպասել է երեք թռչուն»՝ ապահովելով Կենտրոնական Ասիայի ռազմավարական տարածքի վերահսկողությունը, ՈՂ, ՉԺՅ և Իրանի զգայուն, ինչպես նաև Կասպից ծովի շրջանի նավթի և գազի պաշարների վերահսկողությունը [48, 49]:

Կենտրոնական Ասիայից և Ռուսաստանից էներգոնետիկայի տեղափոխման գնահատման ենթակառուցվածքների զարգացման միջոցով ծովային երթուղիների և Մալակկա նեղուցով էներգակիրների առաքումների ծավալների նվազեցման շնորհիվ մատակարարումների հուսալիության երաշխավորումը ԶԺՀ էներգամատակարարության ապահովման ռազմավարության կարևորագույն տարրերից է: Եվ այս իմաստով նաև այլ գործոնների հետ զուգորդված՝ ԱՄՆ ռազմական ներկայության ամրապնդումն ու երկարաժամկետ ներկայությունը Կենտրոնական Ասիայում ընդունելի չի կարող լինել Զինատեսնի համար:

Արտաքին աղբյուրներից և մասնավորապես Կենտրոնական Ասիայից ԶԺՀ էներգակիրների մատակարարման հուսալիության և անվտանգության հիմնախնդիրների ավելի ամրոցական ընթացման առումով հատկապես ԶԺՀ-ԱՄՆ հարաբերությունների ենթատեսուտում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև մի շարք այլ գործոններ: Էներգոնետիկայի հիմնախնդիրները երկու երկրների ընդհանրական հարաբերությունների օրակարգային կարևոր, բայց և այնպես ընդամենը հարցերից մեկն է: Չնայած դրան՝ այն ունի զորալ քնույթ և առնչվում է էներգակիրների միջազգային շուկային, աշխարհում էներգոնետիկայի հարուստ բոլոր տարածաշրջաններին և այս կամ այն չափով, ներգտնթեք բոլոր երկրներին: Նման ընդգրկումության պայմաններում, բնականաբար, քաղաքական և աշխարհաքաղաքական գործոնները մշտապես թողնելու են իրենց ազդեցությունը ոլորտում երկու երկրների հարաբերությունների ձևավորման վրա անվազմ միջազգային շուկայի վրա դրանց ազդեցության մակարդակով և չեն կարող անտեսվել:

Էներգոնետիկայի միջազգային շուկայում և զորալ տնտեսությունում ԶԺՀ ընդգրկվածության մակարդակն այնպիսին է, որ համագործակցության ցանկացած լրջագույն խթանում հանգեցնելու է ծանր ֆինանսատնտեսական հետևանքների, ինչպես միջազգային շուկայում և էներգակիրներ արտահանող երկրներում, այնպես էլ ոլորտում ներդրումներ իրականացրած ընկերությունների համար, որոնցում հիմնական մասնաբաժինները պատկանում են ԱՄՆ և արևմտասլավ կորպորացիաներին: Արդյունքում, դա կարող է լրջագույն խնդիրներ հարուցել հենց ԱՄՆ էներգակիրների մատակարարումների առումով[50,51]: Էներգոնետիկայի մատակարարման ընդհատման հետևանքով, «աշխարհի ֆարքիկա» ֆեռմենտով և արտահանման ու ներկրման առեփն ծավալներով Զինատեսնի տնտեսության լուրջ խթանման հետևանքով առաջացած շրջայական ռեակցիան կարող է հանգեցնել զորալ մասշտաբներով ֆինանսատնտեսական ծանրագույն ճգնաժամի: Նման ճգնաժամի հետևանքների հիմնական կողմերից մեկը հանդիսանալով է ԱՄՆ տնտեսությունը, որն ակնհայտորեն ամենամեծ ազդեցություն ունեցող հետևաբար նաև փոխազդեցության կողմ միավորն է միջազգային շուկայական և ֆինանսատնտեսական մեխանիզմներում ու դրանց գործառնություններում հիմնական կատմաների ձևավորման, դրանց պահպանման, կիրառման ու կառավարման առումներով:

Իր հերթին, ԶԺՀ-ից ամենախոշոր ներմուծող և ԶԺՀ-ում խոշորաձավ արտաքին ներդրումներ իրականացող ԱՄՆ-ի հետ համագործակցության անխաթար զարգացումը ակնհայտորեն հիմնարար և կենտրոնական նշանակություն ունի արտահանման կողմնորոշմամբ ու արտաքին ֆինանսատնտեսական և տեխնոլոգիական ներդրումների ներգրավման առաջնայնություններով Զինատեսնի տնտեսության համար:

Առիանրական ձևակերպան դեպքում երկու երկրների էկոնոմիկական, այդ

բովան, նաև էներգիայի ոլորտում հարաբերությունների համար քննազգական են փոխախակապվածությունն ու փոխկախվածությունը[50-53]: Եվ նայած երկու երկրների հարաբերություններում երկկողմ և զորալ քնույթի հիմնախնդիրների հակասությունների և տարըմբընումների առկայության՝ անընդհատ խորացող էկոնոմիկական համագործակցությունն ու փոխախակապվածությունը ԶԺՀ - ԱՄՆ հարաբերություններում առաջացող հնարավոր ճգնաժամների խորացումը մշտապես սահմանափակող գործոններ են: Դարգապես մի կողմից անկա է ԶԺՀ տնտեսական հարաձույն զարգացումը, որն ամրապնդված է աշխարհի ամենամեծաքանակ մարդկային ռեսուրսներով, ինչն հանգեցրել է համաշխարհային տնտեսությունում և առևտրական փոխանակումներում Զինատեսնի դերի և ներդրումների աննախադեպ աճի: Մյուս կողմից, անկա է աշխարհում առաջատար տնտեսության իր ներկայիս դիրքերի պահպանման ԱՄՆ քնակման ձգտումը: Տեսանելի ապագայում երկու երկրների տնտեսական՝ այդ թվում նաև էներգակիրների առումով մրցակցային գործընթացները կորոշվեն և կման այս երկու երկույթների և մուտեցումների դիալեկտիկական համակցության ոլորտում: Այդ գործընթացները տեսանելի ապագայում չեն կարող հանգեցնել միջազգային հարաբերություններում բարձր պատասխանատվություն ունեցող երկրների՝ ԶԺՀ-ԱՄՆ հարաբերություններում այնպիսի ճգնաժամի, որը կարող է վերածվել հավանաբարության, որի դեպքում ոչ միայն ծովային երթուղիները, այլև ցամաքային խողովակաշարերը ռազմական միջոցների կիրառման դեպքում նույնպես, եթե ոչ ավելի, խոցելի են: Կերտարադրվածի իմաստով անհրաժեշտ է ընդգծել՝ որ մինչև այժմ դեռևս չի գրանցվել Զինատեսնի արտաքին էներգոնետիկայի մատակարարումների խթանման որևէ քիչ թե շատ՝ լուրջ դեպք: Ավելին, ծովային երթուղիների զորալ պաշտպանության ենթատեսուտում հենց ԱՄՆ-ն է իրականացնում նաև Զինատեսնի արտաքին առևտրի և ռեսուրսների մատակարարման նավոլիների պաշտպանությունը: Աֆրանստատում հակահարեկական գործողությունների իրականացումն արգելափակում է Կենտրոնական Ասիա դրա լայն ներթափանցմանը, ինչը նաև բարձրացնում է այս երկրներում էներգոնետիկայի տեղափոխման ենթակառուցվածքների անվտանգության մակարդակը:

Կենտրոնական Ասիայից Զինատեսնի էներգակիրների մատակարարման երկու հիմնական ուղիների խողովակաշարերի անվտանգության ապահովման աստիճանը համարելի է միջինասիական տարածաշրջանի կայունության ապահովման մակարդակին և անկա ու պոտենցիալ բոլոր մարտահրավերները (միջէթնիկական հնարավոր բախումներ, իսլամական էքստրեմիզմի, ահաբեկչության վտանգ և այլն) կարող են ունենալ իրենց որոշակի ազդեցությունն ու հետևանքները խողովակաշարերի անվտանգության առումով, ինչպես միջինասիական, այնպես էլ ԶԺՀ Միսոնյան Ոլգորական ավտոնոմ շրջանում (ՍՈՒՎԸ)[54-60]:

ՍՈՒՎԸ-ի տարածքը կազմում է ԶԺՀ ավելի քան 1/6 (1.66 մլն. մ2) մասը՝ հանդիսանալով ԶԺՀ ամենախոշոր նահանգը: ԶԺՀ-ը ութ երկրների հետ (Մոնղոլիա, Ռուսաստան, Դազախստան, Դրոգտսան, Տաջիկստան, Աֆղանստան,

*- ԶԺՀ Նախագահ Չիան Չեմինի 90-ականների կեսերին կատարված ձևակերպմամբ՝ ԱՄՆ-ի հետ ԶԺՀ հարաբերությունները հանդիսանում են- «(zhong zhong zhi zhong 重中之中)» «կենտրոնականը կենտրոնականներին»: [Jyu և ԶԺՀ արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունների վերաբերյալ այլ կարևոր դարձվածքներ կարելի է գտնել՝ Pang Xingchen, 2004, pp. 783-ում]

Հնդկաստան և Պակիստան) սահմանակցում է ՍՈՒԱՇ-ի հետ շուրջ 5600 կմ. սահմանով: ՉԺՀ վիճակագրական վարչության տվյալներով՝ 2008 թ. վերջին շրջանի բնակչությունը կազմել է 21.31 մլն.: ՍՈՒԱՇ-ում ապրում են 47 ազգություններ, որից 46%-ը ույգուրներ, 34%-ը՝ հան, 7.5%-ը՝ ղազախներ, 2.7% -ը՝ ղունզան: Նահանգում ապրում են միջինասիական բոլոր ազգությունների էթնիկական խմբերը բացառությամբ թյուրքմենների: Նահանգի բնակչության մեծամասնությունը դավանում է իսլամ: Ույգուրներն ու 10-ից ավելի այլ ազգություններ ունեն թուրքական էթնո-մշակութային և լեզվական ընդհանուր արմատներ (ավելի քան 60%)[61-64]: Ույգուրները բնակվում են նաև Ղազախստանում՝ 185 հազար (այլ տվյալներով մինչև՝ 300 հազար), Ղրղզստանում և Ռեզբեկստանում՝ 35-50 հազար յուրաքանչյուրում, Ռուսաստանում և Աֆղանստանում՝ ավելի քան 2-3 հազար յուրաքանչյուրում: Նահանգում առկա նման էթնիկ-քաղաքակրթական բազմազանությունը, սոցիալ-տնտեսակ զարգացման անհամաչափությունները, ահաբեկչության տարածման համար նպաստավոր տարաջաշրջանային քաղաքական և աշխարհաքաղաքական զարգացումներն ու այլ գործոնները **բարենպաստ մթնոլորտ են ձևավորել միջէթնիկական խնդիրների առաջացման և ծայրահեղականության տարածման համար[65-70]:**

Միջէթնիկական խնդիրներն ընդհանուր առմամբ և ույգուրական անջատողականությունը մասնավորապես պայմանավորված են բազմաթիվ և բազմաբնույթ գործոններով, որոնց ամբողջական ուսումնասիրությունն առանձնապես արդիական կարևորություն ունեցող հիմնականիդրոնից է, քայքայ ունի առանձին հետազոտական նշանակություն: Այստեղ դիտարկվող հարցերի շրջանակներում կարևորվում է Չինաստանի համար ույգուրական անջատողականության քաղաքական հիմնական նշանակությունը, ինչն առաջին հերթին երկրի անվտանգության ու ամբողջականության պահպանումն է՝ և տարածաշրջանային կայունության ապահովումը[72,73]: 2008 թ. դեկտեմբերին հարապարակված 1998 թ. հետո թվով վեցերորդ ՉԺՀ պաշտպանության ամրապնդման և ռազմավարության վերաբերյալ «Ասիական թղթեր»-ում ընդգծվում է. «Չինաստանը զեռևս շարունակում է դիմակայել անվտանգության՝ երկարատև՝ բարդ և բազմաբնույթ սպառնալիքների և մարտահրավերների»՝ որպես հիմնական վտանգները թվարկելով «Թայվանի անկախության», «Արևելյան Թուրքեստանի անկախության» և «Տիբեթի անկախության» անջատողական ուժերին [72,73]:

Ույգուրական անջատողականության ակտիվ և բարձրամակվող դրսևորումները Սինձյանում առաջացման հետխորհրդային շրջանում Կենտրոնական Ասիայում ազգային պետությունների առաջացմամբ ձևավորված տրամադրությունների ենթատեքստում: Սինձյանում գործող շուրջինը տասնյակ կրոնական կազմակերպությունների հետ մեկտեղ ձևավորվեցին նաև մի քանի անլեզայ իսլամական և ազգայնական կազմակերպություններ, որոնցից ամենահայտնին՝ «Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժում»՝ ույգուրական ծայրահեղական կազմակերպությունն է: Իր հերթին 90-ականների սկզբերին Ղազախստանում և Ղրղզստանում սկսվեցին ակտիվանալ ույգուրական ազգայնական այնպիսի կազմակերպությունները, ինչպիսին են «Թուրքեստանի ազատագրման միջազգային կոմիտե» (նախկինում՝ «Արևելյան Թուրքեստանի ազգային ծակատ», որն ստեղծվել էր ևՄՀՄ կողմից հարաբերությունների վատթարացման շրջանում ՉԺՀ դեմ պայքարելու նպատակով), «Թուրքեստանի

ազատագրման կազմակերպությունը» և «Ույգուրների միավորյալ ընկերակցությունը», որոնք սկսեցին օգնություն ցուցաբերել Սինձյանում իրենց հայրենակիցներին՝ անկախ «Ույգուրստանի» ստեղծման նպատակով[74]:

ևՄՀՄ-ի փլուզման աշխարհաքաղաքական հսցողության ոգևորության պարագայում արևմուտքում չէր կարող աննկատ մնալ ՉԺՀ դեմ «ույգուրական խնդրի» օգտագործման հնարավորությունը՝ **ույգուրական նախադեպի** սեսքը: Հետխորհրդային շրջանի սկզբում ԱՄՆ ներպայական հասարակական կազմակերպությունների հետ մեկտեղ Կենտրոնական Ասիայում «հատկացված» դերաստարադյան ենթատեքստում Թուրքիայում դրսևորվեց առանձնահատուկ ակտիվություն միջինասիական կազմակերպությունների միջոցով «ույգուրական անջատողականության» օժանդակության առումով: «1992 թ. սկսած այդ կազմակերպությունների միջոցով սկսվեց Սաուդյան Արաբիայից և Թուրքիայից գաղափարախոսական գրականության և ֆինանսական միջոցների մատակարարումը Սինձյան.....Այն բանից հետո, երբ Սաամբուում 1992 թ. դեկտեմբերին կայացած Ույգուրական Համաշխարհային Կոնգրեսը (ՌՌՀԿ) որոշեց անցնել «ազատության» համար զինված պայքարի մեթոդների կիրառմանը, սկսվեց նաև զենքի մատակարարումները ՍՈՒԱՇ»[74]: Սինձյանում և Պեկինում պայթեցումների, հրկիզումների, ստիկանության հետ զինված ընդհարումների և այլ ահաբեկչական մեթոդների կիրառումը վերածվեց ույգուրական ազգայնականների պայքարի հիմնական միջոցի: Հետագայում Կենտրոնական Ասիայում Թուրքիայի դերակատարության նվազեցմանը համընթաց չափավորվեց նաև «ույգուրական խնդրի» նկատմամբ, թուրքական մոտեցումների **տեսանելի դրսևորումների մակարդակը**, հատկապես՝ 2013 հետ փոխադարձաբար քրդական և ույգուրական շարժումների ահաբեկչական բնույթի ձանձաղմից հետո[75]: Թուրքիայում ստեղծված ույգուրական ազգայնական հասարակական կազմակերպությունները նույնիսկ ցուցաբար տեղափոխեցին իրենց տեղակայման վայրը՝ ԱՄՆ և Գերմանիա[75]:

2001թ.-ից հետո 90-ականների ձևավորված ամուր կապերի հետեղով սկսվեց միջինասիական և Սինձյանի ծայրահեղական ուժերի, ինչպես նաև միջազգային ահաբեկչական կազմակերպությունների ակտիվ ակտիվ և ակնխաղ սերտառնան գործընթաց: 2002թ. ՉԺՀ-ը կարողացավ հասնել ԱՄՆ և ԱՄԿ-ի համաձայնությանը՝ «Արևելյան Թուրքեստանի իսլամական շարժման» միջազգային ահաբեկչական կազմակերպությունների ցուցակում ընդգրկման, **ինչպես նաև «Թուրքիայի, Եգիպտոսի և Սաուդյան Արաբիայի մեղադրանքը՝ ույգուրական անջատողականությանը և պանթուրքական պետության՝ ստեղծմանն աջակցելու»** համար [75]: Միջազգային ահաբեկչական կազմակերպությունների հետ ույգուրական ազգայնական կազմակերպությունների սերտառնան և համակարգված գործունեության իրական մասշտաբների վերաբերյալ քիչ թե շատ իրական պատկերացում կարելի է կազմել, 2009թ. սկզբին հրապարակված ՉԺՀ՝

*. Սորբեզևի ԱՊԱ տեղեկատվական գործակալության և Շարք-թերթի 2009 թ. հուլիսին տրված հարցազրույցում ՀՊՌԿ արեգիմենտ Ուարիե Գադիրն ասել է. «Ես կուզեմայի, որ դուք օգնեց մեզ... Մեր հոդերը՝ Արևելյան Թուրքեստանը, բոլոր թուրքերի հայրենիքն է՝ արդեն անցյալների, դազախների, թուրքմենների, ղրղզների և մյուսների: Արևելյան Թուրքեստանը թուրքական մշակութային օրրանն է: Եթե այս օրրանը կորցնի, ապա թուրքերը կկորցնեն իրենց հայրենիքը... Մեքեց հիասթափված եմ իսլամական աշխարհի դիտորոշումից: Միայն Թուրքիան ձայն հանեց»[76]

պաշտոնական տվյալներից, ըստ որի՝ 2008 թ. ընթացքում ձերբակալվել են «խլամական տարբեր ծայրահեղական կազմակերպությունների 1300» անդամներ, ոչնչացվել է 40 վարժական ժամբարներ[67-74]:

Եթե ընդհանրապես գնահատվի «ույգուրական նախագծին» արևմտյան ուղղության մասնակցության աստիճանը, ապա պետք է նշել, որ նախագծի զարգացմամբ՝ չնայած արտաքինապես դրա դրամորոշումների նվազեցմանը, իրականում՝ ուղղակիորեն զբաղվում է միայն Թուրքիան [75,77]: Արևմուտքում՝ մինչև 2000-ականների կեսերը հիմնականում քաղաքարվում էին Amnesty International (AI) և Unrepresented Nations and People's Organization (UNPO) տիպի կազմակերպությունների միջազգային գործունեությունում ուղղորակված գործունի ընդգրկմամբ[75]: 2000-ականների կեսերից հետո «ույգուրական նախագիծը» և նրա իրագործելիության աշխարհաքաղաքական նպատակահարմարության ու մեթոդների հարցերն ընդգրկվեցին ԱՄՆ-ի, Բրիտանիայի և Իսրայելի հետազոտությունների հետաքրքրությունների ոլորտում[75]: **Մշակված ընդհանուր մտտեղանները, որոնք կիրառվում են նաև ներկայումս, ենթադրում են տիրեթական անջատողական շարժման արտերկրում գործող կառուցվածքային անալոգիայի կիրառման նպատակահարմարությունը՝ «ույգուրական նախագիծ» դեպքում[75]:** Ըստ էության, նույնատիպ մոտեցում է ցուցաբերվում նաև եվրոպական կառույցների կողմից, ինչպես նաև նման հենքով մարտավարություն է կիրառվում նաև ԳՌԿ-ի պրեզիդենտի կողմից*։ Անիրաժեշտ է ընդգծել, որ արևմուտքի կողմից, «ույգուրական խնդրի» մարդու իրավունքների շարժման տեղափոխման ձգտումը ակնհայտորեն չի փոխելու ույգուրական շարժման ահաբեկչական բնույթը և չի նշանակելու ահաբեկչական մեթոդների կիրառման բացառում ույգուրական ծայրահեղական կազմակերպությունների կողմից:

«Ույգուրական խնդրում» արևմտյան ուղղության ուղղակի մասնակցությունը շարունակվելու է իրականապես Թուրքիայի կողմից հատկապես վերջին շրջանում այդ երկրի քաղաքականության ինքնուրույնության դրսևորման փորձերի համատեքստում: Այդ մասնակցության ակնհայտ արտացոլումը 2009 թ. հուլիսյան դեպքերի ընթացքում** էր, որպես միակ երկրի՝ Թուրքիայի կողմից պետական մակարդակով ցուցաբերված ռեակցիան է***[78-82]:

Մինչդեռն արտերկրի հետ կապված է 105 միջազգային նշանակության պաշտոնապահարիներով: Ռեռանչի-Ալաշանկուու երկարտրով, որն անվանվում է նաև «Եվրասիական մայրցամաքային կամուրջ», Չինաստանի երկաթուղային ցանցը

*- Ուտանյի հուլիսյան իրադարձությունների վերաբերյալ Եվրոպայումսների մարդու իրավունքների կոմիտեմ 2009 թ. սեպտեմբերին ԳՌԿ-ի պրեզիդենտ Մարիել Գադիրև՝ այդ դեպքերի բնութագրումների ընթացքում բազմիցս օգտագործել է Տիբեթի հետ համեմատությունները: Արևմտյան տեղակայված և միջոցներ ջանքերով նույնպես որոշակի տրամաբանական կապ ձևավորվեց 2008 թ. մարտին Տիբեթում և 2009 հուլիսի Ռուսոյի ղեկավարի միջև՝ չնայած Տիբեթում զինված մեթոդների կիրառումը՝ զարգաբարստական հենք չէ[75]:

**- Ըստ պաշտոնական տվյալների՝ այդ իրադարձությունների ընթացքում 198 մարդ զոհվել է և ավելի քան 1700-ը վիրավորվել: Տվյալներում ընդգրկված է ԾԶԳ բոլոր ազգությունների քաղաքացիներն ու ոստիկանության և բանակի անձնակազմի կրթվ վաստները:

***- Թուրքիայի վարչապետն այդ իրադարձությունները ընդգրկեց որպես զենցիղ: Թուրքիայում քոլեկտ հայտարարվեց չինական արարկներին: Թուրքիան միակ երկիրն էր, որը դիմեց ԱՄԿ-ին Ռեռանչի դեպքերի քննարկման հարցով [78-82]:

միացված է Դազախստանի և դրա միջոցով Եվրասիայի երկաթուղային ցանցի հետ: Նահանգով է անցնում Չինաստան-Կենտրոնական Ասիա աստևորական փոխանակումների շուրջ 80%-ը: Մինչնայում են անցնում նաև Դազախստան-Չինաստան նավթատարը և Թուրքմենստանից Չինաստան Տրանս-Ասիական գազատարը: ՄՈՒԱԿ-ի ռազմավարական նշանակությունը ԾԶԳ էներգոապահովման առումով պայմանավորված է ոչ միայն միջինասիական էներգակիրների առաջումներով, այլև այն հանգամանքով, որ Մինչնայում են կենտրոնացված Չինաստանի ցամաքային նավթային պաշարների 30%-ը և բնական գազի պաշարների ավելի քան 34%-ը[67,68]:

Նահանգի ռազմավարական դիրքն ու նշանակությունը շրջանի տնտեսական զարգացումն ու կայունության ապահովումը դարձնում են կարևորագույն խնդիր ԾԶԳ կառավարության համար: Չինաստանն ակնհայտորեն չի սահմանափակվում Մինչնայում արմատական ահաբեկչության դեմ միայն ուժային մեթոդներով պայքարելու միջոցով լուծելու նահանգում առկա հիմնախնդիրները: Ըստ ավելի խոստովանալից են նահանգի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ուղղությամբ ԾԶԳ կողմից գործադրվող ջանքերը: Նահանգն ընդգրկված է «Արևմտյան շրջանների զարգացման» ռազմավարական ծրագրում, որը նախատեսում է ոչ միայն էվրոնովիկական և սոցիալական զարգացում, այլև հիմնականում կենտրոնացված է արևմտյան շրջաններում բնակվող Չինաստանի ազգային փոքրամասնությունների կախարարող ինտեգրում պետության և հասարակական կյանքում*։ Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ առևտրատնտեսական և էներգոնետարների ոլորտում համագործակցության ծավալումը, ինչպես նաև Մինչնայի էներգետիկ ոլորտում կատարվող լայնածավալ ներդրումներն ու տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրումը կարող են էապես բարելավել նահանգում սոցիալ տնտեսական իրավիճակը:

Նահանգի բազմթիվ կազմը և միջինասիական տարածաշրջանի հետ կրակեց մեծամասնության էթնոմշակութային և կրոնական ընդհանրությունները ավելացնում են տարածաշրջանային չափանիշներով անկայունության հնարավոր դրսևորումների Միջին Ասիայից Մինչնայ ներթափանցելու հնարավորությունները: Ռեգուրական ազգայնականների կողմից կրոնական-էթնոմշակութային քաղաքիչների հենքով նահանգում իրազիվող երկարամյա անջատողական ձգտումները ինչև ուղեկցվում է ԾԶԳ դեմ զինված ահաբեկչական մեթոդների կիրառմամբ և ամրապնդվում է «անկայն Արևելյան Թուրքեստանի» կառուցման ներուժներով, չափազանց բարվոք բարոյափոքեանական, էթնո-կրոնական և քաղաքակրթական միջավայր է ձևավորում այդ վտանգների ԾԶԳ ներթափանցման համար: Իր հերթին, Մինչնայում երբեմն բռնկվող արյունալի բախումները՝ ինչպես 2009թ. հուլիսին, կարող են լուրջ հետևանքներ առաջացնել հարևան երկրներում բնակվող ույգուրների շրջանում վերածվելով իսլամական ծայրահեղական կազմակերպությունների ակտիվացման ամի առիթով[67-71]: Այս իմաստով ույգուրական անջատողականությունն իր հերթին հանդիսանում է տարա-ծաշրջանային անկայունության առաջացման կարևոր բաղադրիչներից մեկը:

*- Դետություն և հասարակական կյանքում Չինաստանի ազգային փոքրամասնությունների հավասարադր ինտեգրման հիմքում դրված են հետևյալ երեք դրոյսները՝ միասնական ազգային քաղաքար, միացյալ ինտեգրված տնտեսություն և ընդհանուր քաղաքական մշակույթ:

Սույն մտտեցման համատեքստում, արդեն իսկ 90-ականների կեսերից Կենտրոնական Ասիայի երկրների և ԶԺՀ ու ՌԴ միջև «ույգուրական խնդիր» վերաբերյալ ձևավորվեց որոշակի ընդհանուր մտայնություն: 1996թ. ԶԺՀ նախանշանությամբ և ՌԴ համաձայնությամբ, «ույգուրական խնդիր» հարցի բննախույժ մտցվեց Շանհայան Դեղսակի օրակարգ, որում ընդունվեց անջատողականության ցանկացած դրսևորման նկատմամբ կողմերի անհանդուրժողականության և իրենց երկրներում անջատողական գործունեության արգելման վերաբերյալ փաստաթուղթը, որը հետագայում հաստատվեց 1998թ. հուլիսին կայացած՝ Ալմաթայի ԸՅԿ զազգաբաժնիչներին[84,85]:

Շարադրյալից բխում է՝ միջինասիական տարածաշրջանի և ԶԺՀ հյուսիսարևմտյան շրջանների անվտանգության և կայունության ապահովման, ինչպես նաև էկոնոմիկական զարգացման խնդիրների փոխկապակցությունը, ինչը հիմնավորում է Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանային անվտանգության առաջնահերթ և ռազմավարական նշանակությունը Չինաստանի համար: Միաժամանակ, նման փոխկապակցությունից ինչքան բխում է փոխհամագործակցության ու փոխօգնության սկզբունքների վրա հենվող երկրողը, ինչպես նաև տարածաշրջանային համագործակցության, հետագա զարգացման և ամրապնդման կենսական նշանակությունը ԶԺՀ-ում և Կենտրոնական Ասիայում անվտանգության ապահովման և կայունության ամրապնդման առումներով:

Կենտրոնական Ասիայում անվտանգության ապահովման և կայունության ամրապնդման, ինչպես նաև ընդհանրապես զարգացման հաջողությունը մեծապես պայմանավորվում է միջազգային փոխազդեցությունների գործընթացներով, որում կարևորագույն նշանակություն ունեն ԶԺՀ-ՌԴ հարաբերությունների զարգացման միտումները: Համընդհանուր չափանիշներով քազմաբնեռ հասմակարգի ձևավորման աներթժեշտության վերաբերյալ ՌԴ և ԶԺՀ դիրքորոշումների ընդհանրությունը վերջին ավելի քան երկու տասնամյակների ընթացքում, երկու երկրների հարաբերությունների զարգացման դրական դինամիկան և դրանց ռազմավարական գործընկերության ներկայիս մակարդակն անշուշտ տալիս են հեռանկարային լավատեսության հիմք: Մյուս կողմից, Ռուսաստանի և Չինաստանի հարաբերությունների օրակարգն ընդգրկում է միջազգային և տարածաշրջանային զարգացումներով ձևավորվող հիմնախնդիրների գրեթե ողջ սպեկտրը և դրանց հեռանկարային զարգացումը պայմանավորվում է բազմաթիվ և բազմաբնույթ գործոնների գույգործմամբ: Այդ իմաստով, ՌԴ-ԶԺՀ միջև և այլ համաշխարհային ղեկավարության (ԱՄՆ, ԵՄ և Ճապոնիա) հետ, այս երկու երկրների հարաբերությունների կազմավորման գործոնների բազմությունն ունեն կառուցածքային հետևաբար նաև հեռանկարում հարաբերությունների քնույթի ձևավորման շատ ընդհանրություններ: **Հարաբերությունների նման բազմավեկտոր և բազմապարամետր ոչ ծայրնություն իր մեջ պարունակում է ինչպես ռազմավարական համագործակցության, այնպես էլ մրցակցության հնարավորություններ և ներուժ, որոնք այս կամ այն աստիճանով արտացոլվում են նաև տարածաշրջանային համագործակցության մակարդակում: Ներկայումս Չինաստանի գլոբալ ակտիվությունը ակնհայտորեն ծավալվում է տնտեսական ոլորտում, ինչի հետևանքով հենց էկոնոմիկական հարաբերություններում է ավելի արտացոլվում մրցակցային ներուժի առկայությունը:**

Տարածաշրջանային մակարդակում երկու երկրների համագործակցության կարևորագույն ուղղությունները տեսանելի հեռանկարում Կենտրոնական Ասիա և Ասիա-խարաղօվկիանոսյան տարածաշրջաններն են, որոնցից վերջինը շարունակելու է պահպանել իր առաջնային նշանակությունը Չինաստանի համար:

Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ տնտեսական համագործակցության (ՌԴ քազմականաչափ ինտենսիվ և ԶԺՀ դինամիկ և արագընթաց) վերջին տարիների զարգացման պայմաններում **սկզբունքորեն ձևավորվել է՝ տարածաշրջանում երկու երկրների տնտեսական ներգրավածության գրեթե համարժեք մակարդակ [86,87]:** ԶԺՀ տնտեսական ներգրավվածությունների ակնհայտ գերազանցությունը հեռանկարում կարող է հանգեցնել բանակական հաշվեկշռային փոփոխության: Ռրակական կողմը շատ բանով կախված կլինի տարածաշրջանի երկրների հետ տնտեսական համագործակցության ոլորտային կառուցվածքի ընդլայնման և այդ երկրների արդյունաբերական զարգացման ուղղություն՝ իրենց էկոնոմիկական համագործակցության դաշտում ընդգրկելու՝ ԶԺՀ և ՌԴ մտտեցումներից և պատրաստակամությունից: Ներկայումս, տարածաշրջանի երկրների հետ Ռուսաստանի և Չինաստանի համագործակցությունում գերակայում է ռեսուրսային ուղղվածությունը, որում ավելի ցայտունորեն է արտահայտվում էներգոնետուրսների ոլորտը:

Չնայած Կենտրոնական Ասիայի էներգոնետուրսների պաշարների նկատմամբ հետաքրքրությունների առկայության ընդհանրությամբ, ի տարբերություն այս ոլորտի առումով ԶԺՀ-ԱՄՆ փոխհարաբերությունների, **Չինաստանի և Ռուսաստանի էներգոնետուրսային հարաբերություններում ընդհանրական գերակայությունը և հիմնայինը եղել և մնալու է արտարդու-սպառող համատեքստը՝** Ղազախստան և Չինաստան նավթատարով ԶԺՀ առաքվում է նաև ռուսաստանյան նավթ[88,89]: Մրցակցային որոշակի տարրերի առաջացումը Կենտրոնական Ասիայի բնական գազի ռեսուրսների ոլորտում, հատկապես՝ Տրանս-Ասիական գազատարի կառուցմամբ, չի կարող հիմնովին փոխել այս երկրների փոխհարաբերությունների քնույթը էներգոնետուրսների ոլորտում[90]: Ավելին, տարածաշրջանային անվտանգության և կայունության ապահովման մակարդակի և Կենտրոնական Ասիայի Չինաստանի էներգակիրների մատակարարման երկու հիմնական ուղիների՝ խողովակաշարերի անվտանգության ապահովման աստիճանների համադրելիությունն՝ էականորեն կարող է խթանել տարածաշրջանային անվտանգության համակարգում ԶԺՀ դերի և պատասխանատվության մակարդակի բարձրացմանը:

Կենտրոնական Ասիայում և նրա շուրջ ընթացող գործընթացների դինամիկ զարգացումներն անշուշտ պայմանավորում են ԶԺՀ կողմից տարածաշրջանային անվտանգության և հնարավոր վտանգների գնահատման չափանիշները, ինչպես նաև դրանց արձագանքման միջոցներն ու պլորիթիսների համագործակցության անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ, Պեկինի կողմից որոշակիորեն սահմանված են տարածաշրջանային անվտանգության և կայունության ապահովման ԶԺՀ

*. ՌԴ կառավարության կողմից 2009թ. նոյեմբերին հաստատված՝ «Ռուսաստանի էներգետիկ օգնավարությունը՝ մինչև 2030թ.» նախատեսում է արագացնել նավթի և գազի ՌԴ արևելյան շրջանների մատակարարումների ապահովումը՝ Ասիայի տարածաշրջան արտահանումների կայտաստվող: Նախատեսվում է Ասիա-խարաղօվկիանոսյան տարածաշրջան նավթի արտահանումը՝ ՌԴ-ից ընդհանուր արտահանության 2008թ. 8%-ի փոխարեն հասցնել 14-15%-ի մինչև 2020-22թթ. 22-25% մինչև 2030թ.: Տարածաշրջան բնական գազի արտահանության 2008թ. գործի փոխարեն՝ հասցնել 16-17%-ի մինչև 2020-22թթ. 19-20% մինչև 2030թ.: Այդ էներգակիրների հիմնական սպառողն ակնհայտորեն լինելու է Չինաստանը[91]:

ռազմավարության հայեցակարգային հիմնային բաղադրիչները: Այդ որում, **ԶԺԳ տարածաշրջանային ռազմավարության սկզբունքային նշանակությունն ունեցող բաղադրիչներից մեկը Ռուսաստանի հետ սերտ փոխգործակցությունն է**, ինչի ապահովման դեպքում միայն՝ հենվելով նաև ԵՂԿ և միջինասիական երկրների հետ ամուր համագործակցության զարգացման վրա, **հնարավոր կլինի հասնել տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման համալիր լուծումների:**

Երկու երկրների անվտանգության ապահովման առումով Կենտրոնական Ասիայի անվտանգության և կայունության պահպանման նշանակությունը, տարածաշրջանում առկա հիմնախնդիրների և **տարածաշրջանի ռազմաքաղաքական իրավիճակի փոփոխման և զարգացումների գնահատման** Ռուսաստանի և Չինաստանի դիրքորոշումների ընդհանրությունը մասնավորապես տարածաշրջանում ԱՄՆ ներկայության հետազոտական ամրապնդման անընդունելիության վերաբերյալ, տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտում **ՈՂ և ԶԺԳ** միջև՝ ներկայիս և հեռավորային համագործակցության ամրապնդման առանցքային գործոններ են: Աֆղանստանում և շրջակա երկրներում, ինչպես նաև դեկավարների անձնակազմի հատկանիշներից կախվածության թարժել աստիճանով ու կոնֆլիկտային մեծ ներուժով միջինասիական երկրներում, կայունության ապահովման և անվտանգության ապահովման հնարավորությունը տեսանելի հեռավորումում, **չի կարող հասնել կանխատեսելիության մակարդակի**, առավել և՛ ԱՄՆ և կոալիցիոն զորքերի տարածաշրջանից դուրս բերման դեպքում: Տեսանելի հեռավորում, Կենտրոնական Ասիայում և նրա շուրջ գործընթացների ցանկացած ուղղությամբ զարգացումների դեպքում, **առանց տարածաշրջանի երկրների և ՈՂ և ԶԺԳ միջև երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության, հնարավոր չի լինի որդաչի խելամիտ անհրաժեշտության սահմաններում, իրականացնել տարածաշրջանային անվտանգության ապահովումն ու կայունության ապահովումը:**

Անվտանգության ապահովման ԶԺԳ հայեցակարգի ենթատեքստում, Ռուսաստանի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ՝ ներդաշնակ և կայուն համագործակցության իրականացման արդյունավետ մեխանիզմ է հանդիսանում՝ Շանհայի Համագործակցության Կազմակերպությունը (ԵՂԿ) Էներգետիկ ոլորտում համագործակցության ամրապնդման և անվտանգության ապահովման խնդիրները ի սկզբանե առաջնային են կազմակերպության անդամ երկրների համար: Չնայած ԵՂԿ-ը ռազմական կազմակերպություն չէ և ամենայն հավանականության այդպիսին չի դառնա՝ նաև ապագայում, այնամենայնիվ այն ունի **անհրաժեշտ ներուժ քաղաքական և դիվանդան-գիտական միջոցներով կանխելու տարածաշրջանում ուժային հաշվեկշիռի հնարավոր փոփոխումը**, ինչպես նաև կարող է հասնել տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման **անհրաժեշտ մեխանիզմների մշակմանը**, ինչը ոչ Ռուսաստանի ռազմական հզորությունը և ոչ էլ Չինաստանի էլիտոմիլիական կարողությունները չէին կարող ապահովել առանձին-առանձին վերցրած[92]:

Տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման ռազմական մեխանիզմների կիրառման հնարավորություններ նախատեսող, ներկայումս գործող միակ միավորը Հավաքական Անվտանգության Պայմանագրի Կազմակերպությունն (ՀԱՊԿ) է, ինչը կարող է ենթարդել նաև՝ անկայունության լրջագույն վտանգների դեպքում ԵՂԿ և ՀԱՊԿ համագործակցության ապահովման անհրաժեշտություն[54,55, 93-95]:

Ֆարաճաշրջանի անվտանգության առումով երկու կազմակերպությունների հետաքրքրությունների ոլորտային ընդհանրությունները, ինչպե երկրների անդամակցությունը միաժամանակ երկու կազմակերպությունների ստեղծում են ՀԱՊԿ և ԵՂԿ միջև համագործակցության խթանման կայուն և անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար հիմք:

ՀԱՊԿ-ն որպես ռազմաքաղաքական կազմակերպություն՝ Ռուսաստանի դերի անվիճելի առաջնայնությամբ և ընդհանուր ռազմական ավանդույթներ ունեցող երկրների անվտանգության ապահովման մեխանիզմ է, որն ընթանում է ընդհանուր ռազմական միավորների և փոխադարձ պաշտպանության ավելի գործունե մեխանիզմների ստեղծման ուղիով: Չնայած, այն դեռևս հեռու է անվտանգության ապահովման իրական և գործունե համակարգ լինելուց, այնուամենայնիվ՝ այս առումով էպպես ավելի արդյունավետ է, քան ԵՂԿ-ը, որում քացակայուն է համատեղ պաշտպանության ապահովման ռազմական կայուն մեխանիզմների ստեղծման հնարավորությունը[96-98]:

2003 թ. Չինաստանը հանդես եկավ երկու կազմակերպությունների միջև փոխգործակցության վերաբերյալ առաջարկով[98,99]: Պահանջվեց քանակությունների չորսամյա ընթացք, որպեսզի 2007 թ. հոկտեմբերին ստորագրվի երկու կազմակերպությունների միջև համագործակցության վերաբերյալ «Արձանագրություն»[98, 100, 101]: Համանայն «Արձանագրության» երկու կազմակերպությունների միջև համագործակցությունը կկրթործվի՝ տարածաշրջանային և միջգաղային անվտանգության և կայունության ապահովման և անաբեկչությանը հակադրման, թրամմիջոցների դեմ պայքարի, գեների անօրինական շրջանառության, միջազգային կազմակերպված հանցագործության դեմ պայքարի և այլ ընդհանուր հետաքրքրություն ունեցող ոլորտներում[98, 100-101]: Ներկայումս, ՀԱՊԿ և ԵՂԿ ներկայացուցիչները հյուրի կարգավիճակով, փոխադաժաբար մասնակցում են միմյանց միջոցառումներին, անցկացվում են համատեղ խորհրդակցական գործառնություններ, դիտորդի կարգավիճակով մասնակցում են միմյանց գործառնություններին և այլն: Բայց և այնպես՝ կազմակերպությունների միջև համագործակցությունը դեռևս հեռու է նույնիսկ՝ «Արձանագրությամբ» նախատեսվող ոլորտների և ծավալների յուրաքանչյուր կենսագործումից:

Բացի նրանից, որ ԵՂԿ հետաքրքրությունների շրջանակն ավելի լայն է և ընդգրկում է նաև համարժեք նշանակության այլ խնդիրներ՝ որպիսին են էլիտոմիլիական հիմնախնդիրները, կազմակերպությունում երկու հիմնական և առաջատար դերակատարների՝ ԶԺԳ և ՈՂ ներկայությունը, նվազեցնում է որոշումների ընդունման և դրանց կենսագործման արագությունը: ԵՂԿ մեջ չմտնող, բայց՝ ՀԱՊԿ անդամ երկրների (Հայաստան, Բելոռուս), ինչպես նաև ԵՂԿ-ում դիտորդ երկրների (Իրան, Հնդկաստան, Մոնղոլիա, Պակիստան) անվտանգության հիմնահարցերի օրակարգային առաջնայնությունների տարբերությունները, լրացուցիչ դժվարություններ են առաջացնում, կազմակերպությունների միջև համագործակցության արագընթաց զարգացմանը: Չնայած ՀԱՊԿ և ԵՂԿ միջև լայն համագործակցության ծավալումն ուղեկցվում է մի շարք հիմնախնդիրներով, այնուամենայնիվ, դրա զարգացման և սերտացման հաջողությունը հեռանկարում մեծապես կախված կլինի տարածաշրջանում ՈՂ և ԶԺԳ միջև մրցակցային ազդեցությունների նվազեցման, փոխվտանդության մրջնդրոտի ամրապնդման, հարաբերությունների ներդաշնակեցման և համարժեք պատասխանատվությունների ստանձնման կարողություններից:

**5.3.- Խողովակաշարային աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը
Կասպյան ավազանում և Կենտրոնական Եվրասիայից ՉԺՀ
էներգոռեսուրսների արտահանումների հեռանկարի ներկայացման
փորձ՝ եզրակացությունների փոխարեն**

Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոռեսուրսների սպառման ձևավորված երկու գլխավոր կենտրոնների՝ արևմտյան (հիմնականում՝ ԵՄ) և արևելյան (հիմնականում Չինաստան) առկայությամբ և էներգակիրների՝ հատկապես արևմտյան ուղղությամբ տարանցման գերակա դիրքերի պահպանմանն ուղղված Ռուսաստանի ազգնավարական մոտեցմամբ առաջնորդ մրցակցությունն ու հակասությունները պայմանավորում են՝ էներգոռեսուրսների շահագործման առումով օպտիմալ լուծումների հասնելու բարդությունը: Տարածաշրջանում ստեղծված իրավիճակը բնութագրվում է նրանով, որ տարածաշրջանային և արտաստանածաշրջանային ուժային կենտրոնների շահերը էներգիայի և միջազգային անվտանգության առանցքային նշանակություն ունեցող լուրտներում սերտորեն միասնորված են: Այս հիմնական դիրքերի փոխշարժակալվածությունը գլոբալ և տարածաշրջանային ուժային կենտրոնների միմյանց հակառոտ, կամ ավելորդ փոխլրացմամբ աշխարհաքաղաքական հետաքրքրություններին և դրանց զուգորդվածությունը տարածաշրջանում առկա ենքին մրցակցության, հակասությունների և հակադրությունների հետ, էներգոռեսուրսների օպտիմալ շահագործման խնդիրների լուծումների փնտրման հարցը տեղափոխում են քաղաքական և աշխարհաքաղաքական հնարավորությունների հարթություն:

Մյուս կողմից, այն իրավիճակում, երբ տարածաշրջան էներգոարտադրող երկրների համար միջազգային սապարեզում իրենց համեմատական ինքնուրույնության և նշանակության դրսևորման հիմնական միջոցը էներգակիրների արտահանման ուղղությունների վերաբերյալ որոշումների ընդունման գործընթացներին մասնակցությունն է, էներգոռեսուրսների և դրանց առաքման երրուկների վերահսկողությունն ընձեռնում է տարածաշրջանում իրավիճակի վերահսկման հնարավորությունը: Դա ցայտունորեն արտացոլում է այն ընթացման կենսունակությունը՝ ըստ որի, հատկապես էներգառաքման ուղիները, ինչպես ոչ մի այլ բան, հեռանկարում հստակեցնելու են հնարավոր տարածաշրջանային դաշինքների ձևավորումը և աշխարհաքաղաքական իրադրությունը Կենտրոնական Եվրասիայում [54, 103-104]:

Էներգակիրներ արդյունահանող երկրների և սպառման շուկաների համար էներգակիրների արտահանման և ներկրման ծրագրերում ընդունելի լուծումների հասնելու և դրանց իրագործելիության հնարավորությունների առումով հիմնաբար նշանակության ունեն առաքման առկա համակարգերի, ինչպես նաև տրեքսպորտացվածքների ուղղությունների այդ առումով նաև տարանցվող երկրների ազդեցությամբ պայմանավորված գործունեությունը: Արևմտյան սպառման կենտրոնի ծրագրային հիմնավորյալը Ռուսաստանով տարանցման նվազեցումն է, ինչն իրանյան ուղղությամբ արտահանման սահմանափակումների հետևանքով ենթադրում է հարավեվրոպայան տրանսպորտային միջանցքի ձևավորումը, որով էներգակիրների տարանցումը հիմնականում իրականացվում է Թուրքիայի տարածքով: Դա ակնհայտ ազգնավարական նշանակության առավելություններ է բերում Թուրքիային՝ քարծրացնելով նրա տարածաշրջանային և աշխարհաքաղաքական նշանակությունը, ինչի

հետևանքով այդ երկիրը դառնում է արևմտյան ուղղությամբ էներգակիրների տեղափոխման ամենաշահագրգիռ կողմը, որը «Լոր Մեծ հաղում» ներդրելով «զրո գումար» ստանում է հնարավոր առավելագույնը: Խողովակաշարային կապակցվածությունը Թուրքիայի, Արդրբեյջանի և միջինասիական երկրների միջև էթնո-մշակութային ընդհանրությունների ընթացման արմատներում է փոխադարձ շահերի շաղկապվածության և փոխհարաբերությունների որոշակի մակարդակի պահպանման անհրաժեշտությամբ, որոնք սահմաններ հասող էներգատարների գործունեության ապահովման համար հանդիսանում են ուղեկց պարտադիր պայմաններ: Արդրբեյջանից-Թուրքիա էներգակիրների առաքման տևտեսապես ամենահիմնավորված իրանյան ուղու բացառումը ԱՄՆ կողմից, ընտրված վրտաստյան ուղու համեմատ տևտեսական հիմնավորվածության շրջափեղիղուն ավելի բարձր աստիճան ունեցող հայաստանյան ուղու ընտրության բացառումը Արդրբեյջանի և Թուրքիայի կողմից, նշանակալիորեն ամրապնդեցին էներգատարների տեղափոխումների արևմտյան ծրագրերում քաղաքական և շեշտադրումների առաջնայնության և Ռ-Դ շրջանցման հիմնավորյալով պայմանավորված աշխարհաքաղաքական քաղադրիչների առկայությունը:

Արևելյան սպառման հիմնական կենտրոնի՝ Չինաստանի էներգակիրների տեղափոխման ծրագրերի հիմնավորելիությունը պայմանավորվում է առաջնորդ-սպառող հարաբերությունների համատեքստով: Նույնիսկ չորս երկրների սահմաններն հատուկ Տրանս-Ասիական գազատարի դեպքում միջինասիական երեք երկրներն էլ՝ Թուրքմենստան, Ուզբեկստան և Ղազախստան, հանդիսանում են ոչ միայն տարանցման, այլև միակ սպառման կենտրոն՝ Չինաստան էներգակիր առաքող երկրներ: Դա քաղաքական քաղադրիչների ազդեցությունը հասցնում է հնարավոր միևնույնի, որոնք այս դեպքում արտացոլում են միայն չորս հարևան երկրների միջև համագործակցության պահպանման և զարգացման դիվանագիտական հարաբերությունների և տարածաշրջանային ընդհանուր հետաքրքրությունների ոլորտներ: Աշխարհաքաղաքական գործունեների ազդեցությունն արևելյան սպառման հիմնական կենտրոնի՝ Չինաստանի համար առաջանում և պայմանավորվում է գլոբալ տեղաշարժերի համատեքստով միջինասիական երկրների քաղաքական կողմնորոշումների և տարածաշրջանում մյուս շահագրգիռ գլոբալ ուժային կենտրոնների ներգավակվածության մակարդակի հնարավոր փոփոխություններով, որի վատագույն տարբերակներից է արևմտյան ազդեցության աճի մեծացման իրականացումը տարածաշրջանում Թուրքիայի դերի բարձրացման միջնորդավորմամբ Ավան զուգորդմամբ: «Ներջինս, պայմանավորվում է ՉԺՀ Մինձյանի ավտոնոմ շրջանի բազմէթնիկ կազմով և միջինասիական տարածաշրջանի հետ նրանց մեծամասնության էթնոմշակութային ու կրոնական ընդհանրություններով, ինչպես նաև «ույգուրյան նախագծում» Թուրքիայի առանձնահատուկ դերակատարումով: Ներքին հիմնամիտղիները առկայությունը, համապատասխան նյութատնտեսական ռեսուրսների ու քաղաքական ներուժի բացակայությունը տարածաշրջանի թուրքալեզու երկրներում անհրաժեշտ ազդեցության հասնելու Թուրքիայի ձգտումների իրագործելիությունը տեսանելի հեռանկարում պայմանավորվելու է միայն արևմտյան լիարժեք աջակցության առկայությամբ, ինչի բացակայությունը՝ նեո-պանթուրքական ծրագրերի կենսագործման գործընթացը՝ այժմեական կիրառական ոլորտից տեղափոխում է ազգնավարական հեռանկարային

հնարավորությունների հարթություն: Դեռևս 90-ականների վերջերից նուպակցության Թրագրեյի առումով ԱՄՆ կողմից ցուցաբերվող գաղտնի մոտեցման պայմաններում [64] էներգակիրների ծրագրերը մնացել են Կենտրոնական Եվրասիայում Թուրքիայի ազդեցության հնարավոր տարածման հիմնական գործոն բաղադրիչը:

Կենտրոնական Եվրասիայի էներգոռեսուրսների հաստատված և ենթադրելի պաշարների գերակա մասը տեղակայված է Կասպյան ավազանի արևելյան հատվածում* (տես Աղյ-3.1): Դազախոսանից նավթի, իսկ Թուրքմենստանից գազի արտահանումը որոշիչ գործոն է արևմտյան պլանային կենտրոնի էներգակիրների մատակարարման ծրագրերի իրագործելիության և հեռանկարային շահագործման տնտեսական արդյունավետության իմաստավորման առումով: Ռուսաստանից էներգամատչելի կախվածության նվազեցման հիմնադրույթով պայմանավորված էներգակիրների առաքման իրանյան ուղղության հավանական ընտրության իրագործելիության աստիճանը Իրանի հետ հարաբերությունների ներկա առանձնահատկությունների հետևանքով ավելի բարձր է տրանսկասպյան խողովակաշարերի կառուցման իրագործելիության հնարավորություններից, որոնց դեպքում առաջանում է Կասպից ծովի կարգավիճակի որոշման առումով անկախ հիմնախնդիրների ողջ սպեկտրի հաղթահարման անհրաժեշտությունը:

Արևելյան սպառման բոլոր կենտրոնների այդ թվում նաև Չինաստանի համար Կասպյան արևմտյան հատվածի՝ Ադրբեջանի էներգակիրների պաշարների հնարավոր չնդեղնակառուցումը առաքման ծրագրերում, որևէ ազդեցություն չունի տարածաշրջանից էներգակիրների մատակարարման ծրագրերի հիմնավորելիության առումով: Արևելյան ուղղությանը գործող և նախատեսվող խողովակաշարերով մատակարարումների իրականացման հուսալիությունը Ադրբեջանի էներգակիրների պաշարների կապակցվածությանը պայմանավորման որևէ ծրագիր պարզապես կինաստանից այդ էներգատարների տնտեսական նպատակահարմարության հիմնավորումը: Նման «ավտոնոմիան» էլ պայմանավորում է էներգակիրների «աշխարհաքաղաքականության»** առումով որոշումների ընդունման արագությանը արևելյան սպառման կենտրոնի դեպքում: Այս իմաստով, Ադրբեջանից գազի Չինաստան առաքելու հնարավորության դիտարկումը ընդամենը կարող է ունենալ տեսուկան հիփոթեզային նշանակություն, որը նաև որոշակի ինտրիգ է ներմուծում Կասպյան էներգիայի աշխարհաքաղաքականության վերլուծությունների անվերջ շղթայում[102]:

* Արևելյան՝ միջինասիական հատվածում գտնվում է նավթի հաստատված պաշարների շուրջ 85%-ը և ենթադրվող պաշարների շուրջ 81%-ը: Բնական գազի արևելյան հատվածի մասնաբաժինները համապատասխանաբար կազմում են հաստատված՝ ավելի քան 90%, ենթադրվող շուրջ 95% (տես Աղյ-3.1):

** «Նավթի աշխարհաքաղաքականություն» - Մելվին Կոնարի սահմանումը, որը լիովին կիրառելի է նաև բնական գազի և որևէ այլ բնական ռեսուրսի «աշխարհաքաղաքականություն» ընդդեմն համար հիմնվում է հետևյալ տրոհման վրա. «աշխարհ» - ցույց է տալիս նավթային ռեսուրսի տեղակայման աշխարհագրությունը - «քաղաքականություն» - արտացոլում է մատակարարման ապահովման հասանելիության և իրագործելիության հնարավորությունների վրա արդյունաբերող և սպառող երկրների կառավարությունների որոշումների ազդեցությունը[103]: Աշխարհաքաղաքականության գործոնները դասվում են առավել «ազդեցիկ» սպառման կենտրոնների պահանջարկի ապահովման համար՝ բավարար պաշարների քանակության և միջնաստանային (երկրների միջև սահմաններ հատող) խողովակաշարերի դեպքում:

Շուվային նավթի ներքինից հեռու գտնվող Կասպյան շրջանի էներգակիրների արտահանման հիմնական միջոցը խողովակաշարերն են, ինչպես նաև նավթի ավանդույթն աճում է տարածաշրջանային և աշխարհաքաղաքական փոփոխությունների, ինչպես նաև հարևան երկրների ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցության դերն ու նշանակությունը էներգակիրների սպառման կենտրոնների և արտադրող երկրների կողմից, դրանց միջազգային շուկա արտահանման քաղաքականության ու ռազմավարության մշակման և իրականացման առումներով: Տարածաշրջանի էներգակիրների հիմնական առանձնահատկությունը խողովակաշարային ուղղությունների կամ որ նույնն է՝ խողովակաշարային աշխարհաքաղաքական մրցակցությունն է, ինչն սկզբնավորվեց նավթատարների ուղղության հիմնախնդիրներով (Քաբու-Թիբիսի-Ջեհան-ՔՊՁ) և դարձավ էլ ավելի դրամատիկ զազախողովակների առումով (Չավելլ-1,2; Աղյ-3.5 և Քարտեզներ-5-6)[107-108]:

Երկրային հիմնարար կարևորություն ունի և տեսանելի ապագայում կապիպանի Ռուսաստանի տնտեսական, քաղաքական և աշխարհաքաղաքական առանձնահատուկ դերն ու նշանակությունը՝ տարածա-շրջանից էներգակիրների արտահանման անկախ առաջնությունների հիմնական միջոցների տնտեսման, ինչպես նաև նոր կառուցվածքների ուղղությունների ընտրման վերաբերյալ որոշումների ընդունման և դրանց կենսագործման առումներով:

Էներգակիրների պաշարների և արդյունաբերման սահմանավակումները, դրանց տեղավորմամբ շահագրգիռ տարաքննիչ երկրակառուցողների առատությունը, ինչպես նաև առաքումների դիվերսիֆիկացման Կասպյան երկրների հետաքրքրությունը առաջացրել են մրցակցային ավելորդ լարվածություն, որն առանձնահատուկ սրությամբ դրսևորվում է Ռուսաստանի և արևմտյան ծրագրերի իրականացման առումով: Ոչ զգնաժամային պայմաններում ՌԴ էներգոարտահանման ավելի քան 15% -ը կազմում են Կասպյան երկրներից տարանցվող էներգակիրները, այդ թվում՝ Ղազախստանից արտահանվող ամբողջ նավթի 84%-ը և Թուրքմենիայից արտահանվող գազի 75%-ը [9, 54.61]: Կասպյան էներգակիրները հատկապես բնական գազի և դրանց առաքումների վերահսկողությունը ռազմավարական նշանակություն ունեն Ռուսաստանի ներկայիս էներգետիկ աշխարհաքաղաքականությունում և ՌԴ-ն առավելագույն կանխարգելիչ ջանքեր կգործադրի իր առավելությունների պահպանման առումով: ՌԴ-ի և Միջին Ասիայի երկրների միջև ձեռք բերված պայմանավորվածությունների իրականացման դեպքում արդյունաբերման ծավալների աճին զուգահեռ տարանցվող էներգակիրների ներկայիս բացառման ծավալների կարող են նույնպես ավելի անկախ խողովակաշարերի հզորության մեծացման և նորերի կառուցման (զրինակ՝ Սերմապայան գազատարը, «Չարավային հոսքը») շնորհիվ: Էներգակիրների համար եվրոպական գնային համակարգի կիրառման ՌԴ կողմից առաջարկվող ճկուն քաղաքականությունը և Միջին Ասիայում նրա ունեցած աշխարհաքաղաքական ազդեցությունը նշանակալիորեն բարձրացնում են այդ պայմանավորվածությունների իրագործելիության հավանականությունը: Արևմտյան խողովակաշարային ծրագրերի հիմնական առանձնահատկությունը (ՔՊՁ և Nabuco) դրանց տնտեսական ոչ լիարժեք հիմնավորման է անգամ երրորդների ընտրության առումով, ինչով դրանցում աշխարհաքաղաքական շեշտադրումները դառնում են առաջնային [54, 55, 104-108]: Որպես աշխարհաքաղաքական մտահոյացում՝ այդ ծրագրերը գործում են գաղափարի ծնան օրվանից անկախ նրանից դրանք կդառնան շոշափելի իրականություն

(ԲԹԶ), թե այդպես էլ կման որպես գաղափար: Այդ ծրագրերի տնտեսական հիմնավորումը ենթադրում է նաև Հարավային Կովկասի և միջինասիական էներգակիրների միախուլվածությունն ու փոխշահակալվածությունը, ինչն արևմտյան ուղղությամբ խողովակաշարերի անվտանգության ապահովումն երաշխավորելու անհրաժեշտության զուգորդմամբ **աշխարհաքաղաքական կառուցվածքային տեղաշարժերի իմաստով հանգեցնում է այս երկու տարածաշրջանների որպես մեկ ամբողջական միավորի հանդես գալու հիմնադրույթին:**

Որպես տնտեսական հիմնավորման հետևանք արևմտյան խողովակաշարային ծրագրերում առաջանում է տրանս-կասպյան խողովակաշարերի կառուցման անհրաժեշտությունը, իսկ էներգոնետիքների սահմանափակության պատճառով նաև այլ, ոչ արևմտյան ուղղվածությամբ խողովակաշարային ծրագրերի իրագործումից դրանց կախվածություն: Ինչի հետևանքով, էապես նվազում է այս ծրագրերի իրագործելիության աստիճանը (Nabucco), կամ երկարատև շահագործելիության նպատակահարմարությունը*։ **Այն հանգամանքը, որ** Միջին Ասիայում (ի տարբերություն էներգակիրների առաքման համավարագրերի որոնցում գերակա դիրքը պատկանում է Ռուսաստանին և մասնակիորեն Չինաստանին) էներգակիրների հանքավայրերի փայաբաժիններում արևմտյան նավթային ընկերություններն ունեն ակնհայտ գերակա դիրքը (Ակար-3.10), կարող է որոշակի ազդեցություն ապահովել արտահանման ուղիների ընտրության հարցում, քայքա չի կարող լինել որոշիչ էներգակիրների արևմտյան ուղղությամբ արտահանումների երաշխավորման առումով:

Անվտանգության ապահովման առումով Հարավային Կովկասում՝ 2008թ-ի հիվանդյան «օգոստոսյան պատերազմի» ընթացքում Կրաստանով անցնող երեք խողովակաշարերից որևէ մեկի «պատահականորեն» չվնասվելու փաստը կարող է պայմանավորվել ոչ միայն առաջացած խնդիրների առավել բարդացումից Ռուսաստանի խուսափելու հանգամանքով, այլև բարի կամքի դրսևորմամբ: Անասավորապես դա բացառապես այլընտրանքային էներգետիկ միջանցիկ գործառույթների իրականացման առումով Կրաստանի ռազմավարական դիրքի թեթևությունները Ադրբեջան-Կրաստան-Թուրքիա ուղղությամբ գործող, և Վասպուրյան արևելյան հատվածից էներգակիրների առաքման համար ծրագրվող, էներգոտրանսպորտային կոմունիկացիաների խոցելիությունն ու անհուսալիությունը, ինչպես նաև միմիայն տարածաշրջանա-յին անվտանգության կայուն ապահովման ենթատեքստում դրանց անվտանգության երաշխավորման հնարավորությունը: Ամենայն հավանականությամբ վերջին հանգամանքը հայ-թուրքական հարաբե-րությունների բարելավմանն ուղղված ԱՄՆ և ԵՄ կողմից գործուն ջանքերի ներդրման կարևորագույն քաղաքականից մեկն է: ԱՖրաստանում և Պակիստանում ստեղծված դժվար հաղթահարելի իրավիճակը, ԱՄՆ համար Կենտրոնական Եվրասիայում առաջին պլան է մղել միջինասիական տարածաշրջանի նշանակությունը, ինչպես նաև Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների բարելավման անհրաժեշտությունը՝ որոշ չափով նվազեցնելով աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերի առումով

*Օրինակ, ԲԹԶ-նավթամուղի հետագա արդյունավետ շահագործումը 2015-ից՝ Ադրբեջանում նավթի արդյունահանման նվազմանը զուգընթաց, ենթադրում է Ղազախստանի Կաշագան հանքավայրից զգալի նավթ-մատակարարում, որը դժվար է իրականացնել միայն տանկերներով (Ակար-3.9):

Կենտրոնական Ասիայի ֆունկցիոնալ կապվածությունը Հարավային Կովկասին: Բոլոր դեպքերում «օգոստոսյան պատերազմից» հետո Հարավային Կովկասում ձևավորված տրո status quo-ն, ինչպես նաև Բաքար Օրամայի վարչախմբի կողմից Զ. Ռուչի վարած՝ «քիզեն տարրեր» պարունակող, արտաքին քաղաքականության հետևանքով ձևավորված հիմնախնդիրների հաղթահարման վրա կենտրոնացմամբ պայմանավորված՝ Կենտրոնական Եվրասիայում ԱՄՆ դերի որոշակի վերանայումները, ներկայումս չնայած որոշ չափով նվազեցրել են հարավկովկասյան էներգո-տրանսպորտային միջանցքի նախկին նշանակությունը, բայց և այնպես, այն չեն զրկել աշխարհաքաղաքական իմաստավորումից: Արևմտյան էներգետիկ ծրագրերում աշխարհաքաղաքական քաղաքորիչների ակնհայտությունը Ռուսաստանի հետ մրցակցությունում մտցնում է հակադրման էլեմենտ, ինչի հետևանքով էներգակիրների սահմանափակ քանակությունների այլ ուղղություններով տեղափոխման ծրագրերը որոշակիորեն ներդաշնակվում են արևմտյան ուղղության հետ ՌԴ մրցակցությանը: Այս իմաստով և այլ գործոնների զուգորդմամբ, ի տարբերություն արևմտյանի, Չինաստանի միջինասիական էներգոծրագրերի նվազմամբ Ռուսաստանը ջուգաբերում է որոշակի ըմբռնողական և չիակադրվելու մոտեցում[54,55]:

Ռուսաստանի մոտեցումները ձևավորվում են այլ ուղղությամբ արտահանումների առկա գերակա դիրքերի պահպանման նկատառու-ներով կենսագործվող կանխարգելիչ ռազմավարությամբ, ինչի հետևանքով տարածաշրջանի երկրների այդ ծրագրերին մասնակցության պատրաստակամությանը ստանում է արևմտյան կողմնորոշման որոշակի իմաստավորում:

Արևելյան միջինասիական էներգոծրագրերի առումով Ռուսաստանի մոտեցումներում գերակայում են մրցակցային բաղադրիչները: Թուրքենաստանից Չինաստան՝ Տրանս-Ասիական գազատարի կառուցման քառակողմ համաձայնությունները կարևոր նշանակություն ունեցան միջինասիական գազի համար ՌԴ կողմից՝ եվրոպական գնային համակարգի կիրառման ճկուն քաղաքականության անցման առումով: Արևելյան հիմնական սպառման կենտրոնների (Չինաստան, Ճապոնիա, ՅՎ. Կորեա և այլն), էներգակիրների ներմուծման դիվերսիֆիկացման ռազմավարությունում Ռուսաստանից էներ-գակիրների ներմուծման ծրագրերի նշանակությունն ընդհանուր առմամբ ավելի նվազ չէ միջինասիականի համեմատ՝ չնայած դրանց իրականացման սկզբունքների միջև հիմնարար տարբերությունների առկայությանը:

ԱՄՆ կողմից Կենտրոնական Եվրասիայում իր դերի վերանայումները և հարավկովկասյան էներգոտրանսպորտային միջանցքի նախկին նշանակության որոշ չափով նվազումը տեսանելի հեռանկարում առավել նպաստավոր պայմաններ են ստեղծել միջինասիական էներգակիրների արևելյան սպառման կենտրոններ՝ հատկապես Չինաստան երկարաժամկետ և կայուն արտահանումների ծավալների մեծացման, ինչպես նաև էներգատաքման ենթակառուցվածքային համակարգի զարգացման համար:

ՀԱԿԵԼՎԱԾ-1

Նկար-1- CNPC's, Sinopec և CNOOC ընկերությունների Նավթի և Գազի Ակտիվներն ու Ինժեներական Ծառայություններն Աշխարհում

Sources- China Energy Statistical Yearbook (CESY) – China statistical Press-Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China –Yearbooks- 1996-2008; 3. MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment; Xu Xiaojie- Chinese NGO's Overseas Strategies:-J. A. Baker Institute for Public Policy. 2007. Studies made by the author;

Աղյուսակ-1: 10 ամենախոշոր գործառնությունները նավթի և գազի ոլորտում-2003- 2009թթ.

Համարը	Փամիկաց	Նպատակային Օնկերությունը	Նպատակային երկիրը	Քնող Օնկերությունը	Արժեքը (Մլն. ԱՄՆ.Ճ)
1	2009-01	Addex Petroleum Corp.	Կանադա	Sinopec	7240
2	2006-07	Rosneft Oil Comp. (7.58%)	Ռուսաստան	BP PIC, CNPC, Petroleum National Berhad	5345
3	2005-08	PetroKazakhstan	Կանադա	CNPC International Ltd	3932
4	2008-07	Awilco Offshore ASA	Նորվեգիա	CNOOC	3777
5	2006-06	OAO Udmurtneft	Ռուսաստան	Sinopec	3500
6	2009-09	JSC E&P (Mangistaumunai gas 47.0%)	Ղազախստան	PetroChina	3300
7	2006-01	South Atlantic Petroleum(OML 130) (45%)	Նիդերլանդներ	CNOOC	2268
8	2006-10	Argymak Trans Serv. LLP;Karazhanbasmunai, JSC;Tulpar Munai Serv.LLP	Ղազախստան	CITIC Group	1,910
9	2008-09	Tanganyika Oil Company	Կանադա	Sinopec	1,813
10	2009-08	ASOC (Մակայ գետի և Գոլկեր նավթաավազ հանքի- 60.00%)	Կանադա	PetroChina	1,740

Sources-The emergence of China:-New frontiers in outbound M&A- Doloitte-merger market- November 2009; MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment;

Աղյուսակ-2-ՉԺՅ նավթի ներմուծումը ըստ երկրների - 2009թ.

Երկրներ	2009թ.Վոսնա	Փոփոխությունը 2008թ. -ի նկատմամբ % -ով	Ընդհանուրի % -ը
Սաուդյան Արաբիա	41,857,127	15.09	20.54
Անգոլա	32,173,244	7.62	15.79
Իրան	23,147,244	8.56	11.36
Ռուսաստան	15,303,891	31.5	7.50
Մալդիվ	12,192,303	16.11	5.98
Օման	11,738,233	-19.5	5.76
Իրաք	7,162,811	285.08	3.51
Թուրքիա	7,075,508	20	3.47
Լիբիա	6,344,540	98.94	3.11
Ղազախստան	6,006,132	5.92	2.95
Վենեսուելա	5,266,783	-18.51	2.58
Կոնգո	4,089,643	-6.49	2.00
Բրազիլիա	4,057,707	34.28	1.99
ԱՄԷ	3,307,031	-27.78	1.62
Ռուդոնզիա	3,234,410	132.32	1.59
Էմեն	2,561,855	-37.98	1.26
Մալդիվ	2,229,385	149.73	1.10
Հասար -իս Գվինեա	2,221,260	-18.02	1.09
Էկվադոր	1,789,424	70.76	0.88
Ալժիր	1,604,803	78.78	0.79
Ավստրալիա	1,564,985	74.47	0.77
Նիգերիա	1,393,229	297.65	0.68
Վոլոսիա	1,238,400	8.55	0.61
Վենեսուելա	1,025,878	21.78	0.50
Արգենտինա	719,680	-6.66	0.35
Քուբա	614,823	-29.96	0.31
Թայլանդ	607,079	-20.67	0.30
Վանուատու	581,837	22.79	0.29
Բրունեյ	526,266	565.68	0.26
Կանադա	440,076	255.44	0.21
Մալդիվստան	407,444	-24.25	0.20
Գաբոն	270,718	-68.77	0.14
Մոնղոլիա	256,091	69.38	0.12
Ադրբեյջան	211,544	58.84	0.10
Նորվեգիա	157,598	---	0.08
Չադ	139,969	274.22	0.07
Կուբա	98,501	---	0.05
Պապուա Ն. Գվինեա	72,546	---	0.04
Նոր Զելանդիա	53,076	---	0.03
Մյանմար	43,133	---	0.02
ԱՄՆ	1	3263.16	-
Նիգեր	1	-1.79	-
Ընդամենը	203,786,208	13.92%	100%

Աղբյուր-www.chinaoilweb.com;

Աղյուսակ-3- Կասպյան շրջանից գործող և ծրագրված հիմնական նավթախողովակները

Ո՞ր Քարտեզ - / Անունը	Նրբադիվ	Հարյուրյունը (մլն. տ.)	Երկարությունը (կմ.)	Արժեքը Մլրդ. ԱՄՆ. \$	Ներկա Վիճակը
Բացու - Բրիլիանտ - Ջեյմս(ԲՔՁ)	Ադրբեյջան - Կասպյան - Թուրքիա	48.7 (նախընտրվել 20-60%-ով)	1768	3.9	07/2006
Բացու - Սապա	Ադրբեյջան - Կասպյան	7.5 (պլանավորվում է հասցնել 10-ի)	883	0.56 (վերականգնվում)	1999
Ատիրաու - Սանարա	Ղազախստան - Ռուսաստան	16.77(Ղազախ - ր ուղիում է հասցնել 25-ի)	695	-----	2001
Կազախստան - Խորվաթիա/Եվրոպա լին Կեմեր - ցիուսի (CPC)	Ղազախստան - Ռուսաստան (Կեմեր - ցիուսի)	27.8 (1-ին փուլ) 39.7- (ներկայումս) 67.5 -79.5 (2-րդ փուլ)	1510	2.6(1-ին փուլ) 3.5(2-րդ փուլ)	2001(1-ին փուլ) 2009-ից սկսվել է 2-րդ փուլի աշխատանքները
Ղազախստան - Չինաստան (KCP)	Ղազախստան (Ատիրաու)- Չինաստան (Ալաշանկուս)	20 (ներկայումս 10)	2798	3.0(ընդամենը)	2005 2010-ից սկսվել է 2-րդ փուլի աշխատանքները
Էսթեր - Կեմեր	Ղազախստան (ՌԳԿ) - Կեմեր	20- 25	768 (նախընտրվել 146)	1.6	2009 (սկսվել է ՏՏՀ՝ աշխատանքները 2012-2013թթ.
Տրանս - Կասպյան - Անդր - բեյջան(Բարու)	Ղազախստան (Կուբուկ) - Անդր - բեյջան(Բարու)	20-25	600	2.4	Անորոշ

*- Ներկայումս գործում է Ատիրաու- Կուբուկ ներքին նշանակության նավթատար: Այստեղ խոսքը վերաբերում է նոր Նավթատարի կառուցմանը, որը հանդիսանալու է Տրանս -Կասպյան համակարգի մաս:

**- ՏՏՀ -Տեխնիկա Տնտեսական Հիմնավորում: Աղբյուրներ- Caspian Sea Region Pipelines - Existing and Proposed- Middle East Economic Survey- VOL. LI No 11 17-March-2008; EIA- <http://www.eia.doe.gov/>; Kazakhstan signs BTC agreement into law, plans new pipelines- 10 June 2008- <http://www.bicusa.org/en/>; The Free Library <http://www.thefreelibrary.com/>; Alexander Aghayan & Associates, Inc- Caspian Sea Region: Oil Export Options <http://www.aghayan.com/caspoix0702.htm>

Աղյուսակ-4-Կասպյան շրջանից գործող և ծրագրված հիմնական գազատարները

No Քարտեզ - / Անունը	Երթուղին	Հզույթությունը (Մլրդ. Մ³)	Երկարությունը (Կմ.)	Արժեքը Մլրդ. ԱՄՆ. \$	Ներկա Վիճակը
Հարավ Կովկասյան գազատար (Քարտ-Քրիլի-Էրզրում(ԲՅԵԿ))*	Ադրբեյջան-Վրաստան-Քուրդիստան	11 (Ներկայումս) 20 (նախագիծի ներդրում է կենտրոնացվել)	692	1.02	2007
Վերստրեյան Ասիա-Վերստրեյ (CAC)	Յուգոսլավիայի-Վրաստան-Ղազախստան-Ռուսաստան	60 (Վարդը է հասցվել 90)	2000	---	1969 (2007 թիս սրբօրվել է վերանայվել սղը համարվելով)
NABUCO**	Քուրդիստան-ԵՄ	31	3300	5.0	Անորոշ
Տրանս-Կասպյան գազատար*	(Յուգոսլավիայի և Ղազախստանի)-Ադրբեյջան-Վրաստան-Քուրդիստան (Nabucco)	16-30	1600	2.0-3.0	Անորոշ*
Մերկասպյան գազատար #	Քուրդիստան-Ղազախստան-Ռուսաստան (գործադիր CAG-3 ին)	20-30	---	---	Անորոշ (2007 թիս սրբօրվել է 2009-վերջ-հաստատվել է)
Կուրդիստան-Վրաստան	Քուրդիստան-Վրաստան	8-12 (Ներկայումս սկսվել է 20)	200 (Լրացվել է 30)	0.49	1997 (սկսվել է աշխատել 2010թ-ի նախկինը)
Վերստրեյան Ասիա Գազ (Caspian)	Քուրդիստան-Վրաստան-Ղազախստան-Նիդերլանդներ	20	1400(մինչև Գազի-ն) (4-644,մին-ն Նիդերլանդներ)	2.Ըստիկն Գազի-ն) (-0.5 միլ-ն ձեռնարկ)	Անորոշ
Տրանս-Ասիական Գազատար (SEPA TAGP)	Քուրդիստան-Ղազախստան-Վրաստան-Չինաստան	50-60	8704 (1818 քմիլիոն Միլիոն Ասիական)	26-27	2009 (1-ին փուլը, ավարտվելու է 2013թ-ին)

*. Հանդիսանալու է NABUCO համակարգի մաս: **. Նախատեսվում է գազի հնարավոր առաքում՝ Ադրբեյջանից, թմորմենստանից, Ղազախստանից, Իրանից, Իրաքից, Եգիպտոսից ևսև Քարտից:

^ 2000թ-ին ԱՄՆ-ը \$750000 հատկացրեց Enron ընկերությանը ՏՏՀ նպաստակով: Unocal-ը նույնպես իրականացրել է իր ՏՏՀ-ը: Արդյունքները չեն հրատարակվել: # 2007-2008 թթ-ին ՈՂ-ը և թմորմենստանը համաձայնվեցին կառուցել ևսև Արևելք-Արևմուտք գազատարը (1000 կմ., 30 մլրդ. մ³ թորմանկարգությամբ), որով ստեղծվում է թմորմենստանի բոլոր խոշոր գազի հանքավայրերի կապակցված համակարգ: Արևելք-Արևմուտք գազատարը գազատարով ապահովվելու է նաև Մերկասպյան և Տրանս-Կասպյան խողովակաշարերի գազամատակարարումը:

Աղյուսակներ- Caspian Sea Region Pipelines - Existing and Proposed- Middle East Economic Survey-VOL. LI No 11 17-March-2008; EIA- <http://www.eia.doe.gov/>; Europe's Major Gas Import Pipelines From Russia / Central Asia (via CEE)- Oil and Gas Insight- 04.2009-Special Report <http://www.oilandgasinsight.com/file/9123/home.html> Wapedia- http://wapedia.mobi/en/East%E2%80%9393West_pipeline

Աղյուսակ-5 - Կենտրոնական Եվրասիայում ՉՏՀ ազգային նավթային ընկերությունների (ԱՆԸ) մասնակցությամբ՝ նավթի և գազի հիմնական ՀԱ նախագծերը

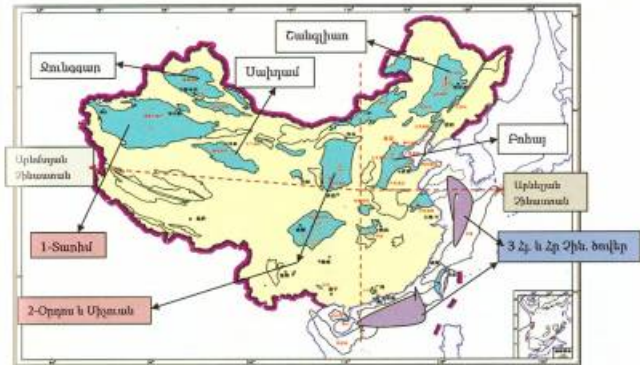
Երկիրը	Նախագիծի անունը	Հետադառված պաշարները (տոնր՝ մլն. տ.) (գաղ՝ մլրդ. մ³)	Ներդրում Մլրդ. ԱՄՆ. \$	Բաժնետերերը (%)	ՉՏՀ ԱՆԸ Մասնակցությունը
ԱՐԴՐԵՁԱՆ**	Հարավարևմտյան Գաբրուսաս (A.B & C բլոկներ)	20 - նավթ 19.8 - գազ	0.7	CNPC 50.26 (CNODS& 2007 թից հոգ) 50.50; Arzawak-29.74 (Մասնադր): ԱՎԸԸ՝ 20 :	ՀԱՆԿ
	Կյուրդիստանի-Վարազազի (K&K)	25 - նավթ	1.0	CNPC-30 (2007 թ. ստեղծվել է 2009 թ. հունիսին): 50% Arzawak-29.74; Amara da Delta-Hess JV** - 20;	ՀԱՆԸ**
	Էյլի սրբ քուրդիստանի Էյլի քուրդիստանի նավթային և ջրը, տարածքը	7 - նավթ	0.14	Sinopec-50 (Sheng Li); MEPC - 30; ԱՎԸԸ՝ 20;	ՀԱՆԿ
ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ	Ալապ (Չեռյուբուկ-Վրաստան-Վրաստան-Տուրքիա-ԱԴՄ-Բրիտանիա)	159.0 - նավթ	4.1	CNPC գնել է AktobeMunaiGas-ի 85.42% -ը : (ADM բլոկի-Ալթին և Բիլիկու հանքերը 100%)	ՀԱՆԿ(2009-թ արտադրող գնել է 5.8 մլն. տ. նավթ և 2.9 մլրդ. մ³ գազ)
	Petrokazakhstan (PK)	Տարածք ավելադրել է 11 նավթային և 5.2 լիցենզիա	4.18	CNPC - 67; KazMunaiGaz 33;	ՀԱՆԿՄԸ
	Կազախստան	13.6 - նավթ	0.3	PK 50; KazMunaiGaz 50	ՀԱՆԿ(2009-թ արտադրող գնել է 1.8 մլն. տ. նավթ և 12 մլրդ. մ³ գազ)
	Մանիս և Բելուստ	21.7 - նավթ	Անորոշ	CNPC 25; Zhornitsa (Noricol)-25; Ղազախստանի՝ KAM Company-50;	ՀԱՆԿ(2009-թ արտադրող գնել է 1.23 մլն. տ. նավթ)
	Հրաշտանի Կուրդիստան	40.8 - նավթ	Անորոշ	PK 50%; Lukoil 50;	ՀԱՆԿ(2009-թ արտադրող գնել է 3.5 մլն. տ. նավթ և 0.5 մլրդ. մ³ գազ)
	Հարավային Կուրդիստան	16.3 - նավթ	Անորոշ	PK-100	ՀԱՆԿ(2009-թ արտադրող գնել է 3.7 մլն. տ. նավթ և 0.5 մլրդ. մ³ գազ)
Հրաշտանի Բուզազի	136-200- նավթ	0.8	CNPC - 50; Lukoil - 50.	ՀԱՆԿ(2009-թ արտադրող գնել է 1.6 մլն. տ. նավթ և 0.13 մլրդ. մ³ գազ)	
Յանազիլ	133-276 - գազ	Անորոշ	CNPC AktobemunaiGaz - 94.5% , Other Kazakh and foreign entities own - 5.	ՀԱՆԿ(2009-թ արտադրող գնել է 5.9 մլն. տ. նավթ և 2.95 մլրդ. մ³ գազ)	

	Ջուլազիլ	133-276 - գազ	Անորշ	CNPC Aktobemunaigaz - 94.5% , Other Kazakh and foreign entities own - 5.5.	Հ.Ա.Վ(2009-թ արտադր վել է 5.9 մլն. տ. նավթ և 2.95 մլրդ. մ ³ գազ)
	100%- JSC Mangystaumunaigaz-ընկերություն	15 նավթի և գազի հանքավայրեր-Նավթ՝ Անորշ ; 41.8- գազ;	3.3	CNPC-50; KazMunaiGas-50;	2008-թ արտադր վել է 5.4 մլն. տ. նավթ);
	Դարկենան (Darkhan)	1500- նավթ	Անորշ	Kazmunaigaz - ?(Kaztransgas)-7 Նավթավայր չին. ներտրցիում CNPC և CNOOC	Երկարատև ասանց վերջ նակակ արդյունքի բաժանակ ցուցյուններ CNPC-ի հետ
	ԱՄՆ, Առաջին միջազ ցային նավթային ընկ-և (EIOC) գնում	5 նեոայանգիլոլ և 1 արդյունահանման և նավթի բյուրներ	0.153	Sinopec(Sheng Li)-100;	Հ.Ա.Վ(2009-թ արտադր վել է 0.2 մլն. տ. նավթ)
	Ղազախական Big Sky ընկ-և գնում	Մերովոր, Կարստալ-տալ ե՛րսում (նատի) բուններ	0.02	Sinopec(Sheng Li)-50;	Հ.Ա.Վ(Արտադ-դ-և Անորշ)
ԹՈՒՐԿՄԵՆԱՍՏԱՆ	Գոսմորի	43.92- նավթ	Անորշ	CNPC-100	Հ.Ա.Վ(Արտադ-դ-և Անորշ)
	Բազդախան	Անո-Դարազ ընտի աշ տի - գազ; 30 տարի, 30-40 մլրդ.մ3 տարեկան	Անորշ	Գազոնետրի համաակ մշակում և վաճառք	Հ.Ա.Վ,Ճ
	Հարավային Բարտան	4-16 արկ.մ3 - գազ;	Անորշ	Ներտրցիում՝ CNPC, Հվ. Կորեա LG International Corp և Hyundai Engineering Co; ՄԱԷ՝ Gulf Oil & Gas Fze և Petrofac International Corp.	Հ.Ա.Վ,Ճ(Կորեացիումի մասին հարտադրվել է 31.12.2009թ. Այլ տեղ Անորշ)
ՈՒՋՔԵՆԱՍՏԱՆ	Մինգուլայի (Mingulayak)	30- նավթ	Անորշ	CNPC-50; Բազիկտան և Կվետայան նավթային ընկ-և (ՈՒՋԵԸ)-50;	Հ.Ա.Վ,Ճ (2 մլն. տ. նավթ տարեկան)
	Աբիլալ ծով	5 նեոայանգիլոլ նավթի գազի բյուրներ	Անորշ	Ներտրցիում՝ CNPC, ՈՒՋԵԸ, Lukoil, Մազազ զիական՝ Petronas և Հվ. Կորեայի՝ KNOOC (20% յուրացնելուցով)	Հ.Ա.Վ,Ճ

^ - Գ-Գետայինուում; Ա-Արդյունահանում; Կ-Կառավարում; Ծ- Ծառայություններ; * - ԱՊՆԸ-Արդրբեանի պետական նավթային ընկերություն(SOCAR); ** - (K&K) ծրագրում չիմական Մեծ Պարիսպ ընկերություն իրականացրել է 18 հրատում; ~ - MEP - Middle East Petroleum-Մերձավոր Արևելյան զրանցված Արդրբեանական օժրոյալին ընկերություն; ^Amerada Delta-Hess JV- Աստոլյան Արաբիա, ԱՄՆ և Բրիտանական ընկերությունների Դանատել Ձեռնարկություն; ***- CNPC-ին Արդրբեանում մասնակցում է նաև երկու փոքր հանքավայրերի կառավարմանը 80% և 25% մասնաբաժիններով; Արդրյունը- MOFCOM- 2008 Statistical bulletin of China's outward direct investment; Xu Xiaojie-Chinese Overseas Strategies- J. A. Baker Institute for Public Policy. 2007; EIA- <http://www.eia.doe.gov/>; China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China Statistical Press- Beijing-2008; National Bureau of Statistic of China - Yearbooks- 1996-2008; <http://uk.reuters.com/> NOC 's websites annual reports; <http://www.cnpc.com.cn/en/english.sinopec.com> ; The China Institute at the University of Alberta (CIUA)-<http://www.uofaweb.ualberta.ca/china/institute/>;The emergence of China-New frontiers in inbound M&A- Dolomite- merger market- November 2009;

ՀԱՎԵԼՎԱԾ-2- ԶԱՐԵՆԵՐ

Ձարտեղ-1-ԶԺԳ Նավթի և Բնական Գազի գլխավոր ձեսուրների տեղաբաշխումը (Նավթը հիմնականում արևելյան է, Գազը՝ արևմուտյան)

1-ը և 2-ը նաև գազի արդյունահանման հիմնական շրջաններ են; 3-ը Արևելյան և հարավային Չինական ծովեր են , որոնք ներկայումս ամենահեռանկարային են նավթի և գազի նոր պաշարների հայտնաբերման առումով; Արդրյուն- CNPC;

ԶԱՐԵՆԵ-2- ՂԱԶԱՆԱՍՏԱՆ-ՉԻՆԱՍՏԱՆ ՆԱԿԹԱՍԱՐ

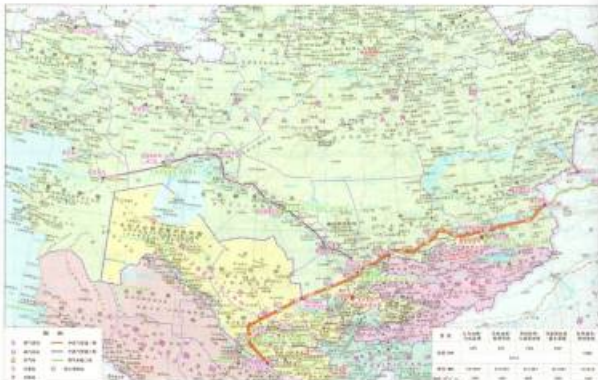
Արդրյուն-http://wapedia.mobi/en/File:Kazakh-China_Pipeline.PNG

ՔԱՐՏԵԶ-3- ԱՐԵՎՈՒՄԻՏԷ-ԱՐԵՎԵԼՔ 2-ՐԴ ԳԱԶՍԱՐ

Աղբյուր-http://www.theodora.com/pipelines/east_asia_oil_gas_products_pipelines_map.html;

ՔԱՐՏԵԶ-4- ԹՈՒՐԵՄԵՆՍԱՆ-ՈՒՋԲԵԿՍԱՆ-ՂԱՋԱՆՍԱՆ-ԳՐԻՆԱՍԱՆ (ՏՐԱՆՍԱՒԿԱՆ ԳԱԶՍԱՐ-ՏԱԳ)

Աղբյուր-CNPC

ՔԱՐՏԵԶ-5- Սալլակա Նեդուցվո՛ւ Լավուրի՛ն և Ճամաքայի՛ն Խողովակաշարեր

1-Ռուսաստան-Չինաստան նավթատարը շահագործման կհանձնվի 2010թ. դեկտեմբերին (15 0/ն. մ 3)

ԶԱՐՏԵՉ-6- Կառուցված և ենթադրվող Նավթատարները Կասպյան Ավազանից

ԶԱՐՏԵՉ-7- Կառուցված և ենթադրվող Գազատարները Կասպյան Ավազանից

Աղբյուր- Perspectives on Caspian Oil and Gas Development- International Energy Agency Working Paper Series- IEA Directorate of Global Energy Dialogue- December 2008

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- Ազգային նավթային ընկերություններ-ԱՆԸ;
- Առևտրի Համաշխարհային Կազմակերպությունը-ԱՅԿ;
- Արտաքին ուղղակի ներդրումներ- ԱՈՒՆ;
- Արտերկրում արտաքին ուղղակի ներդրումներ- ԱԱՈՒՆ;
- Բաքու-Թբիլիսի-Ջեհյան (նավթատար)- ԲԹՁ;
- Բաքու-Թբիլիսի- Էրզրում (գազատար) -ԲԹԷ;
- Թուրքմենստան-Ռուսաստան-Ղազախստան-Չինաստան (Տրանս-Ասիական գազատար)- ՏԱԳ;
- Կասպյան խողովակաշարային Կոնսորցիում (նավթատար)-ԿԽԿ;
- Համախառն Ներքին Արտադրանքը -ՀՆԱ;
- Հեղուկացված բնական գազ- LNG;
- Ղազախստան -Չինաստան նավթատար- ՂՀԼ;
- Միաձուլումն ու Ձեռքբերում- ՄՁ;
- Նավթ արտահանող երկրների Կազմակերպություն (OPEC)-ՆԱԵԿ;
- ՇՀԿ- Շանհայյան Համագործակցության Կազմակերպություն;
- ՉԺՀ դրամական միավոր՝ յուան- RMB;
- Չինաստանի Ժողովրդական հանրապետության Կոմունիստական Կուսակցություն-ՉԺՀ ԿԿ;
- Չինաստանի Ազգային Նավթային Ընկերություն- (China National Petroleum Corporation)- CNPC;
- Չինաստանի Ազգային Նավթային և Բիմիական Ընկերություն (China National Petroleum and Chemical Corporation)- Sinopec;
- Չինաստանի Ազգային Օֆշոր Նավթային Ընկերություն (China National Off-shore Oil Corporation)- CNOOC;
- Պետական ձեռնարկություն- ՊՁ;
- Տնտեսական Համագործակցության և Զարգացման Կազմակերպություն (OECD)-ՏՀԶԿ;
- Տոննա Ածուխի Համարժեք(tce)- ՏՄՀ;
- Տրանս-Ազգային ընկերություններ- ՏԱԸ;

ԳՆՈՒՆ-1- ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Xin Zhiming- Growth data fuels talk of 2nd biggest economy- China Daily- 2010-01-22 - http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-01/22/content_9358988.htm
2. The China Compass. A country in figures. - The Beijing Axis. China Business solution- July-2009
3. Website of People's Bank of China- <http://www.pbc.gov.cn/diaochaotongji/tongjishuju/>
4. Wikipedia, "List of Countries by Foreign Exchange Reserves," - <http://www.wikipedia.com/>
5. The People's Bank of China, "Gold and Foreign Exchange Reserves, 2000," <http://www.pbc.gov.cn/>
6. THE CHINA GREENTECH REPORT 2009 www.china-greentech.com
7. International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2009.
8. The World Bank. Poverty Data: A Supplement to World Development-Indicators 2008 (Washington DC, U.S.: World Bank 2008)
9. Watkins, Kevin, China Human Development Report 2007/08 (Beijing, China: United Nations Development Program and China Translation and Publishing Group Corporation, 2008)
10. PRC National Bureau of Statistics (NBS), China Statistical Yearbooks 1996- 2008;
11. China's exports fall in 2009 but rebound in December - Summary http://www.eartimes.com/articles/show/302935_chinas-exports-fall-in-2009-but-rebound-in-december--summary.html
12. Max Fraad Wolff- China syndrome Asia Times- May 14, 2009 - http://www.atimes.com/atimes/China_Business/KE14Cb01.html
13. CRS Report for Congress- Is China a Threat to the U.S. Economy?- Craig K. Elwell and Marc Labonte- Specialists in Macroeconomics Government and Finance Division; Wayne M. Morrison Specialist in International Trade and Finance Foreign Affairs, Defense, and Trade Division- January 23, 2007p
14. Gao Shixian-China's presentation in recent development in Energy sector- Energy Research Institute (ERI) of the National Development and Reform Commission (NDRC), P.R. China- Bangkok- March-2009;
15. National Bureau of Statistic of China -Yearbooks- 1996-2008;
16. BP Statistical Review of World Energy-June 2009;
17. A Study of Energy Security-Chinese Academy of Social Sciences, February 2008. www.eu-china-energy-climate.net/Chinese%20
18. Annual Energy Outlook 2008 With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oi/iaef/aec/
19. China's Energy Conditions and Policies- Information Office of the State Council of the People's Republic of China -December-2007;
20. Na Zhang- Energy situation and future development strategy in China- Institute of Engineering Thermo physics, Chinese Academy of Sciences- Beijing-2009
21. Tao Wang , Jim Watson- Chinas Energie Transition Pathways for Low Carbon Development Sussex Energy Group SPRU, University of Sussex, UK and Tyndall Centre for Climate Change Research-London-2009
22. National People's Congress. (2006). "The Eleventh Five-Year Plan for National Economic and Social Development (full text in Chinese)." from http://news.xinhuanet.com/misc/2006-03/16/content_4309517.htm.
23. NDRC (2007b). Communiqué of Top 1000 Enterprise Energy Use, Beijing, National Development and Reform Commission and National Bureau of Statistics
24. NDRC (2007a). China's National Climate Change Programme. Beijing, National Development and Reform Commission.
25. Strive for energy- China Daily- http://search.chinadaily.com.cn/all_en.jsp?searchText=Energy- 2010-03-04

26. More efforts needed to reach energy saving goal: NDRC- Xinhua- China Daily <http://www.chinadaily.com.cn/china/2010npc/> - 2010-03-07
27. Li Jing- Fight hard and long to save environment, Wen tells nation - (China Daily) 2010-03-06
28. NDRC (2007c). The Medium and Long-Term Development Plan for Renewable Energy in China. Beijing, National Development and Reform Commission.
29. NDRC (2007d). The Medium and Long-Term Development Plan for Nuclear Power in China. Beijing, National Development and Reform Commission.
30. Xuecheng Liu- China's Energy Security and Its Grand Strategy-The Stanley Foundation-2006
31. White paper: China's Energy Conditions and Policies, Inform. office of the State Council of the PRC, Dec. 2007 http://english.gov.cn/200712/26/content_844218_10.htm;
32. Zhou Dadi- Energy development strategy & security in China Energy Research Institute National Development and Reform Commission (NDRC), China- Carnegie Endowment Energy and Climate Program, Beijing-2009
33. China sets up national energy commission- (China Daily)- Xinhua http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-01/27/content_9387215.htm
34. Кирик создал сразу 16 энергетических исследовательских центров - <http://www.trust.ua/news/20733.html>- 2010-01-12
35. Xu Yongfa- Outlook of China's Oil demand for 2020- CNPC Research Institute of Economics and Technology - Oct.-20095- Tokyo
36. Michael Rodgers, Li Yao - China's Oil and Gas Balance- Strategic Advisors in Global Energy- October 2009, Denver
37. Pang Xiongqi, FengLianrong, Zhao Lin, Tang Xu, Li Junchen, MengQingyang- Introduction to the Study of Peak Oil in China- China University of Petroleum, Beijing - Septem-ber- 2007
38. Cherg-Shin Ouyang- Primary Energy Imbalance and China's Responses-CIER-2008.
39. Sun Xiaohua- China to bolster oil reserves -China Daily - 2009-03-05.
40. Nobuyuki Higashi- Natural Gas in China - Market evolution and strategy.- International Energy Agency (IEA), Working Paper Series- June 2009
41. NATURAL GAS MARKET REVIEWS- 2008 - International Energy Agency (IEA), Head of Communication and Information Office, France.
42. CNPC- Annual Report-2008- Beijing.
43. World Energy outlook- 2009- International Energy agency (IEA).

1. China Energy Statistical Yearbook (CESY) - China statistical Press- Beijing-2008;
2. National Bureau of Statistic of China - Yearbooks- 1996-2008;
3. BP Statistical Review of World Energy-June 2009;
4. EIA- Annual Energy Outlook 2008 With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008. www.eia.doe.gov/oiarf/aec/
5. Xu Xiaojie- Chinese NOG's Overseas Strategies. J. A. Baker Institute for Public Policy, 2007
6. Lau, W K -15th Congress of the Chinese Communist Party: Milestone in China's privatization -1999- http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3780/is_199907/ai_n8851180/
7. Why, Who & Why Now? Chinese OFDI on the World Stage- The China Analyst by THE BEIJING AXIS Ltd.- September 2009
8. People's Daily, Full Text of Jiang Zemin's Report at 16th Party Congress, November 18, 2002, http://english.people.com.cn/200211/18/eng20021118_106984.shtml
9. People's Daily, China Launches Two-Way Investment Strategy, September 21, 2001, http://english.peopledaily.com.cn/english/200109/21/eng20010921_80006.html
10. 《境外投资外汇风险及外汇资金来源审查的审批规范》（1993年9月20日国家外汇管理局发布）- Criterion for Examination of the Risk of Foreign Exchange in Overseas Investment and the Financial Source of Foreign Exchange (promulgated by the SAFE on 20 September 1993)
11. 《关于〈境外投资外汇管理办法〉的补充通知》（[95]汇函字第163号）-Supplementary Circular for the Measures on Foreign Exchange Administration of Overseas Investment ([1995] Hui Zi Han Zi No. 163)
12. 《关于部分项目免缴境外投资汇回利润保证金的通知》（汇发[1999]287号）-Circular on Security Deposit Exemption for Certain Projects on Remitting Back Profits of Overseas Investment to China (Hui Fa [1999] No. 287)
13. 《国家外汇管理局关于简化境外投资外汇资金来源审查有关问题的通知》（汇发[2003]43号）- SAFE Circular on Relevant Issues concerning Simplification of the Examination on the Financial Source of Foreign Exchange in Overseas Investment (Hui Fa [2003] No. 43)
14. 《国家外汇管理局关于扩大境外投资外汇管理改革试点有关问题的通知》（汇发[2005]35号）- SAFE Circular on Relevant Issues concerning Enlarging the Pilot Reform of the Foreign Exchange Administration of Overseas Investment (Hui Fa [2005] No. 35)
15. 《国家外汇管理局关于调整部分境外投资外汇管理政策的通知》（汇发[2006]27号）- SAFE Circular concerning Adjustment to Certain Policies on Foreign Exchange Administration of Overseas Investment (Hui Fa [2006] No. 27)
16. 《国家外汇管理局关于下放境外投资外汇资金来源审查权限的通知》（汇发[2007]47号）- SAFE Circular concerning Devolution of the Authority to Examine the Financial Source of Foreign Exchange in Overseas Investment (Hui Fa [2007] No. 47)
17. 《〈境内机构境外直接投资外汇管理规定〉- The Regulations on Foreign Exchange Administration of Outbound Direct Investment by Domestic Institutions (the Foreign Exchange Regulations)- SAFE - 13 July 2009
18. 《境外投资管理暂行办法》- The Administrative Measures concerning Outbound Investment - Ministry of Commerce PRC - 16 March 2009
19. China Practice- PRC Legal Update SAFE Updates Regulations Governing Foreign Exchange Administration for Chinese Outbound Direct Investment- Vinson & Elkins LLP- July-2009.
20. Adam Kearney, Charles Comey and Zhu Zhu - MOFCOM Streamlines Regulatory Approvals For Outbound Investments- <http://www.mondaq.com/article.asp?articleid=78746-29> April 2009
21. Report on the Work of the Government- By Premier Wen Jiabao in the 10th National People's Congress, on March 5, 2004 -<http://www.china.org.cn/english/government/90522.htm>
22. May 2005 speech by Hu Jintao, "Let the Scientific Concept of Development Run Through the Entire Process of Development" as carried in Qiushi, January 1, 2005.
23. Wen explains proposal on 11th 5-year plan- http://www.gov.cn/english/2005-10/20/content_80097.htm- 10 - 20 - 2005
24. "Central Foreign Work Meeting Held in Beijing; Hu Jintao, Wen Jiabao Deliver Important Speeches; Wu Bangguo, Jia Qinglin, Zeng Qingong, Huang Ju, Wu Guanzheng, Li Changchun, Luo Gan Attend Meeting," Xinhua, August 23, 2006
25. "Adhere to Peaceful Development Road, Push Forward Building of Harmonious World", Renmin Ribao, August 24, 2006.
26. NDRC-The outline of the 11th five-year plan-CHAPTER9- Carrying out an Opening up Strategy Featuring Mutually Benefits and Win-Win- http://en.ndrc.gov.cn/hot/t20060529_71334.htm
27. "Central Foreign Work Meeting Held in Beijing; Hu Jintao, Wen Jiabao Deliver Important Speeches; Wu Bangguo, Jia Qinglin, Zeng Qingong, Huang Ju, Wu Guanzheng, Li Changchun, Luo Gan Attend Meeting," Xinhua, August 23, 2006, and "Adhere to Peaceful Development Road, Push Forward Building of Harmonious World", Renmin Ribao, August 24, 2006.
28. OECD Investment Policy Reviews- China- ENCOURAGING RESPONSIBLE BUSINESS CONDUCT- www.oecd.org/publishing/corrigenda -OECD-2008.
29. Ken Davies- On China's rapid growth in outward FDI- head of global relations in the investment division of OECD- Paris- China Daily 08/03/2009;
30. Bernd Berger & Axel Berkofsky- Chinese Outward Investments - Agencies, Motives and Decision-making- joint research programme between CASCC and Chatham House- Italy-2009
31. Jim Efstathiou Jr.-Cnooc's Unocal Bid Is Threat to U.S., Witness to Tell Congress- July 12, 2005-jefstathiou@bloomberg.net.
32. CNOOC, Unocal and the "Go-out Strategy"- 07-26<http://english.caijing.com.cn/2005-07-26/100013798.html>
33. Bon Fleming -United States Response to CNOOC Bid for Unocal- Johns Hopkins University School of Advanced International Studies- Intern at Marubeni Research Institute-July 27, 2005
34. Ling, Song Yen -US Congress moves to hold up CNOOC bid for unocal.(petroleum) - The Oil Daily- Dinesh, Manimoli -July 27, 2005; <http://www.highbeam.com/doc/1G1-136756425.html>
35. CRS Report for Congress-China and the CNOOC Bid for Unocal:Issues for Congress-Dick K. Nanto, James K. Jackson,Wayne M. Morrison-Foreign Affairs, Defense, and Trade Division Lawrence Kumins- Resources, Science, and Industry Division August 2005- Updated February 27, 2006 <http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs8476/m1/>
36. CNOOC's Bid for UNOCAL: What are the Lessons for U.S. Policymakers? <http://www.aei.org/EMStaticPage/1115?page=Summary>
37. INTERNATIONAL INVESTMENT FLOWS-COLLAPSE IN 2009- OECD Investments News- June 2009, Issue 10
38. Mike Balaban -China's M&A challenge- China Daily-2009-07-06 http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/rio_chinalco/2009-07/06/content_8387496.htm;
39. How far will China's expansion bids go- China Daily-(Xinhua) 2009-06-17 - http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-06/17/content_8293898.htm
40. Shujie Yao - Let Rio deal be a lesson in M&A strategy-China Daily- 2009-06-17-http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2009-06/17/content_8291314.htm
41. Li Ge -China's Ministry of Commerce Blocks Coca-Cola's Acquisition of Huiyuan- V&E Antitrust News and Notes, April 2009- <http://www.vinson-elkins.com/resources/>
42. Ministry of Commerce Blocks Coca-Cola's-Acquisition of Huiyuan Juice- Dechert's Mergers and Acquisitions and Antitrust/Competition Groups March 2009 / Special Alert

44. Minmetals Acquisition of OZ Blocked, but New Deal in the Works- ChinaStakes- <http://www.chinastakes.com/2009/3/minmetals-acquisition-of-oz-blocked-but-new-deal-in-the-works.html> - October 26, 2009-
45. Zhao Tingting- Oil giants speed up overseas expansion- China Daily-2009-07-08
46. World Investment Trends: outlook and Corporate Perspectives- World Investment and Political Risk MIGA-2009
47. China's National Defense in 2006, published by the Information Office of the State Council, Xinhua, December 29, 2006.
48. "Renmin Ribao August 24 Editorial: Adhere to Peaceful Development Road, Push Forward Building of Harmonious World," Xinhua, August 23, 2006.
49. "Central Foreign Work Meeting Held in Beijing; Hu Jintao, Wen Jiabao Deliver Important Speeches; Wu Bangguo, Jia Qinglin, Zeng Qinghong, Huang Ju, Wu Guanzheng, Li Changchun, Luo Gan Attend Meeting," Xinhua, August 23, 2006
50. Yuan Peng, "A Harmonious World and China's New Diplomacy" in China International Relations, Vol. 17 No. 3, May/June 2007, pp. 1-26. Yuan is currently the Director of the Institute of American Studies, China Institutes of Contemporary International Relations (CICIR, 中国现代国际研究院).
51. David M. Finkelstein- Commentary on China's External Grand Strategy38th Taiwan-U.S. Conference on Contemporary China- China Faces the Future July 14-15, 2009
52. Jonathan Holslag, "Unleash the Dragon: A New Phase in China's Economic Transition," Vrije Universiteit Brussel, (VUB) Asia Paper of the Brussels Institute of Contemporary China Studies, October 2006, <<http://www.vub.ac.be/bicics>>
53. Aaron L. Friedberg - "Going Out": China's Pursuit of Natural Resources and Implications for the PRC's Grand Strategy- NBR analysis- volume 17, number 3, September 2006
54. Department of Defense, "Annual Report on the Military Power of the People's Republic of China," Washington, D.C., July 2003, 10.
55. Avery Goldstein, Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security (Stanford: Stanford- University Press, 2005), 17.
57. MOFCOM- 2005-2008 Statistical bulletins of China's outward direct investment; UNCTAD- World Investment Reports 2008/ 2009;
59. Michael H. Cognato- China Investment Corporation: Threat or Opportunity?- Under standing China's New Sovereign Wealth Fund- NBR analysis- volume 19, number 1, July 2008
60. SOVEREIGN WEALTH FUNDS 2008 and 2009 International Financial Services London RESEARCHs- April 2008 and March 2009
61. Steffen Kern- Sovereign wealth funds -state investments during the financial crisis- Deutsche Bank research- July 2009
62. Nirmal Bang- Sovereign Wealth Funds are likely to pick up strategic equity stakes in commodity firms <http://www.stockmarketsreview.com/news/>- 15 December 2009
63. Domestic firms face tough battle for top oil assets- China Daily/(Agencies)- 2009-10-26
64. Zhang Jiawei- Oil firms' overseas acquisitions not gov't behavior- China Daily- 2009-11-03 17:25
65. CRS Report for Congress- China's Sovereign Wealth Fund- Order Code RL34337-Michael F. Martin- Analyst in Asian Trade and Finance Foreign Affairs, Defense, and Trade Department January 22, 2008
66. ИА РЕГNUM- Кто финансирует США? В списке кредиторов Россия на 8-м месте- опубликовано- 20.01.2010- <http://www.regnum.ru/news/1244390.html>
67. CNPC gets \$30b to fund acquisitions- China Daily- http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2009-09/10/content_8674528.htm- 09/10/2009
68. Winter Nie, Abraham Lu- THE INTEGRATION CHALLENGE BEHIND CHINA'S GROWING OVERSEAS M&A ACTIVITY- October 2009
69. 特别策划: 国际油价一路劲升 中国如何应对 编辑: 庄红韬 (Zhuang Hong-Tao-Special planning: International oil prices rose all the way how to deal with China- <http://www.people.com.cn/GB/news/9719/9720/2927617.html>- 19.10.2004);
70. Susanna Handke- The geopolitics of the Chinese-Kazakh oil pipeline- Clingendael International Energy Programme - Nederland - August-2006;
71. Full text of white paper on China's policy on mineral resources - Xinhua, BEIJING, 2003- Dec. 23- http://news.xinhuanet.com/english/2003-12/23/content_1244725.htm
72. Domestic firms face tough battle for top oil China Daily/(Agencies)- 2009-10-26- <http://www.chinainforming.org/News/2009-10-26/1256523880d30170.html>
73. PetroChina's acquisition of Canadian oil sands approved - China WIRE- News from China from rest of the world- <http://www.china-wire.org/>- December 30th, 2009/Global Times
74. The emergence of China- New frontiers in outbound M&A- Doloitte- merger market- November 2009;
75. CNPC- Annual Report-2008- Beijing.
76. CNPC gets \$30b to fund acquisitions- China Daily 09/10/2009
77. Мадиев Е.Х. - АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РОССИИ И КИТАЯ В ОТНОШЕНИИ КАЗАХСТАНА- Институт мировой экономики и политики при Фонде Президента Республики Казахстан- http://www.iwep.kz/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1 - 14.01.2010 r
78. Michael Rodgers, Li Yao - China's Oil and Gas Balance- Strategic Advisors in Global Energy- October 2009, Denver
79. Allstair Barr- China's rising M&A swagger- MarketWatch-Jun-2010;
80. Full speed ahead- China's NOCs continue M&A trend- Doloitte- 2009;
81. Zhang Jianxin- Oil Security China's Foreign Policy- Shanghai Jiaotong University-2006.
82. World Energy Outlook 2009- International Energy Agency (IEA)- Washington- Dec. 2009;
83. Xuecheng Liu- China's Energy Security and Its Grand Strategy-The Stanley Foundation-2006
84. China's Thirst for Oil- International Crisis Group-Asia report- No153-June 2008.
85. DRC (2004). China's National Energy Strategy and Policy 2020. Development Research Center of the State Council. (հնարյուն). Այս փաստաթղթի վերամշակված տարբերակն ակզերեն թարգմանությունը 24.11. 2009- http://www.efchina.org/cseph/ufiles/report/2006102895218188.8060385177036.pdf/0_Main_Report.pdf;
86. Jin Linbo-The Economic Dimensions of China's Foreign Policy-The Hong Kong University of Science and Technology
87. Strategic Checkpoint- China Daily- 06.03.2010;
88. Sanjeev Miglani - Singapore raises security alert after Malacca threat- REUTERS- China Daily- 06.03.2010;
89. Liu Yiyu- CNPC begins work on oil port in Myanmar- China Daily- 2009-11-04
90. Russian oil pipeline to reach China within weeks: Putin Xinhua- China Daily- 2009-04-06
91. Russia, China work on gigantic oil, gas cooperation project- Xinhua- China Daily -2009-10-14
92. Energy high on agenda for Putin visit to China- China Daily- 2009-10-12
93. Gazprom deal means natural gas set to flow across border- (China Daily/(Agencies) 2009-10-14
94. Персональное формирование четырех стратегических каналов для импорта нефти и газа Китая- Эксклюзив - http://russian.china.org.cn/china/txt/2009-05/21/content_17813229.htm - http://russian.china.org.cn/china/txt/2009-05/21/content_17813229.htm
95. 李兴 阿依科·马尔季罗相 《民族主义与俄罗斯东亚能源外交战略论析》 - 俄罗斯研究 - 华东师范大学 - 2007年 第6期 - 第19页 第23页. (Li Xing, Hayk Martirosyan- Analysis of Nationalism and Russian energy diplomacy strategy in East Asia- Russian Research- East China Normal University-Shanghai- 2007. -pp-19-23
96. Լի Սին, Դակ Մարտիրոսյան - Զինատարի էներգետիկ անվտանգությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական եվրասիամ-ԿԱՆԵԵՄ- Գիտական Հոլդաների

ժողովածու- No-4/37 - Երևան- 2008- Էջ - 163-173;

97. Ли Син, Аик Мартинсиян, Чжао Чжэнь- Значимость центральной части Евразии для энергетической безопасности Китая- *Problemy Dal'nego Vostoka*, No. 2, 2010, Moskva, Russia- page(s): 33-41- <http://dlib.eastview.com/browse/doc/21803602>;

ԳԼՈՒԽ-3- ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Survey on Central Asia- A Caspian Gamble- *The Economist*, 5.02.1998- <http://www.economist.com/surveys/showsurvey.cfm?issue=19980207>;
2. Myers J. A. , Manning R.- "The Myth of the Caspian Great Game: The Real Geopolitics of Energy" *IISS SURVIVAL*, Winter 1998-99, Vol. 40 No. 4;
3. Myers J. A. , - Fact and Fantasy in the Caspian Area- *Oxford Energy Forum*, Issue No. 35, November 1998
4. Deukmejian R.Hrair Simonies H. Hovann- *Troubled Waters - The Geopolitics of the Caspian Region* London: I. B. Tauris, 2003;
5. Eytchison P.- *The Caspian Oil Myth*- Published Sep 30 2003 by Synthesis/Regeneration, #32 (Fall 2003)- <http://www.energybulletin.net/node/86>
6. Լի Մին, Հայկ Աարտիրոսյան - Չինաստանի ձերբգրիկ անվանագրությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական եվրասիական- ԿԱՆԹԵՆ- Գիտական Հոդվածների ժողովածու- No-4/37 - Երևան- 2008- Էջ - 163-173;
7. Handke S. - Securing and Fuelling China's Ascent to Power- *The geopolitics of Chinese-Kazakh Oil Pipeline- Clingendael International Energy Programme- August-2006*.
8. Christof van Agt- *Oil and Gas Transportation In the CIS & Caspian Region-* IEA Office of Non-Member Countries- Europe, Middle East, Africa- *The Energy Exchange Ltd* 12 - 13 October 2004- Vienna , Austria
9. BP Statistical Review of World Energy-June 2009;
10. International Energy Outlook 2009- Chapter 2 - Liquid Fuels Report #:DOE/EIA-0484 (May 27-2009)
11. EIA- Annual Energy Outlook 2008.With Projections to 2030, EIA-USA, June 2008, www.eia.doe.gov/oiaf/aeo/
12. Наталья Гринб, Наталья Скорлыгина- Туркмения нашла газ в обход России- Газета «Коммерсант» - # 187 (4004) от 15.10.2008
13. Turkmen gas reserves audit to continue in 2009 -GCA - ALMATY, Oct 31 (Reuters) - <http://www.reuters.com/article/id/USLV21594720081031>
14. Turkmenistan falsified data on gas reserves in the country- *Eurasian Transition Group*- 13.10.2009- <http://www.eurasiantransition.org/>
15. Seyyed Yahid Ahmady- Real position of Caspian oil in the world energy scene "Iran Importances"-*Pars Times-* April 2003
16. Саркисян С. - ГЕОПОЛИТИКА ГАЗОПРОВОДОВ В ЧЕРНОМОРСКО-КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ- Часть 3. Игроки: производители и потребители- Фонд Нораваик- Ереван- Декабрь 2009- <http://www.noravank.am/ru/7page?theme&thid=4&nid=2209>
17. Carlisle T. - UAE firms grab slice of \$10bn Turkmenistan gas deal- UAE / December30,2009-<http://www.thenaional.ae/apps/pbcs.dll/article?AID=20091230/BUSINESS/712309994/1005>
18. Туркменский газ поделили на троих- Газета «Коммерсант» - #66 (4366) от 15.04.2010
19. CNPC, allies win \$9.7b gas contract- *China Daily-* 12.31.2009;

Turkmenistan: Desperate for a Gas Market

20. Turkmenistan: Gas Flows Again to Russia, while Discontent Simmers- Source URL: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav011410.shtml>- Jan 13 2010
22. Туркмения возобновит поставки газа в Россию- *Ведомости* 22 декабря 2009 года
23. General- Market Report (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan Oil and Gas Reports- Q1 & Q2)- <http://www.companiesandmarkets.com/Summary-Market-Report/>- 2010;
24. EIA notes increase in oil production in Caspian region in 2009 -<http://en.trend.az/capital/pengineering/1652447.html>- 11.03.2010
25. Добыча нефти в Азербайджане в 2009 г. выросла на 13,5%, газа - на 0,8%- *Риановости*- <http://www.rian.ru/-21.01.2010>
26. Коротков А. В Азербайджане утверждены прогнозы по добыче нефти и газа в 2010 году- *Зеркало-* 27.01.2010
27. Russia To Receive Only 10.5bcm Of Gas In 2010 -*Business Monitor International-* <http://store.businessmonitor.com/>- Turkmenistan - Oil & Gas - Apr 20 2010
28. Perspectives on Caspian Oil and Gas Development- *International Energy Agency Working Paper Series- Directorate of Global Energy Dialogue/2008/1-* <http://www.iea.org/>
29. Natural Gas Market Review- I N T E R N A T I O N A L E N E R G Y A G E N C Y- OECD/ IEA, 2008- <http://www.iea.org/>
30. Adibi S. - How Much Turkmén Gas in Middle East and Asian Gas Markets?- *HYDRO CARBON ASIA, JAN-MAR 2010*;
31. Interstate Statistical Committee of the CIS, External Trade of the Countries of the CIS in 2007: *Statistical Abstract (Moscow, 2008)*;
32. Yenikeyeff S. M.- *Kazakhstan's Gas: Export Markets and Export Routes-* Oxford Institute for Energy Studies- November 2008;
33. Oil and Gas Journal of Kazakhstan, No. 2, 2008;
34. Oil and Gas Journal of Kazakhstan, No. 4-5, 2008;
35. World Energy Outlook 2009- *International Energy Agency (IEA)- Washington- Dec. 2009*;
36. Yergin, D., "Ensuring Energy Security", in: *Foreign Affairs*, Vol.85, No.2, March/April, 2006;
37. Borisochva K.- *Analysis of the Oil- and Gas-Pipeline-Links between EU and Russia-* Centre for Russia and Eurasia-CERE- November 2007- Athens, Greece;
38. Cornell S. E.- *The place of Caucasian States in Eurasian Strategic Alignments.-Marco Polo Magazine-January-1999.*
39. James Meek, "Russia Feels Sea Change in U.S. Policy"- *The Guardian*, January 26, 1999.
40. В. Де Кипстоттер , Большая игра в Центральной Азии, Ядерный Контроль, N1, 2005, с. 85.
41. Фениенко А., Американский фактор и кризис транс- евразийского пространства.- *Центральная Азия и Кавказ*, N3(27), 2003, с. 19-26.
42. Трофимов Д., Россия и США в Центральной Азии: проблемы, перспективы, интересы, *Центральная Азия и Кавказ*, N1(25), 2003, с. 85.
43. John Feffer- *Containment Light- U.S. Policy Toward Russia and its Neighbors- Foreign Policy in Focus- Special Report-* <http://www.fpif.org/papers/russia/index.html>
44. John Feffer/J.S.-*Russian Relations: Avoiding a Cold Peace* Institute for Policy Studies- <http://resourcetrack.org/>
45. EIA- US imports by country of origin -http://tonto.eia.doe.gov/dnav/pet/pet_move_imp_cus_a2_nus_ep00_im0_mbb1_a.htm;
46. Strategic Checkpoint- *China Daily-* 06.03.2010;
47. Honora A.- *FUTURE NATURAL GAS DEMAND IN EUROPE-* Oxford Institute for

48. Cornell S. E. and Nilsson N. (Editors)- Europe's Energy Security:- Gazprom's Dominance and Caspian Supply Alternatives- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program -A Joint Transatlantic Research and Policy Center- Johns Hopkins University-SAIS- www.silkroadstudies.org;
49. Cohen A. - The North European Gas Pipeline Threatens Europe's Energy Security- The Heritage Foundation- No. 1980 October 26, 2006;
50. Edited by- Kari Liulto- The EU-Russia gas connection: Pipes, politics and problems- Electronic Publications of Pan-European Institute 8/2009;
51. Oil and gas delivery to Europe -An Overview of Existing and Planned Infrastructure- IFRI-Paris-2008;
52. WORLD NATURAL GAS MARKETS AND TRADE- A MULTI-MODELING PERSPECTIVE-
53. THE ENERGY JOURNAL - SPECIAL ISSUE- International Association for Energy Economics- USA-2008;
54. John Roberts- The Caspian and European Energy Security- Institute of International and European Affairs- Dublin- 4 February 2010;
55. Pierre Noul, Beyond Dependence: How to deal with Russian gas, European Council on Foreign Relations Policy Brief, November 2008 ;
56. Pomfret R. - ENERGY SECURITY IN THE EU AND BEYOND- University of Adelaide, Adelaide SA 5005, Australia- October 2009;
57. Fredholm M. - The Russian Energy Strategy & Energy Policy: Pipeline Diplomacy or Mutual Dependence? -Defence Academy of the- United Kingdom- Conflict Studies Research Centre- September-2005;
58. Natural gas: a vital part of Europe's energy future- Speech given by Malcolm Brinded, Executive Director, Upstream International, at the International Oil Summit in Paris, France, 22 April 2010;
59. Liu Yiyu- CNPC begins work on oil port in Myanmar- China Daily- 2009-11-04
60. Первоначальное формирование четырех стратегических каналов для импорта нефти и газа Китая- Экспозиция-http://russian.china.org.cn/china/txt/2009-05/21/content_17813229.htm
61. China's Thirst for Oil- International Crisis Group-Asia report- No153-June 2008.
62. Tatsuo Masuda- Geopolitics of Oil and Gas Pipelines- CGEMP, University of Paris-Dauphine- 19 March 2007;
63. John F. Devlin, The Universe of Oil (Canadian Energy- Research Institute 1999);
64. Petersen A.- WILL AZERBAIJANI GAS EXPORTS TO CHINA SCUTTLE THE SOUTHERN CORRIDOR?- Central Asia Caucasus- Institute- <http://www.cacianalyst.org/>- 12/09/2009
65. Caspian Sea Region Pipelines - Existing and Proposed- Middle East Economic Survey-VOL. LI- No 11- 17-March-2008;
66. EIA Statistics and Analysis- <http://www.eia.doe.gov/cabs/Azerbaijan/Oil.html>
67. S. Frederick Starr and Svante E. Cornell-The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline:- Oil Window to the West- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program-2005,- Washington;
68. Farid Guliyev and Nozima Akharkhodjaeva- Transportation of Kazakhstani Oil via the Caspian Sea (TKOC)- Arrangements, Actors and Interests - School of Humanities and Social Sciences, Jacobs University RussCasp Working Paper -Bremen, Germany- 18 November 2008;
69. Tengizchevroil to up oil transportation via Azerbaijan-Georgia railway- Trend Daily Eco

70. Kazakhstan signs BTC agreement into law, plans new pipelines - 10 June 2008-<http://www.bicusa.org/en/Article.3804.aspx> ;
71. Razumnova Ludmila - Where Does "Caspian Corridor" Go? - Translated from Neft Rossii (Oil of Russia)- <http://eurodialogue.org/>;
72. Robert M. Cutler - KASHAGAN LEADS KAZAKHSTAN TO INCREASE TRANS-CASPIAN OIL EXPORTS- Institute of European, Russian and Eurasian Studies, Carleton University, Canada (07/09/2008);
73. Kazakhstan : Caspian Pipeline Consortium Shareholders Sign Memorandum on Project Expansion. <http://www.thefreeibrary.com/>;
74. Lokot-Strachota Agata, Jarosiewicz Aleksandra- Burgas-Aleksandropolis Pipeline and Kazakh oil EASTWEEK - 03-2007- <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2007-03-21/burgas-aleksandropolis-pipeline-and-kazakh-oil>;
75. Kazakhstan eyes stake in Burgas-Aleksandropolis oil pipeline- IntelliNews Jul 18, 2008;
76. Sergei Blagov- Russia Struggles to Revive Energy Ties With Turkmenistan- Eurasia Daily Monitor Volume: 6 Issue: December 15, 2009; 08:28 PM Age:
77. Sergei Blagov-Russia Mends Energy Ties with Turkmenistan and Azerbaijan- Eurasia Daily Monitor Volume: 7 Issue: 8, - January 13, 2010;
78. Gazprom aims to double Azeri gas purchases in 2011- Reuters- Jan 21, 2010- <http://uk.reuters.com/article/idUKLDE60K19620100121>;
79. Azerbaijan to begin gas export to Iran late March- Tehran Times March 11, 2010- <http://www.tehrantimes.com/Index.asp>;
80. Концепция внешней политики Российской Федерации // Дипломатический вестник. -2000. #8. С.311.
81. Miguel p. Perez Martiņn- Geo-Economics in Central Asia and the 'Great Game' of Natural Resources: Water, Oil, Gas, Uranium and Transportation Corridors (WP)- The Central Asia Observatory (OAC)- Fundacign Real Instituto Elcano, Madrid, 2009 WP 59/2009 (Translated from Spanish) - 19/4/2010 - <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal;jsessionid=7E808902116481407.html>;
82. Друклян Ли - Требуется увеличить мощности для экспорта нефти из региона Каспийского моря - Геополитика энергетики - Канадский институт энергетических исследований- Институт энергетических исследований РАН- 29.09.2008- <http://www.eiras.ru/energy-policy/75->;
83. "Russia, Uzbekistan to Build Gas Pipe, Update Price Formula" Russian News and Information Agency Novosti, September 02, 2009, <http://en.nia.ru/rus-sia/20080902/116481407.html>;
84. Martha Brill Olcott- Central Asia's Oil and Gas Reserves: To Whom Do They Matter? - Emerging Markets Forum- January 23-25- 2010,- Thun- Switzerland;

1. Xu Xiaojie- Chinese NOG's Overseas Strategies:J. A. Baker Institute for Public Policy 2007.
2. Անալև Աարոյիանյան - Զինատան, անդր գործոն Արրբցյանի էնթրպրիզի որոսոսմ- 21.05.2007- http://www.noravank.info/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=690;
3. KUNLUN ENERGY- Business Review - For the year ended December 31, 2008- CNPC (Hong Kong) (00135) Annual Results Announcement -http://www.quamir.com/quamir/r_companydetail.action?cold=149&islr=Y;
4. Jim Efstathiou Jr.-Cnooc's Unocal Bid Is Threat to U.S., Witness to Tell Congress- July 12, 2005-jefstathiou@bloomberg.net;
5. CNOOC, Unocal and the "Go-out Strategy"- 07-26<http://english.caijing.com.cn/2005-07-26/100013798.html>;
6. Bon Fleming -United States Response to CNOOC Bid for Unocal- Johns Hopkins University School of Advanced International Studies- Intern at Marubeni Research Institute- July 27, 2005;
7. Ling, Song Yen -US Congress moves to hold up CNOOC bid for unocal.(petroleum) -The Oil Daily- Dinesh, Manimoli -July 27, 2005; <http://www.highbeam.com/doc/1G1-136756425.html>;
8. CRS Report for Congress-China and the CNOOC Bid for Unocal-Issues for Congress- Dick K. Nanto, James K. Jackson,Wayne M. Morrison-Foreign Affairs, Defense, and Trade Division Lawrence Kumins- Resources, Commerce, and Industry Division August 2005- Updated February 27, 2006 <http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metaocrs8476/m1/>;
9. Caspian Oil Stake- Businessweek- February 18, 2010- <http://www.businessweek.com/news/2010-02-18/>;
10. Sinooc, Sinopec said to mull Devon's Caspian oil stake- Tehran Times- February 21, 2010 http://www.tehrantimes.com/index_View.asp?code=214559;
11. CNOOC and Sinopec among companies considering bids for Devon Energy's Az eri-Chirag-Gunashli stake- Bloomberg-18 Feb 2010- <http://www.energy-pedia.com/article.aspx?articleid=139091>
12. Sinooc's Fu Turns to Oil Ventures Abroad After Unocal (Update1)- By John Duce - March 15, 2010- <http://www.bloomberg.com/>;
13. Energy Information Administration- Azerbaijan: Production-Sharing Agreements- <http://www.eia.doe.gov/>;
14. OIL AND NATURAL GAS COMPANIES IN CHINA- Facts and Details- <http://factsanddetails.com/china.php?itemid=319&catid=13&subcatid=85>;
15. NOC's websites annual reports- CNPC- <http://www.cnpc.com.cn/en/>; Sinopec-english. sinopec.com.- CNOOC- <http://www.cnocold.com/encnocold/default.shtml>;
16. CNOOC website- <http://www.cnpcint.com/businessenquires/businessenquires.html>;
17. САМЫЕ АКТИВНЫЕ ИНВЕТОРЫ В КАЗАХСТАН – КИТАЙЦЫ- Деловая Пресса- номер 51 (202) от 23.12.2003ж
18. Martha Brill Olcott- Central Asia's Oil and Gas Reserves: To Whom Do They Matter? - Russia/Eurasia Program at the Carnegie Endowment for International Peace- Emerg ingMarketsForum- January-23-25.- Thun- Switzerland;
19. McKinnon, "PetroKazakhstan Holders Approve Bid," International Herald Tribune, October 19, 2005.
20. Anna Shiryayevskaya, "KazMunaiGas Completes Purchase of Shymkent Refinery from CNPC," Platts Commodity News, November 17, 2006;
21. Handke S. - Securing and Fuelling China's Ascent to Power- The geopolitics of Chinese- Kazakh Oil Pipeline- Clingendel International Energy Programme- August-2006.
22. "China-Kazakhstan Pipeline Starts to Pump Oil," China Daily, Xinhua/AP, December 15, 2005, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-12/15/content_503709.htm;
23. "CNPC Starts Operating Kenkiyak-Kumkol Section of Kazakhstan-China Oil Pipeline," Energy Business Review, July 14, 2009, http://www.energy-business-review.com/news/cnpc_starts_operating_kenkiyakkumkol_section_of_kazakhstanchina_oil_pipe_line_090714;
24. Чуланова З.К. -Стратегическое партнерство Казахстана и Китая в энергетической сфере- 14.01.2009- <http://www.easstime.ru/analytic/2/3/557.html>;
25. Евгений ПУШКИК -Нефтяной Казахстан играет свою игру- Зеркало Недели- # 22 (802) 12 — 18 июня 2010- <http://www.zn.ua/>;
26. CNPC and KazMunayGas acquires 100% of MangistauMunaiGas shares- <http://www.cnpc.com.cn/en/press/newsreleases/CNPCandKazMunayGasacquires100ofMangistauMunaiGasshares.htm>;
27. CNPC And KMG Buy MangistauMunaiGaz- 30 November 2009- <http://www.zawya.com/>;
28. Kazakhstan and China jointly take over MangistauMunaiGaz- Centre for East studies- 2009-12-02- <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2009-12-02/>;
29. China in Central Asia: latest investments- Reuters- 11 Mar 2010- <http://www.reuters.com/article/idUSLDE6280UR20100311>;
30. MangistauMunaiGaz Reverses Production Decline- Oil & Gas Insight- <http://www.oilandgasinsight.com/>;
31. Султан-Хан АККУЛЫУЛЫ-Китайский кредит: сыр в мышеловке или своевременные инвестиции- 22.04.2009- http://rus.azattyq.org/content/kazakhstan_china_lown_president_meeting_1613742.html;
32. Kulpash Konyrova, "Samruk-Kazyna becomes Kazakhstan's internal investor: so says Kelimbetov" New Europe, June 7, 2009, issue 837, <http://www.neuope.eu/articles/94588.php>;
33. Mergers and Acquisitions By China's Petroleum and Chemical Companies-University of Alberta China Institute- 6 June 2007-<http://www.uofaweb.ualberta.ca/china institute/>;
34. XIN MA and PHILIP ANDREWS-SPEED-The Overseas Activities of China's- National Oil Companies: Rationale and Outlook-Centre for Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy, University of Dundee, Dundee, UK-MINERALS & ENERGY VOL 21 NO 1 2006;
35. Kazakhstan: Sinopec Expands Its Horizon With Big Sky Deal.(Big Sky Energy- <http://www.highbeam.com/doc/1G1-115851072.html>); China Sinopec wins \$1 bln Kazakh refinery contract-10.27.09- <http://www.forbes.com/feeds/afx/2009/10/27/afx7047325.html>;
37. SINOPEC Engineering to create 2.5 thousand jobs at Atyrau Oil Refinery-29.10.2009-<http://kazinform.kz/eng/article/2208512>
38. Sinopec to build \$1.3 bln Kazakh plastics plant-Reuters- Mar 25, 2010- <http://uk.reuters.com/article/idUKLDE62006T20100325>;
39. Sinopec set to build \$1.3b Kazakhstan plastics plant- March 26, 2010- Global Times-<http://english.peopledaily.com.cn/90001/90778/90861/6930897.html>;
40. САМЫЕ АКТИВНЫЕ ИНВЕТОРЫ В КАЗАХСТАН – КИТАЙЦЫ- Деловая пресса- номер 51 (202) от 23.12.2003- http://www.businesspress.ru/newspaper/article_mid_21960_aid_288765.htm;
41. CNOOC ACQUIRES A STAKE IN KASHAGAN FIELD IN NORTH CASPIAN SEA March 13, 2003-<http://www.highbeam.com/doc/1P1-72525826.html>

42. CHRISTOPHER PALA with KEITH BRADSHAW - Beijing and Caspian Oil Fields- Published: April 1, 2003- <http://www.nytimes.com/2003/04/01/business/beijing-and-caspian-oil-fields.html>
43. Нефтегазовое сотрудничество между Казахстаном и Китаем- Журнал "KAZENERGY", #2 (март - апрель), 2009. Тема выпуска: "Визит Президента Казахстана в Китай". <http://www.kazenergy.com/>;
44. CITIC buys Kazak oil assets for \$1.9b-Xinhua-2006-12-31-http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-12/31/content_772608.htm;
45. Марат Б.-Как на самом деле продавали "МангистауМунайГаз" или Сеанс черной магии с последующим ее разоблачением- <http://www.nomad.su/?a=11-201003090018>;
46. FACTBOX-China's energy ties with central Asia- Reuters- Sep 29 2009 <http://www.reuters.com/>;
47. Kazakhstan Oil & Gas Industry - Emerging Potential- KAZAKHSTAN International Business Magazine #4, 2008 - <http://www.investkz.com/en/journals/58/496.html>;
48. Chinese share will reduce for 20.1%-Oil Review- Kazakhstan Oil News- April 17, 2010 - www.oilreview.kz;
49. Михаил Пак, Мария Загоруйко- Китайские инвестиции- http://www.neonomad.kz/so/bytiya/kaz/index.php?ELEMENT_ID=6623;
50. Ардак Букеева- Угрожает ли Китай экономической и политической безопасности Казахстана?- КурсивЪ- 28 ноября, 2009 - <http://news.nur.kz/137936.html>;
51. Farkhad Sharip - CHINA SECURES NEW ACCESS TO KAZAKH OIL- Eurasia Daily Monitor Volume: 4 Issue: 237- December 21, 2007;
52. Kazakhs step up work on Darghan deal- 31 October 2008-<http://www.upstreamonline.com/live/article165808.ece>;
53. Kazakhstan-China pipeline transports reach 20.4 million tons- Silk Road Intelligence- News and analysis from Kazakhstan- <http://silkroadintelligence.com/>;
54. Oil Review- Kazakhstan Oil News- www.oilreview.kz;
55. ЖУРНАЛ "НЕФТЬ И ГАЗ КАЗАХСТАНА- <http://www.oilgas.kz/rus/>;
56. Kazakhstan-China oil pipeline- http://www.worldingo.com/ma/en/wiki/en/Kazakhstan-China_oil_pipeline;
57. Туркменский газ поделили на троих- Газета «Коммерсантъ» - # 66 (4366) от 15.04.2010
58. CNPC, allies win \$9.7b gas contract- China Daily- 12.31.2009;
59. "Turkmenistan Allows China to Develop Gas Field Near Uzbekistan," Eurasianet, July 20, 2007, reproduced by Oil and Gas Eurasia, <http://www.oilandgas-eurasia.com/news/p0/news/808>;
60. Ванг Зен - Трубопровод Китай - Средняя Азия: влияние на энергетическую безопасность Китая - Университет Нефти и Газа, Пекин- Канадский институт энергетических исследований- <http://www.eriras.ru/content/view/full/801/>;
61. Central Asia - China gas pipeline- Wikipedia-http://en.wikipedia.org/wiki/Central_Asia_%E2%80%93China_gas_pipeline#cite_note-caucaz-3;
62. China, Kazakhstan Discuss Cross-border Gas Pipeline- China Daily- August 25, 2004- <http://www.china.org.cn/english/BAT/105031.htm>;
63. Daniel Kimmage-Central Asia: Turkmenistan-China Pipeline Project Has Far-Reaching Implications -April 10, 2006 <http://www.rferl.org/content/article/1067535.html>;
64. ANALYSIS: Turkmen Gas Deal Extends Chinese Influence- BBC Monitoring research-
- July 25, 2007- http://www.downstreamtoday.com/news/article.aspx?a_id=5015;
65. "Uzbekistan and China to build gas pipeline". Caucaz.com. 2007-05-01. http://www.caucaz.com/home_eng/depeches.php?idp=1645 ;
66. Turkmenistan to join China, Kazakhstan pipeline project - KazMunaiGas EP CEO-AFX News - Limited-<http://www.forbes.com/feeds/afx/2007/07/04/afx3883648.html>;
67. CNPC Starts Building Turkmenistan-China Gas Pipeline-30 August, 2007-<http://energy.cleartheir.org.hk/?p=362>;
68. PetroChina Co. Limited- 00-PetroChina Co Ltd-TAGP Project.pdf-27 December 2007;
69. Chemen Durdijeva -CHINA, TURKMENISTAN, KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN LAUNCH TURKMENISTAN-CHINA GAS PIPELINE -01/20/2010 issue of the CACI Analyst;
70. Turkmenistan ends building its gas pipeline section to China- ITAR-TASS, 23.10.2009 http://www.stroytransgaz.com/press-center/sml/itar-tass/2009_10_23;
71. Turkmenistan - Uzbekistan - Kazakhstan - China gas pipeline launched-15.12.2009 11:54 - <http://www.asiaplus.tj/en/news/1/60492.html>;
72. Turkmen gas pipeline to China opens- Published 15 December, 2009- <http://rt.com/Business/2009-12-15/turkmen-gas-pipeline-china.html>;
73. CNPC- Annual Report-2008- Beijing.
74. S China provinces to get Central Asia gas soon -Updated: 2010-06-30- http://www.china-daily.com.cn/bizchina/2010-06/30/content_10041176.htm;
75. Wan Zhihong -China, Kazakhstan sign new gas pipeline deal- China Daily-Updated: 2010-06-14-http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-06/14/content_9976764.htm;
76. Wan Zhihong -China agrees new gas pipeline-China Daily-Updated:2010-06-14-http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-06/14/content_9976316.htm;
77. Wan Zhihong -CNPC inks deal with Uzbekistan-China Daily-Updated: 2010-06-11-http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-06/11/content_9964779.htm;
78. CNPC signs gas supply agreement with Uzbek oil company. (Xinhua)-2010-06-10- http://www.chinadaily.com.cn/bizchina/2010-06/10/content_9961082.htm;
79. Алексей ГРИБАЧ- Пекин вынуждает газ из Средней Азии-Узбекистан подписал с Китаем соглашение на 10 млрд кубометров в год- Время Новостей- No-101, 11.07.2007;
80. China, Russia sign gas, banking deals as Putin visits (Lead)- October 13, 2009- <http://www.daylife.com/article/09kw7qn4bbax>;
81. Bruce Pannier- China ends Russia's grip on Turkmen gas Dec 16, 2009 http://www.atimes.com/atimes/China_Business/KL16Cb01.html
82. Новый газопровод "Туркменистан-Китай" нанес удар российской монополии на транзит- 15 декабря 2009 г. - <http://rus.newsru.ru/finance/15dec2009/tukk.html>;
83. Игорь Томберг -Неочевидные последствия газового вторжения Китая в Центральную Азию- 20 января 2010- <http://www.ores.ru/1150038.html>;
84. Kevin Rosner-China Scores Again in Energy: Russia & Central Asia- Journal of Energy Security-12.01.2010-<http://www.ensec.org/index.php>;
85. Zhao Huasheng - Sino-Russian Relations 2009 to 2010: A Perspective from China- Shanghai- Russian analytical digest No 73 -23.02.2010;
86. Gazprom aims to double Azeri gas purchases in 2011- Reuters- Jan 21, 2010- <http://uk.reuters.com/article/idUKLDE60K19620100121>;
87. M K Bhadrakumar- Russia, China, Iran redraw energy map- Jan 8, 2010- http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/LA08Ag01.html;
88. Andrea Bonzanni - For the West, 'Game Over' in Central Asia-World Politics Review

-08 Jan 2010- <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/4913/for-the-west-game-over-in-central-asia>;

89. Сможет ли Китай без российских нефти и газа? — ChinaPRO- Деловой Журнал про Китай- # 23(93)- 28.06.2010- <http://www.chinapro.ru/rubrics/20/4426/>;
90. Shoichi Itoh - Sino-Russian Energy Relations: True Friendship or Phony Partnership?- Washington- Russian analytical digest No 73 -23.02.2010;
91. 李兴 阿依科·马尔季罗相 《民族主义与俄罗斯东亚能源外交战略论析》- 俄罗斯研究 - 华东师范大学 - 2007年 第5期 - 第19页-第23页。(Li Xing, Hayk Martirosyan- Analysis of Nationalism and Russian energy diplomacy strategy in East Asia- Russian Research-East China Normal University-Shanghai- 2007 -pp-19-23;
92. Լի Միև, Հայկ Մարտիրոսյան - Չինաստանի Ենթարկալի անվտանգությունը և դրա նշանակությունը Կենտրոնական եվրասիայում- ԿԱԼԹԵՂ- Գիտական Հոդվածների ժողովածու- No-4/37 - Երևան- 2008- Էջ - 163-173;
93. FACTBOX-China and Russia's energy ties-Reuters- Oct 12, 2009- <http://www.reuters.com/>;
94. REGNUM -Перспективы войны в Закавказье и Средней Азии- 13.06.2008- <http://www.regnum.ru/news/1014455.html>;
95. Central Asia Profile - Security And Extremism Issues- Eurasia Review- 28 June 2010- <http://www.eurasiareview.com/>;
96. Daniel Yergin, "Energy security in the 1990s," Foreign Affairs, Vol. 67, No. 1 (Fall 1988), p. 11; Erica S. Downs- The Chinese Energy Security Debate. The China Quarterly 177, 21-41, Cambridge University Press, 3/2004;
98. Paul B. Stares, "Introduction and overview," in Paul B. Stares (ed.), Rethinking Energy Security in East Asia (Tokyo: Japan Center for International Exchange, 2000), p. 22;
99. Kong Bo - An Anatomy of China's Energy Insecurity and Its Strategies Prepared for the U.S. Department of Energy under Contract DE-AC05-76RL01830/October 2005;
100. Zhang Jianxin- Oil Security Reshapes China's Foreign Policy -Shanghai Jiaotong University -Center on China's Transnational Relations1-Working Paper No. 9-2006;
101. Philip Andrews-Speed, Stephen Dow 高志国, "中国政府及国家部门正在进行的改革: 以石化行业为例", 当代中国, Vol. 9, No. 23 (2000), pp. 5-20; (Philip Andrews-Speed, Stephen Dow and Zhiguo Gao, "The ongoing reforms to China's government and state sector: the case of the energy industry," Journal of Contemporary China, Vol. 9, No. 23 (2000), pp. 5-20);
102. 采访, 北京, 3月, 2003, 扬益股评论, "中国的安全环境怎么样", 世界知识, No. 9 (2020), - <http://www.shijie.org/article/sjz200209/471.html>; (Interview, Beijing, March 2003; ("Military expert: the operational radius of China's naval and air forces will cover Taiwan in 2020")- (Sohu News), 19 September 2003- <http://text.news.sohu.com/14/51/news/213425114.shtm>);
103. 蒋群亮, "21世纪世界石油竞争与中国石油安全", 21世纪中国石油发展战略, (北京石油出版社, 2000), p. 35;(Jiang Chunliang-"21st century world oil competition and China's oil security- 21st Century China's Oil Development Strategy- Beijing: Shiyou gongye chubanshe, 200), p. 35);
104. 钱晓虎 "军队政协委员 万小元 : 关注我们的石油安全", 解放军报, 13, 3月13 March 2003- [105. 夏义善 "中国能源战略与外交 研讨会在北京举行", 国际问题关系, No.1 \(2001\),](http://www.pladaily.com.cn- (Qian Xiaohu- Armed forces political consultative conference member Wan Xiaoyuan: pay attention to our oil security))

- p. 55- (Xia Yishan-"China's energy strategy and energy diplomacy" seminar held in Beijing"-International Studies), No.1 (2001), p. 55, China Academic Journals); 清华同方视觉公司 "能源专家谈中国石油安全的近谋远虑", 中国矿业报, 10, 6月2003. C); (Tsinghua Tongfang Optical Disc Co., Ltd./Eastview Publications (CAJ)-Energy experts discuss short and long-range strategies for China's oil security- China Mining News- 10 June 2003, C);
107. 严范, "中国怎样能没有战争的征服敌人? - 关于调整经济体制和国家统一的战争" 中国世纪, 18 7月. www.uscc.gov; -(Yang Fan, "How can China 'subdue its enemy with out fighting'? - on the significance of readjusting economy and culture for the war of national unification," Century China, 18 July 2001, www.uscc.gov;
108. 国家发展计划委员会, 国家贸易部 "中国石油储备的基本设想", 经济研究参考, 9, 01, 2002- (State Development Planning Commission, National Economic Department (NED), jiben shexiang" ("Basic plans for China's oil reserve"- Economic Research Reference), 9 January 2002, China Infobank (CI));
109. 中国现代国际关系研究所, 《国际战略远景形势评论2001/2002》, (北京事实出版社, 2002), pp 129-13- (China Institute of Contemporary International Relations (CICIR), (Strategic and Security Review 2001/2002) (Beijing: Shishi chubanshe, 2002), pp 129-130;
110. 陈泰清, 冯飞、周凤起、王庆一, "国家能源战略的基本构想", (Chen Taiqing, Feng Fei, Zhou Fengqi and Wang Qingyi, "The Basic Framework for National Energy Strategy" - <http://www.people.com.cn/GB/jingji/1045/2191153.html>;
111. 中国石化行业经济研究年度报告, 北京: 中国石化行业经济研究年度报告, pp. 440-45- (China Petroleum and Petrochemical Industry Economics Research Annual Report-Beijing-2000, pp. 440-45);
112. 2009 Worldwide piracy figures surpass 400- ICC International Maritime Bureau's Piracy Reporting Centre (IMB PRC)- <http://www.icc-ccs.org/>;
113. Piracy attacks in the Straits of Malacca, one of the world's busiest waterways, fell for the fourth straight year in 2008- <http://www.btimes.com.my/articles/imb18-2/Article/>;
114. World Oil Transit Chokepoints- Last Updated: January 2008 - http://www.eia.doe.gov/cabs/World_Oil_Transit_Chokepoints/Full.html;
115. Edward R. Fried and Philip H. Trezise, Oil Security: Retrospect and Prospect (Washington, DC: Brookings Institution, 1993), p. 1;
116. Wu Lei- "China's Oil Security Challenges and Its Countermeasures,"- Korea Energy Economics Institute- 2003;
117. Jipei Zhang- China's Oil Security & Energy Strategy- Advised by Professor Al Montero March 10, 2006;
118. Bruce Blair, Chen Yali, and Eric Hagt, "The Oil Weapon: Myth of China's Vulnerability", China Security- The World Security Institute- Summer 2006, pp. 32-64;
119. "理解美国的石油战略", 《布鲁金斯评论》季刊, 2002年春季号. 转自自中国现代国际关系研究院, 《全球能源大棋局》, 北京: 时事出版社, 2005年1月, 第165页. "Un derstand America's Oil Strategy", Brookings Review, Spring, 2000, cited in China Institute of Contemporary International Relations, The Great Chess for Global Energy, Shishi Press, 2005, p. 165;
120. [美]兹比格涅夫·布热津斯基著:《大抉择: 美国站在十字路口》, 第129页。(Zbigniew Brzezinski, The Choice: Global Domination Or Global Leadership, p.129.);
121. 王海斌, 未来中国: 石油安全及其战略走向, 《中学地理教学参考》, 2004年7-8期。(Wang Haibin, China in the Future: Oil Security and Its Strategic Trends, Teaching

Reference of Middle School Geography, 2004, No. 7-8);

122. White paper: - China's National Defense in 2004-- China's National Defense in 2006- China's National Defense in 2008- <http://merit.ndu.edu/whitepapers.html>;
123. Zhang Wenmu- Sea Power and China's Strategic Choices -China Security.-The World Security Institute- Summer 2006- pp. 17-31;
124. Bernard D. Cole- Chinese Naval Modernization and Energy Security- The Institute for National Strategic Studies National Defense University- 2006 Pacific Symposium Wash ington, D.C. -June 20, 2006;
125. Ryan Clarke- Report on Chinese Energy Security and the Role of the PLAN- Culture Mandala: Bulletin of the Centre for East-West Cultural & Economic Studies, Vol. 6, Issue 2, December 2009, pp. 1-19;
126. Cao Zhi and Chen Wangjun, "Hu Jintao Emphasizes a Powerful People's Navy that Meets the Demands of Our Army's Historic Mission", Xinhua, February 17, 2006p
127. Cdr Kamlesh Kumar Agnihotri- WHITE PAPER - 'CHINA'S NATIONAL DEFENSE IN 2008': AN ANALYSIS- National Maritime foundation-India- 02 Mar 2009;
128. China to modernize military while pursuing peaceful development- Xinhua-China Daily- 2009.01.20-http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-01/20/content_7413082.htm;
129. White paper: China's defense expenditure kept at a "reasonable and appropriate level- Xinhua - People's Daily- January 20, 2009- <http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90785/6577553.html>
130. Zha Daojiong, "Energy Interdependence", China Security- The World Security Institute- Summer 2006, pp. 2-17;
131. Zhang Wenmu, "China's Energy Security and Policy Choices", World Economics and Politics, No. 5, 2003;
132. China's National Defense in 2006- "II. National Defense Policy"- <http://www.china.org.cn/english/features/book/194421.htm>;
133. Michael McDevitt-The Strategic and Operational Context Driving PLA Navy Building", in Right Sizing the People's Liberation Army: Exploring the Contours of China's Military, ed. Roy Kamphausen and Andrew Scobell, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, September 2007, pp. 481-559.
134. Wu Lei and Shen Qinyu, "Will China Go to War Over Oil?", Far Eastern Economic Review, April 2006, Vol. 169, Iss. 3, p. 40;
135. Zha Daojiong and Hu Weixing- Promoting Energy Partnership in Beijing and Washington- 2007 by The Center for Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology- The Washington Quarterly- pp. 105-115.
136. "Nation to build strategic oil reserves in Tianjin", China Daily, 7 July 2009;
137. Xu, Yi-chong (2006) China's energy security, Australian Journal of International Affairs, Vol. 60, No.2 pp: 265-286;
138. 何伦志等, 《中国的中亚能源发展策略》, 原载《上海经济研究》(2008年01期第37-46页) (He Zhilun, et al. (2008) China's energy strategy in Central Asia, Shanghai economic research, Vol.01, pp37-46);
139. 杨中强, 《中亚石油与21世纪的中国石油安全》, 原载《国际论坛》(2001年01期第34-39页) (Yang, ZhongQiang (2001), Central Asia oil and China's oil Security in 21st Century, International Forum, Vol 01, pp 34-39.);
140. 《浙江大学》2006年 中亚的地缘政治与中国的能源发展战略 林祥明- (Lin Suiming, Geopolitics of Central Asia and China's energy development strategy, <Zhejiang University>, 2006);
141. 《干旱区地理》2008年04期 再论中国通向中亚的石油天然气能源战略通道 汤一泓- (Tang Yigai, Rediscuss China's leading oil and gas energy strategy in Central Asia Corridor -<Arid region geography>, 2008,04 edition);
142. Xiaojie Xu- China's Policies towards Energy Supplies from Russia and Central Asia- International Energy Program China Academy of Social Sciences- Chatham House, 10 July 2009;
143. 《新疆金融》2008年11期 中国石油安全与中国—中亚石油能源合作 于琼- (Yu Qiong, China's oil security and energy cooperation between China and Central Asia, <Xinjiang Finance>, 2008, 11 edition);
144. 《湘潭大学》2006年 中国的中亚战略分析 黄超- (Huang Chao, The analysis of Chinese central Asia strategy, < Xiangtan University>, 2006);
145. 《西安交通大学学报(社会科学版)》2008年01期 中国与中亚国家睦邻友好关系的新篇章 石泽- (Shi Ze, New chapter of China's friendly relations with Central Asian countries, <Xi'an Jiaotong University Academic Journal (Social science edition)>, 2008, 01 edition);
146. 《俄罗斯研究》2004年01期 中国与中亚地缘政治关系新析 姚娟华 戴秋生- (Yao Qinhua, Dai Yichen, New analysis of China and central Asia Geo-political relations, 2004,01 edition);
147. 《新疆大学》2008年 论中国对维护中亚地区安全发挥的作用 杨欣仪- (Yang Xinyi, The role of China to maintain regional security in Central Asia, <Xinjiang University>, 2008);
148. 中国西部大开发- (Western development program - <http://www.studa.net/china/061223/14184680.html>);
149. 杨发仁- 民族分裂主义思潮和宗教极端主义思潮剖析《实事求是》2002年03期 - (Yang Fa Ren, Analysis of Nation splittism and extremist, <truth is truth>, 2002,03);

ԳԼՈՒԽ-5- ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. В. Парамонов, О. Столповский- Погранично-территориальные проблемы в китайско - центральноазиатских отношениях- Геополитика. КНР в Центральной Азии- Сборник статей ч.1.-2009. (стр. 6-10);
2. Ramakant Dwivedi- China's Central Asia Policy In Recent Times- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program- China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 4, No. 4 (2006) p. 139-159;
3. В. Парамонов, А. Строчков, О. Столповский- Внешняя политика Китая в Центральной Азии. - Геополитика. КНР в Центральной Азии- Сборник статей ч.1.- 2008. (стр.18-23);
4. 沈卓友 "中国建立国际新秩序的主张与外交工作" 国际政治研究, no. 3 (1992): 64.- (Shen Changyou- China's Proposal on the Construction of a New International Order and Foreign Affairs Work), Guoji zhengzhi yanjiu (Studies of International Politics), no. 3 (1992): 64);
5. 熊坤新 "从中国传统文化的视角看中国与周边国家的睦邻友好政策". 国际政治研究, no. 2 (2004): 18.- (Xiong Kunxin- Looking at China's Neighbourly and Friendly Policy with Surrounding Countries from the Perspective of China's Traditional Culture-Studies of International Politics), no. 2 (2004): 18);
6. 王福春, "十六大与21世纪初的中国外交建设" 国际政治言论, no. 1 (2003): 64- (Wang Fuchun- The Sixteenth Party Congress and China's Foreign Policy Strategy in the Early 21st Century- Studies of International Politics), no. 1 (2003): 64);
7. 潘国华 王立勇, "对冷战后外交新战略的思考", 国际政治言论, no. 1 (2001): 6.- (Pan Guohua and Wang Yongli- Thoughts on China's Post-cold War New Foreign

- Policy Strategy- Studies of International Politics), no. 1 (2001): 6;
8. 辛乐和郑义嘉 “新身份, 新兴趣和新外交政策”, 当代国际关系, no. 12 (Dec. 2006): 29- (Xing Yue and Zhan Yijia- “New Identity, New Interests and New Diplomacy”- Contemporary International Relations 16, no. 12 (Dec. 2006): 29);
9. Chien-peng Chung- The “Good Neighbour Policy” in the context of China’s for eign relations - China: An International Journal, 03.01.09 <http://findarticles.com/p/search/?qa=Chien-peng%20Chung>;
10. Cornell S. E.- The place of Caucasian States in Eurasian Strategic Alignments.-Marco Polo Magazine-January-1999;
11. Ariel Cohen- The New “Great Game”: Oil Politics in the Caucasus and Central Asia- Institute for International Studies at The Heritage Foundation- January 25, 1996;
12. Nick Wilkinson- The Modern Great Game- Conflict Studies Research Centre- Royal Military Academy Sandhurst- Camberley- England-June 2002;
13. ALEC RASIZADE- THE SPECTER OF A NEW “GREAT GAME” IN CENTRAL ASIA- FOREIGN SERVICE JOURNAL- pp-48-52- NOVEMBER- 2 0 02;
14. Sudha Mahalingam- The new great game- Energy security is the new driver of world power politics (Part 1-3)- <http://www.newsinsight.net/archive/features/nat2.asp?recno=79&ctg=Business>;
15. Jeffrey Steinberg -Will British ‘Great Game’ Ploy Trigger World War III?- EIR- November 16, 2007;
16. Handke S. - Securing and Fuelling China’s Ascent to Power- The geopolitics of Chinese- Kazakh Oil Pipeline- Clingendael International Energy Programme- August-2006;
17. Michel Klare- Blood and Oil-How America’s Thirst for Petrol is Killing US- Hamish Hamilton-London, p.133- 2004;
18. СОВРЕМЕННЫЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ “КЛЮЧЕВЫХ ИГРОКОВ” В КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ- Материал подготовила Жоламанова Гульден, аналитик, МИСП; -11-11-2005- http://imp.kz/default.aspx?article_id=900;
19. Доклад Цзян Цзиньтао на 16-м Всеитайском съезде КПК- (ч. 1-4)- <http://www.chinaconsulate.kh.mr/rus/zgzt/sldzt/118053.htm>;
20. Khalizad Z. M (editor)- The US and a rising China: strategies and military implications. 1999.
21. Swaine M.D., Tellis A.J. Interpreting China’s grand strategy: past,present and future. 2000;
22. Goldstein A.- Raising to the challenge: China’s grand strategy and interhational security- Stendford-2005;
23. Аглия Ваагн - НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ГЛОБАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ США И ПАРАДИГМА МИРОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ – Ереван, «21-й ВЕК», # 2, 2005;
24. Аглия Ваагн- Российская Федерация и Южный Кавказ: Структурная взаимосвязанность и перспективы развития отношений. Ереван- «21-й ВЕК», # 1 (3), 2006;
25. Т.В.Юрцева- ПОЛИТИКА НАТО В ОТНОШЕНИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЗАКАВКАЗЬЯ- “Южный фронт СНГ. Центральная Азия-Каспий-Кавказ: возможности и вызовы для России: Монография”- СС-351-366;
26. Marcel de Haas- Current Geostategy in the South Caucasus. PINR-Dec. 2006;
27. Виктор Агаев- В Праге завершился саммит НАТО- НЕМЕЦКАЯ ВОЛНА -22.11.2002- <http://www.goethe-bytes.de/dw/article/0,681218,00.html>;
28. “China’s Position Paper on the New Security Concept,” July 31, 2002, Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, at- <http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjbj/zjzg/gjs/gjzjzhy/2612/2614/15319.htm>;
29. Li Qinggong and Wei Wei, “Chinese Army Paper on New Security Concept,” Jiefangjun Bao, December 24, 1997, in FBIS, Daily Report/ China (FBIS-CHI-98-015), January 15, 1998, at- <http://www.dialogweb.com/>;
30. Яков Бергер- Большая стратегия Китая в оценках американских и китайских исследователей-«Проблемы Дальнего Востока» 2006, # 1-<http://www.perspektivy.info/index.php>;
31. Shanghai Cooperation Organisation- http://en.wikipedia.org/wiki/Shanghai_Cooperation_Organisation;
32. Цзян Сюянь- Китайско-казахстанское сотрудничество в сфере безопасности// - <http://www.analitika.org/article.php?story=20070204012547177>;
33. 《新疆大学》 2006年论中国对维护中亚地区安全发挥的作用 杨欣仪- (Yang Xinyi, The role of China to maintain regional security in Central Asia, <Xinjiang University>, 2008);
34. Кауменов Адиль - Интересы Китая и Индии в Центральной Азии- Центральная Азия – поле борьбы великих держав за передел сферы влияния. Сборник статей. Часть 1, 2008- (стр. 55-61);
35. Кауменов Адиль -Особенности китайской дипломатии в Центральной Азии-31.07.2008 - http://iwep.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=1498&Itemid=63;
36. Марк Катц - Многослойная геополитика в Центральной Азии- Русский Журнал- 04.03.09 -<http://www.russ.ru/Mirovaya-rovestka/Mnogoslojnaya-geopolitika-v-Centralnoj-Azii>;
37. СМ. выступление Ху Цзиньтао, 15.09.2005, Нью-Йорк, <http://politics.people.com.cn/GB/1024/3699888.html>;
38. Ху Цзиньтао выступил с важной речью на Консультативном совете Саудовской Аравии- 23.04. 2006-<http://www.fmprc.gov.cn/rus/wjdt/zjyh/248530.htm>;
39. Yu Xintian. Harmonious world and China’s Road of Peaceful Development. // China Inter national Studies. - Spring, 2007. - P.14.;
40. Мураталиева Н.Т.- Концептуальные основы региональной политики Китая в Центральной Азии-05.05.2009-<http://www.easttime.ru/analytic/3/8/626.html>;
41. Теория гармоничного мира председателя Ху Цзиньтао- 7 января 2010-<http://www.rus.sianspain.com/news/article4395.htm>;
42. 俞可平, 和谐世界理念下的中国外交, 瞭望新闻周刊, 2007, № 17, С. 31. - (Yue Keping- The ideal of a harmonious world and Chinese Diplomacy - Weekly overview of periodical press- 2007, № 17, С. 31);
43. Downs Erica- China’s Quest for Energy Security- Santa Monica- CA-RAND, p. 43-2000;
44. 《福建师范大学》 2008年中国与中亚油气合作的战略选择 谭跃龙- (Tan Yue-long, strate gic choice of China and Central Asia’s oil and gas cooperation, <Fujian Normal Uni versity>, 2008);
45. 《浙江大学》 2006年 中亚的地缘政治与中国的能源发展战略 林舜明- (Lin Suim ing, Geopolitics of Central Asia and China’s energy development strategy, <Zhejiang Uni versity>, 2006);
46. 《干旱区地理》 2008年04期 再论中国通向中亚的石油天然气能源战略通道 汤一漪 - (Yang Yigai, Rediscuss China’s leading oil and gas energy strategy in Central Asia Cor ridor, <Arid region geography>, 2008, 04 edition);
47. 《新疆金融》 2008年11期 中国石油安全与中国—中亚石油能源合作 于璋- (Yu Qiong, China’s oil security and energy cooperation between China and Central Asia, <Xinjiang Finance>, 2008, 11 edition);
48. 秦宜仁, 国际大环境及大国能源外交运筹, 国际石油经济Vol.12, No.1, 2004, p. 36- (Qin Xuanren-The International Environment and the Diplomatic Energy Strategies of the Ma

- for Powers- International Petroleum Economics- Vol.12, No.1, 2004, p. 36);
49. Kong Bo - An Anatomy of China's Energy Insecurity and Its Strategies Prepared for the U.S. Department of Energy under Contract DE-AC05-76RL01830 October 2005;
50. Zha Daojiong- "Energy Interdependence", China Security- The World Security Institute- Summer 2006, pp. 2-17;
51. Zha Daojiong- Oiling the Wheels of Foreign Policy? Energy security and China's international relationship- asia security initiative policy series- Working Paper No-1- March 2010;
52. Соперничество США и Китая — главное геополитическое противоречие современного мира-Фонд Национальной Энергетической Политики- <http://www.energystate.ru>;
53. Lian Hu, Ter-Shing Cheng- China's Energy Security and Geo-Economic interests in Central Asia-
54. Ли Син, Айк Мартиросян, Чжао Чжан- Значимость центральной части Евразии для энергетической безопасности Китая- Problem Dal'nego Vostoka, No. 2, 2010, Moskva, Russia- page(s): 33-41- <http://dlib.eastview.com/browse/doc/21803602>;
55. Հի Մին, Հայկ Ասրիպիրոսյան - Զինաստանի ներդրումիկ անվտանգությունը և դրա նշանակությունը Հեներալական եվրասիական- ՎԱՆՁԵՂ- Գիտական Հոդվածների ժողովածու- No-4/37 - երևան- 2008- էջ - 163-173;
56. Yitzhak Shichor-China's Central Asian Strategy and the Xinjiang Connection: Predicaments and Medicaments in a Contemporary Perspective- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program- China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 6, No. 2 (2008) p. 55-73;
57. Russell Ong, "China's Security Interests in Central Asia", Central Asian Survey, 24, 4 (December 2005), pp. 429-431;
58. 竹效民, 浅析新疆向西开放与我国油气能源战略安全. 中共伊犁州委党校学报 2007年 第03期- (Zhu Xiao Min, a brief analysis of Xin Jiang open the door to West ern and the security of China oil&gas strategy, <CCP Yili state party school journal>, 2007.03edition);
59. 李钦, 新疆与中亚地区能源合作动因剖析. 经济与管理, 2009年 第08期- (Li Qin, Deep analysis of energy cooperation between Xinjiang and Central Asia,< Economy and Management>, 2009.08edition);
60. 吴福环、郭正礼:《中国新疆与中亚问题研究论集》, 新疆大学出版社, 2002年版-(Wu Fu Huan, Guo Zheng Li, < analects of issues about Xin Jiang and Central Asia>, Xing Jiang university publishing house, 2002);
61. Xinjiang-<http://en.wikipedia.org/wiki/Xinjiang>;
62. СУАР - ИА REGNUM- <http://www.regnum.ru/look/d1d3c0d0/>;
63. Каукиенов Адиль - СУАР сегодня: основные тенденции в развитии региона- 03.08.2009- <http://www.easttime.ru/analitic/3/8/696.html>;
64. ИГОРЬ МУРАДЯН- ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В КИТАЕ- 05/02/2010-<http://www.lra.gir.am/russrc/comments12414.html>;
65. Синьцзян-Уйгурский автономный район- <http://www.abirus.ru/content/564/623/624/637/770.html>;
66. Yuhui Li - Notes on the Chinese Government's Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang- China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 7, No. 4 (2009) pp. 11 - 15;
67. ИА REGNUM- Все новости в сюжете «Беспорядки в Синьцзян-Уйгурском районе Китая»: <http://www.regnum.ru/dossier/1620.html>;
68. "Восточный Туркестан" представляет угрозу миру и стабильности в Китае и Центральной Азии -25.01.2010-Синьхуа-http://delovaya.asia/index.php?option=com_content&view=article&id=1784&q-q——&catid=4&Itemid=185
69. The terrorist nature of 'east Turkestan' separatists- Xinhua-2009-07-23-http://www.china-daily.com.cn/china/2009-07/23/content_8466072.htm;
70. Xing Zhigang - No let-up in fight against 'forces of terror'- China Daily-2008-03-08;
71. Константин Шелпин- На северо-западе Китая ликвидировано 12 террористических групп- ПЕКИН, 16 июл - РИА Новости- <http://www.rian.ru/world/20080716/114062452.html>;
72. White paper: - China's National Defense in 2008- <http://merit.ndu.edu/whitepapers.html>;
73. China to modernize military while pursuing peaceful development- Xinhua-China Daily- 2009.01.20-http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-01/20/content_7413082.html;
74. О.Столовский, В.Парамонов- «Проблема уйгурского сепаратизма» в китайско-центральноазиатских отношениях: или о необходимости постановки новых задач для ШОС- 26.02.2009- <http://www.easttime.ru/reganalitic/1/184.html>;
75. Елена Островская- Уйгурский проект- АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ- ГЕОПОЛИТИКА, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, КУЛЬТУРА И ОБРАЗОВАНИЕ- Институт стратегических оценок и анализа- Институт стратегических оценок и анализа- ВЕСТНИК АНАЛИТИКИ- Журнал аналитических материалов-№ 2(40)-стр. 46-52;
76. Шаг- Обзор газет: - «Восточный Туркестан – родина и азербайджанцев»- 22.07.2009 - <http://www.1news.az/society/20090722115731367.html>;
77. Бондаренко Анна- Современная национальная и религиозная политика в Синьцзян-Уйгурский автономном районе- Институт Дальнего Востока РАН- Москва- Россия и АТР- 2007 – No 3- стр-105-109;
78. Турция обеспокоена событиями в Урумчи- 08.07.2009- <http://www.vestikavkaza.ru/news/politika/confi/4859.html>;
79. Беспорядки в Китае турецкий премьер назвал геноцидом-10.07.2009- http://news.km.ru/besporядki_v_kitae_tureczkij_pr;
80. Турция надеется на содействие ООН в нормализации ситуации в Синьцзяне-19/17 08/07- <http://www.rian.ru/world/20090708/176699198.html>;
81. Китай осудил Турцию за призыв не покупать китайское- <http://www.meta.kz/1110635-kitajj-osudil-turciju-za-prizyv-ne-pokupat.html>;
82. Turkish-Chinese Relations in the Shadow of the Uyghur Problem- Today's Zaman- 29.03.2010
83. Xiao Wan -CNPC charts big investment plan- China Daily-2009-10-30;
84. Парамонов В. , Столовский О.- Интересы безопасности Китая в Центральной Азии- Defence Academy of the United Kingdom- 05.2008;
85. Евгений Савкович- Уйгурская проблема в рамках ШОС- 2006-01-12- <http://www.apn.kz/publications/article144.htm>;
86. Парамонов В. , Столовский О.- Экономическое присутствие - России и Китая в Центральной Азии- Defence Academy of the United Kingdom- 05.2007;
87. В.Парамонов, А.Строков, О.Столовский- Экономическая политика Китая в Центральной Азии-(часть -1, 2) - 03.2010- <http://www.easttime.ru/analitic/3/8/767.html>
88. "China-Kazakhstan Pipeline Starts to Pump Oil," China Daily, Xinhua/AP, December 15, 2005, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-12/15/content_503709.htm;
89. Евгений ПУЩИК -Нефтяной Казахстан играет свою игру- Зеркало Недели- #22 (802) 12 — 18 июня 2010- <http://www.zn.ua/>;
90. Zhao Huasheng - Sino-Russian Relations 2009 to 2010: A Perspective from Chin- Rus sian analytical digest-No- 73- 02-2010- pp.5-8;
91. Shoichi Itoh - Sino-Russian Energy Relations: True Friendship or Phony Partnership?-

- Russian analytical digest-No- 73- 02-2010- pp.9-12;
92. Eugene B. Rumer- China, Russia and the Balance of Power in Central Asia- Strategic Forum - Institute for National Strategic Studies National Defense University- No. 223, November 2006- <http://www.ndu.edu/inss/>;
93. Mathias Adolf- The importance of Caspian energy resources for the People's republic of China- workshop with Baku State University- Baku 29-30 september-2006;
94. Susan Turner - THE DANGER IN THE UNDEFINED -ASIAN PERSPECTIVE, Vol. 33, No. 1, 2009, pp. 159-184;
95. Thomas S. Wilkins- Russo-Chinese Strategic Partnership: A New Form of Security Cooperation? - <http://www.informaworld.com/smp/content-db=all-content=a902378538>;
96. Alexander Frost -The Collective Security Treaty Organization, the Shanghai Cooperation Organization, and Russia's Strategic Goals in Central Asia- China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 7, No. 3 (2009) pp. 83-102;
97. Куртов А.- ОДКБ и ШОС объединились. Но говорить о долгосрочном союзе преждевременно- Российского института стратегических исследований, 2007-10-22- http://www.ng.ru/courier/2007-10-22/16_odkb-shos.html;
98. Гаврилова А.- Проблемы сотрудничества ОДКБ и ШОС в области безопасности- 03.07.2009-<http://www.easstime.ru/reganaltic/1/212.html>;
99. В.Мухин - ШОС и ОДКБ объединяются? СНГ и Китай дадут отпор любой внешней агрессии- 26.06.2003- <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1056575220>;
100. ИА REGNUM- Меморандум о сотрудничестве между ОДКБ и ШОС подписан в Душанбе (Таджикистан)- 05.10.2007- <http://www.regnum.ru/news/895114.html>;
101. А.Богданов: Территория безопасности. Страны ОДКБ и ШОС координируют свою политику- 09.08.2008- <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1218268380w.ferghana.ru/article.php?id=5398>;
102. Petersen A.- WILL AZERBAIJANI GAS EXPORTS TO CHINA SCUTTLE THE SOUTH ERN CORRIDOR?- Central Asia Caucasus- Institute- <http://www.cacianalyst.org/>- 12/09/2009;
103. Tatsuo Masuda- Geopolitics of Oil and Gas Pipelines- CGEMP, University of Paris-Dauphine- 19 March 2007;
104. Владимир ПАРАМОНОВ- ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ - ВНЕШНИЕ ФАКТОРЫ-CA&CC Press, Sweden- <http://www.ca-c.org/journal/cac-07-2000/>;
105. James Fishelson- THE GEOPOLITICS OF OIL PIPELINES IN CENTRAL ASIA- From the Silk Road to Chevron: - 12.12.2007-http://www.sras.org/geopolitics_of_oil_pipelines_in_central_asia;
106. Казарян Л.- Россия-Евразия-Мир-Цивилизации и культуры-вып.-3-Россия и Восток-Москва- Инст. Востоковедения РАН- 1996- стр.- 103-127;
107. 里海BTC石油管道与中国石油安全吴锁新 中国石油大学学报(社会科学版) 2006年 第02期- (Wu Jixin, The BTC oil pipeline and Chinese oil safety II, <China Petrol University Magazine>,2006,02edition);
108. 从里海“BTC”石油管道建成后看中国——哈萨克斯坦石油管线建设 吴锁新 新疆大学 学报(哲学社会科学版) 2006年 第01期- (Wu Jixin, Look at China after the completion of BTC oil pipeline- Kazakhstan oil pipeline construction, <Xin Jiang university news paper>,2006,01edition);